FACULTATEA DE LITERE ŞI FILOSOFIE
DIN BUCUREŞTI

ETNOGRAFIE

Curs ţinut de

D-L PROF. S. MEHEDINŢI

în anul 1935—36.

Editat de Soc. Studenţilor în Geografie „SOVEJA"
pe răspundere proprie.

400. - „Tipografia Românească", Ploeşti.

www.dacoromanica.ro

PRELEGEREA I. *13 Nov. 1935.*

Ne-am ocupat în prelegerile anului trecut, după cum ştiţi, de problema nutrimentului ca o *categorie* pentru desvoltarea civilizaţiei.

Cred că aveţi o idee lămurită de ceiace însemnează faza de *culegător, vînător, pescuitor, păstor, agricultor.* Ştiţi cum încetul pe încetul s'a desvoltat din ocupaţia primitivă a culegerii hranei direct din natură în atîtea nuanţe, ocupaţiile celelate. Vestita trilogie, vînător, păstor, agricultor, ştiţi că nu mai poate să aibe nici un credit în faţa etnografilor.

Am terminat cu nutrimentul. Vă aşteptaţi acum, potrivit grupării faptelor, să trecem la cealaltă problemă, a îmbrăcăminţei, adică cum s'a îmbrăcat omul cu *haine,* şi cum s'a adăpostit în *locuinţe.* Dar mai este un factor tot aşa de important, ca şi pâinea de toate zilele, ba mai important, este apa de toate zilele. Noi care ne găsim într'o regiune cu multe isvoare, lacuri, nu ne vine să credem că problema apei e un lucru aşa de însemnat. Iată pentru ce subiectul acestei prelegeri va fi procurarea apei ca progres în civilizaţia omenească.

Dacă vă gândiţi că suprafaţa uscatului este cuprinsă într'o reţea de milioane şi milioane de şuviţe de apă, ce formează o adevărată reţea, întregită de bălţi şi lacuri foarte întinse, întregite de apa de ploae, sau din apa provenită din topirea zăpezilor, — parcă avem impresia că această problemă nu trebue

www.dacoromanica.ro

să fie atât de gravă pentru traiul omului. Sunt însă regiuni foarte întinse pe fața pământului, unde omul nici odată n'a putut pătrunde, până n'a deslegat problema apei pentru el și animalele din jurul lui.

Vă aduceți aminte cei care ați citit lucrările lui Humboldt de vestita descriere a secetei din Llanos. Herghelii întregi de cai sălbateci aleargă nebuni să-și astîmpere setea. Dacă nu găsesc isvoare ori lacuri o cată în unele vegetale. Sunt specii de cactuși cari au miezul umed. Bietele animale sfarîmă cu copitele ghimpii, și cată miezul răcoritor. Humboldt adaogă înadins imaginea bietului cal care aleargă în trei picioare, piciorul fiind înțepat de ghimpi.

Ceiace pare literatură la Humboldt este adevăr de fiecare clipă în descrierile vestitului explorator englez Lewingstone, cel dintâi care a pătruns în inima continentului negru, cu un mijloc de locomoție la care nici nu ne gîndim: cu carul cu boi. El povestește că, de nimic n'a suferit mai mult ca de lipsa de apă. Un amănunt impresionant din povestirea sa: ajungând la o baltă, după atîtea zile de secetă, bietele animale au băut cu atîta lăcomie, încît apa băută le eșea pe gură. Tot așa de impresionantă era îngrămădirea de animale sălbatice care se îmbulzeau în jurul unei bălți, una peste alta, făcînd apa improprie, boii se amestecau în noroi, strivindu-se unii pe alții, pînă ce balta se umplea cu cadavre.

Un fenomen pe care un Darwin nu-l putea înțelege și pe care l-a observat în Pampele din sudul Africei era acesta. S'a găsit sub scoarța pământului un cuib de fosile extraordinar de

www.dacoromanica.ro

mare. Parcă era un cimitir de schelete cu fel de fel de animale de specii deosebite. Cum s'au adunat şi perit împreună atitea animale aşa de deosebite? Cînd vezi în Pampe lupta animalelor pentru un ochiu de apă, îţi dai seama ce însemnează lipsa ei în aceste regiuni de stepe. Dacă este aşa, chiar pentru om, problema procurării apei în regiuni ca acestea, trebue să fie foarte grea.

Iată cum desleagă Boşimanul această greutate în pustia Kalahari. In timpul ploilor, se găsesc destule bălţi, şi mai ales se găsesc vegetale cu suc abundent (fel de fel de pepeni cari conţin apă în cantitate considerabilă). Boşimanul adună pînă la 20 de pepeni pe zi şi aşa bietul om îşi astîmpără setea. Alteori nu rămînea bietului om împins în mijlocul pustiei, decît să caute apa în pămînt. Sapă pînă unde găseşte o pătură umedă şi aplică o ţeavă pe fund. La capătul ţevei înfăşoară bine un şomoiog de ierburi, apoi astupă gaura bătînd pămîntul împrejur. Şomoiogul de paie atrage încetul pe încetul umezeala, şi dacă se adaoga aspiraţia omului aplecat cu gura la extremitatea ţevei, se face un gol de aer. Pe această cale se adună oarecare volum de apă, şi încetul pe încetul îşi astâmpără Boşimanul setea. Omul aspirînd, trebue să-şi încordeze plămînii să facă acel vid în fundul gropii ca să adune apă din nisip, şi să se îmbibe acel şomoiog, este singura scăpare pentru Boşiman.

Omul după ce şi-a astîmpărat setea, se mai gândeşte sa adune apă şi pentru ceilalţi membri ai familiei, aşa că trage apa pe gură, şi o lasă printr'un fir de iarbă, intr'un ou de struţ gol, prevăzut cu o gaură.

www.dacoromanica.ro

Şi mai greu stau lucrurile în pustiul cel mare, în Sahara, unde ploile sunt excesiv de rare, uneori trec zeci de ani fără să plouă. Nu mai vorbesc de rîuri, bălţi s'au isvoare cari lipsesc cu totul. In unele locuri apa de care se servesc locuitorii Saharei, este cea păstrată acolo din perioada glacială. Un mare noroc sunt ploile torenţiale, cari, deşi în bună parte se evaporă, mai scapă totuşi şi în pământ.

Toată greutatea este să scoţi această apă fosilă. Omul a observat că în puncte foarte rare, este nisip umed care scoate apa ca un burete din pământ. Iată semnul că acolo trebue să se găsească un *bahara* adică apă multă. Bahara însemnează Mare. Omul consideră „Mare" chiar o cantitate infimă de apă. Şi ciobanii noştri numesc un lac, „ochiu de mare". Este o veche idee că ar exista o comunicaţie între lacurile uscatului şi Mare. Găsim o analogie şi în mijlocul Saharei: că există o cantitate de apă în fundul pământului care este în legătură cu bogăţia de umiditate a oceanului.

Cum s'o scoţi la suprafaţă: Se mai adaogă că apa este aşa de rea, că arde rufele, s'au verşi sânge dacă o bei. Aşa dar, nu numai să găseşti apă, dar să fie de aceia de care se poate bea. Problema s'a deslegat prin săparea unor galerii în adînc, care se numesc *fogarra,* galerii cari pot ajunge la adîncimi de 60—70 de metri.

Nu oricine a putut să facă această ispravă. Există o breaslă specializată pentru astfel de treburi într'atît de mult, încît cu instrumente de nimic, — cu o casma şi un paneraş, — scobesc scoarţa pământului, pătrund înăuntru, sapă canale pe dedesubt,

www.dacoromanica.ro

canale cari pot atinge peste 40 de km. lungime. Coborînd atît sub oază omul a trebuit să suporte presiunea apei din puț și să stea minute întregi fără să respire. Se fac însă din distanță în distanță mici răsuflătoare pentru aer. Se sapă un adevărat metropolitan cum sunt în orașele mari.

Iată un mijloc eroic de-a deslega problema apei.

Am văzut omul-pompă, iată acum omul-cîrtiță. Intr'adevăr o ispravă nu se poate mai meritorie. In mijlocul pustiei și cu ape atît de rele, încît să nu le poți bea, s'a coborît sub scoarța pămîntului la adîncimi de 60 m. Iată o ispravă de care n'a putut fi capabil nici un animal pe pe fața pămîntului.

Această adaptare a omului pentru procurarea apei este un document de real progres în civilizație pentru acea grupare omenească. Cînd vedem în ilustrații o oază, un grup de palmieri, și ne gîndim la umbra lor, avem impresia unui mic paradis. Dar pentru locuitorii oazei problema apei nu este de loc paradisiacă, pentru că trebue să lupte mereu ca s'o scoată din pămînt. In descrierile călătorilor se aude ca un leitmotiv, scîrțîitul cumpenilor care ridică din adîncul puțului găleata de piele. Ziua ne putându-se face acest lucru, în toate nopțile anului cumpăna se mișcă aducînd la suprafață cîteva linguri de apă.

Cu ceasul în mînă se împarte fiecăruia cît i se cuvine. Este un fel de piepten de lemn foarte lung care lasă după numărul de spații goale atitea „distanțe" cît i se cuvine omului. Cu ceasul într'o mână și cu pieptenul în alta se distribue bietului om apa pentru palmieri, pentru legume, vite, etc.

Viața celor din pustie este nu se poate mai grea. Dacă așa

www.dacoromanica.ro

stau lucrurile, ar fi trebuit să-i vie omului în minte să prindă *apa de ploae* înainte ca aceasta să pătrundă în pămînt. Într'adevăr, în regiunile dela periferiile pustiului se prinde apa de ploae într'un fel de cisterne. Nu era greu să le vie această idee deoarece există unele plante cari joacă rolul unor adevărate cisterne. Sunt și în țara noastră asemenea plante. Sunt, așa dar, plante care nu lasă să treacă apa în pămînt, ci o păstrează cași cum nu s'ar încrede în rădăcinele lor, și vor să bea și cu frunzele apa.

Este în ținutul acesta african un copac nu se poate mai caracteristic. Poartă numele unui mare savant francez, naturalistul Adançon. Copacul se chiamă adansonia digitata. Este curios acest copac prin disproporția între grosime și înălțime. Este mai gros decît înalt; dela jumătate metru dela fața pămîntului, poate să ajungă pînă la 20 de metri în circomferință. Lemnul acestui copac este puhav. In regiunile Sudanului se fac din el adevărate cisterne. Se desfac ramurile de trunchiu, se scobește ca dintr'un miez de pîne, pînă ce oamenii își fac loc înăuntru de unde svîrl afară toată partea puhavă, și iată un fel de cisternă. La periferie se lasă o scoarță de o jumătate de metru pe care o căptușesc cu smoală și iată o cisternă naturală, nu se poate mai sigură, care poate să cuprindă la 20 de metri cubi de apă.

Iată cum au deslegat indigenii din marginea marelui pustiu problema apei, avînd acești copaci ei capturează apa înainte de a pătrunde în pămînt. Firește că și în alte regiuni unde sunt palmieri, oamenii au trebuit să se gîndească la această procedură. In unele țari din Mediterana apa este prinsă din timp. Acoperișurile sunt orizontale și apa se scurge de aci printr'un

www.dacoromanica.ro

canal într'o cisternă, în felul acesta apa de ploae este captată din vreme.

Însă în chip primitiv, în regiunile de pustiu, oamenii găsesc alte mijloace mult mai simpe, pentru a-şi asigura, odată cu apa de toate zilele, existenţa lor. Şi nu numai în regiunile secetoase cum sunt pustiurile, ci şi în regiunile temperate unde plouă în toate lunile anului mai mult sau mai puţin. Sunt regiuni unde scoarţa pământului este acoperită cu sare, încît apa căzută este neprielnică sănătăţii. Cine ar crede, cînd s'ar uita pe harta continentului nostru, unde sunt atîtea rîuri, lacuri şi mări de jur împrejur, că în nordul Germaniei sunt ţinuturi unde omul trăeşte cu apa adunată în cisterne? Aşa de rele sunt apele depe pământ încît trebue să prindă apă de ploae din atmosferă.

Afară de ţinuturile tropicale şi subtropicale, sunt deci şi ţinuturi temperate unde procurarea apei de toate zilele, — nu din cauza lipsei ei, — este aşa de grea, încît este un mare merit pentru om să găsească mijlocul tehnic potrivit pentru procurarea apei de toate zilele.

PRELEGEREA II. *27 Nov. 1935.*

Aţi văzut că chiar în regiunile temperate, unde sunt ploi în mai toate lunile anului, apa de băut nu este uu element aşa de comun cum pare. După cum în regiunile Mediteranei se fac *cisterne* cari prind apa, tot aşa în nordul Germaniei sunt regiuni unde apa de ploae este strînsă din timp, ca să nu se amestece cu apa sărata improprie băuturii. Chiar în ţara noastră a fost

www.dacoromanica.ro

nevoe de o muncă deosebită pentru a procura în unele regiuni apa de toate zilele. (Gîndiți-vă la regiunea *Câmpiei Ardelene*, între Someș și Mureș. Aci hidrografia este foarte săracă ; coastele de argilă se moae repede și se prăbușesc. Fiindcă apa scade în timpul verii, se fac iazuri cari opresc apa în loc). Acelaș lucru se întîmplă și în alte ținuturi, în Podișul Moldovenesc, între Siret și Prut, unde cad ploi foarte rar. A trebuit omul pe întinderi considerabile să păstreze apa sub formă de iaz, însă iezăturile de odinioară au fost mult mai desvoltate decît cele de astăzi. Ele serviau și pentru hrană (pescuit) și pentru industria morăritului. Apa din iazurile artificiale este însă departe de-a fi ideală. Iezătura se face dintr'un dig de pămînt și din gunoiul satului pus în șir peste dig, care astfel oprește apa. Omul bea de unde beau și vitele. Condiții nu se poate mai improprii pentru o viață higienică.

(In anuarul Soc. „Soveja" s'au publicat anul trecut schițe în legătură cu procurarea apei în regiunile din Vedea. Cine citește descrierea felului cum localnicii își procură apa, rămîne înspăimîntat că se poate găsi în țara noastră o regiune așa de strimtorată în ceiace privește apa de toate zilele. Se fac în fiecare sătuleț mici bazine de cîțiva metri cubi, care se cheamă lac, iar apa acestor „lacuri", a unui locuitor sau a satului întreg. apa heleșteului se adună din șanțul șoselei în timpul ploii ! Mai intervine, ce-i drept, un fel de filtrare printr'o pătură de prundiș și nisip, apa trecînd într'un fel de puț. Nu știu care este analiza acelei ape din punct de vedere al microorganismelor, dar astfel de condițiuni, arată cît de gravă este problema apei de toate zilele).

www.dacoromanica.ro

Interesantă ar fi o hartă care să arate regiunile unde omul are apa la îndemînă, indicînd prin cîteva linii, începînd cu Dobrogea, care este înconjurată de-o superlativă bogăție de apă, să ni se arate cîte sate au apă sau izvoare. (Lucrarea aceasta însă n'a făcut-o nimeni). Cea mai mare parte, cei dela *marginea Dunării,* se hrănesc cu apa puțin sănătoasă a Dunărei, care trebuește filtrată.

In regiunea *munților,* se găsește o fășie pînă în regiunea dealurilor, unde sunt ape și izvoare din belșug. Dar în cea mai mare parte din suprafața țării, apa trebue să se scoată din adînc, lucru care presupune o muncă obositoare. Se sapă în mijlocul Bărăganului fîntini de peste 70-80 metri pînă să găsești apă, pe când în ținuturile muntoase este destul să scormonești pămîntul ca să faci o fîntînă.

Și chiar în ținuturi cu apă multă la îndemînă sunt regiuni unde apa de toate zilele cere o muncă foarte întinsă. Așa sunt de pildă ținuturile de irigație.

Să începem cu insula Paștilor, unde irigația este foarte desvoltată, pînă în regiunile Chinei unde mare parte din agricultură se reazimă pe irigație, în Indochina, Mesopotamia, Egipt, împrejurul mării Mediterane, în Peru, Mexic sunt ținuturi clasice în ceiace privește intensitatea muncei pentru apa de toate zilele.

De îndată ce se adaogă plante și animale domestice, procurarea apei pentru om devine mai importantă și necesară. Dacă studii de acest fel ar fi gata, am putea arăta treptele de civilizație ale diferitelor regiuni, — începând cu insula Paștilor, pînă în Peru, Mexic, un fel de civilizație judecată numai după criteriul intensității irigației.

www.dacoromanica.ro

Problema apei nu trebue urmărită numai regional în spaţiu, ci şi în timp ; dacă este vară sau iarnă condiţiile nu's aceleaş. Chiar în regiunile unde plouă, dacă este secetă apa superficială dispare. Dacă este anotimpul prea friguros, apa îngheaţă. In ţinuturile siberiene ce greutate e să te apropii de izvorul viu! Cîte şi cîte nuanţe în problema procurării apei!

Mai departe înaintăm din ţinuturile temperate în ţinuturile polare. Şi aci problema este tot aşa de importantă. Populaţia aci este rară. Dar apa este necesară şi celor puţini. Sunt două aspecte ale procurării apei fundamental deosebite. In timpul verii apa este la îndemînă, se topeşte zăpada, tundra este plină de bălţi, aşa că Eschimosul, în timpul verii are apă destulă. In timpul iernii, însă, apa este o nevoe tot aşa de greu de satisfăcut ca şi hrana. Iată dece Eschimosul are obiceiul, — care a impresionat, — de a bea necontenit apă. De cîte ori se apropie de izvorul de apă, fie că are sete fie că n'are, Eschimosul bea apă. In colibă, singura apă de care dispune, este zăpada topită în căldare la focul ce arde necontenit. In afară de colibă, în timpul vînătorii, la cea dintîi ocazie de-a găsi apă, — observaţia este a lui Amundsen, — n'a văzut Eschimos care să nu bea apă. Este vorba probabil de un *instinct ;* omul ştie că apa este rară şi dacă se iveşte ocazia bea apă din plin, ştiind că nu se întâlneşte des cu această ocazie.

Mai mult decît atît, ca o paralelă foarte curioasă, în regiunea Kalahari, aţi văzut în ultimele prelegeri cu ce chin bietul Boşiman trebue să tragă printr'o ţeavă înfăşurată cu un şomoiog şi cum adună cu gura apa pe care o suge din adînc. Eschimosul

www.dacoromanica.ro

face la fel. Sub zăpada netopită, dedesubt, dacă pătura este groasă, temperatura între zăpadă și scoarța pămîntului este mai ridicată și când trece peste zero grade, atunci în fundul păturii de zăpadă el găseste apă lichidă. Și Eschimosul se servește de-o țeavă ca și Boșimanul, sugînd apa, este drept mai ușor decît Boșimanul, dar manevrînd în acelaș fel, pînă scoate apă cît îi trebue.

Așa dar, vedeți și în regiunile polare, problema apei este de cea mai mare însemnătate pentru viața omului. Chestiunea este însemnată și din punctul de vedere al aclimației. Omul a pornit, după toate probabilitățile din țările calde, și încetul pe încetul s,a răspîndit pe toată suprafața pămîntului. Răspîndirea s'a făcut paralel cu technica desvoltării hranei, dar și cu tehnica procurării apei.

Putința de întindere a speciilor într'o regiune sau alta atîrnă de cantitatea de apă de care omul a putut dispune în organismul său. S'a băgat de seamă că în regiunile tropicale cantitatea de apă necesară vieții este mult mai mare.

S'a cercetat carnea erbivorilor din Argentina : cantitatea de apă din regiunile temperate este cu 10 la sută inferioară cantității de apă din regiunile tropicale în carnea acestor animale. Unele animale, ca și omul dealtfel, dacă n'au un plus de apă în sânge, nu se pot acomoda cu ținuturile calde. Este nevoe de un plus de apă pentru circulație. Ca o curiozitate se pare că această apă, acest plus de apă, dă individului o sensibilitate pentru frig. Cine vine din ținuturile temperate, — din Europa, în ținuturile tropicale, e mai sensibil la frig, decît atunci când

www.dacoromanica.ro

se înapoiază în Europa. Lucru nu este deplin lămurit. Şi din punct de vedere al acomodării şi al posibilităţii de întindere în spaţiu, problema cantităţii de apă de care dispune omul, este deci de-o însemnătate specială.

Să trecem acum depe faţa uscatului la aceia a oceanului. Să vedem în ce condiţii procură apa cei legaţi de un petic de pământ, cum este cazul locuitorilor insulilor polineziene, uneori de dimensiuni atât de mici. Insulele Oceanului se împart ca aspect din acest punct de vedere în: înalte, muntoase şi altele netede. Cele înalte, multe sunt vulcanice, şi stau în calea curenţilor de aer, aşa că acolo se găseşte posibilitate şi de rîuri suficiente. Insulele netede (cum sunt de obicei cele coraligene parcă ar fi retezate) au mai puţină umezeală, deşi oceanul le înconjoară din toate părţile. Ploile nu se abat pe aci, curenţii atmosferici neputîndu-se transforma în ploae. Cantitatea de apă din insulele joase este redusă, izvoarele sunt rare, reţeaua hidrografică este foarte săracă. Gîndiţi-vă la cazul insulelor coraligene; materia este făcută din calcar care este materia cea mai permeabilă; e ca un ciur. Este şi un proverb: „Cît ţine ciurul apă atîta ţine apa la coraligen". Apa de ploae este greu de strâns, ea pătrunzând repede prin calcar, aşa că posibilitatea de a culege apă este foarte redusă.

De unde iau ei apa de toate zilele?

Animalele continentale s'au deprins numai cu apa dulce; totuşi oamenii pot să bea apa Oceanului! Förester este acela care a observat acest fapt, şi tovarăşul său Cook, cu care a făcut 2 călătorii. Ajungînd în insula de răsărit a Oceanului Paci-

www.dacoromanica.ro

fic, în insula Paştilor, a văzut oameni, — ca albatroşii, — bînd apă din Ocean, fapt care nu-l mai văzuseră nicăeri. Iată un caz excesiv de adaptare în lupta pentru procurarea apei de toate zilele!

Mai dificilă este procurarea apei pentru călătorii din regiunile Europei, cari s'au răspîndit peste Ocean. La ei problema apei este mult mai grea decît aceia a hranei. Cea dintîi grija a celor cari plecau într'o călătorie mai îndelungată, era procurarea unei cantităţi suficiente de apă. Mulţime de butoaie în pîntecele vasului stau mereu pline cu apă. Şi imediat ce ajungeau într'o regiune unde găseau apă bună de băut, goleau vasele şi le umpleau cu apă proaspătă. Dar e foarte greu să păstrezi bună apă de băut în cantitate aşa de mare, mai ales că nu se ştia pe acea vreme cari sunt condiţiile în care apa îşi păstrează calităţile higienice. Deabea în sec. XVIII-iea, pentru întîia dată s'au făcut cercetări, — în timpul unor călătorii din Pacific, — asupra condiţiilor în care apa se strică, şi abea atunci a avut un mijloc mai perfecţionat, cînd au început să se cunoască microorganismele. Atunci transporturile de apă au devenit mai uşoare.

Cine urmăreşte civilizaţia în latura aceasta a hranei, trebue deci paralel, să urmărească şi technica procurării apei de toate zilele, începând dela săparea fîntînelor pe uscat şi pînă la mijlocul de transport pe distanţe mari a apei şi păstrarea pe un timp mai îndelungat a ei. Când a fost vorba de hrană aţi văzut că a fost necesar ca să ţinem seamă de unelte, începând cu bătul de care se serveşte femeea şi astăzi în unele regiuni pen-

www.dacoromanica.ro

tru a scoate rădăcinile din pământ, pînă la vasele de care se servește pentru pregătirea hranei cu ajutorul focului ; la fel trebue să urmărești pe toată fața pământului pusderia de unelte de care omul se servește să bea sau scoată apa din pământ.

Atunci trebue să pornim dela uneltele de care se servește primitivul ca să bea apă, dela cel dintîiu pahar făcut dintr'o coajă de fruct sau chiar dintr'o tidvă de om. Mai întîiu o sumă de vase naturale au servit pentru manipularea apei în nevoia ei de toate zilele.

Etnografia descriptivă abea acum se înfiripează, își stabilește categoriile în ceiace privește adunarea materialului, interpretarea acestuia fiind o problemă delicată. Dacă pornești din punct de vedere raționalist, a explica legătura dintre unealtă și nevoia de procurare a ei, lucrul ar părea simplu, în realitate sunt însă o sumă de fapte care au nevoe de-o anumită interpretare foarte greu de atins în esența ei. De pildă cine bea apă servindu-se de coaja unui fruct se pare că face o acțiune firească.

Dacă ar fi numai simpla băutură a lichidului, lucrurile ar sta mai ușor. Dar el se leagă de *timpul* și *locul* unde se bea.

De înțelesul acestui fapt simplu se leagă o sumă de idei uneori surprinzătoare. Iată o bucată de craniu omenesc care servește ca pahar. Era nevoe de o scăfîrlie de om ca să bea ? Pentru istoria civilizației noastre această idee pare barocă. Insă la unii primitivi ea se leagă de-o idee simbolică foarte importantă. Este un fel de răzbunare pentru fostul vrășmaș căruia i-a jurat să-i facă din cap, pahar de băut.

www.dacoromanica.ro

Lucrul nu trebue să surprindă, nu de prea multă vreme, acum 1500 de ani, în istorie avem documente care arată că unii regi Germanici, Longobarzi, întrebuinţau scăfîrlia omenească în loc de pahar.

Sunt însă alte fapte mult mai greu de explicat. Bunăoară la Pieile Roşii din America de nord sunt regiuni unde fetele dintr'o anumită perioadă a vieţii nu trebue să bea nimic direct, ci numai printr'o ţeavă, în anumite condiţiuni, ţeava avînd anumite condiţiuni, ţeava având anumite desene, etc. Sunt diferite subtilităţi greu de interpretat. Apoi alte fapte mai mărunte unde intervine pentru băut cîte o unealtă la care nici nu te gîndeşti.

In regiunea unde se găseşte populaţia Aino, în nordul Japoniei, la jumătatea drumului de Sachalin, populaţia poartă bărbi foarte mari. Barba este considerată ca o mare frumuseţe, până şi femeile îşi fac o anexă a figurii din barbă şi mustăţi. Populaţia aceasta Aino nu bea apă fără să se servească de un beţişor. Aî crede că beţişorul are un singur rol; să apere o anume parte a feţii, să nu se atingă de lichid. Uneori intervin şi elemente deadreptul mistice.

Vedeţi cît de variată este închipuirea omenească şi cât de multiple sunt asociaţiile de idei în jurul hranei de toate zilele ca şi a apei de toate zilele. Pentru apa pe care o bea, iată că omul cu toată civilizaţia lui, care în unele cazuri îi procură unelte admirabile, — scoate apa din adâncul pământului, cazul Boşimanului, iată acum satisfacerea nevoei de-a bea are fel de fel de obiceiuri; se bea numai printr'o ţeavă la o anumită etate

www.dacoromanica.ro

etc., să se servească de un anumit beţişor ca să apere barba, să bea dintr'o ţeastă de om ş. a. m. d.

Cercetarea aceasta este departe de-a fi uşoară, iar etnografia descriptivă trebue să muncească să adune materialul, apoi să încerce descifrarea şi interpretarea lui în sensul cel mai apropiat adevărului. Cei dintîi călători cari au coborît în insula Paştilor, au văzut pe locuitori bând apa Oceanului, dar s'a mai băgat de seamă că aceştia îşi potolea şi altfel setea. Trestia de zahăr este abundentă. Cine are nevoe să-şi astîmpere setea, rupe o bucată de trestie pe care o suge. Lichidul acesta le este suficient.

Apoi există în toate regiunile atâtea plante, cu fructe cari cuprind o mare cantitate de apă. Acestea sunt binevenite în unele ţinuturi. Gîndiţi-vă la pepeni, un fel de bureţi umpluţi cu sirop, de dimensiuni considerabile. In Kalahari cantftatea mare de pepeni şi setea mare a Boşimanului îl face pe acesta să consume 20-40 de pepeni pe zi. Iată un mijloc indirect pentru procurarea apei, la care pomenim şi palmierul din ţările calde, care are un fruct plin de lichid. Sunt nuci care le vedeţi şi la noi în ţară. Cine sparge nuca găseşte o cantitate de lapte. Pentru indigeni este o băutură şi răcoritoare şi hrănitoare în acelaş timp ; pe de altă parte nu numai fructele, dar chiar unele plante lasă să curgă un lichid aromatic. Şi eacă au la îndemînă o coajă şi o ţin să curgă lichidul, se strînge o cantitate mare de lichid. Sunt unii palmieri cu un fel de mugur în vârf, un fel de varză răcoritoare şi hrănitoare. Apoi sunt copaci care lasă să curgă printr'o crestătură sevă răcoritoare.

www.dacoromanica.ro

Arţarul crestat în luna Martie sau Aprilie lasă o sevă abundentă. In nordul Europei este mesteacănul. Dacă-i faci o crestătură uşoară curge o sevă bogată cu un gust dulce, poporul îi zice mustăreaţă. In America de Nord paltinii pot să dea o cantitate surprinzătoare de sevă, deaceia în timpul verii Pieile-Roşii cunosc acest obicei al lunii lui Martie — şi fac copci în jurul copacilor, în care se se strâng cantităţi considerabile de sevă care se întrebuinţează direct pentru băturâ ca un fel de sirop. Sau se prepară din el zahăr. Pieile roşii pun o piatră înfierbîntată în acest sirop care se leagă şi devine concentrat. Tot astfel în America de Nord, 8 mil. copaci în fiecare primăvară sunt crestaţi pentru extragerea sevii. Aşa de abundenta este seva !

Din acest fapt al procurării altui lichid decît al apei, şi din păstrarea acestor lichide cu proprietăţi deosebite, a rezultat ceva cu totul neaşteptat şi de cea mai mare consecinţă pentru viaţa omenirii : băuturile fermentate.

PRELEGEREA III. *25. Nov. 1935.*

Aţi văzut în ce condiţiuni îşi procură omul bautura de toate zilele, începînd din pustiu şi pînă în regiunile polare, unde omul trebue să caute apa sub zăpadă, după cum o caută cel din pustiul tropical sub nisip.

Dar nu numai apa naturală serveşte omului ca băutură, ci sunt şi alte lichide. In primul rând este sucul copacilor. Intr'un anumit moment al anului seva este abundentă, mai ales în regiu-

www.dacoromanica.ro

nile unde diferenţele dintre clime, în timpul anului, sunt foarte pronunţate, cum sunt în regiunile temperate ; seva copacilor serveşte cîtva timp drept băutură de toate zilele. Aşa este cazul cu un soi de paltini în America de Nord, bogaţi în suc, întrebuinţaţi pentru pregătirea unui zahăr ; tot aşa în ţara noastră se întrebuinţează mesteacănul. In regiunile din nordul Europei mesteacănul se întrebuinţează ca un fel de surogat al podgoriei, cantitatea de sevă abundentă putând să se păstreze mai multă vreme.

Pe lângă sucul unor copaci, mai sunt fructe aproape în întregime pline cu apă, ca pepenii, strugurii, smeura, etc. După ce omul a ajuns să domesticească unele animale, iată i-a venit în minte să se servească de sîngele animalelor, — oricît de nesimpatică v'ar părea această asociaţie de idei. Cînd se vorbeşte de Huni, — este un fel de descriere clasică, — se spune că mâncau carne crudă, bătută sub şeaua calului. Şi în momentul de faţă sunt nomanzi, în stepele Asiei, cari, în momentul cînd pleacă în expediţie, fiecare călăreţ ia 16-18 cai, iar când oboseşte unul, sare din fugă pe altul ; expediţia putînd să ţină 10-12 zile, ba şi mai mult, ei se servesc de laptele pe care îl mulg dela iepe în timpul expediţiei. Iar la nevoe, ei deschid şi vîna calului şi sug sîngele. Iată omul devenit un fel de tăun. Deasemenea în Africa orientală, în unele triburi, obiceiul de a bea sîngele, este foarte răspîndit.

Pe lîngă sînge, animalele au putut să-i dea omului şi lapte. Pentru noi cei de astăzi, cari trăim într'o regiune unde laptele este un aliment comun, ni se pare dela sine înţeles ca omul să

www.dacoromanica.ro

se servească de laptele animalelor. In realitate din punct de vedere etnografic, lucrul este foarte greu de explicat. Dacă porneşte cineva dela punctul de vedere raţionalist, nu pare nimic mai firesc ca omul în timpul cît vîna, să se gîndească că animalul i-ar putea servi, pe de o parte de carne, iar pe de alta, cu lapte. Dar aceste sunt raţionamente de cabinet ; în realitate aşa ceva nu se poate întâmpla. Pentru că sunt şi astâzi păstori cari nici nu se ating de carnea animalelor şi nici de laptele lor.

In regiunea Nilului Alb este o populaţie caracteristică prin înălţimea ei, populaţia Dinca, cari sunt cei mai înalţi oameni depe faţa pământului, populaţie cu totul şi cu totul închinată grijilor cirezilor lor. Nu se ating de carnea animalelor, afară de cazul cînd mor animalele, şi atunci se servesc de carnea animalului mort ceilalţi păstori, stăpânul plângându-şi animalul mort. Mîncarea cărnii este, aşa dar, extrem de rară, iar animalele dau foarte puţin lapte.

Dintre toate animalele, vaca este aceia care dă ceva mai mult, dar şi aceasta dă deabea o ceaşcă cu lapte. Omul nu se poate gîndî să întrebuinţeze laptele ca o băutură. Mai mult decît atît : astăzi chiar sunt regiuni pe faţa pământului unde laptele este considerat ca un aliment respingător, scîrbos. Iată în Răsăritul Lumii Vechii, marea populaţie de Chinezi, Japonezi. nici nu vor să audă de lapte, după cum noi ne uităm cu silă la mâncarea chinezului cu ouă clocite şi fel de fel de sosuri care mai de care mai extraordinare.

Sunt peste 40 de feluri de sosuri, ceiace însemnează, din punct de vedere al tehnicei bucătăriei, o inaltă treaptă de evoluţie, mai

www.dacoromanica.ro

mult, o treaptă de civilizaţie culinară ; chinezul, totuşi nici nu vrea să audă de lapte. Se simte indispus la vederea lui.

El consideră laptele ca o secreţie bolnavă a animalelor în vederea hrănirii puilor. Laptele ca băutură de toate zilele este deci un lucru excepţional pe faţa pământului ; el este legat dar de Apusul Lumii Vechii şi unele părţi din sudul Africei. Mai târziu apare în Lumea Nouă, unde nu s'a pomenit de el până atunci, pentru că nu existau erbivore care să aihă aibă lapte. Singurul erbivor, lama, a fost domesticit pentru lână şi nu pentru lapte. Aşa dar ideia întrebuinţăriî laptelui ca băutură de toate zilele, — care din punct de vedere raţionalist apare de la sine înţeles, — în evoluţia hranei omului, apare foarte târziu.

Cum a fost făcută această trecere dela domesticire spre folosirea laptelui ? Este foarte greu de găsit un răspuns pentru fiecare specie de animal, dar imediat ce laptele a început să fie întrebuinţat, cantitatea lui a putut să crească. Pentru trecerea dela mîncarea cărnii la întrebuinţarea laptelui, avem o formă de explicaţie întemeiată pe fapte de experienţă : anume faptul că femeia îşi alaptează proprii săi copii. Apoi la unele popoare sălbatice, alăptarea durează mult : 5-6 ani. La eschimoşi, până la 12 ani. Aşa dar, cu preocuparea de-a hrăni necontenit puiul omenesc, trebuia să-i fi venit în minte femeei, la vreme de nevoe, să folosească laptele animale, cu atât mai mult, cu cât femeia nu da lapte numai la puii săi, ci şi la puii de maimuţă, la puii de urs (Aïno) la purcei (Melanesieni) Era un fel de reciprocitate, ca femeia dând lapte puilor altor animale, să se servească de laptele unor animale pentru puii săi proprii.

www.dacoromanica.ro

In Sudul Africei, cînd se întâmplă să piară viţelul, — caşi în viaţa noastră rurală, dealtfel, — animalul ne mai voind să dea lapte, este amăgit ; cineva îmbracă pielea viţelului mort şi animalul permite atuuci să se lase supt. Omul dea dreptul să sugă dela un animal, asta este un caz izolat.

Cum a fost făcută trecerea dela mâncarea cărnii la întrebuinţarea laptelui ca aliment sau băutură, este greu de explicat pentru fiecare animal care dă lapte într'o cantitate ceva mai mare, însă după ce s'a început mulgerea animalelor de lapte, se explică cum animalele au dat o cantitate considerabilă de lapte.

Am putea să zicem că singurul animal care dă lapte mult' este vaca. Toate celelalte, cămila, capra, oaia, etc., dau foarte mică cantitate de lapte, chiar şi astăzi. Deaceia in unele regiuni nici nu li se ia laptele. Bunăoară în St. Unite ale Americii, turmele servesc pentru carne, lână.

In unele regiuni singurul animal căruia poate totuşi să-i ia omul laptele, a fost vaca, şi felul cum se poate stimula acest animal, se cunoaşte din experienţa crescătorilor : funcţiunea creiază o dispoziţie specială a organismului. Indată ce începe mulsul, stimulul acesta sporeşte secreţia glandelor şi animatul dă o cantitate mai mare de lapte. Astfel că o vacă dă o cantitate de lapte foarte mare, pe când celelalte animale o cantitate redusă.

Iată un nou isvor de băutură zilnică. Sunt regiuni unde se bea lapte în cantitate foarte mare : este ţinutul din sudul Africei, unde sunt mari cirezi de vite. Copii beau lapte dulce, adulţii lapte acru. Aci se vede legătura între alaptarea directa

www.dacoromanica.ro

la animale şi puii de om cari beau lapte dulce. In fiecare colibă se găseşte mari vase pline cu lapte şi la îndemână pentru toţi.

Tot aşa în unele regiuni ale stepii Asiatice se găsesc la toţi nomanzii kefir cumis, adică lapte înăcrit, fermentat. Laptele stă într'o putinică de piele şi trebue să fie bătut înainte de a fi băut. După ce bei, pui o altă cantitate de lapte în aşa fel ca burduful să fie totdeauna plin. Este băutura de toate zilele pentru localnici. Sunt cazuri când se consumă 10-15 kgr. de kefir cumis de fiecare persoană. Laptele acesta, mai ales în cantitate aşa de mare nu-i inofensiv, pentru că ajunge să aibă 2-6% alcool; este aproape o bătură alcoolică.

Oricum, iată pe om asigurat, pe de o parte carnea, pe de alta băutura, fie apa din natură, fie alte lichide, sucul plantelor, sucul făuctelor, sau laptele muls dela câteva animale.

Spusesem în prelegerea trecută că pe calea această de procurare a băuturii, în chip artificial, omul a ajuns pe neaşteptate la o categorie nouă de băuturi cele alcoolice.

Cum a ajuns omul la băuturile alcoolice.

Cazul cu laptele fermentat nu trebue să impresioneze prea mult pentru că regiunea aceasta este limitată pe faţa pământului, numai în câteva regiuni din Africa şi în o parte a Lumii vechi. Trecerea aceasta dela băuturile inofensive, ca apa curată, spre băuturile alcoolice, era inevitabilă dacă ne gândim în ce condiţii s'a ridicat tehnica băuturii de toate zilele.

Pasul cel dintâi şi cel mai natural a fost: Culegerea hranei direct din natură; prin urmare şi a băuturii (apei) tot direct din natură. In starea aceasta nu putea fi vorba de băuturi fermentate.

www.dacoromanica.ro

Al doilea pas: când omul şi-a asociat focul. Ceiace se culegea, mâncare nimală sau vegetală nu mai era consumată în stare crudă, ci este supusă acţiunii focului. S'a inventat ceiace se numeşte friptură. Invenţia aceasta se poate închipui foarte lesne.

Şi astăzi în regiunile stepei, şi în Africa, şi în America şi în Asia sunt incendii cumplite, pe suprafeţe întinse, datorite trăznetului. E uşor ca să ne putem reprezinta în ce fel s'a făcut această trecere dela consumarea cărnii crude la cea coaptă. Atâtea şi atâtea animale ale stepei, erbivore, erau surprinse de flăcări. Şi astăzi se întrebuinţează acest sistem de vânătoare.

Insă, pe cale naturală, de trăznet, atâtea şi atâtea animale au fost surprinse de foc şi coapte bine: iată carne friptă deagata, animale mai mari, sau de acele cari se găseau în muşuroae, toate sunt de-a dreptul fripte pentru carnivore. Nici leii nu disprețuesc această carne. Iată şi pentru om un fel de praznic dea gata. Omul a avut, aşa dar, posibilitatea să înţeleagă ce este carnea friptă. Rădăcinele sau tuberculele le găsea coapte sau răscoapte.

Cum s'a ridicat omul din faza de culegător al hranei crude la faza de civilizaţie care presupune o hrană artificială pregătită cu ajutorul focului? Am pomenit numai cazul cu incendiul. Iată alt caz: în regiunea Polineziei sunt mulţi vulcani, iar polinezienii se ser^esc de lava vulcanilor casă fiarbă sau să coacă alimentele de care se servesc zilnic.

Dela forma aceasta a frigerii pe cărbuni, a trecut multă vreme până s'a ajuns la fierbere, până ce s'a descoperit mijlocul de-a muia unele rădăcini sau carnea, ţinînd-o în apă. Fier-

www.dacoromanica.ro

tura a fost o descoperire tîrzie în evoluţia traiului omenesc. Pîinea este o descoperire recentă. Cu 280-300 ani a. H. nici vorbă nu era de pîine, chiar în ţările din jurul Mediteranei, ci numai de fiertură.

Atât de mult se întrebuinţa friptura şi fiertura, încît Romanii nu îndrăzneau să ofere pîine zeilor; pâinea era un lucru prea nou. Trebuia ceva sfînt: fiertura. Ce să mai vorbim de Romani; Pîinea a fost un lucru nou până târziu în Europa. Citez ca curiozitate că în secolul XVI-lea pâinea şi friptura grâului, era unul şi acelaş lucru. Pîinea a fost considerată ca un aliment de lux, nu-i de mirare, pentru că chiar pentru ţinuturile cele mai civilizate din jurul Mediteranei, friptura a fost forma obişnuită a hranei. Dealtfel în Apusul Lumii Vechi, până astăzi pâinea este necunoscută. Chinezul mănîncă orez fiert.

Dar friptura trebuia să ducă cu fatalitate la băutura fermentată. In ce fel? Mai întîi, omul, de îndată ce a avut vase în care să păstreze lichidul multă vreme, acesta fiind în cantitate mare, mai având şi zahăr, a dus în mod fatal la fermentaţie. Şi iată băutura alcoolică gata. Aşa cum se întâmplă în regiunile Sf. Laurenţiu, cu populaţia Irochezilor. Oamenii şi-au făcut băutură alcoolică numai din paltin. In toate celelalte regiuni unde omul a început să fiarbă alimentele, ele s'a ridicat la o treaptă înaltă (afară de Fuegieni şi multe Piei Roşii, din regiunile pădurilor, cari nu ştiu ce însemnează fierberea şi băutura alcoolică).

Cei cari s'au servit de sucul bogat în zahăr şi au avut vase să păstreze lichidul, era firesc să ajungă la băuturile fermentate. Gândiţi-vă ce se întâmplă cu atâtea şi atâtea ceriale, de îndată

www.dacoromanica.ro

omul ce se serveşte de ele, nu sub forma frigerii, ci sub aceia aceia a muierii lor sau a fierberii: trebuia să ajungă la băuturi fermentate. Sămânţa cerialelor ţinută în apă începe să încolţească, să germineze, şi amestecată cu alte elemente dela alte lichide, ţinute într'un vas la o temperatură convenabilă, fermentează, devine alcool.

Vine în sprijinul acestei pregătiri şi sucul foarte dulce al unor plante. Am pomenit paltinul. In regiunile ecuatoriale este este bananul, care are atâtea specii şi atâtea fructe pline cu suc. Bananul se întrebuinţează nu numai ca hrană zilnică, dar în acelaş timp, miezul fructului pus la un loc formează un fel de lichid care fermentează. Localnicii întrebuinţează vase de mari dimensiuni, uluce mari de dimensiunea unei luntre în care miezul fructelor se aşează acolo cu apă, şi aşa fermentează o cantitate enormă din lichid, din care bărbaţii sug cu ţeava pe întrecute.

La fel se prezintă cu seminţele cerialelor puse în apă, unde germinează iar apoi se adaogă unele sucuri de fructe de banani, sau ceiace este mai necesar, zahărul din miere. Nu trebue să uităm că albinele sălbatice sunt foarte răspîndite. In America Centrală, la populaţia Maia, omul a ajuns la cultivarea albinelor. Aşa dar iată-l pe om servindu-se de băuturi alcoolice în cantităţi considerabile, pentru băutura de toate zilele. Având albine la îndemână, cari din fericire sunt fără ac. Ba este şi o pasăre, un fel de cuc, despre care povesteşte Livingstone, care se ţine de călător necontenit, până îl duce la locul unde sunt albinele. Este un fel de trădător fără plată. Iată toate condiţiile care i se adaogă fierturii ca să se desvolte alcoolul; mierea sau sucul în cantitate mare.

www.dacoromanica.ro

Negrii, pentru ca să nu se servească de cucul acela, pun într'adins un stup gol, un trunchiu scobit, sau numai coaja unui copac în forma de cilindru, iar rolurile de albine vin şi se aşează acolo. Bananul îl au la îndemână, mieiul îl au la îndemână, iată cum pe calea fierturii mieiului şi pe calea mierii sau a zahărului dela banane, s'a născut băutura alcoolică.

Intr'adevăr, pe toată faţa pământului găsim, chiar la primitivi, afară de cei cari culeg şi consumă alimentele în stare crudă, cum este cazul Fuegienilor, Australienilor, afară de aceştia, toate celelalte formaţiuni etnografice, au cunoscut băutura alcoolică.

Ce însemnătate are adăogirea băuturilor alcoolică la capitolul hranei omeneşti ? Întîi şi întîi însemnează un fel de progres. In ţinuturile Sudanului şi în părţile Guineei, în ţările unde căldura este apăsătoare, organismul este leneş în ceiace priveşte digestia hranei, şi atunci alcoolul este bine venit. Băutura alcoolică pe care o pregătesc din mei, la care se adaogă miere, sau un vin de palmier, este un stimulent pentru hrana de toate zilele. Omul, aşa dar, a păşit pe o treaptă superioară în ceiace priveşte facultatea de adaptare la mediu şi la răspândirea în spaţiu ; este mai bine înarmat cel ce se bizue pe băuturi răcoritoare, puţin alcoolice, care sunt un real ajutor pentru hrana lui.

Poate aţi auzit de un medic, Metschnicof din Moldova de peste Prut, care şi-a făcut viaţa la Paris, un savant din toate punctele de vedere remarcabil, şi care este numit „apostol al kumisului", băutură considerată ca cea mai de ispravă a omului, cu toată cantitatea de alcool de 5-6%.

Faţă de toate celelalte neamuri cari n'au inventat bautura

www.dacoromanica.ro

fermentată, era un real progres ca să treacă cineva dela laptele dulce al animalelor, la această formă fermentată. Mare însemnătate are totdeauna începutul.

Aşa în Columbia se pregăteşte din porumb un fel de bere; se mai pregăteşte o băutură alcoolică şi dintr'un fel de cartof veninos, mandioca, din el pregătindu-se şi făina tapioca; cartoful care este veninos, trebue să fie tăiat în felii şi ţinut peste 30 de ceasuri în apă, fructul spălându-se până ce veninul este înlăturat Apa aceasta care a înlăturat veninul, în anume condiţii fermentată, se transformă într'o băutură alcoolică neprimejdioasă pentru om. Iată cum, apărându-se de venin, omul ajunge să descopere băuturi alcoolice favorabile.

In Brazilia, în America ecuatorială, peste toată faţa pământului, din fel de fel de seminţe găsim fel de fel de preparate care l-au dus pe om la băuturile alcoolice. A fost un progres, dar în acelaş timp consumarea băuturilor alcoolice, însemnează o penibilă lunecare. Pe nesimţite ajunge omul, cu voia sa, să consume în cantitate excesivă băuturi alcoolice care sunt păgubitoare mai ales pentru sistemul nervos. Deobicei s'a pus în seama europenilor introducerea băuturilor spirtoase la populaţiile sălbatice. Este adevărat că avem şi noi partea noastră de vină. Am găsit condiţiuni de a prepara băuturi alcoolice în care se găsesc 100% alcool, o adevărată otravă. Dar nu-i mai puţin adevărat că pe lîngă băuturile noastre introduse la populaţiile primitive, aceştia au ajuns la starea de alcoolism graţie consumării propriului lor alcool.

Livingstone, când a străbătut, la jumătatea secolului trecut,

www.dacoromanica.ro

mijlocul Africei, a găsit Negri robiți de băuturi (un fel de bere), a găcit beţivi stând pe pântece, cu nasul în ţărână, insistă blândul pastor, ca să arate că a greşit Aristotel când a spus că beţia de bere face pe om să cadă pe spate, Negrii însă stăteau cu nasul în ţărână. Iată ce a observat în treacăt Livingstone.

Aşa dar băuturile spirtoase erau răspândite peste tot.

PRELEGEREA IV. *4 Dec. 1935.*

Am arătat cum omul şi-a complectat alimentarea printr'o sumă de băuturi fermentate.

Erau atâtea plante cari cuprind cantităţi consoliderabile de zahăr, şi atunci fermentarea era făcută. Iată băutura alcoolică. S'au unele seminţe puse în apă căldicică, germinează, şi iată fermentarea gata. In al treilea rând laptele fermentează şi el. Poate să ajungă să aibă 5·6% alcool. Iată atâtea băuturi alcoolice.

Am să trecem la categoria de băuturi narcotice, dintre care unele sunt destul de primejdioase. Să începem cu cel mai folositor dintre toate, care este şi foarte util. *Ceaiul* este frunza unui copac din Extremul Orient. Aşa de mic este copacul, încât se pot planta pe un hectar, 10 mii, dintr'un metru într'un metru.

Se culeg frunzele cele tinere şi se lasă să se usuce. Important este faptul că acest copac care a ajuns la o desvoltare aşa de mare, frunzele lui fierte dau o băutură stimulentă în înţelesul bun al cuvântului, activând funcţiunile intelectuale. Citez de curiozitate aprecierile unui etnograf :

www.dacoromanica.ro

„Îndată ce bem băutura aceasta, ni se pare că vedem mai limpede, judecăm cu mai multă agerime, gîndurile pe care înainte le căutam în zadar, vin repede spre noi".

Lăsând de o parte funcţiunile intelectuale ; Chinezul de 5 mii de ani cultivă acest copăcel şi se serveşte de băutura preparată din el. A ajuns această cultivare o însemnătate nu numai comercială, ci o însemnătate politica, întrucât pe podişurile cele înalte ale Asiei, ceaiul, într'adevăr, este indispensabil. Tibetanul nu bea apă, apa fiind foarte rea. Singurul corectiv este *ciaiul*, care nu-i de o calitate superioară, ci fiind păstrat în mici pachete presate. O parte din acesta se amestecă cu apă formându-se o băutură care poartă numele de ceai, în realitate, este un fel de supă, care este şi un stimulent pentru funcţiunile organice al celor care trăesc pe platourile cele înalte. Este absolut indispensabil ceaiul ca corectiv pentru gustul rău al apei. Este destul să pomenesc că Chinezii singuri consumă peste un milion tone pe an, iar băutura aceasta din Extremul Orient a fost răspândită şi în alte ţinuturi, adusă de englezi.

Până acum 2-3 secole, şi acum chiar, în regiunile cu climă neplăcută, mai ales în nordul Europei, reputaţia ceaiului era extraordinară, era numit iarba divină, doctoria pentru toate boalele. Ceaiul până astăzi a rămas băutura nordicilor : englezilor, ruşilor. In ţărlle de nord care n'au podgorii, băutura acestei plante este un stimulent important, prin aceia că stimulează funcţiunile organice, acţiunea circulaţiei, ba chiar dispoziţia creerului. Este o băutură slab narcotică. Din acest punct de vedere folosirea lui este fără efect dăunător.

www.dacoromanica.ro

Un alt ceai este numit *Maté* din Paraguai, și din toate regiunile din mijlocul Americei, care se bea cu pasiune. Este un preparat din frunzele unui copac. In America de Nord la sud de marile lacuri, înaintea venirii lui Columb erau așa numitele băuturi negre, pregătite din frunzele unui copac, *illex cassine.*

Un alt narcotic foarte cunoscut este *cafeaua.* Este foarte răspândită ca întindere în spațiu și se leagă de Arabia și de Abisinia. Speciile cele mai nobile au fost atinse de o boală care decimează. Brazilia aduce cea mai mare parte, cantitate ; așa de mare, că se aruncă în mare milioane, ca să nu scadă prețul. Din câțiva copăcei din secolul trecut, la ce întindere a ajuns cultivarea acestui copac. Cunoașteți bine din istorie cazul logofătului Tăutu. Ceiace i s'a întâmplat logofătului i se putea întâmpla ori cui pe vremea aceia. La curtea lui Ludovic al XI-lea s'a băut cea dintâiu cafea în Europa.

Mai departe, cel dintîi narcotic foarte important este *coca.* Este scoasă din copacul *erytraxylon coca,* originar din America Peruvenii din partea de răsărit, în valea întermediară regiunilor prea calde, cultivă suprafețe întinse din acest copac. Este important prin aceia că stimulează organismul, fiind de un real folos în ținuturile prea înalte, narcotic care însemnează o complectare la hrana omului în ceiace privește adaptarea lui la aceste medii speciale. In ilustrațiile cari arată vechea civilizație peruviană vedeți o traistă, un fel de pungă în forma unei traiste plină cu frunze uscate de coca. Frunzele acestea sunt mestecate în gură. Câteodată se amestecă cu alte licide și substanțe. Deobiceiu se amestecă, — se înțelege pentru ce, — cu o cantitate de calcar. Probabil ca să dureze cât mai mult amestecarea. Este un stimulent al organismului pentru suișurile pe munte.

www.dacoromanica.ro

O altă plantă din care s'a scos narcotic, a fost copacul care produce *cacao*, care trece de peste 10 metri. Din descrierea lui se vede ca o curiozitate, flori atârnând pe trunchi și fructe până la pământ. Fructul este mare de o jumătate metru. Important la această plantă, că cuprinde multă grăsime ; semințele din acest mare fruct, care seamănă cu castravetele, au 50% grăsime. In Spania, pe timpul regelui Montezumo, s'a băut șocolată. Un aliment și o băutură de mare însemnătate pentru localnici, amestecată cu miere, piper sau cu alte substanțe. Atât de mare însemnătate avea în viața lor această plantă, încât semințele țineau loc de monede.

Pe lângă aceste băuturi folositoare, sunt altele deadreptul dăunătoare, primejdioase. Iată o liană, *banisteria caapi ;* care încurcă pădurile ecuatoriale, dacă este fiartă în apă, sucul băut, produce un somn care ține 3 zile, un somn agitat cu fel de fel de vedenii. Planta aceasta are o însemnătate, dar în altă latură. Mai sunt și altele : de pildă un fel de salcâm. La Negrii africani, războinicii își fac din coajă o băutură pe care o beau înainte de a pleca la război. Băutura aceasta îi irită, le dă un fel de curaj fizic. Iritarea merge până la un fel de furie, de turbare. Omul a întrebuințat această băutură unde a crezut că furia este necesară : adică la război.

Iată o serie de narcotice, unele utile, câteva primejdioase pe care omul le întrebuințează sub fel de fel de forme. Se înțelege, narcoticele acestea pot să fie considerate ca un progres în ceiace privește technica alimentară, după cum mirodeniile sunt un progres. Piperul, vanilia, zahărul, scorțișoara, cuișoara, sunt

www.dacoromanica.ro

progrese pentru hrană, întrucât stimulează hrana, funcțiunile digestive ; tot așa narcoticele acestea erau un adevărat progres : ele împlinesc alimentația. Până aci nimic de spus. Pot să fie considerate ca o adevărată fază de înaintare în evoluția omenirii.

Din nenorocire omul a avut ideia, — o idee neașteptată, negăsită la nici un animal, — de a lărgi întrebuințarea acestor narcotice. Este o plantă originară din America pe care indigenii o aprind trăgând fum în gură și în plămâni.

In 1492 cei dintîi care s'au întors din expediția lui Columb, au venit cu vestea că în insula Cuba, indigenii au o frunză pe care o fac sul, o aprind la un capăt, iar dela celălalt capăt sug fum pe care îl trag în piept sau îl dau pe nas ; un obicei foarte curios. Acest sul se numea *tabacos*. A fost utilizat și în Europa ; cultura întinzându-se până în regiunile grîului. Iată cum a ajuns o plantă otrăvitoare să facă concurență unei plante alimentare ca grîul.

Și în America de Nord la unii Piei-Roșii există acest obicei. Acolo se pune frunza într'o lulea. In alte părți, în America Centrală, în peninsula Yukatan, era obiceiu să fie tăiată trestia de zahăr în fragmente, să fie scobită și sulul pus în scobitura trestiei se numea *zicar,* (originea cuvîntului țigară, trestie de zahăr, — zicar, — țigară).

Ce ciudățenii ale asociațiilor de idei ! Iată originea acestui narcotic, care este din cele mai primejdioase, și care s'a întins, cu toate că are efecte atât de neplăcute, și a ajuns temă de buget la multe state. S'au făcut fel de fel de încercări ca acest ciudat

www.dacoromanica.ro

obiceiu să fie stăvilit, chiar cu pedepse grele, amenințări cu moartea, dar zadarnic, se fumează în toată Europa.

O parte din avuția națională se duce pe fum. Dar un lucru ciudat: chiar cei care se luptă din greu cu viața, având puține mijloace de existență, risipesc banii pe fum. Ceiace dovedește că în țările civilizate, cu o populație pe o treaptă de civilizație superioară, omul este capabil de absurdități întocmai ca acelea ale unei populații primitive.

Pe lângă tutun, vine la rând *cânepa*. Ea este cunoscută ca o plantă textilă de o mare însemnătate. Totuși în America și Africa cânepa este fumată. In regiunile dela sud de marile păduri congoleze, sunt Negri care fumează cânepa cu mare pasiune. Amețeala este grozavă. Totuși indigenii au cluburi unde se adună și se afumă reciproc unii pe alții. Se mai întrebuințează și unele *rășini*. Cu rășină aprinsă se afumă reciproc în unele împrejurări festive.

Mai departe, citâm ca narcotice puternice, pe cel mai primejdios, *opiu*. Pentru China este o adevărată pacoste națională. Cine a citit ce efect are opiu asupra populației chineze, cine a văzut ilustrații a bietei făpturi omenești căzută în stare de ruină a sistemului nervos, se înspăimântă că poate fi un popor realist ca cel chinez, care să lunece într'o direcție așa de absurdă asupra economiei sănătății lui. *Cocaina* o cunoașteți cu toții. *Betel* este un fel de piper a cărui foi se mestecă în gură. Se întrebuințează în Orient. Altă băutură este așa numita *kava* băutură națională polineziană.

Rădăcina unui *piper-methysticum*, — este sdrumicată într'o

www.dacoromanica.ro

ormă care este foarte greu de povestit. Ceata întreagă mestecă rădăcinele și foile acestui piper, iar rodul mestecatului se adună și se aruncă într'o farfurie comună. Aci se formează această băutură națională. Astăzi s'a trecut peste forma aceasta și se fărâmă într'o piatră rădăcinile. Băutura se pregătește înaintea ospățului. Este o băutură națională întrucât servă ca un mijloc de sociabilitate în toate împrejurările. Cei cari primesc băutura aceasta din partea gazdei, trebue să țină un discurs. Este o băutură de mare însemnătate socială.

V'am înșirat aceste plante din care se scot băuturi narcotice, care sunt departe de a fi produsul civilizației europene, ci descoperite cu mult înainte, de localnici în diferite regiuni ale pamântului. Acum o întrebare: băuturile aceste narcotice sunt numai un produs al lăcomii omului, al unui apel desfrânat, sau unele au și o alta semnificație?

Câtă vreme omul a fost culegător, ca animalele, direct din natură, hrana și băutura se găseau pe același plan ca al animalelor. Când însă s'a ridicat peste nivelul animalelor prin unelte, mai ales prin unealta care se chiamă foc, grație muncii cu unelte a făcut marele pas de descoperire a graiului. Când cu ajutorul graiului ajunge să'și îmbogățească mintea, ridicându-se la regiunea abstracției, având posibilitatea să formeze noțiuni, — evident atunci s'a suit pe un plan unde firul vieții s'a desfășurat deosebit de firul vieții celorlalte animale. Atunci au devenit posibile fel de fel de asociații de idei, și iată și posibilitatea lunecării alături de drumul obișnuit al luptei pentru adaptare la mediul fizic.

www.dacoromanica.ro

Spuneam adinioarea de acea curioasă liană, *banisteria caapi*, din ea făcându-se băutura care produce un somn de 3 zile, somn agitat cu fel de fel de vedenii. Cum a ajuns la această experiență cea dintâi făptură omenească nu se poate ști, însă odată ce proprietatea ei a fost cunoscută. Omul în nevoia de raportare față de atâtea puteri, în faza cugetării magice, s'a servit de mijlocul binevenit ca să intre în contact cu acele puteri superioare. De câte ori vrea să vorbească un Indian Piele Roșie din Ecuator cu zeul Iguan se întoarce cu fața la vulcanul Sangai și bea această bautură care îi produce o stare de somnolență, de vise. Pe drumul acesta de vise s'au făcut fel de fel de profeții; se descopăr boale; preotul arată ce are să i se întâmple tribului, etc. etc.

In acest caz bautura narcotică nu mai pare o lunecare a simțului fizic, ca să facă placere, ci este o necesitate sociala. Vedeți pe ce cale băuturile narcotice servesc nu numai ca complinire a alimentării, ci pătrund în viața omenească. Dar nu numai pentru a intra în raporturi cu zeii. ci pentru alte ocaziuni, băuturile narcotice au fost necesare și sunt necesare în faza aceasta a cugetarii magice. Anume : în lupta împotriva morții.

Toți primitivii consideră moartea ca întâmplătoare, nenaturală. Natural este să trăești întotdeauna. Cine este bolnav trebue să se întâmple ceva cu el : o putere rea influențează asupra lui. Puterile rele cele mai obișnuite sunt morții. Așa că oamenii trebue să fie necontenit într'o luptă permanentă cu cei care au plecat dintre ei, să împiedice de-a fi agresivi, sau de a se întoarce. Iată pentru ce le dau tot ce au, haine, unelte, arme,

www.dacoromanica.ro

toate sunt aruncate după mort. Ba fac şi o îngrăditură înprejurul mormântului, ca morţii să nu poată eşi. Atâtea şi atâtea amănunte cari ne amintesc eresurile din mijlocul ţărilor civilizate. Anume: morţii, strigoii ţintuiţi cu un par în inimă. Cu atât mai mult la sălbateci, preocupările acestea sunt mai grave.

Iată pentru ce în această luptă sunt binecuvântate narcoticele. In anumite timpuri la ospeţe mari, se aduc oasele morţilor şi se farâmă, iar o parte din oase trebueşte băută cu o băutură ameţitoare.

Cum se leagă toate aceste băuturi de atâtea şi atâtea obiceiuri şi asociaţii de idei? Aceste asociaţii sunt inevitabile în această stare de civilizaţie.

Citez ca curiozitate întrebuinţarea tutunului care se fumează în mari cantităţi. (Pregătirea la preoţime durează aci 12 ani). Când ameţeala din cauza narcoticelor este mai puternică, în starea aceasta preotul poate să facă profeţii. Aşa dar la băuturile alcoolice şi la cele narcotice se asociază *afumările,* toate aceste la un loc formează un fel de luptă ne clară contra puterilor cari apasă pe om, aşa încât după ce triumfă viaţa asupra morţii, primăvara o sărbătoresc cu lacrimi, iar toamna, anotimpul care trebue să însemne biruinţă, încep iarăşi ospeţe, iarăşi afumări, şi în acelaş timp un joc cu măşti pe care sunt desenate lacrimi pe de o parte, triumful pe de alta.

Iată aşa dar o pârtie deschisă între băuturile naturale, mai departe cele fermentate, în cele din urmă cele narcotice, ca un fel de complinire a vieţii. Pe lânga însemnătatea religioasă pe care am pomenit-o, în America, planta aceasta are şi o însem-

www.dacoromanica.ro

nătate juridică: fumatul împreună însemnează prietenie. Cine fumează împreună însemnează că tratează *pacea*. Pieile-Roşii treceau un fel de lulea mai lungă din mână în mână; toţi cari fumau se considerau prieteni, iar tratativele de pace erau deschise.

Vedeţi dar că cine se ocupă de nutriment ca tehnică a civilizaţiei, trebue să se ocupe de toate categoriile de băuturi pe care le-am înşirat noi. Etnograful este dator, descriind hrana în genere să adaoge la aceasta şi băuturile de tot felul, trebuind să adaoge seria întreagă a uneltelor de care se serveşte pentru acest uz, fiindcă aceste unelte pot fi interpretate ca un fel de progres în civilizaţie; numărul, calitatea, materia, dimensiunile şi originalitatea lor având o mare însemnătate, dacă noui formaţiuni etnografice au inventat alte unelte sau le-au împrumutat dela alţii. Cum vedeţi etnografia descriptivă are o enormă sarcină de îndeplinit şi toată această parte de descrieri a hranei şi băuturii trebue să fie pentru fiecare formaţiune etnografică de pe faţa pământului cu conştiinciozitate descrisă, ca să putem ajunge la clasificări şi grupări etnografice. Se înţelege că aci trebue luată în considerare nu numai partea fizică, ci şi acea sufletească.

Aţi văzut băuturi ca mijloc de a intra în legături cu zeii. Adică o cugetare magică. Băutura ca raportare etică: fumatul era semn de pace. Băutura ca raport estetic: vă spuneam de populaţia din răsăritul Asiei, Aïno, care nu bea fără să aibe un beţişor care să le ferească barba.

Toate amănuntele trebuesc luate în considerare pentruca să ne dăm seama de progresul civilizaţiei, de gradul în care se

www.dacoromanica.ro

găsește fiecare formațiune etnografică în parte. Cum vedeți, peste partea pur materială, se suprapune o parte sufletească. Era justificată cred comparația prin care arătam raportul dintre civilizație și cultură: „După cum frunza are două fețe, una strălucește spre soare, cealaltă ține spre pământ spre a respira; tot așa viața omenirii are două aspecte: una telurică, civilizația, tehnica materială; alta cerească, cultura sau suma tuturor produselor sufletești prin care omul caută să intre în echilibru. Amândouă sunt inseparabil simultane, nu succesive cum pretind unii". Două aspecte intim legate de care trebue să ținem seama în tot cursul preocupărilor noaste de etnografie.

PRELEGEREA III. *11 Dec. 1935.*

Să continuăm firul prelegerilor de etnografie ca să încheem marele capitol cu privire la alimentare: mâncarea și băutura.

Cred că v'ați dat seama de un fapt care merită să fie pentru totdeauna reținut. Anume: omul este cel mai artificial animal de pe fața pământului, așa de artificial încât nimic n'a cruțat aproape, afară de organele interne, în forma originală. A fost nemulțumit de capul lui; și-a deformat capul, (micro-cefalie, macro-cefalie), și-a străpuns nasul, și-a găurit urechile, și-a scos dinții, și-a sculptat tatuaje, sau și-a tăiat degetele (de parcă ar fi avut prea multe). Inchipuiți-vă un elefant care și-ar distruge trompa; aveți impresia că s'a întâmplat ceva animalului.

După cum în latura adaptării organelor, omul este cel mai artificial animal de pe fața pământului, tot așa de artificial este

www.dacoromanica.ro

în latura alimentară. Felul de a se hrăni, pâinea de toate zilele, tot ce mănâncă ca hrană, dar mai ales felul de băuturi, sunt nu se poate mai departe de natură. In deosebi, când este vorba de băuturile fermentate, care sunt străine întregii animalități, băuturile narcotice sunt și mai străine celorlalte animale. Când este vorba de animalul Homo sapiens, cu creerul înbibat de alcool, cu nervii intoxicați de băuturile narcotice, omul apare în fața noastră sub nivelul animalității, nu Über-Mensech, ci sub animalitate.

Dacă ne gândim acum și la mediul în care se găsesc oamenii, vedem că ei își shimbă mediul înconjurător aproape în întregime ; afară de aerul pe care îl respirăm cu toții, ba încă nici acest aer nu-i la fel. El este încălzit sau răcorit. Se servește omul de foc ca să schimbe atmosfera, și de haine ca să creeze o mică atmosferă împrejurul corpului, sau prin locuințe.

Ne punem acum întrebarea : Putem deosebi în evoluția civilizației, spre latura aceasta, anume faze care să ne dea un fir conducător, pentru cercetările etnografiei descriptive, a fiecărei unități etnice de pe fața pământului ?

Inainte de-a răspunde la această întrebare, un lucru este deplin câștigat pentru Dv., că faimoasa trilogie care se mai găsește ici și colo prin cărțile de istorie sau de sociologie, este definitiv înlăturată din preocupările noastre. Ea este cu totul alături de realitate.

Un lucru este sigur : o fază primitivă a trebuit să existe, o putem încă urmări pentru toată omenirea. Faza de *culegator*, la fel cu celelalte animale. Adica să culeagă ceiace îi dă natura.

www.dacoromanica.ro

Inainte de-a descoperi focul, sau celelalte unelte, homo sapiens, se găsea în stare de culegător, ca toate celelalte animale care se hrănesc direct din natură. Anume: omul lua legume sau vegetale, poame, seminţe, coaje de copac, frunze, flori, dar mai ales rădăcini. Dar din toate timpurile, omul s'a învăţat să pue ochii pe munca altuia; până astăzi Australienii jefuesc muşuroaele de furnici, sau ceiace adună un şoarece sub pământ.

Cantitatea de cereale, adunată de alte animale, era o bună pradă pentru om. Sunt o sumă de animale care adună provizii pentru iarnă: de pildă cazul veveriţei. Iar din lumea vegetalelor tot ce se putea culege, era bine venit. Apoi din regnul animal au fost o sumă de culegeri: mici animale infuzoare, melci, peşti, râme, insecte, moluşte fixate de stânci, etc. Iată un lucru care este sigur: o stare primitivă, când omul s'a deslipit de animalitate, era starea de culegere, pentru om, ca ori care animal care se serveşte de culegere.

Se înţelege că în faza aceia, tehnica era foarte redusă, era aproape nulă. Mijlocul de care se servea era mâna; degetele vin încă mai târziu. Şi cu încetul s'a adăogat lucruri ascuţite, sau bolovani rotunjiţi, eolitici, crengi, beţe.

La atât se reducea tehnica în starea de culegere. Ce se întâmplă acum cu oameni foarte puţini numeroşi răspândiţi în diferite regiuni ale feţii pământului în ipostaza această de culegere? Incetul cu încetul s'a făcut prima diferenţiere, culegerea devenind ceva mai agresivă (nu putea fi prea agresivă, fiindcă omului nu-i dădea mâna, nu era prea puternic). Imprejurarea a facut ca omul să fie omnivor, să mănânce ori ce găsea. Aşa

www.dacoromanica.ro

dar, modest ca putere, omnivor, cu arme slabe, — unghiile lui nu sunt primejdioase, — şi nici dinţii prea puternici, agresivitatea, aşa dar, nu putea fi prea mare.

Când cu ocazia culegerii s'a adăogat unelte care au devenit puternice, omul a devenit un culegător cu agresivitate, a devenit *vânător*. Şi astăzi avem formaţiuni etnice care sunt numai culegătoare directe din natură, care sunt numai vânători. Gândiţi-va la Eschimos: nici arme multe, nici agricultură, nici păstorit. Dar vânătoarea Eschimosului este un *sumum*.

Tot din această sferă a culegerei, s'a desvoltat, pe încetul, şi o apropriere a unor plante. Vasăzică un început de agricultură. (In altă direcţie se va vedea apropriera unor animale).

Dar să vă feriţi de a asocia starea aceasta cu păstoria, fiindcă animalele acestea au fost departe de acelea care ne interesează în păstorit, au fost bunăoară, o sumă de animale inutile. Cine priveşte coliba unui Bororo, o Piele-Roşie din America, găseşte acolo fel de fel de păsări netrebnice. Maimuţele care fac aci un sgomot asurzitor, sunt un element de sociabilitate, pentru femeea care rămâne singură, sau pentru copii. Insa toate aceste animale sunt inutile. Nici gând să se găsească erbivore. Nu-i vorbă că nici nu era vreun erbivor în America de Sud. Aci erbivorul l'am adus noi Europenii. Fel de fel de pasari, ba chiar un peşte a fost, în unele părţi de pe faţa pământului, apropriaţi de sfera vieţii omeneşti. Gândiţi-vă în Răsaritul Asiei, unde peştele devine aproape domestic, în China şi în unele părţi ale Europei. Sunt iazuri unde se cultivă peşti şi dacă cineva sună un clopot, vede cum „mutul" din apă aude şi vine sa

www.dacoromanica.ro

primească hrana la mal. De îndată ce animalele s'au domesticit, ele variază ca formă și coloare ; așa sunt peștii din China care au fel de fel de culori. Iată dar și peștele devenit domestic. De păsări nici nu mai vorbim. Albinele, este drept, au venit târziu de tot, erbivorile iarăși destul de târziu.

Din sfera largă a culegerii, s'a deosebit pe încetul domesticirea de plante și multe animale între care au fost și erbivorile. Interesant că pentru hrană sau lapte, acestea sunt un produs târziu al civilizației. Așa dar, păstoritul — ca element de mijloc în faimoasa trilogie, — păstoritul este ceva cu totul excepțional, se găsește într'o zonă foarte limitată pe fața pământului.

In toată Lumea Nouă nu era păstorit pentru că nu exista animale care să fie domesticite, afară de lama, într'o mică regiune din America de Sud. In ceia ce privește alimentarea, trebue să vă dați seama că evoluția civilizației în latura hranei, s'a făcut în chip foarte diferențiat. Nu există un acelaș fir care să-l urmărească omenirea în procurarea hranei. In unele direcții omul s'a îndreptat spre vânătoare, în altele spre domesticirea plantelor, anume spre agricultură. In alte direcții s'a îndreptat spre domesticirea sau exploatarea unor animale ; însă nu poate fi vorba de a găsi o scară comună față de care să măsurăm evoluția întregii omeniri. Scara dacă există, n'are acelaș număr de trepte, și nici în aceeaș ordine.

Ce rămâne de făcut ? In primul rând, lăsând vânătoarea deoparte, dacă ne întoarcem cu fața către agricultură și domesticire, să nu mai întrebuințăm cuvântul păstorit, — o formă foarte simplă de vânătoare, de exploatare a naturii, a fost pescuitul.

www.dacoromanica.ro

Pentru ce? Fiindcă era cel mai aproape de culegere. Din culegere încetul pe încetul a trebuit să se nască pescuitul, şi anume în forma cea mai simplă, cu mâna. Şi în zilele noastre pescuitul se face cu mâna. Cine se duce prin părţile muntoase, vede cum oamenii dibuesc încetul cu încetul sub pietre un peşte, sau cum bagă mâna şi dibuesc prin cotloane sub maluri, nimerind vreun rac sau un şarpe în locul peştelui. Este un pescuit care are exact aceleaşi funcţii ca şi culegerea. Dela acest pescuit, este o întreagă gamă până la pescuitul sistematic, colectiv, cu mai multe luntrii, care presupune un întreg grup de pescari.

In Polinezia sunt plăşi de peşte de 100 metri lungime. De la pescuitul direct cu mâna sau cu instrumente mici, până la acest pescuit care presupune o tehnică şi o colaborare aşa de largă, este o scară de perfecţionare foarte întinsă. Dela această perfecţionare a pescuitului ca în Polinezia, până la pescuitul modern al Europenilor, care devastează în momentul de faţă regiunile polare, (cu marea Arctică au isprăvit) până la pescuitul cu vase speciale, cu adevărate instrumente de tir, o cange care se svârle în trupul balenei, este o scară nu se poate mai variată.

Ar trebui, dacă metoda etnografiei descriptive era din timp cultivată, hologeic să fi privit pescuitul, cu toate uneltele lui pe toată faţa pământului. Să fi avut tipuri de pescuit, lucrurile acestea ne-ar fi ajutat să ajungem la clasificări. Din nenorocire astfel de cercetări hologeice, monografii complecte pentru nici una din ramurile acestea n'au fost făcute până astăzi. Este o enormă muncă de făcut de aci înainte. Să înşiri toate uneltele de pescuit, să le grupezi regional, să arăţi metoda de pescuit în

www.dacoromanica.ro

legătură cu unelta, fără să mai vorbim de intervenţia a o sumă de consideraţii magice în pescuit.

In momentul de faţă ne preocupăm numai de tehnica materială a procurării alimentelor. In orice caz întrevedem putinţa unei clasificări în materia aceasta adunată atât de fragmentar, şi anume două tipuri de pescuit: cu navigaţie şi fără navigaţie. Iată o mare deosebire. *Pescari mici şi pescari mari.*

Prima noţiune, este a unui singur individ, cu unelte reduse, deabea trecut peste faza de culegător. Cu o copcă cu care ia apă, Fuegianu seacă apa dintr'o baltă, ca să lase peştii pe uscat. Ce poate fi mai simplu decât această tehnică? Aşa dar, fără navigaţie, pescuit cu mijloace simple, şi cu mare navigaţie, aşa cum este cazul în Mările polare.

In al doilea rând putem deosebi în pescuit două tipuri în procurarea alimentului:

1) Fără nici o ordine, ceiace se numeşte cu un cuvânt care nu se poate traduce „Raubwirschaft", „gospodărie hoţească". Să ia tot ce se găseşte chiar dacă n'au nevoe de hrană.

2) O consumare metodică de pescuit, după anumite anotimpuri şi anume condiţii, pentru ca alimentul să nu fie compromis. Iată două categorii cari pot fi puse înaintea noastră când descriem hologeic pescuitul pe toată faţa pământului.

In al treilea rând ar fi foarte multe categorii de stabilit după felul şi numărul uneltelor care se întrebuinţează. Iată exemple care sunt aproape de experienţa tuturor. Ce însemnează astăzi pescuitul cu undiţa? Să prinzi un animal cu o nadă. Dar ce deosebire dintre undiţa aceasta până la undiţa perfecţionată (dar nu din Europa, din unele regiuni unde omul

www.dacoromanica.ro

se găsește pe o treaptă inferioară de civilizație, ce distanță enormă. Este cazul cu undița Melanezilor. Inchipuiți-vă un smeu, care plutește în aer ca orice smeu, făcut din foi de palmier, priponit. De smeu atârnă o ață ; această ață are la un capăt, pe lungul undiței, o pânză de păianjen cu un păianjen în mijloc, la care se repede peștele să-l prindă. Cum i-a venit omului în minte să se servească de un smeu ca să ducă undița departe de mal ?

Din aceste puține fapte vă dați seama ce greu este de cercetat așa numita fazeologie, adică de a stabili fazele prin care a trecut tehnica alimentară la toate grupele etnice de pe fața pământului. Este o muncă imensă. Datoria etnografului este să se servească de anume categorii de fapte care să-i înlesnească această muncă.

PRELEGEREA IV. *13 Dec. 1935.*

Pusesem întrebarea: putem să deosebim *faze* în tehnica alimentară ?

Ca să putem răspunde la această întrebare ar trebui să avem la îndemână descrieri complete a tot ce s'a cules și se culege încă în momentul de față pe toată fața pământului, pentruca această noțiune de etnografie, *culegerea*, să fie clară. Din nenorocire etnografia descriptivă cum am mai spus nu este atât de înaintată încât să putem deosebi hologeic, pe toată întinderea continentelor și mărilor, deosebiri în ceeace privește tehnica alimentară.

www.dacoromanica.ro

Iată de pe vremea când ascultam și eu prelegeri de etnografie, care erau rubricele cari le puteam urmări, după Fr. Ratzel și Bastian întâi *limba,* al doilea *religia, știința și arta,* invenția *agriculturii* și *pastoritului, haina* și *podoabele, locuința, familia, societatea* și *statul.* Este destul să vadă cineva cum se înșiră criteriile după care să se orienteze etnografia descriptivă, ca să-și dea seama că se începea cu cel mai subtil caracter, cu *limba,* care cere mai multă cercetare decât era posibil în acel timp și chiar în momentul de față. Noi trebue, în primul rând să începem cu latura materială, adică *civilizația,* și abea mai târziu să ajungem la *cultură.*

Fr. Ratzel și alături de el Bastian, întemeetor al muzeului de etnografie din Berlin, și-au pus întrebarea dacă nu se poate urmări pe toată fața pământului, calea unui element, care să dea firul unei grupări hologeice. Intre altele, există vre'o legătură între armele de vânătoare pe toată fața pământului, sau ele sunt despărțite ? Intrebarea aceasta o pusese de mult Bastian, și răspunsul fusese cât se poate de sumar, anume prin ceiace se numește „Elementargedanke", adică ori unde găsești fenomene cari se apropie, să găsești una și aceiași formă (un arc din Africa și unul din Melanezia). Lucrul nu este de mirare, deoarece capul omenesc fiind organizat la fel, nu poate da decât rezultate la fel.

Fr. Ratzel privește problema altfel. Să admitem că este identitatea între cugetări, care să explice identitatea obiectelor în civilizația materială, sau identitatea ideilor când este vorba de cultură, însă cu o condiție : să *încercam mai întâi să vedem*

www.dacoromanica.ro

dacă nu cumva au fost împrumutate. Dacă se găseşte o zonă pentru arcul din Africa şi altă zonă pentru Negrii din sud-estul Asiei, să vedem dacă n'a fost posibilă o mişcare în spaţiu, un împrumut. Pe calea aceasta s'au pus fel de fel de probleme, dar etnografia n'a rămas nici în acest stadiu, cum voiu arăta mai târziu.

Să vedem dacă nu cumva putem deosebi provincii geografice, dacă nu găsim mai multe caractere îmbinate în chip organic. In felul acesta putem trece dela descrierea faptelor, la clasificări, ceiace este un pas înainte. Aşa s'a ivit termenul *„kulturkreise"*. Pe noi nu ne interesează ce-a înţeles Fr. Ratzel prin „kulturkreise", şi nici dacă reprezintă un progres. Este destul să relev un fapt: Etnografia şi geografia se găsesc în momentul de faţă sub presiunea unor speculaţii aproape metafizice.

Pe la 1830-40, când începe să cucerească Humboldt prin opera „Cosmos", paralel cu cercetările de geografie fizică, era o direcţie în filosofia germană, de „saturnalii ale spiritualităţii omeneşti". Ne găsim aproape de o revenire a acelor saturnalii. Totuşi unii etnografi au ajuns să stabilească grupe destul de organice, privind un fenomen pe toată întinderea planetei.

După culegător, omul a trecut la vânătoare. Ce este vânătoarea? Pentru aceasta ar trebui să cercetăm ce animale a vânat omul în diferite regiuni ale planetei, ce arme a avut şi ce metode, şi să vedem după descrierea în faţa naturii (nu după materialul adunat într'un dulap sau altul, dacă este o comunitate de spaţiu la toate aceste grupe şi dacă în viaţa de toate

www.dacoromanica.ro

zilele ele se leagă în chip organic, în desvoltarea acelei unităţi etnice, cu uneltele, armele, etc. Ar fi trebuit ca în culegere, în vânătoare să fi urmărit un singur element pe toată faţa pământului, să vedem cum se înbină cu alte elemente, să căutăm adică un fir conducător. Din nenorocire s'a pierdut multă vreme cu îngrămădirea de material, făcându-se descrieri după material de muzeu nu după natură.

Fiindcă este vorba de vânătoare, să cercetăm ce animale a vânat omul în fiecare regiune, cu ce arme şi ce metode. Cea dintâi metodă întrebuinţată de om în vânătoare este *pânda* între copaci, cum fac şi animalele sălbatice. Pentru vânătoare trebuesc locuri liniştite, şi în acelaş timp locuri prielnice unde să ai mai multă posibilitate să te apropii de vânat. Aşa că în regiunile unde apa este rară, locurile de adăpare, care sunt ţinutul de predilecţie pentru fiare ca să pândească erbivorile, au fost alese şi de om pentru pândă. Aşa dar pânda e cea dintâi metodă, însă însoţită de o sumă de alte procedee, de pildă imitarea glasului.

In Carpaţi, pentru vânarea cerbului, se imită mugetul taurului, şi iată animalul ademenit în mijlocul poenii. Pentru păsări se întrebuinţează tilinca : se fluieră uşurel, iar pasărea auzindu-şi glasul imitat, se apropie. Eschimoşii întrebuinţează o labă de sgâriat care imită foca, şi o apropie de produşcă. Foca ese să vadă cine o chiamă. Se mai întrebuinţează şi măşti. Unele Piei-Roşii îşi fac un fel de paravan cam de un metru înălţime din crengi sau piei, pe care le împing înainte. Este destul să se adăpostească ca să nu fie văzuţi. Alţii deadreptul (cum este cazul pentru Veda din Ceylon) se acopăr cu frunze după metoda

www.dacoromanica.ro

animalelor. Boşimanii se acopăr cu pielea şi penele struţului. Struţul rar ca şi omul, Boşimanul ţine capul struţului mort, cu un băţ, sus ridicat şi imitând mişcările struţului, iată-l apropiindu-se de ceata struţilor. Tot aşa fac Pieile-Roşii din munţii Stâncoşi pentru vânarea cerbului. Se ascund în pielea cerbului, merg imitând pasul animalului, în patru labe, şi se apropie de ceată. Iată o sumă şi o sumă de procedee care constituesc vânătoarea prin pândă, şi care este însăşi vânătoarea animalelor sălbatice.

O altă modalitate de vânătoare este aşa numita *goană*; în unele părţi se întrebuinţează cuvântul *hăituială*. Aci trebuesc însă mai mulţi vânători; se înpânzesc, fac sgomot şi stârnesc vânatul ca să-l ducă într'o anume direcţie unde îl aşteaptă alţi vânători. Pentru vânătoarea aceasta unii sălbatici întrebuinţează anume un fel de *garduri* care să meargă paralel, şi care se strâmptează cu cât se apropie de un capăt, aşa încât animalul speriat intră ca într'un fel de vad care se strâmptează din ce în ce.

Până în cele din urmă animalul este îndreptat spre o râpa de unde nu se mai poate întoarce. In felul acesta este prins. Sau se mai sapă şi unele gropi într'adins. Hăituiala aceasta este o metodă care se întrebuinţează şi de animalele sălbatice. Lupii ştiu cum să se împartă în cete ca să mişte vânatul. Oamenii făcând vânătoare de hăituială se servesc şi de picioarele altora care să-i ducă: acolo unde poate să aibă cineva un animal cum este calul, se face vânătoare călare.

Se face în momentul de faţă în America de Sud, şi în cea de Nord. Pieile-Roşii (după ce calul a fost adus de Europeni)

www.dacoromanica.ro

au devenit călăreți minunați. Ba unii Piei-Roșii pot să sară pe spinarea bizonului din fuga calului și să-i înfigă cuțitul în gât. Iată vânătoarea de goană care ar echivala cu sportul englez, vânătoarea de vulpi. In aceiași ordine de idei a îndrumării vânatului prin anume mijloace spre anume țintă, trebue citată vânătoarea de reni în America de Nord. Eschimoșii primăvara și toamna, când renii es în cale, cirezile sunt înșelate, și când se adună mulți, cireada întreagă este împinsă în lac, unde, în apă, este o pradă ușoară. Tot așa se întâmplă cu animalele care sunt mai agresive decât renul ; cu mistreții. Chiar cei mai grozavi mistreți aruncați în lac, devin inofensivi. Iată atâtea variante ale vânătorii de hăituială sau goană.

Altă metodă, simplă (tot dela animale) este simpla *fugă*. Cât este de greu ursul din America de Nord, urmărește vânatul, fără să iasă din trap, ceasuri și ceasuri, zile și zile, până în cele din urmă erbivorul ostenit cade pradă. Tot așa face și omul : se bizue pe fuga cu mai mult meșteșug.

Boșimanii prind vânatul ascunzându-se în anumite locuri ; vânatul se stârnește, și trece apoi din mâna unuia în mâna altuia. Când unul obosește, celalt vânător, care este odihnit, îi ia locul, urmărind animalul mai departe. Și aci omul n'a făcut decât să imite procedeul care l'a văzut la animale. Lupii știu că animalele gonite, nu fug drept ci se abat spre stânga. Pe temeiul acestei observații, partea care stârnește vânatul este sigur că vânatul în regiunea unde alți vânători îl așteaptă. Erbivorile cârmesc deobicei spre stânga.

In sfârșit marea categorie a *capcanelor*, dela cele mai mari

www.dacoromanica.ro

până la cele mai mici. Chiar pentru elefanți sunt anume capcane întocmite de mici vânători pigmei.

Ultima categorie a metodei este asoceria altor animale care să ajute pe om. *Câinele* este în primul rând. Dintre păsări, omul a putut îndupleca o pasăre pentru vânătoarea pe apă.

Este *cormoranul.* S'a putut domestici ușor, trăește în colonii, foarte multe cuiburi. A fost destul să ei un ou ca să scoți un pui de cormoran, care a ajuns să folosească la pescuit. In China pescăritul este o ocupație curentă. Pescarii stau câte 4-5 în luntre, cu un cormoran care are un inel la gât ca să nu poată înghiți peștele pe care îl aduce în gură. Pe uscat se întrebuințează *șoimul* pentru vânat, pasăre care o cunoștem și noi. In sfârșit chiar un *pește* a fost asociat pentru prinsul altor pești, un pește mic cu ghimpi. Un alt pește de vânat este *remora*, care se lipește ca o ventuză de alți pești, ba chiar de broaște țestoase, care sunt trase apoi la suprafață.

Iată o sumă de metode de care se servește vânătorul în diferite regiuni. Vă dați seama de ce trebue să ținem socoteală în ceia ce privește însemnătateă noțiunei de vânătoare în etnografie: animalele care se vânează, uneltele, armele, metodele. Așa dar, avem dreptul să considerăm într'adevăr culegerea ca una din fazele fundamentale pentru dobândirea hranei întrucât, la început, când s'a despărțit de animalitate, omul nu putea decât să culeagă direct din natură, hrana. Dela culegerea fără opinteli, liniștită, fără tehnică, omul a trecut la *culegerea agresiva*, adică *la vânătoare.*

Acum, cum s'a făcut trecerea aceastăi dela această a

www.dacoromanica.ro

doua modalitate, spre celelalte forme mai complexe, spre păstorit sau agricultură? Spuneam că formula veche, vânătoare, păstorit, agricultură, este falsă. Este uşor (după ce cunoşti forma de hrană prin vânătoare) să zici: omul a trebuit să treacă la domesticirea de animale, ca să le aibă la îndemână.

Este destul să privească cineva America fie de Nord, fie de Sud, ca să vadă că nu se poate face trecerea dela vânătoare prin păstorie spre forma cea mai înaltă care este agricultura. In America de Nord, mai la nord de Mexic, nici urmă de pastorie, nu-i niciun animal, nici un erbivor domestic. Deasemeni în America de Sud, niciun erbivor domestic, afară de mica parte a Anzilor Cordilieri. Culegere peste tot. Şi astăzi avem Piei-Roşii în Brazilia aproape numai culegători şi pescuitori, însă nici urmă de păstorit.

Evident, din punct de vedere raţionalist trebue să ne gândim la această trecere, că omul a trebuit să-şi dea seama de însemnătatea animalelor, şi a trebuit să judece, să vadă că este mai comod un animal prins şi domesticit. Insă ceiace este raţional nu-i întotdeauna şi real. Cunoaşteţi vestita formulă în saturnalele filosofiei, „că ce este raţional este şi real, şi tot ce-i real este raţional". Ce este rèal, se poate să fie raţionabil, că omul îşi dă seama de necesitatea existenţii acelui fenomen şi a explicării lui; însă ceia ce este raţional nu urmează să fie numai decât real. Iată fapte care ne încredinţează imediat. Ce pare mai raţional decât să vânezi animalele, să le păstrezi, ca să le ai la îndemână, pentru ca să te scutească de munca de a cauta hrana la întâmplare. Totuşi ideia aceasta nu se poate mai

www.dacoromanica.ro

simplă, este total străină, a fost total străină omului dela început, şi sunt încă documente la sălbaticii de astăzi, care arată că o idee aşa de simplă este total străină de judecata unui sălbatic. Ceiace ni se pare raţional, nu-i întotdeauna şi real.

Avem înainte un caz din America de Nord în ceiace priveşte vânătoarea. Pomeneam de ren. Cei mai simplu decât să-şi închipue cei care observă pendularea renului de două ori pe an, ca să ajungă dela o vreme să ia câteva exemplare mai tinere şi să ajungă Eschimosul să-şi asigure hrana pe cale de domesticire. Totuşi renul din Lumea Nouă a rămas nedomesticit. Nici un Eschimos nu se atinge de carnea lui, pentrucă renul era considerat ca un animal necurat.

Când este vorba de tipologie, să urmăreşti pe toată faţa pământului grupe de fapte, nu-i destul să ţii seamă numai de animalele de care se ocupă vânătoarea, dar trebue şi de *asociaţiile de idei* care intervin. Ce pare mai simplu vânătorilor cari au venit în contact cu civilizaţia, ca ei să se transforme din vânători în păstori. Intr'adevăr se încearcă metoda aceasta de guvernul St.-Unite după cucerirea populaţiei de Piei-Roşii, când ultimul rest nu mai este o primejdie, s'a încercat să-i transforme din vânători în păstori. Cel dintâi lucru care l-a făcut Pielea-Roşie când a avut erbivorul, lă vânat. Ori cât de simplu pare, ei nu s'au gândit să-l păstreze. O experienţă făcută de Germani, când au avut partea de sud est a Africei, ne arată greutatea de-a transforma vânătorii în păstori. Foarte târziu locuitorii de acolo s'au deprins să a'bă câte o capră, iar dacă vreunul din Damararan, aduceau vaci, indigenii le înjungheau.

www.dacoromanica.ro

Hotărât trecerea dela vânătoare spre păstorit este făcută cu foarte mare greutate. Trebue să ne explicăm domesticirea pe altă cale decât aceia a drumului raţionalst. A trebuit să se întâmple în obscuritatea minţii, în chip instinctiv să se deseneze situaţia de simbioză a asociaţiei omului cu unele animale, aceasta pe temeiuri inconştiente. In Campos, în America de Sud, în pădurile centrale sunt sălbatici care au o sumă de animale pe lângă ei fără nici un fel de interes. Von Steinen întrebuinţează cuvântul menajerie. Animale ca să facă sgomot. Şerpii au o utilitate; prind şoareci. Pe încetul la aceste animale, trebuia să li se fi născut un oarecare talent de a se ataşa de om. Cum este cazul câinelui. Sunt şi unele animale care se asociază; şacalul urmăreşte pe leu ca să se hrănească cu resturile lui. Corbul cu vulturul se asociază şi ei, dar nu ajunge să facă o asociaţie durabilă. Câinele s'a asociat însă în chip permanent cu omul. Acest animal care vede în timpul nopţii, şi care latră, apărându-l de duhurile rele, era bine venit. Făcând societate cu focul, iată-l şi pe câine pătruns în sfera vieţii omeneşti. Deabea pe urmă i-a venit omului în minte şi utilitatea câinelui ca aliment. Sunt sălbatici cari mănâncă carne crudă de câine. La început nici pe departe n'a fost această preocupare, ci doar să-l aibă tovarăş. Am văzut că Eschimosul moare de foame fără să se atingă de carnea renului.

Aşa dar nu-i destul să cercetăm plantele şi animalele, armele, uneltele, metodele de vânătoare de care s'a servit omul, ci trebue să ţinem seama de acest factor labil care este *asociaţia de idei.*

www.dacoromanica.ro

Exemplele de asociații de idei, cum este cazul Eschimosului, care consideră carnea de ren spurcată, introducând un element magic, arată că cercetările de cultură și civilizație sunt probleme foarte delicate. Veți vedea trecând dela o regiune la alta, că poate să nu fie vorba de faze în tehnica alimentară, ci de specii de alimentare.

PRELEGEREA VII. *18 Decembrie 1935.*

Voi încheia lunga serie de prelegeri pe care auditorul acestui curs l'a ascultat în legătură cu civilizația omenească, din punct de vedere al technicei alimentare. Din cele înșirate până aci, ați văzut că nu poate să fie vorba despre faze generale pe care să le putem urmări pe toată fața pământului pentru fiecare grup etnografic în parte. Nu putem afirma că în ceeace privește technica nutrimentului toate grupele omenești au trecut prin aceleași faze într'o regiune sau alta depe fața pământului.

Așa dar, trebue să privim fiecare regiune în parte. Când zice cineva piatră paleolitică, neolitică, arme de bronz, fer, în preistorie a spus ceva clar cu privire la materialul din care s'a putut face unelte ; însă când vorbește de civilizația acestor ținuturi nu ne lămurește câtuși de puțin asupra felului cum își procură hrana și a cantității de hrană, asupra condițiilor de viață în genere favorabile sau nu. Comparați de ex. vânătoarea paleolitică cu instrumente inferioare, oamenii având la dispoziție herghelii de cai, cirezi de vite (în unele regiuni din Franța sute de

www.dacoromanica.ro

mii de cai trebuiau să fie jertfiți pentru hrana omului paleolitic) în ce condițiuni se găseau acei paleolitici față de vânătoarea contimporană din Sahara cu arme perfecționate unde condițiile de existență sunt însă atât de grele. Așa dar, putem observa instrumente și arme mai simple într'o regiune, iar vânătoarea este abundentă, pe când în altă regiune e sărăcie deși armele sunt mai complicate. Așa dar paralelizarea aceasta în timp și spațiu este riscantă.

Trebue să evităm tot ce poate să aibă aspectul de construcție pur rațională.

Trecând la agricultură veți vedea cât de mare este primejdia ca să construești apriori și să crezi că ceeace era logic în desvoltarea technicei nutrimentului trebuia și să se întâmple. Ce este mai firesc din punct de vedere rațional ca, decât făcând vânătoare, să te servești de puii prinși și să-i ai în permanență la îndemână. Ați văzut în ultima prelegere că legătura de cauzalitate este așa de greu de înțeles pentru unii, încât până 'n secolul al XIX-lea erau triburi cari nu puteau să înțeleagă legătura între familie și progenitură. Felul acesta simplist de a raționa: decât să umbli după culegere și să găsești sau nu semințe de cereale, nu era mai firesc, mai logic să iei sămânța să o semeni și să asiguri prin agricultură hrana? Foarte logic, dar inconceptibil pentru primitivi cari nu poate să stabilească legătură între sămânță și plantă, cum nu poate s'o stabilească nici animalul.

Agricultura probabil să se fi născut întâi și întâi din *ascunderea rădăcinilor*. Australiana este nelipsită de un băț ascuțit cu care scoate rădăcinile și le ascunde pentru casă. Iată deci un

www.dacoromanica.ro

prim pas, dar dela această dosire a unor rădăcini și până la cerealele puse în pământ cu știință, era o distanță care nu putea să fie străbătută decât foarte târziu. In unele regiuni nici până acum pasul acesta nu s'a făcut. In America de Nord sunt Piei-Roșii cum spuneam și altă dată, cari se mulțumesc să culeagă orez din bălți. Ducând însă proviziile dintr'o regiune în alta, orezul se răspândește și în alte locuri și astfel zona plantei se întinde, dar rămâne tot sălbatică. Aceasta nu-i încă agricultură. In unele regiuni s'a făcut un pas mai departe: omul smulge buruienile, dă ajutor orezului. Asta însemnează protecția unei plante. Cel dintâi pas spre agricultură, după forma cea mai simplă de a ascunde unele redăcini, pasul spre favorizarea anumitor plante, a fost *plivitul.* Când plivești este mai mult decât dacă ascunzi, când plivești intervii direct în viața plantei, în lupta ei cu alte plante. Smulgând plantele netrebnice ai făcut un mic contract de muncă cu planta. Mai departe, dacă intervine o proteguire a plantei nu numai în lupta ei cu altele ci *modificarea locului* era un pas și mai decisiv în ceace privește protecția plantei, iar formele în care omul a intervenit în lupta plantei și modelarea pământului în care crește planta, sunt foarte variate. O formă simplă este forma unei *movile.* In unele regiuni mlăștinoase, oamenii s'au apucat să facă grămezi de pământ care să iasă peste nivelul mlaștinei. Le putem urmări în regiunile Paraguay unde se numește *attedaros.* Ce este acesta? Sunt grămezi de pământ de jumătate metru peste nivelul mlaștinei. Acolo este un palmier, *acuri.* In timpul când palmierul dă sucul așa de ademenitor pentru oameni, colonia de Piei Roșii, stă acolo, doarme acolo, moare în acel loc, este îngropată acolo. In felul

www.dacoromanica.ro

acesta se face pe movilă un fel de sedimentare, humus, frunze de palmier care cad, însuşi trupul omenesc, iată atâtea şi atâtea grămezi de pământ cari (se vede bine) sunt rezultatul intervenţiei muncii omului. Sunt foarte multe, nu numai în regiunile umede ci şi regiunile de uscat. In America de Nord movilele acestea se numesc *Moundt.* Omul adună ţărână în deajuns pentru proteguirea unei plante. Pasul hotărâtor e *modificarea ţărânei.* Găsim forma aceasta pe toată faţa pământului, în Paraguay, în bazinul Amazoanelor, în Bolivia, în America Centrală şi în Lumea Veche.

Mai întâi această mică modelare a solului în vederea câtor va plante trebuia să se fi făcut, din vreme depărtată, fără voia omului, de când acesta aduna rămăşiţele de bucătărie aşa cum se găsesc pe ţărmul Americei de Sud. Mergând dintr'o regiune în alta, poposind pe lângă locurile unde hrana era lesnicioasă, rămăşiţele acestea de mâncare se depuneau sub forma unor grămezi de gunoaie şi în felul acesta o sumă de plante au găsit condiţii favorabile de desvoltare. Iată cum s'a făcut asociaţia de idei, trecerea spre construirea unor movile Moundt, atterados spre cucerirea şi îngrijirea câtorva plante. Un pas mai departe este intervenirea în sol sub forma *săpatului.* Adică o regiune oarecare unde plantele nu pot trăi fiindcă au ieşit săruri la suprafaţă (şi în ţara noastră sunt regiuni unde sărurile albesc pământul) omul trebue atunci să răscolească pământul din adânc şi această intervenţie a omului se face pe o suprafaţă foarte întinsă sub forma săpatului, formă pe care o găsim în Polinezia, Africa şi în multe locuri depe pământ. Dar să fim bine înţeleşi:

www.dacoromanica.ro

şi săpatul ca şi păstoritul sunt forme locale. Intr'un loc avem movile, în alt loc săpat iar în alte locuri alte metode. Forma săpatului să se ştie că este un caz special de agricultură. Nu se poate spune pentru agricultură că la început a fost săpatul şi apoi plugul. Săpatul şi plugul sunt simple accidente pe faţa pământului.

O altă metodă este metoda *îngrăşării.* Nu numai răscolirea ţărânei, dar să adaugi ţărână, adică ceeace este necesar pentru creşterea unei plante. Acesta a fost un pas foarte important. Nu-i nevoe de multe exemple (China). Cine a citit vre'odată descrierile de călătorii din China rămâne uimit de sgârcenia cu care Chinezul adună tot ce poate să fie de folos ogorului său. Până şi gunoaiele cotineţii de porumbei sunt strânse. Nu mai vorbesc de gunoiul omenesc, totul este dus pe peticul de pământ pe care-l cultivă. Cine este proprietar de câteva hectare este mare latifundiar. De obicei proprietarii au un hectar. In Japonia proprietăţile sunt şi mai mici. In astfel de condiţiuni vedem ce însemnătate are îngrăşământul. Nimic nu se pierde. Chinezii şi Japonezii sunt clasici din acest punct de vedere. Dar mai ales atrăgeam atenţia asupra agriculturii Peruvienilor. In latura aceasta erau foarte înaintaţi. Sunt câteva feluri de îngrăşăminte, cum este guano. Pe lângă guano mai erau peşti, scoici, etc. Dar nu numai Peruvienii care au ajuns la un grad înalt de civilizaţie, ci şi unele Pieĭ Roşii mai aproape de primitivitate, şi aceştia în unele părţi au ajuns să întrebuinţeze peştele şi scoicile pentru îmbunătăţirea pământului. O fază mai departe.

O altă metodă este *metoda irigaţiei.* Aci iarăşi trebue să fim atenţi. Când spunem agricultură cu irigaţie nu trebue să ne

www.dacoromanica.ro

gândim la țările cu mare civilizație, pentrucă în latura aceasta a irigației au ajuns foarte civilizate, țări cari le considerăm astăzi ca țări barbare. Mă gândesc la Oceanul Pacific. Pomeneam altă dată de Insula Paștilor. Când Cook și Förster au ajuns în această insulă unde nu-i apă au văzut cu mirare cu ce grije locuitorii făceau șanțuri și straturi minuscule ca să asigure din apa de ploaie care cădea, elementul lichid pentru creșterea plantelor. Apoi în spre Mediterana Asiatică găsim irigație nu se poate mai desvoltată, până și cu terase. Tot în lucrările de călătorie când este vorba de Java, sunt regiuni unde nu există decât terase de irigație. Așa e în China. Ba și în regiunile Mediteranei noastre irigația este foarte răspândită. Mai ales în Lumea Nouă un program cum nu-ți vine să crezi, în America Centrală, în Mexic irigația era scrupulos răspândită, iar sumum era atins în Peru. Dela țărmul mării până departe atârnau terase peste terase, iar apa era împrăștiată fiecărui locuitor la timpul și locul cuvenit, irigația aceasta făcându-se chiar pe coasta unor munți abrupți. Irigația aceasta ar fi fost un non sens dacă locuitorii n'ar fi construit terase. Terase peste terase, trebuiau adică să facă un zid, fiindcă muntele este înclinat. Pentru aceasta trebuia să zidești terase peste terase din ce în ce mai înguste, cu cât muntele este mai înalt și povârnișul mai aplecat. S'a ajuns astfel în agricultură la o formă nu se poate mai savantă cu ajutorul irigației.

Fiindcă este vorba de regiuni muntoase se fac câte odată *canale acoperite, canale peste văi* ca în cazul lucrărilor de apeducte ale Romanilor. Se fac și tunele prin munte ca să poată

www.dacoromanica.ro

trece canalele. Am pomenit aceasta ca să vă daţi seama cât de copilărească este pretenţia noastră care am trecut oceanul cu gândul să civilizăm pe cei de dincolo. Este o enormă absurditate să-şi închipue cineva că noi am dus civilizaţia în Lumea Nouă. Erau state egale sau chiar superioare Europenilor. Iar din punct de vedere al irigaţiei stăteau mai sus ca toate ţările din Europa.

O altă formă răspândită pe faţa pământului este forma care se numeşte *runc, jarişte, arsura* de păduri. Şi în America unde sunt păduri mari, dar mai ales în regiunile din sud în Brazilia, Bacairii fac runc în pădure. Crestează copacii pela margină, nu la întâmplare. Nu oricine ştie să facă această tăetură şi să cresteze toţi copacii în aceeaşi direcţie. La marginea pădurii se alege un copac mare care se tae şi se răstoarnă peste ceilalţi. Căzând el isbeşte pe al doilea, acesta la rândul lui pe al treilea şi în felul acesta iată toată pădurea la pământ. Intâi şi întâi se începe cu tăerea tufişului. Ce nevoie să tai tufişul ? Este totuşi o mare necesitate ; dacă rămâne tufişul netăiat, tufişul verde arde foarte greu, altfel el serveşte ca un fel de vreascuri de foc. Astfel suprafeţe întinse de păduri sunt distruse, rămânând însă rădăcinile în pământ sau trunchiuri, pe jumătate arse în cenuşe. Toate aceste crengi, frunze, ramuri, trunchiuri care au putut fi arse, formează o pătură nouă. Sunt importante aceste lucruri ca să vedeţi cât de adevărat a fost când am arătat că nu poţi să zici că prima fază a fost săpatul şi apoi plugul. Este o naivitate. Vedeţi fără plug şi sapă, fără răscolirea pământului, în acest pământ acoperit cu cenuşe, oamenii cu bătul numai, au făcut

www.dacoromanica.ro

loc pentru semințe sau pentru plante pe care să le răsădească.

Așa dară nu poate fi vorba de faze în agricultură, ci de *specii de agricultură*. In cazul de față agricultura Bacairilor este legată de topor. Agricultura mai este legată de un *coș*. In unele desene rămase dela Mexicani se vede cum locuitorii vin cu un coș și adună pământul. Coșul acesta se cheamă în limba mexicană uiteli. Nu putem analiza acuma funcțiunea acestui coș. In orice caz avem sub ochii noștri agricultură cu toporul. Și agricultura cu bățul pe cari locuitorii îl înfig în pământ. Sau cu chitonogul, un băț care are o ramură scurtă pe care apasă cu piciorul.

Incă odată: Nu poate să fie vorba de faze în ceeace privește desvoltarea agriculturii ci, de *specii*, după diferite regiuni, cu atâtea și atâtea plante diferite dela o regiune la alta. Dacă este așa, cred că vă dați seama cu această ocazie cât de ieftină este iluzia pe care și-o procură cel care n'are intuiția naturii, ci face numai speculații de cabinet. „Așa este rațional, așa trebue să se fi întâmplat." Dar în natură se întâmplă și ce nu-i logic. De ex. ce este mai logic decât să crezi ca omul să'nceapă agricultura cu pământul cel mai bun. S'a întâmplat însă tocmai contrariul. In America Centrală locul preferat pentru cultivarea porumbului este cel mai puțin bogat, pentrucă în locurile bogate cresc atâtea buruieni, încât nu se mai poate îngriji porumbul. De aci și expresia: „a scăpat porumbul în burueni." Planta scăpată aci este copleșită de buruieni. Indienii din America Centrală, ca să nu scape porumbul în buruieni, aleg locurile cele mai slabe ca să poată lupta mai ușor cu buruienile. Mai

www.dacoromanica.ro

departe : ce este mai natural decât să ne gândim ca oamenii din regiunile cu multă umezeală cu ploi în tot timpul anului, cu pământ gras, să fi început cultura plantelor care să-i îndrumeze încetul cu încetul spre o agricultură mai desvoltată. In momentul de față recitesc jurnalul de călătorie al lui Livingstone.

Observă Livingstone, că în unele ținuturi nu-i nevoe să muncești ; este destul să bagi sămânța în pământ ca ea să crească dela sine. Dar Livingstone nu-și dă seama că forma aceasta este foarte târzie. Plantele acestea nu's ale regiunii din Africa Centrală. Mai întâi regiunile pădurilor sunt sărace în plante pentru hrana omului, deci o primă dificultate pentru agricultură. Atunci unde cresc cereale ? In *stepă*, alături de pădure. Ce se întâmplă în stepă ? Sunt plante care luptându-se cu lunile secetoase — sunt atâtea luni când nu cade un strop de ploaie, — planta își face o provizie de apă în rădăcini, având pentru aceasta rădăcini foarte desvoltate, sub forme de cepi, tubercule, etc. Ce urmează de aci ? Un lucru de o extraordinară însemnătate ca să explicăm cum s'a întins agricultura în ținuturile care le vedem astăzi cu o agricultură înaintată. Plantele din stepă nu numai că sunt mai numeroase (cele utile) decât celea din pădure, dar sunt mai variabile. Luptându-se cu un anotimp secetos, plantele capătă putința de a trăi în condițiuni de viață antipodice ; dela o mare bogăție de apă, până la o mare sărăcie.

Așa dar omul n'a început în pădure cultivarea plantelor, fiindcă pădurea nu dă plante favorabile vieții, ci a început-o la marginea stepei. Ceeace găsea Livingstone sunt plante dinspre

www.dacoromanica.ro

stepă, este o agricultură târzie departe de a fi originală. Mai mult decât atât. Plantele acestea de stepă fiind variabile, s'au întins spre ţări calde. Gramineele sau porumbul care s'a întins până la 51° în America de Nord şi el este o plantă tropicală. Dar nu numai că s'a întins spre Nord şi Sud, dar s'a întins şi în regiunile foarte înalte. Porumbul este cultivat în Peru până la 3500 m. (1000 m. peste vârful Negoiului) unde vara nu ţine decât 4 luni. De ce ? Fiindcă porumbul are peste 300 de specii. Sunt fel de fel de specii, dela cele de lângă marginea stepei până la acelea din celelalte regiuni, născându-se atâtea varietăţi şi soiuri.

Toate faptele acestea ne duc la o concluzie : Nu poate fi vorba în technica alimentării de faze generale pe cari să le găsim răspândite pe toată faţa pământului. In fiecare regiune trebue urmărită planta şi animalul locului, adeseori intervenind unele dispoziţii ale animalului şi chiar ale plantei şi câteodată dispoziţii ale omului. Cu câte animale s'a făcut încercarea de domesticire ? Egiptenii au încercat şi cu leul. Cu ocazia războiului Italo-Abisinian aţi văzut poate lei purtaţi în lanţ. Elefanţii însă sunt mai sociabili, deşi nu se reproduc în captivitate. Unele specii însă cum am văzut sunt refractare, de pildă leul sau hiena. Şi pe gazele au vrut să le îmblânzească Egiptenii. Aşa dar când e vorba de vânătoare, păstorit, agricultură, ar trebui întâi să stabilim zone pentru fiecare plantă sau animal în ceeace priveşte vânătoarea, păstoritul, etc. Pe urmă să vezi aceste zone de culegere, pescuit, agricultură cum se întretaie, apoi să vezi cari sunt elementele comune ale lor şi să le stabileşti elementele

www.dacoromanica.ro

caracteristice fiecăruia. Este o enormă lucrare care trebue făcută de aci înainte. Etnografia se găseşte deabea la începutul ei şi abea acum îşi descurcă metoda. De aceea am ţinut ca în acest curs să fac pipăibile greutăţile problemei ca un îndemn pentru acei cari luaţi subiecte de interes etnografic pentru cercetările Dvs. personale.

Acum vă daţi seama ca astfel de cercetări sunt de cea mai mare însemnătate şi i se leagă de vastul capitol al evoluţiei civilizaţiei omeneşti în ceeace priveşte alimentarea. Cum să faci istoria unui popor dacă nu-ţi dai seama de substratul vieţii materiale. Şi pentru preistorie şi pentru istorie şi pentru etnografie şi pentru sociologie, astfel de lucrări sunt nu numai bine venite, dar şi indispensabile ca ştiinţa să se poată pozitiva. Cu această ocazie vă daţi seama că ştiinţele sunt solidare.

PRELEGEREA VIII. *17 Ianuarie 1936.*

Să trecem la capitolul îmbrăcăminte. Cum se înfaţişează adaptarea materială a omului la mediul geografic în ceeace priveşte *haina.*

Fridrich Ratzel observă că gelozia este redusă la grupele etnice cele mai puţin îmbrăcate. Ce înseamnează atunci cingătoarea din jurul corpului? O treaptă în evoluţia socială. Este un simbol etic acea cingătoare din jurul corpului. Gelozia lipseşte tocmai la sălbatici. Cu cât avem o viaţă mai rudimentara, cu atât găsim o îmbrăcăminte mai rudimentară. Aşa dar punctul de vedere a lui Ratzel: Acea cingătoare este un simbol social.

www.dacoromanica.ro

Un alt etnograf Oscar Peschel crede că sentimentul estetic a fost cauza îmbrăcămintei. Din nevoia de a se împodobi, omul își adaugă o sumă de obiecte. In chip spiritual ne arată atâtea ciudățenii din viața populațiilor mai puțin desvoltate în momentul de față, care exclud ideea necesității hainei. (Musulmanele se cred urâte dacă cineva nu le vede cu fața îmbrobodită. Așa dar broboada era o anexă de natură estetică. Totuș Kemal a desființat broboada, și totuș Turcoaicele se cred frumoase și desbrobodite, numai au nici o nevoe să mai apeleze la broboadă. Se relevă faptul curios că femeile care se scaldă în râu, când sunt surprinse de cineva își acopăr una alteia fața, iar de restul trupului nu se interesează.

Deasemeni Chinezoaicele. In China se consideră ca cea mai mare lipsă de estetică să se vadă picioarele. Pentru bărbați era o ofensă chiar să vorbești de picioarele soției. Pentru alții acoperirea capului era iarăși o ofensă: capul descoperit era frumos. (La populația noastră rurală o femee măritată văzută de cineva cu capul gol se simte nenorocită). Așa dar considerații de natură estetică și etică.

Un alt antropolog, Waitz, profesor de etnografie și filosofie era în secolul trecut de aceeași părere. Dar cel mai impresionant este vestitul Schurtz, mort de curând, unul dintre capetele cele mai deosebite în sfera etnografiei și geografiei. El era încredințat că din considerațiuni estetice s'a născut haina. Citez câteva cuvinte: „ar fi de tot fals să privim haina ca un acoperământ particular și celelalte înfățișări ca un adaus de mai târziu. Așa dar, întâi și întâi o preocupare estetică și numai mai târziu,

www.dacoromanica.ro

după preocuparea estetică, au venit şi alte preocupări. Ca dovadă uitaţi-vă la sălbatici: Au o sumedenie de obiecte de toaletă, iar haine aproape de loc. Accentul cade pe latura estetică şi nu pe aceea higienică".

Felul acesta de a căuta origina îmbrăcămintei, cu tot respectul faţă de munca atâtor cercetători, şi punctul de plecare pentru descoperirea genezei îmbrăcămintei cred că e falş ales, iar momentele în explicările lor nu-s valabile. Ca sa începi cu consideraţii psihologice, cred că nu înseamnă, să te cobori la fazele cele mai arhaice din viaţa omenirii. Este adevărat că orice face omul, trebue să aibe un corelativ în activitatea psihică, dar e mai bine să urmărim firul relaţiilor biologice şi geografice pentru fiecare fenomen, deci mai aproape de mersul omenirei în adaptarea ei pentru hrană. Când vine Peschel ca să arate că musulmancele şi chinezoaicele se conduc după idei estetice şi etice, asta însemnează să cercetezi un copac începând cu fructul; e mai normal să începi cu rădăcinile, cu seminţele, cu trunchiul, frunzele, mugurul, printr'o comparaţie — înainte de a ajunge la o manifestare de sensibilitate aşa de desvoltată ca acea etică şi estetică.

Să ne întoarcem deci spre punctul de vedere biologic, aşa cum am procedat când era vorba de mână, la care s'au adăugat atâtea anexe. Aceasta a fost şi temeiul cel mai larg al desvoltării omului faţă de restul animalităţii. Nu uitaţi că şi la celelalte animale am găsit unele întrebuinţări: maimuţa se serveşte de labe să prindă oarecare obiecte. Iată un punct de plecare ca să înţelegem cum mâna animalică a lui homo sapiens a deve-

www.dacoromanica.ro

nit o mână omenească. Să vedem în ceeace privește *epiderma*, dacă nu cumva avem la unele specii de animale oarecare analogie de anexe.

Vedem că sunt atâtea și atâtea animale care își fac un culcuș. Păsările își fac un culcuș nu se poate mai îngrijit. La muzeu puteți vedea tot felul de cuiburi rânduite.

Sunt foarte multe animale care își fac pentru noapte un culcuș. Dar am văzut că altele fac un culcuș pentru timpul de iarnă. Sunt atâția și atâția primitivi cari sunt sumar îmbrăcați, dar și aceștia își fac un culcuș peste noapte. Boșimanul în timpul nopței nu se lasă în voia vântului, ci se așează sub firida unei râpe. Dacă găsește cumva cenușa unui foc stins, sau cenușa propriului său foc, se așează în această cenușe. E un fel de adăpost pentru epiderma lui, pentrucă este pe de o parte apărat de răceală, iar pe de alta mai sunt ierburi care sunt bine venite, sau fulgii păsărilor vânate sau pielea animalelor, a vânatului, iată atâtea și atâtea împrejurări cari servesc omului pentru un mic culcuș în timpul nopței, ba chiar și în timpul zilei. Avem în lumea animală, spre păsări și spre mamifere, nu mai vorbim de antropoide, avem un prim pas către ceiace se numește anexă a epidermei, pentru a fi apărată de frig, căldură, ploaie, răceala în timpul nopței. După acest prim pas nu era greu ca omul să urmeze mai departe calea care să-l ducă la haină.

Cine și-a făcut culcușul, cât timp este sedentar se folosește de el. Se poate să fi devenit și omul sedentar, însă sunt elemente din viața primitivilor cari îi solicitau spre construirea unor anexe de învelitori și a unui culcuș portativ. Pielea ani-

www.dacoromanica.ro

malului nu se poate mânca, apoi pielea are blană; iată un culcuş care să-i servească omului, şi care poate uşor să fie transportat mai de parte. Sunt apoi şi alte împrejurări care arată cum a putut omul, după deprinderea mâinei cu unelte, cu arme de vânătoare în primul rând, să mai adauge la piele şi alte anexe de care să se servească pentru adăpost în timp de noapte. Pentru înţelegerea felului în care s'a făcut tranziţia spre această anexă, să ne gândim la un fapt care desparte pe om de restul animalităţii: este cazul, ca să zic aşa, al imbecilităţii corpului omenesc. Rar o făptură aşa de bicisnică cum este omul. Atâtea şi atâtea animale după câteva zile dela naştere sunt sprintene la fugă, de pildă puiul de căprioară; pe când pruncul omenesc este cel mai slăbănog, are cea mai lungă perioadă de desvoltare.

Când era vorba de alăptare, spuneam că la sălbatici alăptarea durează mulţi ani, (la Eschimos până la 10-12 ani). Lăsând de o parte alimentarea, omul este total deosebit de celelalte făpturi, aşa că vrând nevrând, cel puţin pentru trupul omenesc, a fost necesar un adaus care se cheamă culcuş de noapte. Acesta trebuia să devină un culcuş portativ pentru necesităţile vieţii. Într'adevăr găsim în viaţa sălbaticilor de astăzi destule elemente ca să înţelegem cum din pricina ocrotirei pruncului omul a trebuit să poarte o sumă de anexe, cari erau un început de haină.

Un călător care a cercetat peste 20 de ani sălbaticii din mijlocul Africei, relevă faptul că pruncul devine un fel de parte a însăşi fiinţei care l'a născut, şi care îl poartă dela un loc la altul. Sub forma unei chingi foarte late, care chingă serveşte

www.dacoromanica.ro

să-l sprijine și care este înodată deasupra sânului mamei, pe piept, adică un fel de sac care sprijină trupul pruncului. Imprejurul casei, împrejurul colibei, copilul rămâne ca orice animal fără nici o îngrijire. Stă doar cu animalele cu care se joacă ; dar când mama se mișcă mai departe, îl pune călare pe șold sprijinindu-l cu mâna dreaptă. Pentru distanțe ceva mai mari îl pune în chingă. In felul acesta copilul este dus ca într'un fel de scutece portativ, împrejurul corpului mamei. Mama neagră continuă toată munca obișnuită, tae lemne, pisează mei, se pleacă, se ridică, toate muncile le face cu copilul pe spinare. Câte odată în timpul ceremoniilor, când vine dansul, copilul doarme liniștit, cu capul spânzurat și sgâlțâit încoace și încolo. Copilul este deprins cu această chingă care este un mic început de îmbrăcăminte ; sunt și alte fapte în legătură cu această cingătoare a trupului omenesc care duc pe om să creeze un fel de anexă a epidermei.

La Chirchizi când se naște un copil cea dintâi primejdie este ca spiritele rele să pună posesiune pe el. Deci copilul trebuește înfășurat, trebue să se jertfească un animal, o capră sau o oaie, carnea este fiartă, sau svârlită în foc pentru spiritele rele, supa servește lehuzei, însă pielea animalului devine scutec. Copilul este înfășurat în pielea călduroasă care are și lână. Așa dar o îmbrăcăminte călduroasă. In legătură cu cel dintâi pas, iată o anexă considerabilă care este un început de îmbrăcăminte. Tot în legătură cu lupta contra spiritelor rele, copilul este înfășurat cu fel de fel de legături la mâini, la gât, cu scutece, cu fire de iarbă, petice, fel de fel de amulete ca

www.dacoromanica.ro

să-l păzească de spiritele rele. Toate anexele în chip firesc sunt un fel de îndrumare spre ceva nou față de epidermă, prin urmare spre îmbrăcăminte. Faptele acestea arată că punctul de vedere pur etic și pur estetic al etnografiilor nu sunt apropiate de realitate. După cum desvoltarea mânei am legat o de alte animale, care s'au deprins să le întrebuințeze ca un fel de început de unelță, tot așa pentru epiderma omenească se cuvine să privim și alte animale ca să vedem dacă nu se găsesc și la ele îmbrăcăminte. Am văzut culcușul animalelor. Dela culcușul pruncului omenesc foarte variat, cu fel de fel de amulete, cu cingători pe care mama le întrebuințează să transporte pruncul, toate acestea în legătură cu nevoile directe ale vieții, sunt pentru explicarea ganezii îmbrăcămințiî un punct de vedere mai apropiat de realitate. Să zici că omul a avut idei morale și de aceea s'a îmbrăcat, este o naivitate.

Ai o sfială pentru cercetătorii care zic că din rușine s'a îmbrăcat omul. Pentru asta omul trebuia să fie mai întâi îmbracat și apoi să-i lipsească îmbrăcămintea pentru ca să se fi rușinat. Adică tocmai contrariu cu ceeace spune Ratzel. Proectând ideile noastre peste viața sălbaticilor, peste faza primitivă, suntem expuși la păreri greșite când atribuim puncte de vedere mult mai complexe decât sunt în adevăr. Așa dar este normal să începem — dacă e vorba de origina îmbrăcămintei dela punctul de vedere biologic și geografic a felului cum omul primitiv a fost solicitat de împrejurările vieței lui să adauge și pentru epidermă o sumă de anexe cum a adăugat atâtea și atatea anexe pentrú mână, atâtea unelte și arme. Să punem problema așa dar din punct de vedere utilitar.

www.dacoromanica.ro

Ce era necesar pentru cei din țările calde să ocrotească trupul ? Este adevărat că sunt astăzi primitivi cari sunt aproape desbrăcați, dar nu e mai puțin adevărat că este o parte a trupului care neapărat cere să fie ocrotită : anume este partea din mijlocul corpului. Partea superioară este apărată prin membrele superioare desvoltate puternic, ba se mai adaugă și părul capului (unele rase au o chică ca o glugă). Picioarele la rândul lor sunt masive, rezistente, pot să primească lovituri considerabile. Nu tot așa cu partea cea mai slăbănoagă, cea din mijloc, unde sunt organele genitale și atâtea organe interne, care pot fi atinse de spinii atât de răi din regiunile equatoriale ca lianele primejdioase. Este destul o mică lunecare și te trezești sfârtecat. Iată o parte a corpului care trebuește să fie apărată. Se mai adaogă apoi o sumă de insecte, de viermi, etc. Prin urmare era necesar ca partea aceasta a trupului să fie apărată ; mai întâi mijlocul mamei, imediat după naștere. Nașterea se face aci în condiții neîngrijite. Coliba în care se adună o mulțime de femei e plină de sgomot mult, biata lehuză fiind lăsată de o parte. După naștere însă, toată gălăgia se potolește și corpul femeii este încins cu un fel de *brâu* care să-l proteguiască în zilele dintâi, când mama este scutită de muncă. Iată deci, începând cu nașterea copilului, o nevoie de protegŭire, cel puțin pentru mijlocul trupului. Proteguirea aceasta este și pentru un sex și pentru celalalt, mai târziu sub forma acelei cingători. Această cingătoare nu-i peste tot la fel, din fibre de copac sau împletituri, ci sunt fel de fel de forme, unele mai desvoltate altele mai puțin, uneori atârnând atâtea anexe, încât constitue un fel de haină

www.dacoromanica.ro

până la genunchi. Găsim prin urmare toate formele de tranziție dela cele mai simple, fel de fel de distincțiuni toate pentru ocrotirea mijlocului.

La unele triburi, la neamul Bongo, femeile poartă și astăzi un șorț nou în fiecare zi, foarte ieftin. Acesta e o ramură de copac cu multe frunze, și care este apoi aruncat. In spate poartă un fel de șorț făcut din fibre vopsite în negru, pe care însă îl păstrează. Iată cu această explicație cum se poate urmări nevoia aceasta din faza cea mai simplă de ocrotire a acestei părți a mijlocului care este cea mai expusă rănirii. Haina urmărită dela simpla cingătoare, până la o haină care atârnă până la genunchi cu fibre, și până la o haină care se aruncă pe spate ; sunt atâtea și atâtea variante care se găsesc în legătură cu această necesitate de a apăra mijlocul. Mai ales dupa naşterea pruncului găsim fel de fel de variante ca să explicăm treapta aceasta de desvoltare a hainei chiar din această sumară îmbrăcăminte a mijlocului. In orice caz etnograful este dator, lăsând de o parte ipotezele, să se coboare la realitate și să vadă ce se întâmpla cu omul, să vadă adică nevoile trupului omenesc.

Iată un alt înțeles decât acela social, etic, ca început al îmbrăcămințîi, cum pomenea Ratzel, — care este necesitatea trupului. Cingătoarea a devenit și un real pansament. Așa la Malaezi corpul nu este îmbrăcat decât la mijloc. Este un adevărat pansament pentru mijlocul trupului, brâul acela așa de sumar. Așa dar cel dintâiu punct de plecare este starea de animalitate : corpul gol. Mai departe în legătură cu slăbiciunea corpului omenesc, în legătură cu spiritele rele, și atâtea alte

www.dacoromanica.ro

împrejurări se adaugă unele părţi artificiale, adică un început de îmbrăcăminte pentru ocrotirea pruncului. Iată chinga ca mijloc de transport, şi în acelaş timp ca un fel de haină şi pentru mamă, iată nenumărate variante de cingători care au fost întrebuinţate pe faţa pământului şi care permit un fel de seriere a nevoilor îmbrăcămintei. Cu aceste câteva fapte cred că ne apropiem mai mult de adevărul genezei îmbrăcămintei, decât cu idei preconcepute ca ideile etice şi estetice.

PRELEGEREA IX. *21 Ianuarie 1936.*

Incepusem să arăt origina îmbrăcămintei. Am arătat foarte pe scurt teoria acelora cari pretind că omul a început să se îmbrace din consideraţiuni etice şi estetice. Am arătat însă pentru ce acest punct de vedere nu poate să fie admisibil. Sentimentele estetice şi etice sunt manifestări relativ târzii în desvoltarea omenirei, prin urmare mult mai logic, mai potrivit cu metoda noastră. Să ne întoarcem cu ochii către faptele naturii, privind viaţa primitivilor şi alături de ei viaţa animalelor şi să vedem dacă nu cumva de acolo putem căpăta un fir care să ne conducă spre origina îmbrăcămintei.

Intr'adevăr dacă priveşte cineva viaţa pe treapta cea mai rudimentară a vieţii omeneşti, şi îşi aruncă ochii în acelaş timp spre viaţa unor animale, observă un paralelism şi anume : şi omul, ca şi animalele superioare au nevoie de un *culcuş*, pe vreme de noapte. Frunze uscate, ierburi uscate, muşchi foarte moi, rămăşiţe de păr de animal vânat, uneori foarte lânos, iată

www.dacoromanica.ro

atâtea şi atâtea elemente cari nu pot să fie indiferente omului dimprejurul locului unde s'a aşezat. Aşa dar un culcuş la fel cu al animalelor. Pe de o parte omul are nevoie mai mult decât alte animale să ocrotească corpul, fiindcă epiderma nu-i e prea rezistentă, pe de altă parte ceeace fusese odinioară tegumente păroase, astăzi ele sunt reduse. Atunci din acest punct de vedere erau bine venite materialele pentru culcuşul de fiecare noapte şi care sunt un început de îndrumare spre îmbrăcăminte. S'a adăugat însă şi o împrejurare foarte importantă, cu totul specială vieţii omului: slăbiciunea corpului omenesc. Dintre toate animalele superioare cel mai plăpând este pruncul omenesc. Dacă n'ar fi îngrijit special, iute ar pieri. Chiar necesitatea ocrotirii pruncului impunea desvoltărei culcuşului de fiecare noapte. *Scutecul* a devenit *leagăn* prin *chinga* cu care mama transportă pruncul, căci văzând pendularea care linişteşte plânsul, iată leagănul început. Toate aceste fapte pe care le putem urmări în viaţa sălbaticilor şi la unele animale (citäm cuibul păsărilor ca un fel de haină) sunt atâtea şi atâtea elemente care ne îndrumează spre explicarea genezii îmbrăcămintii altfel decât prin senfimentele estetice şi etice. In orice caz un lucru este sigur.

Nu poate să fie vorba de ruşine, de un sentiment de decenţă, de un sentiment al frumosului ca un început al îmbrăcămintei, pe motivul că în momentul de faţă avem grupe de omenire cari nu cunosc aproape deloc îmbrăcămintea, ba câteodată considerând-o ca o ruşine. Dinka, de exemplu negrii cari se găsesc în basinul Nilului alb (cei mai înalţi dintre Negrii) sunt complect goi. Alţii consideră ca cea mai mare ruşine o

www.dacoromanica.ro

îmbrăcăminte oricât de sumară. Pe Tasmanieni în timpul călătoriei celei de întâi, Cook și Förster i-a apucat complect goi. Femeile aveau o piele de cangur pentru transportul copilului, dar nu ca îmbrăcăminte. Aceasta este interpretarea care a dat-o călătorul. Mărturisesc că interpretarea aceasta este cam labilă. Pielea aceasta fiind un mijloc de a transporta copilul, era în acelaș timp o haină pentru copil și pentru mamă căreia îi ocroteea o partea din trup, spinarea. In orice caz bărbați erau ca complect goi. Tot așa în America de Sud, în Brazilia, în Sud găsim Piei Roșii cari sunt desbrăcați. Unii considera haina tot așa de mare rușine cum considerăm noi lipsa hainei.

Mă mărginesc numai la aceste fapte ca să arăt că la început omul trebue să fi fost ca și celelalte animale, mulțumindu-se numai cu ce i-a dat natura. Mai târziu, încetul cu încetul, s'a făcut tranziția. *Scutecul* copilului, fâșii late ca un *brâu* pentru mamă lehuză, *chinga* de transportat copilul, la toate acestea trebue adăugat ca un fel de îndrumare spre anexele cari constituesc acoperemântul, și *cureaua de foame.* Aceasta se pomenește și în țările din Europa. Ca să-și domolească stomacul de foame, omul își strânge mijlocul și prin acțiunea aceasta mecanică a apăsării stomacului, senzațiile foamei se potolesc. Recurgând la această curea de foame ca să tempereze senzația foamei, avea o apărare a mijlocului tocmai acolo unde sunt atâtea organe delicate. Iată deci atâtea elemente cari ne permit să facem trecerea dela starea firească a omului *gol* ca celelalte animale, spre omul cu o sumă de *anexe împrejurul corpului,* spre îmbrăcăminte.

Am insistat asupra culcușului, fiindcă acesta este haina cea

www.dacoromanica.ro

mai veche a omului, adică cel dintâiu pas spre îmbrăcăminte.

Spuneam că sălbaticii n'au nevoie în unele cazuri decât de proteguirea pe care le-o dă solul unde își odihnesc corpul, de pildă, de nisip, (nisipul cald este o minunată îmbrăcăminte). Așa, Boșimanul se așează în nisip sau în cenușa focului ca atâtea animale. Dar cu Boșimanii suntem într'o regiune relativ favorizată. Când ajungem la Fuegieni, găsim colibă. Ca și la primitivi, o biată colibă semi-sferică ca să-i apere de ploaie și vânt; în mijlocul ei un foc, iar de jur împrejur ierburi, pae, papură, stuf. Trăesc într'un fel de promiscuitate, se culcă unul lângă altul, cum fac puii de pasăre, cățeii sau purceii cari trăesc unul lângă altul ca să se încălzească reciproc.

Au însă o *haină colectivă*, o piele mare de focă care îi îmbracă pe toți. Pieile Roșii din Brazilia, de cari pomeneam adineori, umblă fără haine, dar în timpul nopței așternu o piele pe pământ, însă din cauza neregularității scoarței pământești nu-i o saltea prea moale. Vedem așa dar pe unii îmbrăcați măcar în timpul nopței, și ducând cu ei necontenit o piele pe care s'o așeze pe pământ ca să se apere de răceală și umezeală. Incă o împrejurare: omul a început să modeleze scoarța pământului, să ridice bănci, acumulând țărînă împrejurul colibei, încât întreaga colibă fiind înconjurată de țărînă devine un fel de pat la îndemâna oricui. Așa dar atâtea îndrumări spre anexe ale corpului, ajungând până acolo să modeleze scoarța pământului mai mult sau mai puțin asemănătoare cu un pat, așternând și ceva materii moi: fulgi de păsari, piei, frunze uscate, câteodată pielea cu părul ei; așa dar un așternut ceva mai complet — tot

www.dacoromanica.ro

atâtea ocazii ca omul să asocieze epidermei o sumă de materii cari înseamnă o îndrumare spre îmbrăcăminte. In sfârşit fiindcă spuneam că mijlocul este partea care trebueşte apărată, peste tot, găsim o mică legătură, un fel de cingătoare, de cari cingătoare s'au legat o sumă de alte anexe cari să spânzure, ca o haină mai complectă.

O altă împrejurare care ducea spre completarea anexelor corpului, a fost faptul că omul când s'a ridicat în două picioare, mâinile i-au devenit pentru totdeauna libere, şi atunci nu numai în poziţie verticală, ci chiar când se aşeza pe pământ nu se mai servea de mâini cum fac animalele superioare, maimuţele, gorila sau cimpazeul când merge sprijinându-se pe toate patru picioare. La om mâinile au devenit pentru totdeauna independente, chiar când se aşează jos, jumătatea inferioară a corpului devine un fel de scaun. Deci în poziţia aceasta erau bine venite acele adausuri dela mijlocul corpului şi alte anexe care au servit ca un început de *scaun.*

La tribul Inaunde femeile au un fel de coadă făcută din fibre destul de numeroase şi care serveşte ca un fel de scaun. Aşa dar haina pe de o parte, scaunul pe de alta. Ceeace s'a adăugat împrejurul corpului era bine venit pentru ocrotirea corpului şi în acelaş timp pentru o aşezare mai comodă pe faţa pământului. Să lăsăm un moment ce s'a petrecut cu cingătoarea, şi cu scutecul copilului, cu leagănul derivat din scaun şi cu fâşiile dela femeia lehuză, şi să trecem la altă parte a corpului omenesc ca să vedem că fără sentimentul estetic şi etic, omul a trebuit, vrând nevrând să acopere şi părţile superioare ale

www.dacoromanica.ro

omului, să se îmbrace cu un fel de manta care să-i acopere spatele, mai sensibil și pieptul tot așa de sensibil la raceala și umezeală. Firește pentru unele rase spatele este acoperit de lungimea părului, dar acestea sunt rase cu păr bogat, cu un păr lung și gros, chica aceasta acoperind o bună parte și din spate, formând o adevărată haină. Sunt însă unele rase care n'au această fericire de pildă este cazul Negrilor. Așa la Boșimani părul nu poate să servească ca acoperământ și atunci vrând nevrând cei care nu aveau un acoperământ pentru partea superioară a capului trebuiau să ajungă la apărarea acestei părți sub forma unei haine. Cum s'a născut aceasta ?

Era ușor, deoarece culcușul, sau pielea care servea de așternut trebuia să fie păstrată, în timpul zilei și atunci trebuia să fie pusă pe umăr sau pe spate. Era dela sine înțeles pentru sălbatic ca în caz de vânt sau ploaie, pielea aceasta să fie utilizată ca apărătoare. Avem cazuri în momentul de față în ce fel pielea care servea de așternut în timpul nopții, sau de acoperământ Fuegienilor, în timpul zilei a devenit o manta colectiva Fuegienii se acopereau noaptea având același așternut, stând unii lângă alții. In timpul zilei însă, pielea aceasta servea unuia sau altuia drept ocrotire, fiecare fiind bucuros să aibe măcar un petic de piele. Darwin în vestita călătorie împrejurul pământului de 5 ani relevă un fapt impresionant că în regiunea din Sudul Americei aproape de ținuturile de ghiață a găsit pe Fuegieni cu corpul gol. Fuegienii se apărau însă cu un petic de piele de Goanaco, sau piele de focă pe care o legau în așa fel ca s'o poată muta în direcția de unde bate vântul. Acest petic este o

www.dacoromanica.ro

haina individuala şi un pas mai departe peste haina colestivă din timpul nopţei. Australienii au deasemeni o piele de cangur, şi Cafrii poartă o piele cu dânşii, o piele de capră, câte odată de bou şi o duc sprijinînd-o de umăr, cum fac de altfel şi ciobanii noştri cu sarica. Câte odată întrebuinţează un petic triunghiular legat cu două sfori. Nimic mai simplu decât această învelitoare transformată în manta. Deasemeni Pieile Roşii în deosebi cei din America de Nord au o manta, fiindcă aci în regiunile temperate mantaua aceasta din piele de bizon serveşte la timpuri de frig ca o îmbrăcăminte cu părul peste corp, iar la vremuri bune, aceasta era ţinută pe spate. Pe această piele se făceau fel de fel de semne sau figuri care povesteau istoria celui ce o poartă. Era un fel de cronică portativă.

Iată atâtea şi atâtea fapte care arată clar cum dela culcuş, dela haina colectivă pentru mai mulţi membri, s'a putut ajunge la o haină individuală pe care noi o numim un fel de manta. In orice caz găsim independent de anexele mijlocului, la mulţi sălbatici, o sumă de anexe vegetale, găsim pieile pe care le întrebuinţează ca apărători ale corpului, ba câteodată sălbaticii, dimineaţa, fiind foarte sensibili la frig şi când iarba este plină de rouă, pun peste această iarbă o piele care scutură iarba şi care este ca un fel de scut. Aceste fapte explică în ce chip omul a putut să ajungă la îmbrăcăminte.

Să facem un pas mai departe şi să vedem că intrăm în zona punctului de vedere exclusiv utilitar. Cum rămâne cu picioarele? Şi această parte a corpului începe să fie dela o vreme ocrotită. In ţinuturile calde, în regiunile intertropicale, mai peste

www.dacoromanica.ro

tot, omul a umblat desculț. Oceanicii cei mai mulți dacă adaugă o mică sandală. Noi cari avem încălțăminte nu ne dăm seama cum poate să umble cineva cu picioarele goale în regiunile cu plante țepoase. Dar să observăm că și în țara noastră în timpul verii se întâmplă lucrul acesta. Epiderma piciorului se îngroașe, atât, încât poate cineva să *alerge* peste o coșitură; atât de tare este talpa. Nu-i de mirare că în regiunile intertropicale sunt atâtea neamuri cari în momentul de față sunt total desculțe.

Boșimanul întărâtă șarpele să secreteze mai mult venin și deodată pune piciorul alături de cap, ca să nu poată mușca. Câtă îndemânare trebue să aibe ca să poată nimeri la un animal așa de vioiu, și să poată așeza talpa piciorului peste gâtul șarpelui, ca să-i ia venin! Iată lucruri pe cari noi oamenii civilizați, nu le putem avea înaintea minții. Situația de om desculț ni se pare grea; în realitate așa au trăit oamenii mii de ani înainte. Dela o vreme încep însă să-și apere măcar partea de jos a piciorului, adăugând un fel de *sandala*. Găsim tranziția aceasta între piciorul gol și piciorul cu sandala chiar în mijlocul Africei în regiunile pădurilor, unde pământul este umed și plin de noroi. Orice încălțăminte este aci o adevărată primejdie. Mai bine este cu piciorul gol. Pe când pe podiș, chiar în Somalia, unde pământul este pietros nu-i comod să calci peste pietre, și atunci este bine venită o sandală. Abisinienii sunt cu picioarele goale, dar cei din Somalia au însă sandale foarte simple, un fel de lemn lat având câteodată un cui la o extremitate, care se prinde între degetul cel mare și cel alăturat.

In felul acesta, dacă se adaugă câteva ațe, fașii de piele cari sa

www.dacoromanica.ro

lege sandala, iată o minunată încălțăminte. Dacă în America Centrală este acelaşi caz ca în regiunile unde se umblă cu picioarele goale, unde este umezeală ca în Hileia Braziliană, pe podiș însă, apare sandala, câteodată împletită din crengi. Aşa este pe Anzi. Dacă ne depărtăm de regiunile intertropicale unde sunt oamenii desculți, era o necesitate ca în celelalte regiuni, omul să-şi apere picioarele, de pildă în ținuturile cu zăpadă. Fiindcă pământul este acoperit cu zăpadă luni întregi, omul trebuie numaidecât să-şi apere piciorul.

Să vedem cum stau lucrurile în Lumea Nouă, în Argentina sau Patagonia. Aci e o îmbrăcăminte mult mai completă pentru picior. Când a făcut Cook vestita lui călătorie, Patagonezii se încălțau cu bucăți de piele pe cari le adunau împrejurul piciorului, legându-le ca pe un fel de pungă. Pomeneam de această încălțăminte ca să vedem de unde vine numele de Patagonia. Inchipuiți-vă că cineva îmbrăcând picioarele cu pungi strânse cu ață, ce lasă urme fie în noroi, fie în zăpadă. Spaniolii când au văzut asta, le-au zis: patagonezi, adică labă mare. In legătură cu aceea îmbrăcăminte a piciorului, în spre Sud, în Țara Focului, în lunile de iarnă, piciorul trebue să fie bine îmbrăcat. Aci apare o încălțăminte mult mai adequată piciorului, aşa numitul mocasin, cuvânt luat dela Pieile Roşii. Cuvântul mocasin nu trebue să-l traducem prin opincă, ci este mai degrabă un ciorap, sau o şosetă până la gleznă. Sunt fel de fel de forme; peste 20 feluri de mocasini. Cel mai tipic e în regiunea Americii de Nord. In răsărit, este mocasinul dintre hotarele Canadei

www.dacoromanica.ro

și Statelor Unite, care este o bucată de piele, cum este opinca noastră, lateral, este strânsă împrejurul piciorului; partea de deasupra piciorului fiind până la glezne acoperită, având o sumă de găuri și ațe cari strâng bine partea de deasupra a piciorului. Este un fel de opincă care prinde complet piciorul ferindu-l de orice contact cu zăpada. Forma aceasta este cea mai tipică, neavând nici o anexă. Este o opincă fără talpă. Aceasta se întinde la răsărit de Missisipi peste toată Canada.

O altă formă este mocasinul cu talpă, un fel de pungă cusută. Se întinde dela Apus de Missisipi până în ținuturile munților Stâncoși. Al treilea tip de mocasin are o talpă foarte groasă, iar deasupra o sumă de anexe cari sunt înfășurate bine de picior; un fel de ghietre. Pe acestea le găsim în ținuturile Mexicului și în podișurile cele mai înalte din Statele Unite, unde sunt atâtea plante ghimpoase.

Așa dar în legătură cu această împrejurare a pamântului pietros și a plantelor ghimpoase o încălțăminte ceva mai completă. După această încălțăminte, intrăm în zona celei mai perfecționate încălțăminte dintre care a inventat-o omul. Se găsește în regiunile cele mai ingrate unde omul altfel n'ar fi putut răzbate, este anume încălțămintea Eschimosului. Ea este compusa din nu mai puțin din 5 perechi de ciorapi, toți de piele. Cei dintâiu se îmbracă cu părul lung înăuntru, al doilea cu parul în afară, al treilea iarăși cu părul în spre picior, al patrulea cu părul întors în afară, iar al cincelea se îmbracă cu pielea în afară și cu părul înăuntru. In felul acesta aceste cinci rânduri de ciorapi constitue cea mai minunată încălțăminte care a permis

www.dacoromanica.ro

omului să străbată până în regiunile acestea. O încălţăminte ideală şi deaceea cât Eschimoşii au rămas la această încălţăminte au scăpat de orice grije, de a le pătrunde apa până la picior. Ciorapii aceştia la care se mai adaugă şi ajutorul grăsimei îi apara de umezeală, şi atâta timp cât Eschimoşii şi-au păstrat această incalţăminte, sănătatea lor a fost apărată. Cum s'au folosit de încălţămintele civilizate, întrebuinţarea şoşonilor şi galoşilor a fost pentru ei o nenorocire. Inchipuiţi-vă cu galoşi pe zăpada. Reumatismul a fost gata, pe câtă vreme cât de minunate erau încălţămintele scoase din experienţa lor!

Iata atâtea şi atâtea fapte cari arată că independent de sentimentul estetic şi etic omul trebuia să ajungă la încălţămintea scoasă din experienţa de toate zilele în raport cu nevoile mediului geografic.

PRELEGEREA X. *23 Ianuarie 1936.*

Ca să nu încep cu consideraţii abstracte, când este vorba de geneza îmbrăcămintei, am atras luarea aminte asupra unor fapte pe care fiinţa omenească le are comune cu animalele superioare : culcuşul de noapte. Culcuşul presupune un lucru : aşternutul. Atrăgeam atenţiunea cum Fuegianul adună papură sau alte lucruri moi, muşchi, frunze uscate, iar deasupra are o învelitoare comună. Cine are o învelitoare în timpul nopţii, este ispitit să se servească de ea şi în timpul zilei. Iată cum s'a facut trecerea dela culcuş, spre haină.

Mai departe trebue să vie la rând şi alte părţi ale corpului.

www.dacoromanica.ro

Am ajuns la încălțăminte. In regiunile intertropicale, nu-i nevoe ca picioarele să fie acoperite : talpa se îngroașe suficient.

Sunt atâția oameni care umblă cu picioarele goale ; puțini sunt care au trecut la sandale. In regiunile temperate și reci, piciorul trebue să capete o îmbrăcăminte mai completă, cum s'a întâmplat plecând dela cea mai rudimentară îmbrăcăminte a Patagonilor ; o bucată de piele legată deasupra ca un fel de pungă. Apoi atrăgeam atenția asupra încălțămintei în America de Nord, asupra mocasinilor. Insăși animalele l'au ispitit pe om în această direcție. Gândiți-vă la marii urși din America de Nord care au fost vânați pentru carne ; pielea de pe labe era ca o ciuboțică : așa s'a născut cel mai vechi mocasin Pielea dimprejurul labei ursului, era o încălțăminte potrivită și pentru om. Sunt peste 20 de tipuri de mocasini.

Am înșirat numai tipurile principale : cel mai simplu este la Răsărit de Missisipi peste toată Canada. Seamănă cu încalțămintea din țara noastră, din regiunea de munte, căputa (dupa un termen latinesc) care este un fel de ciorap portativ pâna la glesne. Al doilea tip, cel dela Apus de Missisipi, din bazinul Misouri, dela golful Mexic până la Oceanul Pacific, este cu talpă, iar al treilea peste regiunile de Sud-Vest a Statelor Unite, între Mexic și Statele Unite, este un fel de mocasin care are talpă groasă și lată, cu o învelitoare până la glezne (ceva care se aseamănă cu ghietrele sau jambierele) să-i zicem pulparul. Caracteristic pentru acest mocasin este lipsa de călcâi. Tipul cel mai perfecționat cum am spus este cel al Eschimosului.

Acum se pune întrebarea : nu cumva este înlegătura acea-

www.dacoromanica.ro

stă încălțăminte așa de completă a Eschimoșilor cu variatele tipuri de mocasini? Putem stabili legătura între această încălțăminte a Eschimoșilor și tipul 3 care îmbracă până aproape de genunchi pulpa piciorului, pentrucă între populația care are aceasta formă de mocasini și Atabasci care sunt veniți dinspre Nord, este posibil ca atunci când aceste Piei Roșii trăiau în contact cu Eschimoșii, să poată fi văzut această formă și s'o fi păstrat, adoptând-o și în regiunile speciale dela Nordul Mexicului unde sunt atâtea plante spinoase. In orice caz vedem în America o serie întreagă de încălțăminte. Continentul cuprinde regiunile centrale și inter-tropicale unde se umblă cu picioarele goale, apoi o serie întreagă de încălțăminte până la încălțămintea Eschimosului. Mai trebue pomenit în legătură cu încălțămintea încă două anexe. Anume ceaace se numește rachetă și tobogganul (un cuvânt al Pieilor Roșii). Este un fel de scândură ridicată la vârf cum este talpa saniei, care lunecă ușor, este un fel de sanie legată de picioare, partea dinainte fiind ridicată în sus ca să nu intre în zăpadă. (Asupra acestor două amănunte vom reveni când va fi vorba de circulație, un alt capitol care ne interesează în etnografie). Ne oprim la atât în ceeace privește încălțămintea.

Să trecem din Lumea Nouă în Lumea Veche și să vedem dacă nu putem observa un fel de serie din regiunile calde unde omul umblă cu picioarele goale până în regiunile nordice. Diferențierile în Lumea Veche nu-s așa de simetric distribuite cum se întâmplă cu continentul american, dar și aci sunt aceleași forme, groso modo, a încalțămintei, cu câteva în plus. Găsim în

www.dacoromanica.ro

partea de Nord un mocasin la Laponi și regiunea Amurului. La mijloc între cele două forme extreme găsim cizma, o încălțaminte asiatică de piele, blană sau pâslă. Este o încălțăminte a popoarelor de pustă, din regiunile centrale ale marelui Continent asiatic. Având animale cu lână, cum este oaia, camila foarte păroasă, capra, etc., omul a putut să facă un fel de pasta, pâsla din care să facă o încălțăminte destul de groasă și indicată mai ales pentru călărit. Cine merge pe jos întreține o circulație activă a sângelui, cine călărește acela trebue să fie bine învelit, deci fiecare picior în parte, până spre genunchi trebue să fie cât mai bine înfășurat.

Iată origina acestei încălțăminte, care s'a întins și spre Europa și spre Răsăritul Asiei. Este destul să ne gândim la încalțămintea din regiunile Mediteranei ca să vedem cum s'a suprapus forma aceasta în Europa dela Sud spre Nord. Știți din ilustratele, din archeologie, că mediteranienii umblau cu picioarele goale, cel mult cu o sandală, un fel de talpă ușoară legata până în jurul gleznelor, o încălțăminte de lemn ceeace s'a numit sabot (însă saboții sunt mai desvoltați în Franța). Dar încalțamintea care s'a numit gheata, apare aproape pe vremea Ptolomeilor. Odiseea vorbește de pulpari. Când a trecut din regiunea Mediteranei spre regiunile nordice, firește populația civilizată dimprejurul Mediteranei a trebuit să se adapteze la încălțamintele potrivite cu clima. Iată saboții în regiunea de Vest unde cea mai mare parte a timpului plouă. Inaintând dela Apus catre Răsărit a trebuit să vină la rand opincile de piele, sau de crengi impletite, fel de fel de variante și în cele din urma s'a ivit

www.dacoromanica.ro

cisma dinspre Răsărit, o încalțaminte complectă. Se poate observa și dela felul cum se prezintă armatele europene, aceasta influență venita dinspre Răsărit. Infanteria și cavaleria rusească și germana au cisme.

Cisma a venit dinspre Răsărit din regiunile pastorale. In Evul Mediu a influențat și încalțamintea din regiunile europene unde a ramas și până astăzi. Cisma a rămas ca un fel de încălțăminte rezistentă, nu numai pentru militari, ci, în ultimele secole, și pentru civili. Gheata aceea care era o excepție, a ajuns astăzi încălțăminte de toate zilele. In spre Răsărit aceeași cismă s'a impus Chinezilor sub forma cismei de pâslă. O ciubotă până la genunchi cu o talpă de pâslă groasă. Când citești descrierile de călătorie depe podișurile înalte, vezi că această încălțăminte de pâslă nu putea să lipsească. Forma aceasta s'a schimbat apoi într'o încălțăminte, un fel de galenț de lemn; două scânduri puse paralele și una deasupra care le unește. Mulțimea cea mare tropăește pe stradă cu aceste galențe, în deosebi Japonezii care au răspândit forma aceasta. Japonezul este foarte curat, el nu intră niciodată cu picioarele în noroiu, iar când intră într'un magazin, galențele sunt lăsate la ușe, aci fiind un întreg serviciu care să-i dea ghete curate, un fel de papuci cu care să poată intra pentru cumpărătură.

Cum vedem încălțămintea a luat fel de fel de forme, dar găsim și în Lumea Veche aceeași serie dela ținuturile intertropicale unde omul umblă cu picioarele goale, până spre ținuturile nordice, unde găsim două tipuri de mocasini. Această încălțaminte din Asia Centrala este legata de viața pastorală, de calarit

www.dacoromanica.ro

și s'a întins pe urmă spre Nordul Africei, în legatură cu islamismul, începând cu moscheile care au nevoie de o serie întreagă de încălțăminte. Iată dar o legătură dela regiunile reci, până la papucii ușori și până la cismele moi ca un fel de manuși cu piele galbenă sau verde și în sfârșit până la papucii cei mai ușori, cari, în lumea musulmanilor sunt lăsați afara ca o condiție de respect pentru templu sau casă. Cum vedem, pornind dela culcușul care îi dă haina de îmbrăcare a părților superioare, omul a ajuns cu vremea la îmbrăcarea și altor parți.

Cum rămâne cu membrele superioare? In ținuturile calde, mâinile n'au nevoie să fie apărate, dar în ținuturile reci, mai ales mânile trebuesc apărate, sau trebuesc apărate tot așa ca și picioarele. Când vrea cineva că puie mâna pe un fier în regiunile nordice, dacă nu-i apărat bine la mână este în primejdie să rămâe fără piele. Ferul este așa de rece acolo, încât rămâne pielea lipită de el. Deci și mâinile trebuesc apărate. Toate populațiile cari trăesc în regiunile reci au făcut un fel de îmbracaminte a mâinii, un fel de colțun, un mic cilindru ca să apere toată mâna. Dar fiindcă acesta nu era ușor de mânuit, s'a facut un cilindru lateral, unde să intre degetul cel mare. Toate hainele acestea pentru mână numai în regiunile nordice ale Lumii Noi și Lumii Vechi sunt bine venite, pe când în ținuturile temperate sunt uneori considerate ca un fel de stricare a moravurilor. Perșii, zice Xenofon, s'au prăpădit fiindcă au ajuns la prea mare sensibilitate pentru frig, au ajuns prea corcoliți, nu-i destul ca-și acopereau corpul și picioarele, ci își asopereau și mâinile, cu mănuși! Xenofon considera aceasta ca un un fel de relaxare a moravurilor.

www.dacoromanica.ro

Avem deci şi pentru mâini o mică haină. Să vedem acum ce s'a întâmplat cu partea superioară a corpului. Capul capătă şi el fel de fel de anexe, însă în regiunile intertropicale, împrejurarea face ca să trăiască populaţia neagră a cărei epidermă este bogată în pigmenţi. Un Negru, chiar complect ras, poate să stea în mijlocul zilei cu capul în soare fără primejdie de insolaţie. Pielea negrului este suficientă ca să-l apere. Deci în regiunile intertropicale nu a fost nevoie de acoperirea capului. Mai ales Australienii umblă cu capul gol. Aţi văzut că părul lor este ca o pavăză pentru frig sau ploaie. Insă în insulele unde sunt ploi puternice, capul este acoperit de o glugă făcută din frunze de pandanus; îşi fac o tichie conică depe care ploaia se scurge. In celelalte insule dimprejurul Nouei Guinee din Mediterana asiatică, în largul Oceanului Pacific, sunt fel de fel de forme de ocrotire a capului în ceeace priveşte ploaia. In legătură cu unele obiceiuri cari acum nu ne preocupă, unele de natură etică sau estetică, găsim în ţinuturile equatoriale unde sunt ploi mari, un oarecare acoperământ pentru cap. In Africa deasemenea găsim un acoperământ în regiunile răsăritene, pe podiş, un acoperământ în regiunile centrale congoleze. Din papură, sau din crengi, sau din frunze uscate se poartă ca şi în Noua Guinee un acoperământ pentru cap. In Lumea Nouă, în ţinuturile equateriale ca şi în acelea temperate, capul este puţin îmbracat. Din fotografiile Pieilor Roşii, aţi văzut că este un fel de cordea peste frunte destinată să ţină pene sau fulgi mari, înfipţi împrejurul capului. Este o ornamentaţie. Aci nu poate fi vorba de proteguirea capului. In orice caz iată o formă caracte-

www.dacoromanica.ro

ristică de îmbrăcăminte, deşi este mai mult o podoaba. In regiunile Cordilerilor sunt fel de fel de forme de acoperire pentru cap; se întrebuinţează materii vegetale sau animale, un fel de căciulă pentru urechi, care îi apără de răceală şi vânt. In sfârşit către partea de Nord a Americei este pentru cap o îmbrăcăminte, o glugă de piele, de blană cusută de haină, care nu trebue părăsită niciodată. Capul trebue bine apărat, iar gluga este cusută de restul hainei, căci în timp de vifor ar intra zapadă la gât.

Dacă trecem din Lumea Nouă în Lumea Veche, în ceea ce priveşte îmbrăcămintea găsim o regiune cu glugă: la Eschimoşi şi Laponi. Nordicii au şi ei glugă sau fel de fel de caciuli. Dela Nord spre Sud în toate regiunile cu clima temperată cu vegetaţie bogată, a venit la rând pălăria sub fel de fel de forme, începând cu o formă conică cum se vede în figurile Chinezilor, apoi mai departe sub alte forme variate, cilindrice, sau o basma care să le apere capul. Dacă ne întoarcem spre Apus, tot în legătură cu Musulmanii, găsim o expresie de acest fel: „Pustia este patria mahomedanismului". Groso modo este exact, până spre Sudan, totul este cuprins în sfera islamismului. Găsim şi aci pentru cap o formă nouă: turbanul. Musulmanii din Asia Centrală păstrează căciula, dar cei cari trăesc în ţările calde au nevoe să îmbrace capul cu fel de fel de pânze cari să-i ocrotească de insolaţie. In direcţia aceasta cei care au ajuns la sumum sunt Arabii. Au 15 tichii puse una peste alta. Eschimosul are cea mai bună încălţăminte, musulmanul, din ţările calde are cel mai complect turban. Apoi cunoaşteţi forma aceia care

www.dacoromanica.ro

începe să dispară sub Kemal Paşa, fesul de diferite culori.

Tot în legătură cu îmbrăcămintea capului, să pomenesc şi de *voal, masca, peruca.*

Tustrele aceste anexe ale capului îşi au însemnătatea lor. Voalul este întrebuinţat nu numai de sexul feminin, ci şi de barbaţii din toate regiunile sahariene. La început a fost vorba de protecţia pielii faţă de vântul pustiului, cu vremea însă a ajuns să însemne noblеţe socială. Cine este învelit înseamnă că este stăpân pe o populaţie inferioară, robi în mare parte veniţi dela sud, — pe Negri. In orice caz, lăsând de o parte latura socială, etică, iată voalul pentru faţă, necesar să fie înşirat în lista anexelor ce constituesc îmbrăcămintea.

In sfârşit, meritä, pentru completarea seriei, să pomenesc şi perucă. In primul rând ne gândim în sfera noastră de civilizaţie la modă ; în realitate însă peruca este o îmbrăcăminte a capului. In stare primitivă omul n'a avut nevoe să-şi apere capul, dar la populaţiile sălbatice, pilositatea este abundentă, capul trebuia apărat. Cu vremea însă, prin civilizaţie şi cultură, pilozitatea scade pe măsură ce creerul este supus la o muncă mai intensă. O găsim înâia dată în Mesopotania, mai târziu în Egipt. De aci s'a întins şi în ţările Mediteranei. In epoca greacă o găsim şi în Grecia. Pe urmă, la începutul imperiului, o găsim şi la Romani. (Aduceau material pentru îmbrăcămintea capului dela vecinii lor Galii şi Germanii). Lucrul era însemnat ; să importezi din India păr pentru facerea perucilor ! Industria aceasta căpătase o desvoltare considerabilă : peruca făcea parte din îmbrăcămintea de toate zilele. Moda dispare în Evul Mediu, odată cu începu-

www.dacoromanica.ro

tul Renașterii. Dar ce enormă desvoltare a luat în țările apusene! Epoca lui Ludovic XIV-lea este un sumum de desvoltare a perucii masculine. Erau de dimensiuni considerabile și se mai adăoga și păr care să le deosebească de cele femenine. Iată considerațiuni de natura estetîcă și etică: să se mai adaoge peste perucă și păr, schiar în timpul mesei, la ospețe. In secolul al XVIII-lea moda aceasta a scăzut, s'a redus. A căpătat însa o compensație: abundența de pudră. Cel dintâi sentiment al nostru este cel comic, iată însă că una din cauzele Revoluției franceze, fost risipa făinei. La ce aberații poate să ducă un început motivat de proteguire a capului, transformat în risipa unui aliment necesar în viața de toate zilele!

Așa dar desvoltarea civilizației a avut ca efect o circulație mai activă în creer. Lucrul acesta se dovedește din faptul ca țăranii păstrează părul până la adânci bătrânețe, orășanul însă îl pierde de timpuriu. Așa dar, iată o nevoe de acoperire a capului. Ca o curiozitate putem să subliniem că peste 20 mii de tone de păr sunt culese din gunoi, din orașele mari ale Chinei ca să fie transformate în îmbrăcăminte pentru partea cea mai delicată, capul. Așa dar pentru împlinirea expunerii noastre, când este vorba de acoperirea capului, am citat și această anexă.

Deasemenea asupra măștilor trebue să revenim, pentru ca ele joacă un rol important, începând încă din viața sălbaticilor în legătură cu anumite idei religioase.

Ceea ce ne interesează pe noi este faptul că nu considerațiuni estetice sau etice, în primul rând. ci considerațiuni de utilitate l'au împins pe omul din diferite regiuni să proteguiască

www.dacoromanica.ro

partea superioară : capul. Când urmăreşte cineva toate elementele de îmbrăcăminte depe faţa pământului nu poate observa repede legătura cu o anumită utilitate pentru corp şi în acelaş timp o diferenţiere progresivă. In cele din urmă însă bagă de seamă că haina atât de complectă care a ajuns în ţările civilizate este o invenţie recentă ; de abia în ultimele două milenii (comparaţi haina mediteranienilor din epoca clasică cu acelea din timpul nostru). Cu ce se îmbrăca elegantul Ovidiu sau, cu câteva secole mainte, Socrate, sau Alcibiade ? Cu o haină simplă şi anume o tunică pe corp, — cămaşe nici nu exista, — un fel de manta, iar în picioare cu sandale, — atâta tot — populaţia rurală fiind cu picioarele goale. Pentru populaţia civilă asta era toată îmbrăcămintea, militarii însă trebuind să fie bine îmbrăcaţi. Picioarele erau acoperite în acel pulpar, capul era bine apărat cu un coif pentru atac. Populaţia civilă însă era sumar îmbrăcată : numai cu două haine. De abea mai târziu au venit în atingere mediteranienii cu populaţia care trăia în condiţiuni mai grele.

Atunci au luat dela Gali pantalonii — *Gallia bracata.* Ce erau aceşti pantaloni ? Erau două haine deslipite una de alta şi înfăşurate împrejurul picioarelor. Haina avea curele cari prindeau piciorul de pulpar până sus, însă abia târziu în secolul al IX-lea sau al X-lea au fost cusute împreună. Carol cel Mare avea doi pantaloni, în loc de unul. Târziu au început oamenii civilizaţi să aiba haine. cari ni se par astăzi că trebuiau să fie decând lumea dintr'o singură bucată. Sciţii şi Galli, erau bine îmbrăcaţi. Curios este că numai Germanii nu erau destul de îmbrăcaţi la picioare. De abia după ce au servit în armata romană, au început să aibă

www.dacoromanica.ro

îmbrăcămintea aceasta. Am pronunţat cuvântul îmbrăcăminte. Acest cuvânt trebue să vie de bună seamă dela cuvântul braca, adică îmbrăcăminte pentru picioare. Moda însă trebue să fi fost recentă. După ce s'a cucerit Gallia, moda aceasta nouă a făcut vâlvă, şi atunci a venit şi cuvântul de acoperire a picioarelor de „braca". A îmbrăca deci însemnează „a îmbrăca picioarele". Acesta este sensul adevărat.

Apoi vine rândul corpului. Era o curiozitate cel care avea două cămăşi, populaţia rurală fiind fără cămaşă. Era numai o tunică împrejurul corpului şi o manta. Cămaşa era un lux mare şi ea a venit mai târziu. In felul acesta deabia în ultimul secol, sub ochii noştri s'a înfiripat parte cu parte, uneori adăugându-se haină lângă haină cum era cazul glugii cu tunica. Pe noi însă nu ne interesează în amănunt aceste variaţii ale hainelor, ci doar că ele sunt un fenomen foarte recent. In orice caz stau în legătură cu o anumită utilitate înainte de a fi vorba de simbol social sau de ceeace se numeşte astăzi modă. Vorbeam adineauri de îmbrăcămintea capului. Elenii, Romanii, nu aveau nimic pe cap, ci cel mult o învelitoare. Forma pălăriei este ceva recent, care apare abia în Evul Mediu, când bărbaţii şi femeile poartă pălării cu podoabe, pălării de nobili, cu pene colorate. Deabia de atunci femeia a început să poarte pălărie ca bărbatul. Astăzi bărbaţii au redus forma de acoperire a capului la minimum. Se mai păstrează însă din consideraţiuni de altă natură pălăria sub forme atât de variate, la femei.

Toată îmbrăcămintea noastră care ni se pare aşa de logică

www.dacoromanica.ro

este un fenomen recent și în legătură cu o anumită utilitate, în raport cu regiunile unde trăește fiecare populație.

PRELEGEREA XI. *27 Ianuarie 1936.*

Ați văzut cât de variată a fost evoluția îmbrăcămintei și cât de recente sunt unele părți ale vestmântului, pe care, pornind dela considerații apriorice, le-am considera tot așa de vechi ca și genul omenesc. Cred că ați putut să vedeți că putem să derivăm geneza îmbrăcămintei din adaptarea animalică la mediu. Subliniam însemnătatea culcușului ca o procedare de adăpost comun atâtor specii de animale. Omul în stare sălbatică are nevoe de un culcuș ca și animalele. Iată un punct de plecare comun.

Este și altă împrejurare care arată mai bine că într'adevăr omul a pășit pe acelaș drum ca și speciile de animale superioare, de care s'a izbit în toate relațiile vieții zilnice. Știe toată lumea că sunt soiuri de animale care se apără de căldură și insecte, acoperindu-și corpul cu noroi. Avem bivolul ca un exemplu tipic și o sumă de pachiderme; cel mai reprezentant, elefantul. Omul a băgat de seamă, fiindcă a trăit întâi în regiunile de lunci, că acolo culegerea era mai lesnicioasă, că părți ale corpului cari sunt acoperite de noroi sunt ocrotite de înțepăturile insectelor (țințarului, animalul cel mai nesuferit în regiunile de baltă), și a băgat de seamă ce înseamnă unele părți ale corpului unse cu grăsime. Omul a băgat de seamă că părțile corpului acoperite cu grăsime, rezistă mai mult la căldură, epiderma nu

www.dacoromanica.ro

crapă în timpul nopții la frig, nu se udă cu apă. Un motiv mai mult să nu simtă răceala. Atunci este lesne de înțeles că ceeace a fost la început o experiență involuntară, a trebuit să devie o experiență intenționată. Așa dar omul într'adins și-a acoperit corpul cu noroi și cu o oarecare grăsime. In viața sălbaticilor gasim destule documente cari arată că așa a trebuit să procedeze omul străvechi ca să se apere de căldură sau frig.

Bacairii din sudul Braziliei nu pleacă niciodată la vânătoare până nu ung corpul cu unsoare, la care adaugă și o culoare oarecare. Fiind pescuitori, înainte de a pleca la pescuit, femeile vopsesc pe bărbați pe piept, dar mai ales pe spinare; ca un fel de siguranță îi mai dau și o tigvă cu unsoare. După câteva ore de vâslit corpul este plin de țințari și de muște, atunci omul se aruncă în apă să se spele, așa că trebuește să fie din nou vopsit. Tovarășii își fac reciproc acest serviciu. Nu numai unsoarea e vopsită, ci mai sunt și alte materii. In aceiași regiune la neamul de Piei Roșii, Mihinaku, femeile se ung cu un praf de cărbune, ca un mijloc de a apăra epiderma împotriva insectelor. Negrii Șiluk se ung cu cenușă muiată care le acoperă tot corpul. Livingstone povestește despre Negrii cari se ung cu grăsime, care, în regiunile calde, se înțelege, este urît mirositoare. Grăsimea aceasta este o adevărată haină. Livingstone spune că nu se poate pretinde ca oamenii să se spele pentru că asta ar însemna a se desbrăca, a depărta singura proteguire a epidermei, grăsimea. Deasemenea Negrii Macololu, ung și părul cu grăsime topita, care are proprietatea de a depărta insectele din par. Adevărata haină a Negrilor este murdăria. Dacă se spală devin sensibili la

www.dacoromanica.ro

frig, murdăria le ţine de cald şi îi apără de insecte. Avem în termini proprii exprimată această convingere din partea Boşimanilor, cari au un proverb: „murdăria ţine de cald".

Aceste fapte arată clar că cea mai veche haină, în orice caz tot aşa de veche ca culcuşul, este grăsimea şi o sumă de alte materii, cari întinse, servesc ca să apere fie de frig fie de căldură, dar mai ales de înţepătura insectelor. Nu trebue să ne mire această haină primitivă pe noi Europenii, descendenţii culturii greco-romane. Să ne aducem aminte din literatură de obiceiul Grecilor de a se unge cu ulei în fiecare zi şi de regula de ospitalitate aşa de răspândită în Orient şi în jurul Mediteranei; cea dintâi datorie a ospetelui este spălarea picioarelor, pentruca praful să fie înlăturat, iar mai departe ungerea cu undelemn ca să se asigure curăţenia. Dacă la această preocupare de ungere a corpului au intrat şi oarecari consideraţiuni de natură etică sau estetică, — le vom vedea mai târziu, — ceeace trebue să subliniem este, întâi şi întâi, nevoia organică de a apăra epiderma, şi nu numai din această latură de proteguire a pielei, ci şi din punct de vedere a întocmirei vieţii.

Să dau o pildă din viaţa Australienilor. Australienii sunt până în momentul de faţă culegători şi vânători. Acoperind corpul cu unsori cari au un miros neplăcut. Mijlocul acesta neplăcut poate să fie o cauză să rămâe sălbatici, fiindcă atâtea şi atâtea animale au miros fin, iar dacă merge în direcţia vântului, australianul duce mirosul acela grozav spre vânat. Pentru asta el se unge cu noroi ca în felul acesta mirosul corpului să nu mai fie dus de vânt spre vânat.

www.dacoromanica.ro

Pătura de noroi e un fel de supra-tegument peste epidermă, este unul dintre cele mai vechi începuturi pentru îmbrăcăminte. Mai sunt și alte anexe pe cari trebue să le punem tot în categoria hainelor, deși nu-s haine propriu zise. Gândiți-vă un moment cum se înfățișează îmbrăcămintea în muzeu. Când privești hainele din dulapurile muzeului, te gândești în ce chip fiecare bucată a trebuit să se lege de mediul regiunii despre care este vorba. Dar tocmai acesta este lucrul esențial: nu ni se reprezintă întreg mediu al regiunii respective. Noi nu trebue să socotim numai temperatura, numai umezeala, ci trebue să ne gândim și la amănuntele din mediul respectiv, cari pot să fie mult mai însemnate decât temperatura, umezeala, vânturile, sau alte împrejurări.

Să dau o pildă: Citez o călătorie făcută în timpul războiului în marea insulă din nord-vestul Noii Guinei, și am găsit aci amănunte interesante. In regiunile acestea localnicii, mai ales cei de lângă mare, nu dorm în timpul nopții ci stau pe lângă foc, stau de vorbă, cântă, dar mai ales bat necontenit corpul cu palmele. Înțelegeți, este lupta împotriva țînțarilor. Mulțimea țînțarilor este așa de grozavă, încât biata făptură omenească nu se poate odihni. A doua zi, povestește călătorul, în timpul vâslitului erau rupți de oboseală; adormeau vâslind. Papuașii din Noua Guinee au imaginat un mijloc de apărare contra țînțarilor nu se mai poate mai incomod: să fugă de țânțari, având o sumă de stațiuni, sate stațiuni la distanțe câteodată de o zi una de alta. Sunt sate părăsite; numai cu un singur locuitor. Când te așezi în aceste sate găsești satul la început curat, cu o viață

www.dacoromanica.ro

suportabilă. Peste câteva zile vin o sumedenie de insecte. După câteva zile satul începe să devie greu de suportat, așa că oamenii trebuesc să fugă mai departe, spre mare, să se mute necontenit din pricina răutații insectelor.

Asta arată dintr'odată că problema învestmântării corpului, trebue să fie privită pentru fiecare regiune în raport nu numai cu temperatura, ci și cu împrejurări la cari nu te gândești dacă traești în regiuni fericite ca acelea temperate. Sunt unii sălbateci cari au deslegat și această problemă. La Pieile Roșii, Guato, tot în regiunea Braziliei, (regiune care a fost cercetată de o sumă de observatori cu simț critic, făcându-se o sumă de descrieri foarte bune), găsim un fel de polog, un fel de sac mare împletit și răsturnat cu gura în jos. Când sacul este mai mare întreaga colonie se adăpostește dedesubtul lui. Iată un mijloc de a se apăra în ținuturile calde de inconvenientele insectelor. Lucru nu trebue să surprindă. Cine face o excursie în bălțile Dunării, în Deltă, știe ce însemnează bogăția insectelor, și știe și mijloacele de cari se servesc localnicii ca să se apere. Acestea sunt mijloace obișnuite în toate țările cu țânțari. Când intră cineva în Veneția, ceeace surprinde este adăpostul fiecărui pat în parte care trebuește sa fie acoperit cu un cort, pentrucă laguna fiind bogată în țînțari, paludismul e o mare primejdie.

Pe lângă polog, pe care îl putem considera ca un fel de tegument mai depărtat de corp, (prin ungerea cu fel de fel de materii ne aparăm epiderma *direct,* prin aceasta o apărăm dela distanța), mai sunt și alte anexe de cari omul se servește pentru depărtarea insectelor și pentru racorirea corpului, în moment de mari calduri. Este un lucru care acum este comun în Europa,

www.dacoromanica.ro

dar care este totuşi de origină extraeuropeană, anume micul aparat, evantaiul, de care se servesc în ţările calde toţi sălbatecii ca să se apere de muşte, sau să-şi răcorească epiderma. Este făcut fie din materii vegetale, (are deobicei forma unei frunze sau romb), sau este împletit din fibre; are şi o coadă şi seamănă, groso modo, cu o frunză. Evantaiul în ţările intertropicale este deadreptul un mare pămătuf de pene legate la extremităţi. In felul acesta insectele pot fi mai repede alungate, iar circulaţia aerului împrejurul corpului să se facă în condiţiuni mulţumitoare. Este foarte răspândit în ţinuturile intertropicale, în Oceanul Pacific, în toate ţinuturile Oceanului Indian şi în America de Sud. Sunt forme de evantai împletit cari se găsesc în partea de răsărit, în America de sud şi în Mexico. Nu este exclus ca această formă aşa de răspândită în Polinezia să fi fost împrumutată locuitorilor Americei de sud.

Nu trebue să credeţi că numai ţările calde au nevoe de evantai. Insectele sunt numeroase şi în regiunile reci şi joase. Aci ţînţarul este o adevărată plagă pentru om şi pentru animale. Omul din regiunile reci a trebuit deci să se apere de ţînţar, ca ceilalţi din regiunile intertropicale. Aşa este cazul cu voalul şi atâtea forme de evantai cum sunt cele dela sud, unde se cunoaşte calul. Dela acest animal omul a împrumutat un fel de pămătuf dela coadă. Insă regiunea clasică a evantaiului este în răsărit anume în Japonia. Cunoaşteţi din geografie şi etnografie evantaiul care este o anexă a costumului feminin. Are forma pe care o cunoaşteţi cu toţii. Aci el este însă un element pt. costumul zilnic; nu există ţaran japonez la care să nu se găsească anexa aceasta

www.dacoromanica.ro

inevitabilă. Nu mai vorbesc că evantaiul face parte din însăşi mimica actorului. El a fost împrumutat în Europa de către Portughezi şi Olandezi. Nu s'a generalizat însă decât în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. Înţelegeţi bine că anexa această a trebuit să capete o însemnătate socială. Dacă trebue să-l ocroteşti pe cineva de insecte, apărarea această fiind o muncă grea, durează timp îndelungat; atunci el trebue lăsat pe seama celor din slujba casei, pe seama supuşilor, pentru cei cari aveau robi. Şi în Africa găsim acest pământuf de apărare contra insectelor ca unul din atribuţiile obişnuite ale slujitorilor de casă.

Mai departe, pe lângă un apărător contra căldurii, trebuia să fie întrebuinţat în regiunile calde şi un apărător contra ploii. Cine citeşte descrierea ploilor ecuatoriale, ştie că acestea nu-s glumă. Corpul trebueşte apărat de această ploae şi atunci, se înţelege, s'au gândit localnicii la un fel de apărătoare în chip de umbrelă. In Moldova este un cuvânt mai nimerit: cortel, un mic cort de ploae. (In franţuzeşte umbrela de soare se numeşte parasol). Toate acestea răspândite în regiunile intertropicale, au ajuns şi în regiunile Mediteranei. In epoca clasică, femeia greacă avea umbrelă. Ele au fost imitate în timpul Imperiului de Italieni de unde s'au răspândit peste tot în Europa, deşi obiceiul n'a ajuns să se răspândească în apusul Europei decât la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Iată o sumă de fapte cari arată că avem dreptul să considerăm alături de îmbrăcăminte, un număr oarecare de anexe cari servesc acelaş scop: adaptarea corpului omenesc la mediu.

Să mai pomenesc un amănunt care ar părea indispensabil,

www.dacoromanica.ro

dar care este foarte recent, anume este batista. Inainte de secolul al XVI-lea nu exista ceva care să semene cu batista, dupa cum nu exista nici buzunarul. Era o necesitate pentru higiena feţii o bucată de pânză care să fie repede schimbată. Aşa s'a născut acea anexă a îmbrăcămintii: batista, şi atunci a trebuit să se nască şi o tăetură în haină care să permită adăpostirea ei, buzunarul. Dar perfecţionările acestea ale învestmântării nu-s toate de origină europeană, ci au fost cu mult înainte cunoscute în alte regiuni ale pământului, ca un obicei dela sine înţeles. Batista este originară din Japonia. Tot de acolo cunoaştem şi kimonoul şi pentru bărbaţi şi pentru femei. Abia mai târziu, pe încetul, cu Portughezii şi Olandezii a venit obiceiul acesta şi în Europa.

Rămâne să mai pomenesc încă o anexă în legătură cu îmbrăcămintea, care este rezervată părţii celei mai delicate, anume ochiul. In regiunile noastre unde lumina este bine difuzată şi nu turbură vederea, nu se poate închipui ce înseamnă suferinţa ochiului din pricina unei lumini excesive. Cine a făcut excursiuni pe vârful munţilor, îmbrăcaţi total cu zăpadă, acela are idee ce însemnează reflectarea luminii în ochii. Este cazul care se petrece zilnic în regiunile polare unde gheţurile sclipesc ca nişte oglinzi, — sau pe podişuri unde zăpada reverberează lumina, — sau în largul mării unde fiecare val este o oglindă care repede lumina în ochi. Omul a trebuit să se gândească la proteguirea ochiului şi să se nască fel de fel de mici anexe pentru ochi. In Tibet, omul a născocit o mască neagră, având numai 2 crăpături pentru privire. Alţii vopsesc pleoapele cu o materie

www.dacoromanica.ro

neagră ca să se apere de intensitatea luminii. Deasemeni în regiunile polare Eschimoşii adaogă un fel de paravan înaintea ochilor. Tot aşa unde omul este silit să vâslească în largul mării, adaptarea la mediu a creiat o sumă de anexe cari pot să fie considerate ca o îmbrăcăminte. La Hinducuşi, femeile lasă o reţea din îmbrăcămintea capului pentru acoperirea ochilor. In regiunile nordice ale Asiei, sunt apărători făcute din păr de ren, sau păr de cal şi câteodată din coajă de mesteacăn.

Privind în totalitate seria de anexe ale corpului sub formă de îmbrăcăminte, revine chestiunea dacă nu cumva intră în înşiruirea şi înbinarea acestor elemente, o sumă de consideraţii etice şi estetice. Desigur că trebue să ne gândim şi la relaţiunile de natură sufletească în ceeace priveşte capitolul învestmântării de care ne ocupăm în acest moment. Omul nu-i numai *soma*, este şi *psihy*, nu-i numai corp, este şi suflet. Sunt influente între latura sufletească şi adaptarea materială. Şi din latura etică s'a proectat idei asupra hranei: cutare lucru nu se mănâncă, este tabu, deşi câteodată acest tabu este o absurditate. Evident că ideile de natură etică se reflectează şi asupra vestmintelor, ba chiar idei de natură estetică, însă aceste consideraţiuni nu trebue să primeze pe acelea materiale „Primum vivere...". Aceste lucruri ne arată schema condiţiilor în care putem urmări problema de care ne ocupăm în acest moment.

www.dacoromanica.ro

PRELEGEREA XII *29 Ian. 1936.*

Am înşirat o sumă de anexe pentru îmbrăcaminte, motivând pentru fiecare în parte necesitatea ei.

Ca să vă daţi seama de origina îmbrăcămintelor, am subliniat nevoia de a analiza mediu geografic cât mai complet. Pornind dela consideraţii generale, apriorice (să zici că omul gol, din cauza intemperiilor a trebuit să se îmbrace), este o metoda simplistă. Aşa dar pentru fiecare caz trebue să analizam mediul geografic, fiecare modalitate de îmbrăcăminte s'o analizam în raport cu nevoile mediului geografic.

Spuneam că culcuşul, care este forma inevitabilă a omului ca şi a animalului. *Culcuşul* de noapte este una din hainele cele mai vechi ale omului, care a venit pe neprevăzute dintr'o experienţă involuntară pe care mediul geografic o impunea. Uneori era *unsoarea,* — am dat câteva exemple. Când este vorba de unsoare nu trebue s'o legăm numai de condiţiile de clima, temperatură ridicată sau coborâtă, umezeală, secetă, vânturi, ci atrăgeam atenţia şi asupra unor împrejurări cari fac ca îmbracămintea să fie mai necesară pentru om, decât dacă ne gandim numai la condiţiile de climă, şi anume la marele numar de *insecte* cari umplu atmosfera.

Citez de curiozitate o descriere din regiunile nordice. Ultima dată pomeneam descrierea unui călător din Noua Guinee. Aci este vorba despre o descriere de călătorie în regiunile Laponiei. Iată cum arată viaţa în legatura cu numărul enorm de insecte cari umplu atmosfera: „... câteva zile îndata dupa ce natura se deşteaptă (este vorba de primăvară) începe să se auda o melo-

www.dacoromanica.ro

die fără început și fără sfârșit, se aude ca și cum ar trece firul de telegraf pe lângă cortul nostru: erau țânțarii. Înăuntru tot poți s-o duci, dar afară dacă scoți capul prin ușa cortului..." (oamenii umblă îmbrăcați cu ștofe albastre, au un fel de căciuli cu petice de culorile cele mai violente) ...„dacă scoți capul pe ușa cortului, culoarea căciulii era schimbată într'o masă cenușie și înțepătoare; dacă scoți brațele, îndată postavul albastru se face cenușiu, dacă ești afară, ori cât de bine ai fi uns cu ulei puturos de smoală, ți se pare că te împung toate acele din lume, dacă lași să cadă o palmă poți să omori o sută de țânțari. Trăgând mâna peste părți, toată gloata cenușie se prinde ca un aluat umed, dar în scurt timp alte bestii setoase de sânge le iau locul. Noaptea era grozavă, focul era stins, iar fumul nu-i mai lungă. Atunci, prin gaura cortului, cerul se vedea ca printr'un nor. Dacă nu eram ascunși în sac, la răsăritul soarelui ne-ar fi găsit numai oasele, presupunând că prin pătura groasă de țânțari să se fi mai zărit și oasele".

Descrierea poate să pară literară. Dar iată un amănunt: pozitiv chiar animale ca renul sau capra sunt ucise de țânțari. In astfel de condiții, a unge epiderma cu noroi, a te apăra cu orice chip, este o chestiune de viață și de moarte. Așa dar, culcușul, unsoarea, etc., toate faptele acestea se țin între ele, și avem tot dreptul, fără considerații etice sau estetice, să pornim deadreptul dela analiza mediului geografic și adaptarea omului la mediu.

Să privim acum materialul din care se face și s'a făcut îmbrăcămintea și cu această ocazie să ne dam seama de nece-

www.dacoromanica.ro

sitatea de a lega născocirea hainei de nevoile elementare ale vieţii de toate zilele, nu de consideraţii etice şi estetice, fenomene subtile şi târzii apărute în desvoltarea omenirii. Mai mult decât atât, avem nevoe să analizăm materialul, pentrucă atâţia şi atâţia etnografi, din comoditate de cugetare, pornesc de la generalizări cari nu se pot susţine: „materia vegetală a fost cea dintâi... Ba cea animală". Veţi vedea că în unele regiuni, a fost cea animală, în altele a fost cea vegetală. Este o simplificare nemetodică să porneşti dela astfel de generalizări, pentru că evoluţia nu-i nicăeri uniliniară. S'a încercat să se derive toată biosfera, toate formele de viaţă, dintr'o singură formă primitivă. Astfel de naivităţi nu mai încearcă astăzi, nimeni.

Ne-am ocupat în capitolul precedent de hrană. De un lucru ne-am dat seama: că fiinţa omenească a fost la început culegătoare. Ne-am dat seama din lungi analize, că omul a apucat pe căi deosebite în raport cu deosebirile mediului geografic. Din *culegător* unul a devenit *vânător*, altul *pescuitor*, alţii, femeile, au făcut *agricultură*, alţii au trecut prin vânătoare la *păstorit*, alţii din agricultură la păstorit, alţii dela păstorit s'au întors la *agricultură*. Atâtea şi atâtea nuanţe în adaptarea la mediu. Atunci nu-i vorba de o variaţie uniliniară sau unifiletică. In centre deosebite, cu condiţiuni deosebite, s'au putut naşte direcţiuni deosebite şi în evoluţia animalelor, şi în evoluţia formelor de civilizaţie şi cultură. A porni dela un singur centru este imposibil, iar din punct de vedere a logicei geografice este inadmisibil. In felul acesta vom vedea că însăşi condiţiile mediului geografic au împins pe om spre îmbrăcăminte.

www.dacoromanica.ro

Cel dintâi material de care s'a putut servi omul pentru haină a fost cel mai la îndemâna lui; *frunza.* Avem dovezi; la gura lui Congo, — ca să dau un singur exemplu — femeile se îmbracă cu frunze. In arhipelagul Figi, cei dintâi călători au găsit pe localnici îmbrăcaţi cu foi de banan. Ce necomplectă trebue să fie această îmbrăcăminte! In Marea Banda localnicii se îmbracă cu foi de palmieri. O foae mare de palmier este o adevărată îmbrăcăminte, se face din ea o adevărată pelerină. In Africa foile de mari dimensiuni ale palmierului, bananului, şi atâtor specii cu foi de mari dimensiuni, sunt bine venite, mai ales când este vorba să te acoperi, să te aperi de ploae. Dealtfel şi în Europa avem analogii cu îmbrăcăminte simplă făcută din simple frunze, dar nu pentru tot corpul. Cine ştie floarea sălbatică a ţării noastre cunoscute brusturul. In timpul verii dacă-i tai frunzele, îţi faci lesne o pălărie sau o pelerină; e adevărat, se usucă repede, nu poate să fie purtată multă vreme, dar iată un mijloc de proteguire a capului şi a spatelui faţă de razele soarelui, chiar cu plante din ţara noastră. In Craiana şi Croaţia, în Yugo-Slavia, ciobanii se îmbracă cu papură. Papura este flexibilă, aşa că poţi să croeşti o haină minunată de pe care ploaia să se scurgă uşor. Iată o îmbrăcăminte vegetală.

După frunză, care are însemnătate pentru proteguirea corpului, mai ales în regiunile inter-tropicale, unde sunt frunze dezvoltate, ne-am aştepta să vie în rândul al doilea, erburile care sa fie împletite, şi în primul rând textilele clasice, cânepa şi inul. Aşa s'ar părea după înşiruirea simplă a faptelor, dar în realitate omul a păşit pe altă cale. Materia vegetală, paralel

www.dacoromanica.ro

cu frunza a fost, *coaja* copacului. Coaja copacului aşa de rigidă, cum a putut să fie îmbrăcată? Etnografia ne arată fapte cari să ne explice dece coaja copacilor era indicată să servească de îmbrăcăminte înainte de cânepă sau in. Cultivarea acestor 2 plante presupune multă muncă şi pricepere, care nu putea s'o aibă omul primitiv, (ţesătura este relativ târzie), omul întrebuinţând înainte coaja anumitor copaci.

In ţinutul dintre Congo şi Nil, negrii Momudo, se folosesc de coaja copacilor, a unui *ficus* a cărui coajă este tăiată de jur împrejur. Lucrul acesta se face şi la noi pentru prisacă, ceiace se numeşte căptar. Este scoarţa unui copac despărţită şi tăiată două: scoarţa unui molid care se desparte depe trunchi primăvara. Iată un căptar care se aşează deasupra ştuibeilor ca să le apere de ploae sau de soare. La negrii Momudo se face astfel de coperiş, din coaja unui ficus: Coaja este curăţită în prealabil, partea cea groasă şi moartă este desfăcută, apoi se aşează în apă câteva zile, pe urmă începe s'o bată cu un maiu de lemn sau de fildeş, care maiu nu este neted: are 4 muchi, fiecare muche are scrijilături tot mai rare. Două sunt ceva mai dese, a treia şi mai deasă, ş. a. m. d. In felul acesta toată coaja copacului se transformă într'un fel de pâslă moale şi mlădioasă. N-ai decât să iei pâsla s'o legi în jurul corpului şi ast-fel haina e gata.

Aşa dar, mult mai firesc decât în cazul întrebuinţării unor erburi ca inul şi cânepa, cari trebuesc împletite şi cari presupun multă cugetare. Aci avem un singur copac, şi în loc să culegi plante anuale, iei doar coaja, şi în scurtă vreme ai postav care

www.dacoromanica.ro

seamănă cu un fel de suman. Pâsla se mlădiază după forma corpului, care prinsă cu aţă, formează o adevărată haină.

Pe lângă acest ficus, sunt şi alte plante. Este una căreia Negrii îi zic *yomo,* în regiunile din lungul Guineei, din care se fac fote pentru femei. Se poate face o scoarţă moale care strânge mijlocul. Şi palmierul rafia are coji potrivite ca să fie transformat într'o materie mlădioasă. Cel mai potrivit pentru această întrebuinţare este un copac din Polinezia; este aşa zisul dud de hârtie, un copac care creşte foarte repede. Când a ajuns de grosimea unui deget, este tăiat, coaja relativ subţire este despărţită de trunchi, şi atunci fâşiile acestea sunt puse una lângă alta. Câteva zile sunt spălate ca materiile cleioase să fie înlăturate, apoi muiate, puse să fie topite, în urmă sunt aşezate una lângă alta şi una peste alta, deacurmezişul. Incepe apoi bătaia cu maiul, anume un maiu care are 4 feţe: 2 netede şi 2 scobite. La început se loveşte cu feţele scobite, în felul acesta sunt părţi din coajă cari rămân neatinse. Apoi se întoarce maiul cu partea netedă, atunci toate părţile sunt deopotrivă lovite; operaţia aceasta ţine timp îndelungat până coaja se transformă într'o pastă omogenă. Förster spune că în insula Tahiti a băgat de seamă cum palmele femeilor sunt bătute de coada maiului, ceiace înseamnă că operaţia durează multă vreme. Rezultatul este că se transformă într'o pânză omogenă, (aveţi şi la muzeul nostru câteva exemplare), ceiace se numeşte *tapa.* Este pânza cea mai veche întrebuinţată de om pe suprafeţe mai întinse. Este şi astăzi o formă de îmbrăcăminte pentru locuitorii din Polinezia. Procedeul nu-i acelaş peste tot. In insula Samoa sunt

www.dacoromanica.ro

alte procedee. In timpul când se face bătaia se stropește cu o sumă de materii vegetale, în felul acesta devine pasta mai omogenă. Peste tot tapa este colorată cu anumite tipare de lemn, (cum sunt tiparele cioban'lor cari fac ceiace se numește păpuși) unse cu anumite culori vegetale foarte rezistente. Aceste învelitori tapa sunt foarte scumpe, se cântăresc cu aur, ele presupunând o muncă enormă, fiind pentru simțul estetic o placere

Nu numai în regiunile acestea ale Oceaniei s'a întins tapa, ci și în alte regiuni (în toate regiunile inter-tropicale) Astăzi îl găsim pe o fășie care pornește din golful Guineei, înconjoară arcul lui Congo, ajungând până în insula Madagascar.

Tapa este foarte desvoltată și în Mediterana Asiatică. Regiunea care este tipică pentru forma tapa, este regiunea Polineziei. Mai avem ca o prelungire a acestor regiuni, la picioarele Anzilor, în Amazonia, ținuturi unde tap servește la îmbracaminte. Sa fi fost cândva un singur punct de unde procedeul sa se fi întins în alte regiuni, în țările calde? Lucrul nu-i imposibil. Fiindcă avem o regiune tapa la picioarele Anzilor, în Amazonia, în apropiere de marile regiuni tapa din Oceanul Pacific a fost posibilă și oarecare legătură între Lumea Veche, peste Polinezia, și Lumea Nouă.

Pe lângă coajă, (avem multi copaci cari dau coaja pentru îmbrăcăminte), trebue să revenim un moment iarăși asupra frunzei. Veți vedea dece am făcut acest salt peste tapa, și n'am pomenit alte frunze transformate într'un inceput de stofa și nu întrebuințată ca frunza curată din padure, ci apropiat procedeului din care se naște tapa Frunzele de *agave* (în gradina

www.dacoromanica.ro

botanică le puteți vedea, au foi groase, spinoase, au pe margine spini cari se desfac ca un buchet), se găsesc în regiunile calde și uscate ca plante tipice. Foile dacă sunt bătute lasă să iase fibrele cari pot să fie transformate și întrebuințate pentru îmbrăcăminte. Tot ca foi merită să fie citat ceiace se numește *cânepă* în Noua Zeelandă, *(phormium tenax)*, dar care nu-i cânepă, ci este o plantă, seamănă cu papura. Din ea se poate face un fel de îmbrăcăminte.

Iată cum dela frunză, un material deagata pentru îmbrăcare, omul a trecut spre coaja unor anumiți copaci din regiunile tropicale, cum a trecut spre fabricarea unor ștofe cari să-i îmbrace corpul.

A treia la rând, peste frunză și coajă, mai avem o materie care se leagă de unele fructe. Sunt multe fructe înfășurate. Natura parcă se joacă, ca și cum ar fi cine știe ce plantă prețioasă s'o înfășoare cu un puf fin. Așa este cazul cu lâna vegetală, cum îi ziceau cei vechi, *bumbacul*. Cei dintâi călători Greci cari au ajuns în India, au văzut o plantă care după ce își scutură floarea, lasă o capsulă care se crapă și din ea iese o substanță foarte fină, un puf alb care parcă izvorăște. Au rămas mirați, văzând că fiecare sămânță este înconjurată de un puf de acesta fin pe care poți să-l desfaci de sămânță, sămânță care cuprinde și materii oleioase. Acest puf este un minunat material pentru transformarea sa într'o ocrotire a corpului. Bumbacul, sau lâna vegetală, este răspândit în toată zona intertropicală. Sunt atâtea și atâte specii; unele sunt anuale, alții sunt arbuști considerabili cari trăesc multă vreme. Este destul că, începând

www.dacoromanica.ro

din Lumea Nouă până în Lumea Veche, în zonele tropicale, se găsesc fel de fel de plante de bumbac.

Când Columb a trecut Oceanul, ce mirat a fost văzând Piei Roșii îmbrăcate în haine de bumbac, plantă pe atunci necunoscută în Europa. Bumbacul se mai găsește și în Africa, dar mai ales în India. Era firesc dela o vreme ca omul s'o întrebuințeze. Interesul era dublu: se servea de semințe pentru hrană, și de puful fin pentru îmbrăcăminte. In ținuturile unde se cultivă planta, condiția esențiala este să existe timp secetos pronunțat. După ce începe să crape capsula, începe să iasa bumbacul, care se coace pe rând, culegerea trebuind sa se faca săptămâni dearîndul, trebuind să se vadă bine care samanța este coaptă și care nu. In tot timpul acesta trebue sa fie seceta. Dacă plouă, bumbacul este perdut. Așa este cazul în India în Egipt, unde condițiile sunt optime pentru desvoltare bumbacului, nu plouă ani de zile. Cultivarea plantei se face prin irigație, bumbacul având umiditatea de care are nevoe, așa ca recolta este total asigurată. In Mediterana Asiatică, bumbacul este iarăși răspândit. De vre-o sută și ceva de ani s'a introdus specii mai alese. Astăzi bumbacul a devenit materia cea mai comună pentru îmbrăcăminte. Numai cifra de 6—7 miliard kg. anual, arată cât de întins este. Am pomenit de zona dimprejurul Mediteranei americane. Avem și o zonă africana, peste Sudan între pustie și ploi, iar la sud o linie care merge deasemenea până peste Zambezi. In India bumbacul este în partea de vest.

Iată o plantă care îi dă omului, din anexa fructului, ce va potrivit cu îmbrăcămintea lui. In zonele pe care le-am înșirat

www.dacoromanica.ro

ar trebui să amintesc de un factor de natură culturală; vechii locuitori ai Americei au fost văzuți că erau îmbrăcați cu bumbac. Și în Africa locuitorii erau îmbrăcați cu bumbac (când a fost înconjurată Africa pe la sfârșitul secolului al XV-lea). Insă zona bumbacului pe care am înșirat-o era recentă acolo, fiind venită sub influența islamismului. Când s'a întins islamismul în partea de nord a Africei, împreună cu islamismul, s'a întins și bumbacul, și anume dintr'o considerație etică; stă scris la carte că: „cine vrea să facă plăcere lui Mahomed, să se îmbrace în alb." Așa fiind, credincioșii lui Alah sunt în contrast, prin îmbrăcămintea lor albă, cu populația păgână neagră, care se îmbracă cu ștofe albastre. In momentul de față toată partea Sudanului este acoperită de bumbac. Fiecare țăran negru are cel puțin câteva fire de bumbac în grădina lui, dacă nu mai mult. Când seamănă mei, porumb, asvârlă și o mână de bumbac, iar la cules, bumbacul rămâne la urmă să se coacă, fiind cules la întâmplare fără nici o ordine.

Iată fapte, cari arată în ce fel trebue procedat pentru a înțelege geneza învestmântării, nu după un calapod tipic, după o generalizare apriorică, ci invers, considerând fiecare regiune, cu particularitățile ei, să vedem în ce condiții omul și-a procurat din regnul vegetal materii de care să se servească pentru îmbrăcăminte.

PRELEGEREA XIII. *31 Ianuarie 1936.*

Am înșirat câteva din materialele vegetale pe cari le întrebuințează omul pentru îmbrăcăminte.

www.dacoromanica.ro

Am arătat întâi frunza, apoi coaja, apoi scoarța copacilor transformată printr'un anumit procedeu, în postav. Al treilea erau oarecari materiale moi, cari se înfășoară pe fruct, bumbacul.

Mai adaog încă un copac, este așa numitul *eriodendron anfructuosa, dela erio, berbec, copac-oae* sau *copac de lâna.* Este un copac răspândit în toată zona intertropicală. De unde bumbacul era o plantă anuală, dar și sub formă de arbust, aci avem deaface cu un copac de 30—40 m. înălțime. Fructul are foarte mare dimensiune, este ca un știulete de porumb, crapa însă ca și capsula bumbacului, pe unde ies semințile îmbrăcate cu o materie fină, albă. Materia aceasta albă este întrebuințata pentru saltele și îmbrăcăminte în regiunile intertropicale, dar s'a generalizat și în țările civilizate întrebuințarea acestei materii extraordinar de ușoară, ea putând să fie întrebuințată și ca vată pentru rani.

Dela fructe trecem acum la firul de *iarba.* Frunza, coaja, fructul cu sămință acoperită cu o materie fină, — în sfârșit firul de iarbă. Sunt plante erbacee cari seamănă cu gramineele. In categoria acestora citâm două de cea mai mare însemnătate. Pentru țările calde, cânepa. Nu-i nevoe să fie descrisă, o cunoașteți cu toții. Relev că ținutul unde cânepa a fost întâia dată cultivată și a intrat în obiceiul omului să fie întrebuințată pentru îmbrăcăminte, este Extremul Orient, China. Haina de toate zilele, cea mai obișnuită a masselor de populație chineză, este cânepa. Așa dar ea se leagă de acest centru a răsăritului Asiei, de viața Mongolilor. De aci s'a răspândit în India, mai departe a trecut apusul Asiei, a ajuns în Mesopotamia, a ajuns în Egipt unde inul a fost întrebuințat pentru facerea mumiilor.

www.dacoromanica.ro

Cu acestea am încheiat pentru regiunile intertropicale, toată seria plantelor cari merită să fie amintite.

Să trecem acum la regiunile temperate, să vedem ce plante au putut să fie utilizate de om, pentru îmbrăcăminte. Intâi și intâi nu putem cita nici o frunză. In ținuturile intertropicale, știți cu toții, ce frunze de dimensiuni mari are bananul. Frunzele fiind la îndemână, costumul de frunze se poate schimba în fiecare zi, pe când în regiunile acestea plantele au frunze cu mult mai puțină desvoltare; frunzele sunt mărunte afară de câteva plante anuale. Am pomenit brusturul, care este de mai multe specii și în țara noastră. Această plantă care ar putea fi luată în considerare și care dă foi de cea mai mare dimensiune, cat o umbrelă sub care te poți adăposti de ploae sau de soare, este însă prea fragil, se vestejește repede, se usucă și n'are nici o consistență ca să poată fi întrebuințată pentru haine.

In schimb avem ceva care să se asemene cu plantele regiunilor intertropicale, a căror coajă poate să fie transformată în haină. Avem copacul care se cunoaște din țara noastră, *teiul.* Teiul poate să fie tratat ca și ficusul din regiunile intertropicale. Coaja exterioară, sgronțuroasă, este înlăturată și ce rămâne dedesubt, o patură foarte fină de fibre, tot așa de fine ca și cele de rafie, se poate compara cu acelea de palmier. Era evident ucrul, ca omul din timpuri străvechi, să dea atenție copacului care poate să fie transformat în haină. Neamul Arienilor au avut ceastă haină. Iată cuvântul *lintwât;* e cuvântul leindwand. Este un document filologic care arată că haina cea mai veche a locuitorilor Arieni, care contează în aureola istoriei, era în legătură cu coaja teiului.

www.dacoromanica.ro

Alături de tei putem să citäm în regiunile temperate încă un copac care la noi se prezintă în specii deosebite, *salcia.* In Kamciatka este o salcie care are o coajă mai flexibilă decât a noastră, o coajă mlădioasă, care se poate repede desface. Dar nu-i aşa de fibroasă ca să faci haine. Lamuţii, o parte din locuitorii acestei peninsule, se servesc de salcia aceasta pentru fabricarea unui postav foarte vulgar. Alt copac din ţinuturile noastre care este interesant pentru îmbrăcăminte şi care creşte şi în ţara noastră este *mesteacănul.* Ca o caracteristică, coaja lui este tare, este foarte deasă, foarte flexibilă, fină, tot aşa ca cea mai fină hârtie. Coaja aceasta se întrebuinţează foarte mult sa apere coliba. Este aşa de deasă încât se poate întrebuinţa pentru facerea luntrilor. Cât trebue să fie de sigură ca să nu pătrundă apa în luntre! Se întrebuinţează şi pentru opinci. In nordul Rusiei opinca este făcută din coaja mesteacănului. Se mai întrebuinţează şi pentru apărarea capului.

In ceeace priveşte a treia categorie, fructul, sau erbu ile, sau copacul a cărui fruct să fie acoperit cu lâna, ca bumbacul sau *kapokul,* n'avem în regiunile noastre. Avem în schimb acele două erburi, *inul* şi *cânepa,* cari sunt cele mai cunoscute textile în sfera de civilizaţie în care trăim şi noi. Inul ca şi cânepa se găsesc şi în stare sălbatecă. Inul este un produs indigen şi se găseşte peste tot în Europa, pe când canepa n'a patruns decât târzie vreme în sfera Mediteranei. Inul dimpotrivă este cea mai veche plantă textilă: (mumiile sunt înfăşurate în pânze de in). Inul este o plantă care serveşte ca un îndemn pentru sfera civilizaţiei apusene, după cum este canepa pentru sfera civilizaţiei

www.dacoromanica.ro

rasaritene. Incă din timpuri străvechi, din neolitic, era întrebuințat inul. Alaturi de in, este o altă plantă, care în țara noastră n'are întrebuințare; este *urzica* Această plantă în regiunea unde nu crește inul sau cânepa, este binecuvântată. Cânepa și inul se întind până la 65 grade, dar dincolo de această regiune, bunaoara în tundre, Ostiaticii din nordul Siberiei, nu cunosc aceste doua plante. Acolo creste totuși urzica. Buruiana aceasta este cum se zice, antroponora; iubește pe oameni. Fibrele acestei plante, printr'un anumit tratament sunt scoase și se întrebuințeaza pentru îmbrăcăminte. In sfarșit merită să mai fie amintita, în aceiași ordine de idei, o altă plantă care la noi nu-i întrebuințata pentru îmbrăcăminte. Incepând cu cotul Carpaților, inspre sud, se găsește o leguminoasă, *genista* In Spania această leguminoasă este întrebuințată și pentru îmbrăcăminte.

Iată materii vegetale pe cari omul le-a culeș pentru îmbrăcăminte atât în zonele intertropicale, cât și în zonele temperate, chiar pâna în zonele reci, unde am găsit urzica la Ostiaci, pentru îmbracaminte. Inainte de a trece mai departe, merită un moment de atenție un fabricat, care nu-i destinat pentru îmbrăcăminte, dar care stă în legătură apropiată cu nevoile omului de a se îmbraca. Ați vazut ce este caracteristic pentru marea zonă a Oceaniei; tapa, din coaja acelui dud de hârtie. După procedeul pe care l'am descris, se face o pastă omogenă, un fel de pânză—pâsla vegetală. Alaturi de această zonă care cuprinde Polinezia, am aratat și regiuni din Africa și America, alături de regiunea tapa în rasăritul Mediteranei asiatice, nu se poate ca astfel de procedee sa nu dea un fel de corelate și pe continent Intr'a-

www.dacoromanica.ro

devăr în răsăritul Eurasiei, avem din timpuri foarte vechi, un produs care era destinat să aibă şi pentru lumea din apusul Eurasiei, o însemnătate pe care nimeni n'a bănuit-o în antichitate; este *hârtia.* Hârtia nu-i altceva decât un fel de tapa, tot un produs vegetal. Cei dintâi cari au avut ideia de a face, în legătură cu îmbrăcămintea, spuneam când a fost vorba de Japonezi, că în costumul lor intră pachete de hârtie. Din timpuri vechi în China, din vegetale s'a făcut această învelitoare foarte fina, un fel de tapa, dar mult mai fină, care servea şi pentru alte întrebuinţări decât acelea ale îmbrăcămintei. Această pâslă vegetala s'a întins din Asia spre răsărit deabia după secolul al X-lea. Toată regiunea dimprejurul Mediteranei nu avea la îndemână decât *pergamentul,* hârtia de piele. In secolul al X-lea odată cu Europenii cari au făcut legătura între Orient şi Occident a venit hârtia. Despre rolul ei nu mai este nevoie să mai adaog nici un cuvant.

Era necesar să pomenesc acest amănunt, fiindcă, cu fatalitate, dacă ai ajuns să înveleşti corpul cu fâşii ca tapa, nu se poate să nu ajungi la o altă învelitoare fină care este hârtia. Ca dovadă, în zona caracteristică pentru tapa şi împrejurul Mediteranei asiatice, s'a ajuns la un fel de hârtie. Pieile Roşii n'au avut contact cu Lumea Veche, ci poate vreo legătură cu Oceania, în orice caz pe temeiul scoarţei de copac apăsate, şi pe temeiul vegetalelor apăsate în anumite condiţiuni, s'a născut hârtia împrejurul istmului Tehuantepek. Ea începe să fie colorată cu anumite materii, cu anumite tipare, ceeace însemnează o introducere spre ceeace se numeşte scris. Cu aceasta am încheiat capitolul privitor la materiile vegetale întrebuinţate pentru îmbracăminte.

www.dacoromanica.ro

Trecem la materiile împrumutate regnului animal. Se înţelege, dacă la început haina era un culcuş primitiv, compus din plante sau resturi de animale, se înţelege că paralel cu materiile vegetale trebuia să intre în preocurile omului pentru apărarea corpului şi materiile animale. Cele dintâi la îndemână erau *pieile*. Ele formează în cazul Fuegienilor cea dintâi îmbrăcăminte colectivă.

In regiunile inter-tropicale putem observa precăderea materiilor vegetale asupra celor animale. Ne putem da seama mai ales dacă privim continentul african. In continentul african, în ceia ce priveşte îmbrăcămintea, avem două zone fundamental deosebite: Una e zona centrală a marilor păduri, hileia congoleză. Acolo, cum spuneam, omul este sumar îmbrăcat. Când se îmbracă, (mai ales femeia) se îmbracă exclusiv cu materii vegetale. La gura lui Congo bărbaţii încep să se îmbrace şi cu piei, dar dacă trecem în regiunile de răsărit, unde sunt marile podişuri din Etiopia pâna în Colonia Capului, avem provincii cu *îmbrăcaminte de piei*. In regiunile de jos acoperite de mari păduri, unde ploile sunt abundente, omul n'are animale mari. Ele sunt extrem de rare. Dimpotrivă, în regiunile podişurilor acoperite cu arbori, avem mase de erbivore. Prin urmare şi locuitorii acestor regiuni au putut să aibă piei la îndemână, faţă de regiunile joase ale regiunii Congo, unde lucru nu era cu putinţă.

Dacă trecem din regiunile inter-tropicale, din emisfera sudică, unde continentele se scurtează, şi unde nu avem ocazie sa întâlnim mase mari de animale, dimpotrivă, în regiunile nordice, trecând în ţinuturile temperate spre nord, sau ţinuturile

www.dacoromanica.ro

din Eurasia, pe podișurile înalte, avem mase mari de animale. Atunci era firesc să avem aci, pe aceste regiuni înalte, în nordul Eurasiei și în nordul Lumii Noui, anume provincii unde se găsesc haine de piele. Am atras atenția asupra îmbrăcămintii Eschimosului, cea mai completă îmbrăcăminte de piele. Din cap până în tălpi numai piele. Putem stabili o antiteză între regiunile inter-tropicale cu vegetale, și regiunile nordice, unde animalul trebuind să se îmbrace cu blănuri, omul a trebuit și el să întrebuințeze blana spre a se îmbrăca.

Este acum întrebarea : cum a putut omul să se servească de pieile animalelor ; să le transforme în îmbracăminte ? Intrebarea nu-i de prisos, pentrucă pielea animalului mort, ca și corpul animalului în genere, capătă o rigiditate cadaverică, ca și cum ar fi de lemn. Cum a putut omul ca ceva care prin firea lucrurilor este nemaleabil, să fie întrebuințat ca un fel de haina mlădioasă după forma corpului. Această pregătire este și la sălbatici aceia car. o cunoașteți și la populația noastră : pielea este întinsă îndată ce este luată depe animal. Ca să poată fi înțepenită într'o poziție orizontală, este fixată cu cue, adeseori batuta în pământ sau bătută pe niște scânduri. Rigiditatea vine într'un plan orizontal. Pielea trebue apoi să fie bine curățată de resturile de grăsime sau carne. Când operația este împlinită, ramâne întrebarea dacă părul să fie păstrat sau curățat și el. Procedeul este acelaș peste tot. Este procedeul mecanic, cu ajutorul unui material mărunt ca nisipul sau cenușa, cu un baț, o răzatoare, părul este repede curățat.

Incă din paleolitic sunt razatoare de cremene, facute inadins

www.dacoromanica.ro

ca sa cureţe pielea şi pe o parte şi pe alta, şi pe partea unde este carne şi grăsime, şi unde este păr.

Dar cu acest procedeu nu s'a deslegat problemba cea grea. Pielea rămâne atacată de o sumă de insecte, de viermi. Omul a trebuit să născocească şi mijlocul de a transforma pielea în ceva antipatic insectelor. S'o transforme într'un fel de otravă graţie unor sucuri astringente cari conţin tanin, sau substanţe veninoase. In condiţiile acestea nici insectele, nici viermii nu mai pot să atace pielea. Odată născocit acest procedeu a tratării pieilor, urmează un anume procedeu de frământare. După ce e făcută toxică, pielea este bătută sau frământată, bătută cu maiul, sau câteodată mestecată în gură. In descrierea vieţii Eschimoşilor, este un amănunt surprinzător: mai toate femeile au dinţii tociţi, fiindcă pentru lucrarea pieilor, (specialitatea lor) atâta se servesc de dinţi, încât aceştia sunt aproape tociţi. Cu această procedere a fărămării, a baterii cu maiul, oarecare mestecare, pielea devine mlădioasă, rigiditatea cadaverică este învinsă. Iată pielea fie cu păr, fie fără păr, la îndemâna omului pentru îmbrăcăminte.

Alături de piei, se mai pot întrebuinţa şi alte părţi ale corpului animălului pentru îmbrăcăminte. Sunt *intestinele*. De pildă intestinele focilor, chiar ale peştilor se întrebuinţează de Kamciadali, pentru haine. Pielea peştelui este întrebuinţată pentru haină de vară. Am uitat să spun că pieile se împart în două categorii: cele culese în lunile de vară când animalul năpârleşte, servesc în loc de pânzeturi şi cele luate către sfârşitul lui August şi Septembrie, când animalul se îmbracă cu păr abundent care îi formează blana.

www.dacoromanica.ro

Iată că alături de animale cu blană, pană şi peştii dau contribuţia lor pentru haină, până şi intestinele focilor şi peştilor sunt întrebuinţate pentru îmbrăcăminte.

PRELEGEREA XIV. *3 Februarie 1936.*

Arătasem cari sunt materialele pe cari omul le foloseşte pentru îmbrăcăminte. Am înşirat pe cele vegetale şi am trecut la cele cari se leagă de regnul animal. Aţi văzut pregătirea lor: pe de o parte baterea, frământarea pieilor întocmai ca şi coaja cocului, pe de altă parte o pregătire mai completă, anume muierea în oarecari substanţe cari fac materia să nu putrezească, o apără de insecte şi viermi, — este ceeace se numeşte *argasirea.* In peninsula Kamciatka se întrebuinţează pentru pregătirea pieilor, aceiaşi procedare ca şi în ţara noastră în regiunile muntoase. Se cunoaşte copacul arin, bogat în tanin. In regiunile muntoase ţine locul stejarului. Aci sunt regiuni reci, şi coaja arinului serveşte pentru argăsit. Aşa dar o procedare aproape la fel pe toată faţa pământului.

Acum e întrebarea dacă mai sunt alte materii de origină animală cari se întrebuinţează pentru îmbrăcăminte alaturi de piei. Inainte de a face acest pas, e bine să ne oprim un moment la afirmaţia unui etnograf anume Karl Weuier, care merită să fie relevată. Acesta ocupându-se de categoriile animale pe cari sălbaticii le întrebuinţează pentru îmbrăcăminte, afirmă urmatoarele: „Peste tot unde găsim acum o îmbrăcăminte din coaja de copac, în Asia, în toată lumea Melaneziei, Madagascar, în

www.dacoromanica.ro

Polinezia, în unele părți ale Africei, America de Sud, peste tot predomină materia vegetală, în regiunile cari sunt sărace cu animale de vânat. Și atunci nu se poate trage decât o concluzie: omul întrebuințează coaja pentru îmbrăcăminte ca un fel de surogat a pieilor întrebuințate odinioară". Cu alte cuvinte, după părerea acestui etnograf, omul la început se îmbrăca cu piei. Mai târziu, când omul a căzut dela starea de vânător superior, a trebuit să facă apel la materia vegetală. Felul acesta de a prejudeca: „cu ce a început întâi îmbrăcămintea, cu materie vegetală sau animală?", mi se pare cu totul puțin demonstrativ. Anume pentru următoarele considerațiuni. Dacă omul a fost răspândit în regiunea caldă, întâi și întâi (în ținuturile unde Karl Weuier afirmă că nu sunt animale cu blănuri ca omul să se servească de pieile lor pentru îmbrăcăminte), urmează dela sine că omul primitiv în țările calde a făcut cunoștință cu materia vegetală. Al doilea, dacă omul s'a răspândit din ținuturile calde spre cele reci (în cele din urmă a ajuns și în regiunile unde se găsesc animale în masse considerabile, ierbivore, cele cari au lână), este foarte probabil din punct de vedere al etnografiei, ca omul să fi avut unele deprinderi în ceeace privește tratarea materiilor vegetale, pe cari să le aplice și materiilor animale. Anume: felul de a bate coaja și a o transforma într'un fel de pâslă, sau a unei specii de ficus care să-i dea un postav destul de gros, dar mai ales o coajă deslipită și bătută bine, apoi muiată, ce se poate ușor înconjura de corp ca o adevărată îmbrăcăminte. Dacă acesta este adevărul, este în firea lucrurilor că omul a adus procederea aceasta din regiunile calde.

www.dacoromanica.ro

Raţionamentul care la făcut Karl Weuier, că omul a început cu lână, e faptul că lâna poate să fie turtită şi pâslită, şi mai târziu, când n'a mai avut lână, atunci a ajuns şi el la materii vegetale. Dar se poate raţiona şi invers, deoarece mersul omenirei a fost nu din regiunile unde se găsesc multe animale cu lână, — mase de ierbivore —, spre regiunile calde, ci invers din regiunile calde, unde aţi văzut că sunt puţine animale, şi unde omul a fost nevoit să se ocupe de scoarţa copacilor s'o transforme în pâslă. Aşa dar, este exact contrariu de ceiace afirmă Karl Weuier ; omul a avut pregătirea materiei vegetale pentru îmbrăcăminte înainte de a fi trecut la întrebuinţarea materiilor animale.

S'au înşirat câteva materii animale. Al doilea la rând vin pieile transparente. Cine ar crede că şi pieile de păsări sunt întrebuinţate pentru îmbrăcăminte ? Gâştele, cari la noi sunt întrebuinţate cum ştiţi cu toţi, în regiunile polare dau pielea lor pentru îmbrăcăminte. Cine ar crede că intestinele pot să fie întrebuinţate la haine ? Intestinele de focă, de peşti, iarăş materie animală care serveşte pentru îmbrăcămintea omului în timpul verii. Mai serveşte şi la facerea de ferestre. In această peninsulă, Lamuţii, au ferestre de piei sau intestine de peşte. Firește, le fac la o înălţime ceva mai respectabilă ; altfel ar fi distruse de câini, care le rod. Acestea nu ţin de cât o singură vară, dar pescăria fiind acolo desvoltată se găseşte material întotdeauna la îndemână pentru geamuri. Al treilea material întrebuinţat de om, în mare cantitate, este *lâna*. Ştim cu toţi că sunt atâtea specii de ierbivore cari sunt îmbrăcate din abun-

www.dacoromanica.ro

denţă cu lână; capra mai puţin, oaia mai mult, lama are o lână mai dură, oaia merinos şi iakul. Iată o altă materie animală pe care a trebuit s'o folosească omul pentru îmbrăcăminte. Mai departe sunt *fulgii.* Omul şi-a făcut culcuşul din fulgi. Sunt grupe etnice a căror îmbrăcăminte constă din lipirea unul lângă altul a unor fulgi de diferite culori. Aşa se face în arhipelagul Sandwich, în mijlocul Oceanului Pacific. Mantalele făcute din fulgi aşezaţi unul lângă altul după diferite culori dau o reţea care se plăteşte pentru muzeele etnografice cu sume considerabile. Pieile Roşii din America de Nord, nu numai pe cap se împodobesc cu fulgi, dar au şi o manta mare de fulgi minunaţi pe care o înfăşoară pe corp. Mantaua aceasta este ademenitoare şi din punct de vedere estetic, şi la simţul pipăitului, fiind o adevărată catifea.

In sfârşit cea mai de preţ materie animală este *mătasea.* Este un vierme care îşi face culcuşul dintr'un fir foarte fin. Dacă este omorât înainte de a ieşi sub formă de fluture, ca să se împiedice distrugerea firului, se scoate din gogoşi firul subţire de borangic. Materia aceasta a fost întrebuinţată întâia dată în răsăritul Chinei. Cu 26 secole In. de Chr. o împărătească a Chinei a avut ideea să deşire firul depe gogoaşa viermilor, viermii fiind crescuţi cu o îngrijire deosebită. Am citat atâtea şi atâtea documente de civilizaţie, cu mult superioare centrelor noastre de civilizaţie europeană. Răsăritul din punct de vedere al tehnicei materiale ne era superior, şi această tehnică s'a răspândit dela răsărit spre Apus. Cu XII secole In. de Chr. o găsim în India, cu VI secole In. de Chr. tocmai pe tărâmurile

www.dacoromanica.ro

Mediterane. In sfârşit pe timpul lui Christos o găsim în Italia. Cezar a introdus obiceiul îmbrăcămintei de mătase. Avem deci o serie întreagă de materii animale, alături de cele vegetale, de cari omul se serveşte pentru îmbrăcăminte.

Acum vine la rând întrebarea : cu care categorie de materie a început omul să se îmbrace, cu cele vegetale, sau cu cele animale? O astfel de întrebare poartă dela sine răspunsul. Dacă îmbrăcămintea a fost derivată din culcuş, este lesne de înţeles că omul n'a început cu o anumită categorie, ci a început cu toate, după împrejurarea în care se găsea într'un ţinut mai bogat în materii vegetale sau în materii animale. Este exact aceiaşi problemă ca şi în cazul hranei. Cu ce a început omul să se hrănească întâi? Cu ce a găsit,—omul este *omnivor.*—Intâi a fost culegător, şi ca culegător din natură, este dela sine înţeles că a cules ceiace găsea. Exact se prezintă problema şi în ceiace priveşte îmbrăcămintea. Astfel de întrebări „cu ce a început la început, dacă cu materii vegetale sau animale", sunt întrebări asupra cărora nu merită să insistăm mai mult.

In ceiace priveşte modelarea materiilor de care omul se foloseşte, care a fost procedeul cel dintâi, firesc, aci merită aci merită să ne oprim un moment atenţia, să vedem de unde a venit cea dintâi sugestie pentru om, să manipuleze într'un fel, fie materia vegetală, fie cea animală, ca să-i dea o formă adecuată corpului omenesc. Dacă omul şi-a început cariera sa în ţinuturile calde, cu cea mai mare probabilitate a început cu însăşi materia vegetală care o avea la îndemână. El a căpătat oarecari sugestii dela ceiace vedea în jurul său, în viaţa de toate

www.dacoromanica.ro

zilele. Astăzi când vorbim de haine, ne gândim la materii textile și la procedarea țesutului. La început însă, omul nu putea dintr'odată să se gândească la procederea așa de complicată. Țesutul presupune firul. Firul presupune o materie pe care s'o învârtești așa ca să capete consistență sub formă de fir. Aceasta este o procedere târzie. Omul la început a trebuit să asocieze elementele cari se puteau asocia, anume să urmeze sugestiile cari i le dădea mediul înconjurător. Iată o țesătură, ceva care seamănă cu o țesătură, dar în realitate nu este țesătură, ci este o îmbinare de fibre, scoase din coaja unui palmier. Când urmărește cineva la toate speciile de palmier țesătura dela piciorul frunzei, găsește înfășurat trunchiul palmierului cu atâtea fibre dispuse transversal, încât un rural, care n'a mai văzut un palmier, ar spune că este un țesut. Așa de ordonate sunt fibrele în poziții transversal, perpendiculare, oblice, că fac impresia unui țesut. Iată cum însăși mediul în care se găsește omul în țările calde, i-a putut sugera ideea de a asocia unele vegetale. Pe lângă părticelele de fibre cari par'că s'au înfășurat pe trunchiu să-l apere, deși acolo nu-i frig, din însăși experiența omului, poate să iasă oarecari sugestii pentru anume împletiri de materii vegetale.

Spunea în prelegerea din urmă, că în regiunile tropicale femeile își fac îmbrăcăminte din frunze. Când este vorba de frunze de banan, atunci trebue mai mult sau mai puțin să le asocieze, găurindu-le, o procedere care nu-i extraordinară (și unele păsări se servesc de frunze ca să-și facă un fel de cuib), însă este o procedere mai expeditivă: Înfășurarea de mari frunze

www.dacoromanica.ro

de palmier sub formă de cornet. Dacă frunzele sunt palmate (de acolo i se zice palmier) când adună toate frunzele acelea împrejurul centrului, sub formă de cornet, sau se suprapun, se înfăşoară una peste alta, urmează dela sine că foiţele aşezate unele peste altele, fac un fel de reţea, mai mult sau mai puţin fină, după cum e şi aceia care înconjoară trunchiul copacului. Aşa dar manipulând frunze pentru ca să facă un adăpost pentru ploaie, omul a putut să ajungă la ideea de a îmbina feţele lungi ale fiecăreí frunze, de a le împleti, de a face un ţesut consistent.

Pomeneam că în toate ţările calde în afară de mijloc, cel puţin talpa are nevoie să fie apărată. In regiunile unde pământul este pietros, iată ocazia de a împleti rămurele, de a face plase sub formă de sandale. Se întrebuinţează aceiaşi metodă nu numai pentru tălpi ci şi pentru restul corpului. I-a mai venit omului sugestia, în ceiace priveşte materiile vegetale, şi din altă latură mai interesantă. Frigul, căldura sunt mai mult sau mai puţin nesimpatice câte odată.

Dar ceiace este cel mai nesimpatic este foamea. In legătură cu foamea de toate zilele, cu procurarea hranei de toate zilele, omul a apelat, în vederea prinderei peştelui sau a altor animale de apă, chiar a unor animale de uscat, la *împletire* de fibre au rămurele cari să facă un fel de *gărduş* să oprească peştele, sau *vârşea* unde să intre peştele şi să nu mai poată ieşi. Toate sunt ocazii de împletirea unor ramuri sau nuele. Când este vorba de gărduş în apă, sau vârşe, sau de făşii, câteodată de piele, sau făşii de vegetale cari au forma unor reţele pentru înconjurarea animalului, să dau un exemplu. In Kamciatka este un fel inte-

www.dacoromanica.ro

resant de vânare a zibelinei; câinii de vânătoare adulmecă urma vânatului, și când vânătorul a ajuns până la locul unde se opresc câinii, vânatul s'a ascuns într'un mic tufiș. Vânătorul, în timpul zăpezilor, înconjoară cu *rețele* un trunchi la o distanță oarecare, cu niște pari înfipți verticali. Rețeaua este întinsă de jur împrejur cum este la tenis. Atunci începe cineva să scotocească tufișul, sau lovește chiar trunchiul. Animalul speriat iese și cade cu capul în rețea unde este prins de câini și omorât.

Așa dar și pe uscat, omul a simțit nevoia de a asocia vegetalele flexibile, rămurele și fibre, și a avut destule motive să fi început de timpuriu să împletească ceiace era flexibil, ca în felul acesta să ajungă la fabricarea *hainelor* mai acomodate cu forma corpului. Puteți să vă dați seama că după toată probabilitatea, cea dintâi încercare, în ceiace privește împletirea, trebuie să o fi făcut omul în regiunile calde, în regiunile inter-tropicale, acolo sunt vegetale multe, multe liane de pe care se poate desparte fibrele. Liana este un fir vegetal și dacă o împarți în mai multe fire, capeți un fel de funie dea gata.

In ceia ce privește îmbinarea materialelor animale, aceasta trebui să fi fost mai târziu, pentrucă mai târziu omul a făcut cunoștință cu regiunile unde se găseau animale cu lână. Vă aduceți aminte cum s'a început în America de Sud, în regiunea Andina, cu lama. Animalul fără să fie domesticit, era prins, jumulit de lână, apoi i se da drumul să fie iarăș sălbatec. Procedederea de a se folosi de lână este târzie, deoarece în America de Sud, nu găsim nicăeri un animal cu lână, pe când în toate ținuturile din regiunile Amazoniei și în America de Nord, forma

www.dacoromanica.ro

de îmbrăcăminte completă se razimă pe piei. In America de Nord se razimă pe îmbinarea de fibre vegetale. Iată o precădere a vegetalelor în America de Sud, față de întrebuințarea materiilor animale. In sfârșit tot pentru această regiune, unde problema e mai simplă, mai avem alte împrejurări care arată că omul a trebuit întâi să 'mpletească fibre vegetale, înainte de a ajunge la materia animală. Găsim în toată regiunea Amazoniei un fel de pat care poartă numele de *hamac*, generalizat și în alte continente. Acesta este o îmbinare de fibre vegetale. E un ținut unde nu poate să fie vorba de materii animale pentru îmbrăcăminte. Prin urmare chiar hamacul poate să fie o sugestie în această direcție. In sfârșit însăși mica colibă pe care o face în fiecare zi locuitorul ținuturilor păduroase, însăși procederea de a lipi unele lângă altele câteva frunze sub formă de acoperiș, putea da ideea de împletire de fibre vegetale, care trebuia să-l ducă la asociații sub formă de formă de îmbrăcăminte pentru corp.

Să vedem acum modurile în care asociațiile acestea au fost făcute. Modurile sunt numeroase. Ne mărginim numai la categoriile principale. Anume, întâi trebue să deosebim dacă materialul de împletit este omogen sau nu, dacă avem un fir de aceiași grosime, lățime sau flexibilitate. Dacă avem unul și același fir, sau una și aceiaș fășie pe care o împletim, se înțelege că și desenul care rezultă trebuie să fie omogen. Dacă se țese perpendicular sau diagonal, se înțelege dela sine, rezultă o țesătură cadrilată. Dacă firele sunt strânse unele lângă altele, țesătura este compactă. Dacă firele sunt mai rare și țesătura o să aibă

www.dacoromanica.ro

forma de patrulater, romb, etc. Așa dar atâtea și atâtea variante, rezultând din această îmbinare de împletire de foi de aceiași dimensiune și distanță, începând dela fibrele lipite până la cele nelipite. O altă modalitate de împletire a materialului omogen, este de a nu trece fiecare fir, alternând pe deasupra și pe dedesubt, ci stând în loc și ținând fiecare fir trecut deasupra și dedesubt. Dacă se fac două până la patru sărituri de acestea, rezultă un anumit fel de desen. Posibilitățile de forme sunt deci numeroase, toate acestea fiind făcute cu un material omogen.

Când materialul nu-i omogen, variația este și mai mare. Unele fibre sunt subțiri, altele sunt groase, putând să ajungă până la materiale ca pari, țăruși, pe de altă parte nuiele, sau o materie ca rafia. Dacă parii sunt împletiți cu nuiele, dobândim un gard, care este e formă foarte recentă în apusul Lumei Vechi. Putem avea nuielele înfipte în pământ, sau stuf înfipt în pământ și împletite cu un fir flexibil, legate de vârful nuielelor (în Dobrogea, în Deltă se întâlnește des forma aceasta de garduri din stuf cu o împletitură deasupra). Putem avea perdele ușoare de stuf sau nuiele puse unele lângă altele, având un fir care să fie petrecut după firul nuielelor cu care se leagă, (cum se face deobicei pentru puii mici, ca să poată intra într'un loc acoperit, unde să fie apărați de alte păsări mai mari). Iată atâtea și atâtea variante legate de diferențierele materialului. Așa dar dela trunchiul gros și până la materialul mlădios și fibre flexibile, cât de mare poate să fie această varietate.

Sa citäm câteva forme care rezultă din această îmbinare a materialului. Avem forma încrucișată, când firul este perpendi-

www.dacoromanica.ro

cular, forma diagonală, apoi alesătura, când firul sare, avem forma de gard pe care am pomenit-o. In sfârşit avem încă două forme ceva mai complicate : forma de spirală şi forma de răsucire. Forma de spirală este când firul flexibil nu trece pe lângă nuele sau pe lângă mlădiţă, ci se opreşte la fiecare mlădiţă şi se întoarce îndărăt, înjghebându-se sub formă de spirală. Aşa se înfăşoară la fiecare oprire câte o spirală. Aşa se naşte o ţesătură complicată, fiecare nuia fiind bine fixată prin această întoarcere împrejurul nuelei. In sfârşit forma de răsucire, când împrejurul fiecărui obiect rezistent se opreşte nu un fir, ci două, şi după ce a trecut, nu se mai leagă prin spirală, ci printr'un fel de înconjurare a firelor împletite care dau destulă fixitate.

Aceste fapte arată în ce condiţii omul s'a servit de materialul vegetal pentru înjghebarea pe deoparte a casei, pe de altă parte a unor unelte de vânătoare şi în cele din urmă, pentru îmbrăcămintea propriu zis a corpului. Acum ar fi întrebarea : Putem să înşirăm toate modalităţile de forme care rezultă din diferite împletiri ale materialelor vegetale şi a materialelor animale, de cari s'a servit omul pentru îmbrăcăminte ? Nimeni n'a încercat o astfel de înşiruire, însă dacă urmăreşte cineva formele principale pe care le-am înşirat, observă un fel de regiuni geografice, unde un material domină pe celelalte. Nu se găseşte nici unul răspândit pe toată faţa pământului, însă sunt unele regiuni unde un material are precădere.

Dăm câteva exemple : In regiunea Chinei şi Indochinei, forma de împletire diagonală este forma dominantă. Cei care cunoaşteţi vegetaţia din răsăritul Asiei, trebue să va gândiţi la

www.dacoromanica.ro

speciile pe care le au la îndemână oamenii pentru împletit. Ce materii vegetale sunt, pentru ca să fie întrebuințată tocmai forma aceasta diagonală? Este *bambu* care se găsește în atâtea și atâtea specii. Este foarte drept, de dimensiuni mari, (până la dimensiunea unui copac de mai mult de 10 metri) având noduri din distanță în distanță. Un material impresionant prin netezimea lui și prin liniile drepte, cu nodurile acestea regulate, un material anume parcă prelucrat pentru construcții. In toate ținuturile acestea cel mai obișnuit material pentru fel de fel de construcții, începând pentru casă până la gardurile dimprejurul locuințelor este bambu. Fiind unul și același material, cu calitățile înșirate, în chip firesc materialul acesta a trebuit să ducă la cadrilarea aceia așa cum am arătat.

In regiunea Melaneziei avem ceva deosebit: o țesătură total strânsă. Dacă-i adaogă cineva o mică pătură de argilă pe fund, poate să țină și pe apă. Forma aceasta din regiunea Melaneziei, stă în legătură cu un element de mare însemnătate pentru regiunea respectivă: este o liană ușor de despicat în felii (se întrebuințează pentru funduri de scaune și în țara noastră). Liana aceasta se împletește ușor. Acolo țesătura dominantă este această cadrilatură compactă, firul fiind total lipit de celălalt fir. Iată împrejurări care arată cum domină un anumit material în legătură cu împrejurările din regiunile respective.

PRELEGEREA XV. *5 Februarie 1936.*

Arătasem cari sunt materialele vegetale și animale de cari se servește omul pentru îmbrăcăminte. In acelaș timp arătasem că pasul spre îmbrăcăminte era inevitabil. Omul nu-i singura

www.dacoromanica.ro

ființă care să-și caute să-și facă un culcuș; păsările sunt un exemplu în această privință. Ați văzut că cuiburile din foi mărunte și țesătura unor plante erau un început de țesătură vegetală; firul de palmier așezat transversal unul peste altul, e într'adevăr ca un fel de țesătură.

Ne întrebăm cari sunt modurile de asociere a materialului vegetal și animal. In primul rând, cel mai simplu era acel al împletirii, care presupune o îmbinare de puține fibre (pe când țesătura este o technică complicată și cere mult mai mult timp în evoluția omenirii). Impletirea a câtorva fire este exercițiul de care omul avea nevoe nu numai pentru îmbrăcăminte, ci și pentru unelte de care se servește la vânat.

Am pomenit de rețelele de cari se servesc sălbatecii, nu numai pentru pescuitul în apă, ci pentru uscat (cazul zebelinei în Kamciatka). Așa dar împletitul a fost cea mai simplă formă de îmbinare a materialelor vegetale și animale. Cu privire la împletit găsim câteva moduri principale: întâi cazul cât tot materialul este omogen, atunci firele sunt de un fel, sau dacă este vorba de ramuri, rămurele, ierburi, sau poate trunchiuri mai subțiri sau mai groase, (cazul cel mai simplu este al sitei), o simplă împletire de fibre fntr'o direcție, celelalte în direcție perpendiculară. Este un țesut omogen. Dacă materialul este neomogen se înțelege, că variația este foarte mare, după dimensiunea materialului, după felul materialului, dacă este numai de lemn sau se amestecă fibre, după culoare etc. Complexitatea materialului împletirei este foarte mare.

In ceiace privește formele cari rezultă din împletirea ele-

www.dacoromanica.ro

mentelor vegetale și animale, citez câteva forme tipice: forma încrucișată, firul perpendicular unul peste altul, forma diagonală când găurile intermediare au forme de romb, sau forme mult mai complicate, dacă un fir nu merge alternând, adică nu se înfășoară pe fiecare fir imediat apropiat, ci sare un fir sau dacă se sar 2-4 fire, numai iese o cadrilatură omogenă, pătrată, perpendiculară, ronbică, ci fel de fel de forme după felul cum am sărit mai mult sau mai puține fire. Mai este în modalitatea aceasta o variantă, a spiralei, când firul nu merge drept, fie că este alternând, fie că sare, ci dimpotrivă după ce s'a înfășurat, trece la un fir de urzeală și se întoarce îndărăt de-l cuprinde. Al doilea fir se înfășoară și se întoarce, face și el o spirală și așa mai departe. In fine vine cazul răsucirei, când două fire îmbrațișează un fir. Am arătat aceste forme ca să vedem câte forme rezultă din modurile de împletire pe care le-am înșirat. Asta cu privire la felul cum se asociază între ele. Dacă trecem dela fir, la plan, ca să zic așa cu un cuvânt geometric, pe care-l formează toate firele împreună, atunci avem iarăși multe forme. Să zicem că este un plan liniar unitar, ca plasa aceia pe care o fac sălbaticii ca să se apere de vânt. Se face și la noi în stepă; o plasă de stuf în partea superioară acoperită cu papură și jos prinsă în pământ. Avem o formă conică sau o formă poligonală, dacă ne gândim și la felul acela ce rezultă din fire, adică la rețeaua la care dă naștere diferitele feluri de asocieri.

Acuma este întrebarea: putem pe toată fața pământului să introducem un fel de clasificare geografică? Adică s'a zis: atâtea și atâtea provincii reprezintă atâtea și atâtea tipuri deosebite,

www.dacoromanica.ro

fie în ceiace privește îmbinarea firelor, fie a formelor de rețele cari rezultă? Al doilea: găsim tranziții dela o formă la alta? A treia întrebare: care este legătura dintre flecare formă speciala și mediul unde s'a desvoltat? La aceste trei întrebări răspundem în felul următor: până acuma nu s'a găsit nici o formă de împletire care să zicem că este legată numai de o singură regiune depe fața pământului. Există însă forme dominante.

Spuneam că forma de rețea, de țesătură sub formă de cruce, încrucișată, fie perpendiculară, fie diagonală, este legată de Extremul Orient. Pentru ce a fost localizată numai în aceste regiuni această formă dominantă? Atrăsesem atenția asupra împrejurării că în această regiune avem o bogăție a formelor de bambu, cel mai elegant dintre toate formele acestei vegetale: înalt, mlădios și pe deasupra mai are și noduri, cari împart trunchiul în distanțe egale. Parcă ar fis ortit dinainte o astfel de vegetala să fie întrebuințată pentru diferite feluri de asociație: fie pentru edăpostirea omului (casa), fie alte împrejmuiri (gard), fie îmbinări de elemente mai fine cari să dea naștere atâtora și atâtor vase în gospodării. Având atât material omogen trebuia să se nască în această regiune, bogată în bambu, aceste tipuri predominante. Am atras atenția că avem în Melanezia o formă de cadrilatură compactă. Aci avem o liană, *rotan,* care are fibre subțiri (se întrebuințează și la noi pentru împletirea fundurilor de scaune). Fășiile acestea așa de ușoare, se potrivesc pentru o țesătură care să fie compactă și să nu lasă nici o gaură. Așa dar, iată o formă dominantă în legătură cu anumite împrejurări geografice.

Trecem la a doua întrebare: Se poate urmări tranziția dela

www.dacoromanica.ro

o formă dintr'o regiune, şi să se vadă dacă nu cumva, o formă dintr'o regiune a fost împrumutată de o altă regiune? Pentru cazul acesta avem fapte care deşteaptă atenţia etnografului, anume avem forme spirale localizate în sudul Americei la Fuegieni, în Tasmania la Sud, apoi în Australia şi Melanezia. Cum se poate ca o formă aşa de simplă să se găsească la distanţe aşa de mari, ca în Sudul Americei şi apoi în Sudul Australiei? Unii cred că este un împrumut. Suntem dispuşi să ne gândim la împrumut, dar rămâne ca proba să fie făcută. Trebue să fi fost a radiere â elementelor din mijlocul Oceaniei dinspre Lumea Veche spre Răsărit. Iată problema care se pune înainte: tranziţia la distanţe mai mici ar putea fi urmărită, cum este cazul bunăoară cu formele de împletire dominante în America de Răsărit (sunt cele în chip de cruce), însă dacă trecem spre Apus avem forma de spirală, în sfârşit mai spre Apus, spre peninsula Ciucilor, avem forma de răsucire. Pornind dela Lumea Veche spre Lumea Nouă, dela mai complex spre mai simplu.

Alţii dimpotrivă cred, că forma aceasta de împletire a pornit din regiunile Marilor Lacuri, în legătură cu rachetele ca să nu se cufunde în zăpadă. Ar fi atunci exact invers: o trecere dela simplu spre compus. Vedem că problema localizării diferitelor forme de împletire revine mereu minţii etnografului, însă ptoblema iniţială este: cu ce a început omul împletirea, cu elemente vegetale sau animale? Găsim fapte în cuprinsul etnografiei descriptive cari lămuresc asupra problemei?

Să privim felul de împletire a Pieilor Roşii, cari se numesc Tlinchiţi, în Nord-Vestul Americei de Nord. Capul este acoperit

www.dacoromanica.ro

cu o căciulă de piele. Vara au o pălărie din fibre vegetale ; ceiace este interesant e faptul că fibrele vegetale sunt făcute din rădăcini de molid. Rădăcinele fiind destul de grosolane, trebuesc fierte în apă, şi se taie în felii. Devenind mlădioase din cauza fierturii, aceste felii servesc drept material pentru împletire. Câte odată pălăriile sunt făcute şi din lână.

Aşa dar pentru îmbrăcămintea capului, aceste pălării complete, presupun un procedeu special a fierberei unui lemn gros cum este rădăcina de molid, şi apoi al despărţirei coajei în făşii şi împletite. Piciorul este îmbrăcat cu un mocasin, un fel de opincă, care e departe de a fi simplă. Ei sunt compuşi din fel de fel de reţele de piele, făşii de piele şi fel de fel de curele (până la glesne) ; o îmbrăcăminte complectă. Se acoperă cu un fel de pătură făcută din păr de capră sălbatică, ţesut în condiţiuni primitive. Femeile se pricep la împletit şi fac fel de fel de coşuleţe cu fire aşa de strânse între ele, încât coşurile pot să ţină şi apă, pot să servească drept oale de fiert, (nu la foc, fiindcă ar arde oala). In coşurile acestea care ţin apă sunt aruncaţi bolovani fierbinţi. Acesta este felul de pregătire al hranei. Vă daţi seama cât de strânse trebue să fie aceste fire, această împletitură a coşului ! Aşa dar avem la îndemână elemente vegetale şi animale, şi pentru acoperirea capului, a piciorului şi al corpului.

Atunci se pune întrebarea : cu care din aceste elemente să fi început aceste Piei Roşii, la cari, mai ales femeia arată o deosebită dexteritate în aceia ce priveşte împletirea ? După toate probabilităţile experienţa împletirei, trebue s'o fi făcut Pieile

www.dacoromanica.ro

Roşii în regiunile sudice, acolo unde aveau vegetale mai multe, unde în chip firesc fibrele vegetale se ofereau dela sine sub formă de paie sau liane, ca un element uşor de împletit, până ce să fi venit omului în minte, în regiunile nordice, să transforme şi rădăcinile, prin fierbere într'o materie flexibilă. Până în secolul XVIII, aceste Piei Roşii se serveau pentru manipularea materiilor vegetale şi animale, de instrumente de cremene, de cuţite de cremene (fapt aşa de cunoscut între atâtea şi - atâtea ramuri de omenire cari se găseau în stare sălbatecă). Atunci nu poate să fie vorba de un împrumut din Europa, sau din Lumea Nouă, ci ei singuri, din acel stadiu cu unelte de piatră, s'au apropiat de procederea aceasta aşa de complicată, în ceiace priveşte împletirea, a compunerei mocasinilor din atâtea elemente, sau a manipulării fibrelor vegetale, sau a lânei de capră, pentru fabricarea păturilor de care se servesc pentru îmbrăcăminte, (asupra acestui fapt vom reveni când va fi vorba de torsul lânei).

Acum se vedem cum s'a făcut trecerea dela împletire la tors. Impletitul a fost sugerat de nevoile vieţii de toate zilele (acoperişul casei din frunze de palmieri unele peste altele, chiar reţelele de care s'a servit pentru pescuit), şi numai mai târziu a ajuns omul, dela manipularea fibrelor vegetale, la tranziţia din regiunile mai nordice, unde a dat de animale cu păr mai potrivit pentru îmbrăcăminte ; cazul erbivorelor cu lână. Dacă asocierea aceasta a fost adevărată, să vedem în ce condiţii s'a făcut trecerea dela împletit la tors, fiindcă acest tors poate să ne lumineze dacă într'adevar împletitul a fost anterior torsului şi dacă

www.dacoromanica.ro

propedeutica s'a făcut de oameni în regiunile intertropicale, în regiunile de vegetale, înainte de a trece la materiile animale din regiunile nordice.

Din viața noastră rurală, torsul urmărește scopul de a face un fir cât mai lung sau mai gros, după voință, dintr'o materie care să fie sucită sau răsucită. Omul a avut o astfel de materie împrejurul lui. A avut fibrele vegetale cari în starea lor de simplitate nu-s rezistente. Ca cel mai apropiat de forma torsului este lâna vegetală, bumbacul. A avut însă și elemente animale, părul, lâna. Toată problema este ca dintr,o materie mai mult sau mai puțin omogenă să se facă un fir mai lung și după grosimea voită. Cea dintâi precațiune ca să se poată exercita această operație, a fost ca materialul să devină omogen. De aceia lâna întâi și întâi trebue *spălată* de toate necurățenile, înlăturate toate asocierile de fibre, adică fir de fir să fie liber. In cazul bumbacului sămânța trebuie să fie înlăturată. Acuma, decând se întrebuințează procedee mecanice, lucrurile au ajuns la o mare perfecțiune. Sunt curenți de aer cari permit bumbacului cel fin, celui alb, să se ridice sus, iar cel gros să cadă jos. Așa dar avem material omogen. Nu mai rămâne decât sa găsești mijlocul ca din această massă omogenă, să faci o sumă de fire mai mult sau mai puțin groase și apoi să le răsucești. Procedeul cel dintâi este mai lung, celălalt, sucirea, este mai scurt, dar cere mai multă preciziune.

Găsim chiar la Pieile Roșii un procedeu simplu care să ne arate cum s'a putut face trecerea dela fibrele vegetale, sau dela părul animal spre firele făcute după voia omului. Femeile acestea

www.dacoromanica.ro

se așează în genunchi, la stânga au materia de tors, părul de capră scărmănat, spălat etc., cu o mână încep să tragă firul, cu cealaltă mână prind firul, îl apasă pe piciorul drept, iar cu palma îl răsucesc. Așa dar tors cu mâna liberă. In felul acesta se capătă un fir de o dimensiune oarecare. Se înțelege, munca era foarte înceată și mai ales de o calitate neegală. Nu poți să tragi aselaș număr de fire cu mâna stânga și să le învârtești de acelaș număr de ori pe piciorul drept, ca firul să aibe aceiași tărie și aceiași densitate.

Dela un timp i-a venit omului în minte că este mai ușor ca, în loc să învârtești șuvița de fir pe picior și să faci un singur fir, e mai bine s'o legi de un bețișor, de un cârlig, pe care să-l fixezi la un capăt. In loc să mai prăvălești pe picior firul, să prăvălești lemnul care este mai rezistent, are o formă fixă, o formă cilindrică, lemnul gros mișcându-se mai repede, atunci când îi dai o învârtitură. Iată mijlocul de a învârti mai repede un fir relativ omogen. Dela o vreme a venit la rând și ideia de a depărta acest cilindru cu totul de picior, de a fixa firul în partea de sus, și de a învârti ca un fel de mică sfârlează cilindrul, cu ascuțișul în sus. In felul acesta mâna dreaptă a devenit liberă. In loc ca toată palma să lucreze, lucrează numai câteva degete, cari îi dau o mișcare sfârlezei, în care timp mâna dreaptă se odihnește *(vezi fig. 2 A)*.

In cele din urmă s'au ajuns la *fusul* pe care-l știm cu toții. S'a băgat de seamă că dacă se adaugă o greutate de piatră sau de lemn la partea de jos a cilindrului, atunci repeziciunea este mai mare și echilibrul mai statornic. Tranziția aceasta nu s'a

www.dacoromanica.ro

făcut dintr'odată (vezi fig. 2 B). In Australia găsim fusul sub 4 forme primitive. Un progres mare s'a făcut când în locul mânei, se lucrează numai cu câteva degete, imprimând o mişcare de rotaţie fusului, cari îi dă firului multă învârtire. Dela o vreme s'a făcut un pas mai departe; nu numai mâna dreaptă dar şi cea stângă s'a emancipat. In loc să stea în genunchi ca femeia Pieilor Roşii, să smulgi materia de păr de capră, materia aceasta s'a făcut sub formă de caer, s'a legat de un băţ, care s'a înfipt în brâu. Su forma aceasta, iată că între mână şi între materia de sucit, câteva elemente simple au avut nevoie de o lungă evoluţie în timp, până să ajungă la fusele pe cari le cunoaştem în regiunea noastră. Mai târziu în secolul al XV-lea mâna dreaptă a scăpat cu totul, în locul fusului venind *roata* care învârteşte şi sucește lâna. Din acest punct de vedere, pentru fiecare ţară europeană este de cel mai mare interes să urmăreşti torsul şi uneltele de tors.

Ar fi o lucrare nu se poate mai interesantă pentru ţara noastră să arate cineva toate tipurile de fusuri, toate mijloacele de pregătire a elementelor textile, fie animale, fie vegetale, sa arate ce se leagă în cugetarea aceluia care toarce, celuia care fabrică uneltele acestea, ce se leagă ca concepţie de viaţă, anumite rugăciuni, meniri; o întreagă latură sufletească la fiecare unealtă în parte. Aşa dar o înşiruire a mecanicei torsului, a diferitelor forme pe harta pământului românesc, ar fi de un mare interes etnografic. Iată în câteva cuvinte în ce fel ne putem orienta. Chiar la sălbaticii de astăzi găsim forme neîndemânatice, în care omul imită fibrele vegetale, sau se serveşte de păr, lană

www.dacoromanica.ro

sau câteodată fibre vegetale mărunte, sau puf scos dela unele păsări.

Aşa dar, din aceste forme s'au desvoltat rând pe rând cu ajutorul atâtor fuse, torsul în condiţiuni superioare care îl avem astăzi.

PRELEGEREA XVI. *7 Februarie 1936.*

Arătasem în ce fel a trecut omul, în ceiace priveşte manipularea materialelor pentru învestmântare, dela împletit la tors. Forma cea mai simplă, se înţelege, a fost *cusutul.* Era imitarea simplă a unor animale cari cos sau lipesc marginile unei frunze, spre a forma un cuib.

Mai târziu a venit *împletitul,* cu mult mai multă libertate, întrucât materialul este mai variat; sunt atâtea şi atâtea fibre vegetale şi erburi, la care se adaogă şi ramuri tinere. Mai departe, aţi văzut *lemne* de dimensiuni ceva mai mari, şi în sfârşit, am ajuns la *tors.* Aşa dar, o imitare a fibrelor vegetale, printr'o technică specială a omului. Aţi văzut în ce fel s'a făcut torsul, începând cu formele cele mai simple până la cele mai complicate. Cel mai simplu stadiu este torsul cu mâna liberă, materialul de tors este aşezat în stânga şi încetul cu încetul materialul trece spre dreapta, care îl prăvăleşte cu palma pe suprafaţa piciorului drept.

A urmat apoi, ajutorul unui mic lemn, fusul, apoi i-a venit omului ideea de a fixa de extremitatea băţului şuviţa, aşa ca lemnul să fie *el* apăsat, în loc ca şuviţa să fie ea apăsată pe

www.dacoromanica.ro

suprafața piciorului. Dela o vreme omul s'a gândit să-l sprijine pe pământ, și numai capătul superior să-l sprijine pe picior. Apoi a ajuns vertical, și s'a mai adăugat o greutate care să-i dea o oarecare fixitate. In cele din urmă a ajuns la forma adevărattă; *fusul întreg suspendat în aer.* Firul se leagă de partea superioară și se imprimă fusului, care este un fel de sfârlează, o învârtitură. De aci nu mai rămânea decât ultima formă; să dispenseze mâna dreaptă și de această muncă, făcută întâi cu palma întreagă, apoi cu 2-3 degete cari să tragă firul, lăsându-se învârtirea firului pe seama unei *roți.* Este forma mai perfecționată ivită abia în secolul al XV-lea. In Europa însă, nici până astăzi nu i generalizată.

Vă dați seama că formele de tors trebue să fie foarte numeroase. Am prezentat câteva tipuri de *fus australian.* Formele sunt foarte numesoase pentrucă se leagă de felul materialului de tors (una este un material fin cu fibre ușor de mânuit și altceva este un material mai rebel, ca părul gros din coada calului). Când este vorba să se toarcă astfel de materiale rebele, se face apel la un fus de dimensiuni mari, care nu mai este mânuit de 2-3 degete, trebuind să i se dea o mișcare mai puternică, este ceiace se numește *vârtelniță* care este ținută cu palma întreagă, și căreia i se imprimă o mișcare de învârtire ca să poată suci chiar un material așa de aspru ca părul. (Va fi o operă de cea mai mare însemnătate pentru cunoașterea civilizației noastre, dacă cireva ar urmări nu numai torsul, ci și suma tuturor materialelor textile întrebuințate pentru îmbrăcăminte.

Se înțelege că între atâtea părți ale feței pământului, au

www.dacoromanica.ro

trebuit să varieze şi *uneltele* în raport cu *materialul* firului pe care vrea să-l scoată pentru fabricarea îmbrăcămintei lui. Din cele înşirate până aci, vă daţi seama de deosebirile considerabile dintre împletit şi tors. Impletitul era o technică mult mai simplă, deoarece cel care împletea avea materialul la îndemână, aşa cum îl dă natura, fie erburi flexibile, cum era cazul cu papura, fie fibre scoase din coajă, cum este cazul pentru coaja de tei, rafie, fie rămurele sau crengi de mari dimensiuni, sau chiar parii gardului. In oricc caz libertatea este foarte mare în împletit pe când în cazul toarcerii, lucrul devine mai special, în ceiace priveşte technica, pentrucă un material oarecare învârtit sub tormă de fir, nu poate să aibe prea multe forme, variaţia poate să fie numai în dimensiune. Pe lângă aceasta se mai adaogă împrejurarea că este o legătură mai strânsă între material şi uneltele de care se serveşte omul la tors.

Iată bunăoară australienii, se servesc şi astăzi (am arătat cele 4 forme de fus) de peocedeul cel mai simplu; torsul fără fus, tors liber. Numai dacă este vorba de păr, (părul animalului mort este tors) părul cangurului sau oposumului, atunci trec la fus. Uneltele din capul locului arată că întrebuinţarea materialelor vegetale trebue să fi fost anterioară materialelor animale. Urmează că forma cea mai veche a toarcerii a fost fără fus, numai cu mâna liberă, pentru vegetale. Când însă a fost vorba de păr, s'a întrebuinţat fusul.

Să dăm câtəva dovezi despre felul cum se lucrează materia textilă la populaţia rurală. Când este vorba de ţesutul lânei, se cere un fus uşurel, când este vorba de in sau cânepă, se cere

www.dacoromanica.ro

un fus mai greu. Vă dați seama în ceiace privește diferențierile uneltelor după material, atunci când caerul de lână este ușurel, dacă lâna este bine pieptănată, destul de omogenă, orice fir se poate scoate ușor din caer, trebue să fie și un fus ușurel pentru mânuirea acestui fir, pe când dacă este vorba de in sau cânepă fibre mai tari și grele, atunci trebue și un fus mai greu, un fus care să aibă, dacă se poate, la partea inferioară o rotiță, care să-i dea greutate, deoarece este nevoe de mai multă întindere a firului, care este mai rezistent.

Vă dați seama că aceste deosebiri de material au o însemnătate considerabilă pentru preistorie. Fusul pentru lână, fiind mai ușor, era făcut numai din lemn, pe când fusele pentru in și cânepă având nevoe de o rotiță, care era de piatră, n'au putrezit, au rămas. Așa că au rămas resturile uneltelor pentru cânepă și in, dar pentru lână nu le mai găsim. Dacă nu găsim urme, asta nu însemnează însă că nu s'a întrebuințat și lâna. In orice caz aceste deosebiri de unelte, dau o siguranță pentru materialele textile obișnuite de origină vegetală, și lasa o nesiguranță în ceiace privește întrebuințarea lânei. Iată câteva fapte cari arată raportul dintre împletit ; ca o fază mult mai veche a manipulării materialului pentru haine și tors, care este o faza mai recentă. cari se leagă de unelte, prin urmare fără libertatea vechii forme, împletitul care se face cu tot felul de materiale.

Dacă ne uităm pe toată fața pamântului, și urmarim distribuirea torsului, găsim lucruri impresionante. Intâi și întai, în toată Oceania, torsul lipsește cu desăvârșire. Ce însemneaza lipsa torsului ? Să însemne că omnl nu s'a apropiat de manipu-

www.dacoromanica.ro

larea materiilor vegetale și animale, spre a se îmbrăca, este o eroare. Știți ce minunată este pânza numită *tapa*, care se întrebuințează în fel de fel de îmbrăcăminte. Nu poate să fie vorba de așa ceva. Atunci care rămâne explicarea pentru această populație, așa de fină din atâtea puncte de vedere, nu numai a civilizației, ci și a culturii. Sau a existat cândva torsul, și apoi s'a uitat procedeul; nu trebue să vă mire lucrul acesta. (Din comunicările cari vi s'au făcut de colegii dv. ați văzut ce repede se schimbă tehnica îmbrăcămintii. Ați văzut că a arătat o colegă a dv. o parte din îmbrăcămintea dintr'o regiune din apropierea Bucureștiului. Cine va mai ști, din generațiile viitoare, felul cum se făceau, bunăoară, acele îmbrăcăminte pentru picioare? Când se duce obiceiul, împreună cu el piere și cunoștința uneltelor și și a materialului întrebuințat de o generație. Așa dar, se poate că și în Oceania să fi fost cunoscută arta torsului, și apoi să fi dispărut.

Dar mai este altceva mai interesant. Nu-i nevoe ca toți să fi trecut pe același drum, adică dela simplu la compus. Uneori problema se poate deslega dintr'odată. In Polinezia, spuneam, locuitorii au la îndemână un procedeu pe care l-am descris, o minunată pânză, *tapa*, pânză vegetală, pe care o pot modela în fel de fel de chipuri și cu desene. Dacă omul a isbutit să facă din coajă de copac pânză, la ce nevoe să mai muncească, să sucească fibrele vegetale, adică să descopere arta torsului? Este posibil ca în toată sfera Oceaniei să nu se fi descoperit torsul, pentruca n'a fost necesar. Iată o întinsă regiune unde torsul nu există de loc. Toată pusderiu insulelor din Oceania au, în ceiace

www.dacoromanica.ro

privește fauna, o animalitate redusă. Insulele, unele coraligene, sau vulcanice, altele sunt abea eșite din apă; ce faune poate să cuprindă ele decât una recentă.

Iată o zonă largă unde n'avem materii animale, pentrucă nu există animale. Prin urmare, întrebuințarea firelor vegetale, fabricarea acelui tapa, nu înseamnă trecerea dela superior spre inferior, nu însemnează un surogat de materii vegetale, pentru bunul cuvânt că nu poate să fie niciodată vânătoare unde nu sunt animale. Pe lângă aceste regiuni unde lipsește torsul, iată Australia, în care, deasemenea, nu-i bine reprezentată. Are însă o regiune cu un tors destul de arhaic. Așa dar, dela lipsa torsului din Oceania, trecem spre începutul torsului, în Australia. Dacă trecem în Mediterana asiatică, suntem în plină desvoltare a torsului. Găsim torsul cu fusul rudimentar, dar și cu o „greutate" jos, în fine un tors superior cu roată.

Dacă trecem în Lumea Nouă, iată o sumă de fapte curioase. Sunt regiuni unde nu se toarce deloc: bunăoară la Fuejeni și la Patagonezi, pe podiș, spre izvoarele lui Parana. Deasemenea și în regiunea nordică. Așa dar destule forme de tranziție. Avem deci ținuturi unde torsul lipsește complet (Oceania), apoi o formă arhaică în Australia, până la forme mai desvoltate din Mediterana asiatică. (Relevăm că Pieile Roșii, Bororo, din Brazilia, ei torc nu femeile, și după tipicul celor din Australia; se servesc de fusele pe care le sprijină de picior, fusul ce mișcă de picior sau pe un lemn, pe o scândură oarecare. Aci avem fuse la fel ca cele din Australia. Nu avem formele desvoltate ale torsului din Mediterana asiatică, sau din Lumea Veche. Pe acelea le

www.dacoromanica.ro

ştiţi, nu-i nevoe să mai insistăm asupra lor). Intrăm cu torsul în perioadă istorică. Găsim procedeul torsului atestat în documente. In Mesopotamia exista cu 3000 de ani în. Hr., apoi în Egipt, în Creta. Pentru toate regiunile Lumii Vechi, rămâne de cercetat de aci înainte, cu ajutorul acelor greutăţi (cel puţin pentru textilele vegetale inul şi cânepa) din desgropările preistorice, asupra timpului când a început torsul.

Să facem un pas mai departe. Iată fibre de tors. Se pare dela sine înţeles, că dacă omul a avut fibre, a trebuit să treacă şi la *ţesut.* Nu. Omul a întrebuinţat fibrele mai întâi pentru *împletit.* Nu s'a mulţumit cu fibrele vegetale, fibre flexibile, sau crengi de copac, sau nuele, atâtea forme de material pe care le întrebuinţează pentru împletit, ci a avut nevoe de fibre *fabricate* întradins, cari erau superioare celor din natură şi ca lungime şi ca grosime sau subţirime. Iată că fabricarea firului a putut să fie întrebuinţată şi pentru împletit, nu numai pentru tors. In orice caz. dela o vreme omul a trebuit să facă acest pas, fiindcă însăşi natura, cum arătasem ţesătura aceia de palmier, câteodată aşează firele unele lângă alţele, încât îţi dă impsesia nu de împletit, ci de ţesătură.

Ca să facă acest pas, era nevoe de mai multe unelte decât acelea cari îi servesc pentru împletit. Trebuia, cu alte cuvinte, să născocească un punct de sprijin pentru tors. Dacă este vorba însă să treci la ţesătură, atunci trebueşte oarecare *fixitate*, în ceiace priveşte mânuirea firelor, fiindcă firele nu pot să fie tratate ca în cazul împletitului, un fir care să treacă prin alt fir, ci trebue sa punem multe fire la un loc, şi dintr'odată un fir

www.dacoromanica.ro

să fie prins de mai multe fire. Modalitatea țesutului cu războiul o cunoașteți cu toții. In locul fiecărei mișcări individuale, cu mâna, ca în cazul împletitului, s'a găsit procedeul ca un fir să fie prins și să prindă dintr'odată, mai multe fire. Inainte de a se ajunge aci, au fost, desigur, o sumă de forme de tranziție. Cea mai simplă formă a fost un cadru necomplet; 2 pari bătuți în pământ și un par transversal, urzeala spânzurând în jos. Acest cadru necomplet îl găsim în India. Și Tlinchitete se servesc de acest cadru. Femeile se așează în genunchi în fața firelor cari spânzură depe acest război. Prind firul, îl fac nod, ca să nu atârne pe jos, trec cu mâna firele de deosebite culori, și încetul pe încetul iese un covor cu alesătură.

Peste această fază, a venit aceia a cadrului complet, adică cu 4 lemne îmbinate între ele, cari dau un patrulater, pe care îl pun și vertical și orizontal. Firele sunt înfășurate la o extremitate, ca și la războiul nostru. Rămânea de deslegat problema firelor, cari servesc la ceiace se numește bătătura. Felul cum s'a deslegat această problemă este prea complicat ca să fie înșirat. Este destul să ne gândim la războiul rural, să vedem câte elemente intră acolo. Urzeala este întinsă pe un sul trecut prin spată, prinsă de alte suluri orizontale, Pede altă parte iețele pot să schimbe poziția firelor, ceiace este foarte important. Mișcarea aceasta se face cu niște pedale (în românește se numesc iepe), apoi sunt vătalele pentru bătătură, și suveica spre a trece firul, dintr'odată, în toată lungimea lor. Felul acesta de țesut, pe care îl găsim destul de complicat în războiul nostru, a fost precedat de fel de fel de forme anterioare, între care formele verticale

www.dacoromanica.ro

sunt cele mai răspândite. Se găsesc şi astăzi în multe regiuni pe faţa pământului, o avem şi în ţara noastră, dar nu pentru pânză, ci pentru ţesăturile de dimensiuni mai mici, cum este cazul pentru *bete*. Marele câştig, când s'a făcut trecerea dela împletit la tors, a fost omogenitatea firelor, aşezarea lor în acelaş plan, aceiaşi tratare pentru mai multe fire, care dau o consistenţă şi omogenitatea ţesăturii.

Să ne oprim un moment asupra întrebării dacă în adevăr, ţesutul este mai nou decât împletitul.

Am văzut că torsul nu duce numai decât la ţesut, ci duce şi la împletit. Să vedem acum, care este răspândirea ţesutului pe faţa pământului. Sunt zone unde nu este ţesut. Iată prima zonă, este zona tundrelor, va să zică zona circumpolar. Hiperboreii nu cunosc ţesătura, împletitul da. Aci ne găsim într'o regiune unde nu sunt materii textile, vegetale, pede altă parte nu sunt nici animale, cari să dea lână în cantitate considerabilă. Şi la ce ar servi lucrarea lânei, când omul are la îndemână o mare bogăţie de piei în aceste regiuni? Dacă a deslegat problema îmbrăcămintei cu piei, nu mai trebue să recurgă la mijlocul acesta atât de meticulos. (Lâna în oarecare măsură se găseşte, dar numai la câteva animale). Apoi lipsesc şi uneltele pentru tranformare, oricât de simplu vi se pare un astfel de cadru. (Ştiţi că în regiunile polare lemnul este aproape absent. Unde şi unde găseşti ceva lemne dintre cele svârlite de valuri. Sunt regiuni unde omul trăeşte total lipsit de foc, la temperaturi de 50°). Unde nu sunt materii textile, nici cele animale în cantitate considerabilă, era dela sine înţeles, ca astfel de ţinuturi sa fie lipsite de ţesaturi.

www.dacoromanica.ro

Altă regiune lipsită de țesături este regiunea Asiei centrale. Aci este lână, iar lâna poate să fie apăsată (procedeu pe care l'am descris altădată), pâslită, și se formează o pastă mai mult sau mai puțin omogenă. Dacă au acest procedeu, ce le mai trebuia procedeul migălos al torsului și al țesutului? Iată a doua regiune unde țesutul lipsește. Și în Sahara găsim regiuni unde țesutul este complect absent. Iată bunăoară în regiunea această dela Cap până spre Sahara, în regiunea podișului. Aci pielea este frământată, câteodată argăsită, transformată într'o materie moale, care adăpostește corpul și scutește pe om de țesătura. Acelaș este cazul și în Australia, unde e drept s'a început și torsul, dar fibrele sunt întrebuințate în mică cantitate pentru haine, rămânând piele de gangur și oposum pentru îmbrăcăminte. (Sau umblă goi).

In sfârșit, dacă trecem în Lumea Nouă, aci găsim o tranziție foarte interesantă dela regiunile unde nu sunt țesaturi de loc, până la regiunile unde avem un țesut relativ înaintat. Iată o regiune fără țesut; în partea de sud, în Patagonia, la Fuejeni și în câteva regiuni din Brazilia. Avem însă o regiune unde țesutul se face cu un cadru necomplet, vertical, în partea de răsărit a Americei, peste Antile, și în răsărit, în America de Sud. Avem un fel de tranziție cu acest cadru necomplet, vertical, unde mâna mișcă fără suveică firele. Apoi avem o regiune intermediară în America, începând prin înconjurarea golfului Californiei, până pe la Rio Grande del Norde, la golful Arica, o regiune unde se țese cu un cadru orizontal, mai complet. Aci suntem într'o zonă relativ independentă. Unii Americani pretind,

www.dacoromanica.ro

că la ei s'a desvoltat această formă, independent de Lumea Veche. Insă față de faptul că nu se găsește nici un mijloc mecanic în felul războiului, parcă scade probabilitatea ca să fi fost țesutul inventat de ei.

Aceste fapte arată care poate să fie raportul între împletit deoparte, țesut de alta, și ce concluzii se pot trage din răspândirea actuală a țesutului și uneltelor țesutului pe toată fața pământului, cu privire la adaptarea la mediu geografic, primul pas făcându-se prin împletit, apoi prin țesut, spre o îmbrăcăminte mai completă.

PRELEGEREA XVII. *10 Februarie 1936.*

Am arătat cari au fost modalitățile de prelucrare a materialelor, fie vegetale fie animale, în scopul îmbrăcămintei corpului.

N'am pomenit însă de o anume împrejurare; că se găsește și acest mijloc de lipire, cu ajutorul rășinei, a fulgilor pe corp. Iată deci încă o fază de tranziție foarte interesantă. Insă nu se poate generaliza un astfel de procedeu, deoarece rășina este o materie lipicioasă, care greu este depărtată de epidermă. Insectele lipesc frunzele între ele cu un anumit suc, omul însă n'are nici un suc la îndemână ca să lipească materii vegetale și animale de corp. In orice caz lipirea unui material de corp începând cu noroiul în timpul pescuitului, putea să-i sugereze această procedare pentru materia vegetală sau animală. Mai departe, i-a putut veni sugestii din felul cum fibrele se leagă între ele, mai ales la liane care sunt un fel de fire vegetale produse de natură.

www.dacoromanica.ro

Şi tocmai târziu a venit ţesătura, despre care am spus în prelegerea trecută cum este răspândită pe faţa pământului.

Care este acum concluzia pe care o putem trage din răspândirea metodelor de ţesătură, aşa cum le-am arătat? Este un lucru impresionant, şi anume: împletitul e răspândit pe toată faţa pământului, ţesutul nu. E curios că împletitul există pentru atâtea şi atâtea nevoi ale vieţii (bunăoară facerea coşurilor, sau alte unelte casnice), dar nu există pentru haine în multe regiuni.

Explicaţia acestei împrejurări, poate să fie următoarea: Spuneam în prelegerea din urmă că dacă omul a nimerit o metodă superioară, a fost dispensat a se coborî la metode cari cereau mai mult timp şi muncă. Dacă a ajuns, apăsând vegetalele, pâslindu-le, să facă acea minunată *ţapa,* la ce nevoe să mai împletească, să facă stofă din reţea? Aşa dar, înălţat dintr'odată la un plan superior, nu mai trebue să te întorci la o procedare migăloasă, care să ducă la acelaş scop. Se mai poate întâmpla şi altceva: în unele regiuni să se fi cunoscut de populaţia respectivă haina împletită, apoi pe urmă s'o fi uitat. Sa fi fost adică un fel de regres. Iată câteva fapte cari ne îndreptăţesc să credem că în unele regiuni, îmbrăcămintea, în ceiace priveşte complexitatea şi metoda lor de prelucrare a materialului, este în regres. Sunt regiuni unde omul s'a priceput să împletească numai o simplă cingătoare împrejurul corpului, neatârnând de ea nimic. A găsit el mijlocul să ţese rafia, cel puţin pentru unele cingători, dar ca să facă o haină completa, asta nu.

Când s'a descoperit întrebuinţarea bumbacului, s'au descoperit perspective largi, dat fiind atunci un bogat material pentru

www.dacoromanica.ro

țesătură. Insă sunt regiuni unde pasul acesta nu s'a făcut, oprindu-se la împletit. A împletit firul, dar mai departe n'a împletit haina, n'a trecut adică dela fir la țesătură. Ba în unele regiuni deși se cunoștea bumbacul sălbatec, nu le-au dat în minte nici să-l sucească, sau să-l facă fir.

A încerca să schematizăm îmbrăcămintea omului, adunând elementele cele mai simple cu gândul să rânduim un fel de stadii inevitabile, ar fi deci o încercare artificială. Am subliniat ideia că evoluția este departe de a fi liniară. Noi, pentru simplificare, suntem dispuși să stabilim, în muzee, erarhii dela simplu spre compus. Natura însă nu întrebuințează aceste erarhii. Omul a trăit cum a putut. In latura hranei a început cu ce s'a nimerit. A fost culegător de plante și animale la *întâmplare.* Tot așa în ceiace privește haina, a început cu ce s'a nimerit. Nu există o serie de stadii inevitabile, prin care să fi trecut haina sau îmbrăcămintea. Astfel de construcții sunt artificiale. Putem să le facem pentru schematizarea noastră, însă aceasta este altceva decât complexitatea reală a naturii.

Să vedem acum la ce tipuri de îmbrăcăminte s'a oprit omul. S'a ajuns la niscaiva tipuri de îmbrăcăminte, pe care să le găsim regional, sau putem stabili legături între mediile respective și tipurile de îmbrăcăminte, apoi să stabilim trecerea dela o regiune la alta, prin împrumut, imitare. Iată întrebări cari merită o cercetare din partea noastră. In ceiace privește hainele, putem groso modo, stabili oarecari tipuri, începând dela cele mai simple, până la cele mai complicate, sau complete.

Cele mai simple forme de îmbrăcăminte, sunt cele circulare,

www.dacoromanica.ro

cingătoarea. In regiunile calde, omul a trebuit, înțâi și întâi să-și apere mijlocul, adică șalele și firește nu erau o sută de forme pe care trebuia să le prindă, ci o simplă cingătoare care trebuia să fie circulară. Mai departe, fiindcă de această primă haină, cingătoarea, s'au legat o sumă de anexe, unele în legătură cu un interes etic, câteodată estetic, era firesc ca haina să capete o formă de T. la care s'a adăogat, înainte și îndărăt diferite materiale. Este ceva analog cu opregul bănățean. Apoi s'au adăogat o sumă de alte anexe, devenind de o mare complexitate. Vedeți de pildă în fotografiile africanilor, forma aceasta de T. sau acea bandă răsturnată și înainte și îndărăt, dând imaginea acdasta de T și din spate și din față.

Un pas mai departe a fost *șalul*, singur, necompus, care să încingă corpul, să meargă în răscruce, apoi trecând prin membrele inferioare, să revie lângă epidermă, așa că cingătoarea cade îndărăt sub formă de T. Este o haină simplă care se găsește în tot sudul Asiei, și în America. Este forma cea mai răspândită în regiunee țărilor calde. Forma aceasta era dela sine indicată : nu trebue să ne mirăm în fața ei, fiindcă împrejmuirea corpului nu poate să ducă decât la o linie circulară, sau o linie verticală sub formă de T. (Aci este cazul să aplicăm teoria lui Adolf Bastian, Elementargedanke). Nu se putea ajunge decât la de cingătoare, sau la o formă cu anexe spunzurinde, o formă de aceasta, care să merite într'adevăr numele de formă elementară T.

Care era o haină mai completă decât această formă atât de redusă ? Sunt regiuni în care omul a uitat să mai spunzure

www.dacoromanica.ro

ceva de curea, cum este cazul în bazinul râului Schingu, afluntului Amazonului, unde o simplă cingătoare, este considerată ca o jmbrăcăminte, ne spunzurând nimic de ea. O formă mai departe, este ceiace se numeşte *fotă,* o haină care să acopere nu numai mijlocul, ci şi corpul până la subţiori. Din fotografiile Negrilor, se vede bine fota aceasta cilindrică, dela subţiori până jos ; o haină de o simplitate care întrece uneori chiar cingătoarea, fiindcă încingătoarea trebue să fie încopcită, trebue să fie înodată. La fotă nu-i nevoe nici de atât. Colţul este doar sumes între fotă şi corp. Mai departe se adaogă o cingătoare, câteodată 2, cari ţin fota şi mai bine împrejurul corpului.

Oprindu-ne la această formă, se naşte întrebarea care ne preocupă necontenit ; să fie o transiţie dela cingătoare spre fotă ? Din cingătoare să fi născut o fâşie care să încingă corpul ca un pansament ? Apoi din acel brâu care încinge mijlocul să se fi născut fota ? Toate întrebările acestea n'au din punct de vedere al intenţiei, decât titlul de curiozitate. Ori cât de clară ar fi distribuirea, în unele ţări, a formelor, n'avem dreptul să credem că astfel de forme au fost stadii inevitabile, prin care să fi trecut grupurile de omenire, în ceiace priveşte îmbrăcămintea, pe toată faţa pământului. Intr'un caz a putut să fi trecut direct la fotă. (Am arătat cazul negrilor Mombutu, cari au o scoarţă de ficus, o bat şi o fac pâslă ; iată o cingătoare cu fotă peste tot corpul). Totul a fost posibil, în ceiace priveşte varietatea de materiale, câteodată o simplă frunză atârnată de cingătoare, câteodată, piei, cozi de animale, etc. Intrebarea aceasta, dacă a fost o transiţie, dela forma primitivă de T, spre forma cilin-

www.dacoromanica.ro

drică de fotă, care îmbracă corpul întreg, rămâne o simplă întrebare, o ipoteză de făcut pentru fiecare caz.

Mai departe vine tipul de îmbrăcăminte nu pentru corp, ci pentru *spate*. Până aci, cu fota, rămân brațele libere. Sunt însă regiuni unde spatele trebuește apărat de ploae sau frig. Citez cazul pielii de bizon a Pieilor Roșii, cari o întrebuințau ca pe o *manta*. Ba s'a putut face o haină de o simplicitate ideală, construită din tapa. Haina aceasta se numește *poncho*. Haina nu-i legată de o singură regiune și este răspândită în țările calde. Incepem cu Oceania. Iată o pânză născută din apăsarea scoarței dudului, o pânză de-a gata, de formă dreptunghiulară. Ca să faci o haină din pânza aceasta, dacă este vorba de o manta, trebuia s'o spânzuri pe spate, trebuia s'o legi la un colț, cu un fel de copcă, sau la umărul drept. Polinezienii au deslegat problema aceasta, însă mult mai simplu. Ii fac o gaură la mijloc, bagă capul prin gaură, și iată haina gata, fără curele, fără nimic. Aceasta este *poncho*. Se găsește în toată Polinezia. Adeseaori rămâi uimit, că o metodă atât de simplă, n'a venit în mintea tuturor depe fața pământului. Ce poate să fie mai simplu, decât această tapa transformată deodată, printr'o simplă tăetură, în haină? Așa este și în Mediterana asiatică. Cei din Borneo au un fel de poncho; în Formoza îl găsim la populația cea mai depărtată de țărm (adică la populația *arhaica*, fiindcă năvălirile au venit întâi la țărm, iar populația veche a fost împinsa către mijloc). Când găsești acest poncho în mijlocul insulelor acestea ai dreptul să presupui, că forma poncho răspândită în rasaritul

www.dacoromanica.ro

Asiei, s'a întins din Polinezia până spre continent. Şi în America găsim această formă. Când Europenii au trecut peste oceanul Atlantic, au găsit o în America de Sud. De atunci a devenit o haină naţională. Jeţii Caucio din Argentina se servesc de această îmbrăcăminte; o pă'ură cu o gaură la mijloc. Este o haina care serveşte şi împotriva vântului şi a ploii şi în timp de noapte. Este cea mai răspândită haină pentru bărbaţi.

Mai departe, cam care era partea corpului care urmează să capete o haină de un tip special? La tot ceiace am înşirat până acum, vedem că membrele inferioare au fost lăsate în afară de socoteli, nefiind nici o haină specială pentru ele. E foarte curios, că chiar în regiunile unde temperatura este foarte scăzută, cum este cazul în Ţara Focului, sau Patagonia, picioarele până astăzi n'au nici o imbrăcăminte, afară de talpa pe care am pomenit-o, un fel de opinci sumare. Aşa dar picioarele sunt în voia zăpezii şi a vântului. Fuegienii sunt socotiţi ca un tip în ceiace priveşte rezistenţa la frig. In America de Nord sunt Eschimoşii continentali, cari trăesc fără foc toată viaţa (nici n'au cu ce îl face) la temperaturi de 40^0—50^0. Dar aceştia sunt cel puţin îmbrăcaţi Fuegienii însă nu-s nici îmbrăcaţi.

In schimb în regiunile nordice, în toată periferia tundrelor, unde omul se apropie de ocean, din care îşi scoate hrana, îmbrăcămintea este aproape completă. Imbrăcămintea Eschimoşilor este un sumum în ceiace priveşte gradul ei de complexitate. Din creştet până în talpi, sunt îmbrăcaţi numai în piele, iar pentru picioare au 5 rânduri de îmbrăcăminte de piele cu blană. La Eschimoşi nu se ţine seama de diferenţele de sex; şi Eschi-

www.dacoromanica.ro

mosul şi Eschimoasa sunt îmbrăcaţi la fel Amândoi par bărbaţi, (copiii deasemenea fără de diferenţiere). Picioarele mai ales trebue să fie bine îmbrăcate. Acesta este cazul pentru hiperboreii din Europa nordică, unde condiţiile de climă sunt tot aşa de penibile. Ca o variantă, ţinând seamă de nevoile de ocrotire ale picioarelor, avem costumul celor din mijlocul Eurasiei, celor cari se îmbracă cu mantăle grele, ceiace se numeşte şubă sau cojoc, şi cu pantaloni de blană, învelind piciorul complet cu cisme de *pâslă,* care cuprind cu desăvârşire piciorul. In legatură cu necesităţile călăriei (păstorii sunt minunaţi călareţi), trebuind să se mişte necontenit, picioarele stanu locului înţepenesc, răcesc mult mai repede decât restul corpului. Acolo era inevitabil că trebuia să se facă o îmbrăcăminte, ca a Eschimoşilor, pentru picioare. Costumul acesta a fost imitat, poate în unele cazuri, de populaţiile mai sudice. (Galii bine îmbracaţi, au aşa numitul braca, Dacii la fel, Sciţii tot aşa, Perşii bine îmbrăcaţi până la la laba piciorului).

Dimpotrivă Mediteranienii şi cei din apusul Asiei, din Asia Mică, au rămas în ceiace priveşte îmbrăcarea corpului, cu mult îndărăt. Spuneam cu altă ocazie, că deabia când au venit în contact cu Galii, atunci Romanii au adoptat pentru campaniile lor în Galia, îmbrăcămintea piciorului, *galia bracata.* — A devenit model şi pentru îmbrăcămintea Italienilor, cari pana atunci erau deprinşi să umble cu picioarele goale. Dela ei au luat obiceiul şi Germanii. Este o curiozitate, că traind în regiuni reci, n'au imitat pe vecinii lor, ci deabia mai târziu, ca soldaţi în armata romană, Germanii au adoptat aceasta îmbracaminte, cu-

www.dacoromanica.ro

prinzand intreaga labă a piciorului, tot piciorul până sus fiind înfășurat cu curele pentru fiecare picior. Modul acesta a durat până în mijlocul Evului Mediu. Târzie vreme le-au venit în minte Europenilor că aceste 2 îmbrăcăminți pentru fiecare picior, ar putea să fie unite și sa facă o singură bucată. Cine au avut această idee în latura croitoriei, sunt Venețienii. In secolul al XV—XVI-lea a aparut această haină pentru amândouă picioarele, însă generalizarea ei în Europa a fost mult mai târzie. In momentul când s'a generalizat s'a despărțit haina în două: ceiace era pentru partea piciorului propriu zis, a devenit ciorap. (Noi avem în limbaj popular cuvântul *capută*, pentru această îmbrăcăminte a extremității piciorului). Restul era pe deasupra piciorului, ceiace Francezii numesc *culotte*. Vă aduceți aminte din Figurile lui Ludovic al XIV-lea care era costumul de curte. Parca nu-ți vine sa crezi că haina de astăzi, deabia din timpul revoluției franceze, s'a generalizat în Europa. Atunci s'a născut cuvantul *sans culotte*, care înseamnă nu că nu aveau haine, ci nu aveau haină dela genunchii și până la brâu. Atunci s'a introdus haina lungă pentru tot piciorul. Deabia atunci s'a împlinit evoluția acestei haine, care dă membrelor inferioare toată protecția cuvenită.

Aruncând o privire peste toate faptele acestea, căutând dacă exista vreo legatură între diferitele tipuri de haine și între marile regiuni geografice, din punct de vedere al climei, ceiace vom înșira este suficient să vă arate că, într'adevăr, unele legaturi între mediul geografic și tipurile de haine, sunt nu se poate mai clare Pentru toată regiunea intertropicală, avem o

www.dacoromanica.ro

haină foarte sumară. Pentru regiunile nordice avem o haină nu se poate mai completă — haina de tip eschimos. — Ce mai ramâne neînvelit din corpul Eschimosului, sunt ochii. Până și mâinele sunt învelite cu mănuși Deasemeni daca este vorba de hainele celor din pustie, să zicem a Beduinilor, avem o haina nu se poate mai completă. Acolo nu este vifor ca în regiunile reci, dar este vifor de nisip, care patrunde peste tot. Deaceia corpul trebue învelit într'atâtea panze; chiar capul cu turbane din atâtea și atatea bucăți. Iata o îmbracaminte acomodata cu mediul pustiilor, cu praf, cu extreme de temperatură dela zi la noapte, cari cer ca să fie bine apărat co pul. Pe lânga acestea, intră în considerație multe fapte, nu numai de natură higienică, ci și alte de natura etică, câteodată de natură estetică (asupra cărora vom reveni), cari arată că în chip firesc, dela o regiune la alta sunt fel de fel de tranziții.

Este evident, că etnograful daca vrea să cerceteze localizarea diferitelor tipuri de haine, trebue sa urmărească și alte împrejurări de natură mai simplă, caci aceste tipuri s'au schimbat în cursul vremii. Despre Eschimoșii, din timpuri străvechi, știm că se îmbrăcau așa. Insă despre alte regiuni, bunaoară regiunea Eurasiei, sau a Mediteranei, știm ca costumul a variat în ceiace privește tipurile, câteodată cu totul independent de condițiunile climaterice.

Aci e o regiune unde schimbarile au fost dese. Deși Chinezii sunt conservatori, totuși în ceiace privește haina, au schimbat-o de cele mai multe ori. In sec. III în, Hr. pe cand traia Dromichete în regiunile noastre, și-au schimbat haina, din haina

www.dacoromanica.ro

caracterista meridionala (clima Chinei este o climă plăcută), cu maneci largi, în haina caracteristic tătărască sau mongolică. Apoi cand au venit invaziile dela nord, sub influența dușmanilor, au luat cisma de paslă masivă și haina strâmtă, potrivită regiunilor unde traiau aceștia. A durat acest costum mai strâmt până în sec. 7 d. Hr. Apoi din nou, în timpul dinastiei Tang haina s'a largit : este o haină de tip de chimono. In sec. XIII-XVII, iarăși s'a stramtat. Se îmbrăcau cu un fel de pieptare cum sunt astăzi în Coreia. Iar din sec. XVII-XX-lea, au iarași alt costum ; un fel de arterie, cari sunt deschise nu în față, ci în lături, purtând și coadă Deabea în timpurile noastre s'a schimbat și acest costum, venind și în China costumul european, sau american, al St. Unite, care tinde să devie universal.

Cum vedeți din faptele înșirate până aci, tipurile de costume variaza până sub ochii noștri, dar groso modo, putem stabili o zonalitate : anume în toată regiunea nordică, împrejurul Med teranei polare, avem cel mai complet costum, costumul din piele al Eschimoșilor ; în regiunile calde avem costumul cel mai simplu, legat în deosebi de protecția șalelor, iar la mijloc, în regiunile temperate, avem o serie de haine mai puțin complete ca la nord, mult mai complete decât în regiunile inter tropicale anume cu diferite variante, cum este poncho de care pomeneam sau haina Pieilor Roșii, o manta de bizon. Dacă trecem în China avem haina caracteristica pentru Asia acel chimono, un fel de haina l rga. Daca trecem peste Asia centrală, avem haine grele. In regiunele noastre avem o haină care tinde să se generalizeze, ceiace se numește costum complet.

www.dacoromanica.ro

Iată câteva fapte cari merită atenţia etnografului. Aceste fapte au un interes şi pentru etnografie, dar şi pentru istorie, arheologie, sociologie. Rămâne să completăm acest ta serie de fapte, considerând şi haina defensiva.

PRELEGEREA XVIII.

12 Februarie 1936.

Arătasem cari sunt tipurile de îmbrăcaminte, şi am încercat se schiţez sumar distribuirea lor geografică. Din cele înşirate până aici, aveţi impresia că şi în ceeace priveşte îmbrăcamintea, ca şi în ceiace priveşte hrana, nu poate să fie vorba de o evoluţie liniară, adică toate grupele de omenire să fi trecut prin aceleaşi stadii. De fapt evoluţia se înfăţişează ca ceva radial, adică în fiecare regiune. Potrivit cu condiţiile particulare ale mediului geografic, omul îşi satisface trebuinţele sale pentru hrană, în cazul de faţă pentru îmbrăcaminte, într'un anumit fel. Mai departe, dacă se întâlneşte sau nu cu celelalte grupuri de omenire, în soluţiile unei probleme, asta este o chestie care atârnă de multe împrejurări, intervenind uneori *împrumutul* sub forma obiectului care trece dintr'o regiune la alta, prin schimb sau comerţ. Poate să intervie numai *imitarea*, dar nu este nici o fatalitate care să împingă toate grupările de omenire, să treacă prin aceleaşi stadii, în ceeace priveşte îmbrăcămintea.

Să privim un moment Lumea Nouă, înainte de a face un pas mai departe. Vă daţi seama, că într'adevăr în ceeace priveşte îmbrăcămintea, evoluţia s'a făcut în raport cu împrejurările locale. Mai întâi, cele mai malte trepte de civilizaţie care au

www.dacoromanica.ro

fost întinse în Lumea Nouă în regiunea Mexicului şi a Perului. Nu seamănă, în ceeace priveşte îmbrăcămintea, cu popoarele cele mai civilizate din Lumea Veche. Lumea Nouă este izolată. Mai mult decât atât. Nu seamănă îmbrăcamintea din Mexic cu cea din Peru. Intâmplarea face să fie antipodice, şi anume în Mexic barbaţii se îmbracă cu un fel de pătura pe care o aruncă pe spate, o înoadă pe umărul drept, iar femeia cu o tunică fără mâneci, sau având forma de poncho In Peru exact contrariu: bărbaţii sunt îmbrăcaţi cu o tunică fără mâneci, iar femeile cu o pătură pe care o prind împrejurul corpului cu legături, o cingătoare sau două, cu o sumă de ace de dimensiuni mai mari. Iar Pieile Roşii, mai puţin civilizate, cari se găseau la poala Anzilor, între Cordilieri şi Oceanul Atlantic, aveau o haină care s'a desvoltat în raport cu împrejurările locale. Pieile Roşii fiind vânători, au pielea bizonului. Pieile Roşii din America de Sud au un fel de *sac* simplu despicat de sus până jos. Eschimoşii, locuitorii extremităţii boreale a Americei, sunt cu totul deosebiţi, având costumul cel mai complet şi adequat la nevoile mediului, în acelaş timp cel care imită mai bine forma generală a corpului omenesc. Aşa dar, vedeţi chipuri deosebite în legătură cu deosebite centre, fără influenţe reciproce; forme aşa de deosebite ca între Pieile Roşii cari trăesc în Brazilia cu pielea goala, şi Eschimoşii din acelaş continent. Este un contrast nu se poate mai isbitor.

Insă în genere, dacă privim pe toată faţa pământului, găsim un fel de zonalitate în ceeace priveşte aspectul general al învestmântării. In regiunile calde, intertropicale, găsim minimum

www.dacoromanica.ro

de haină, haina-cingătoare, în regiunile arctice, cea mai complectă haină de tip eschimos, cu corpul îmbrăcat din cap până în picioare, iar în regiunile temperate, o serie de tipuri pe care le-am descris, începând din Lumea Veche, dela haina largă sub formă de *chimono* a Japonezilor, trecând peste Asia stepelor, a climatului continental extrem, spre Europa, până în Europa, trecând prin faze intermediare, un costum din ce în ce mai adequat formei corpului omenesc, până la costumul din Europa Apuseană, care ați văzut ce recent este și care reprezintă acum, cel puțin pentru sexul masculin, maximum de simplicitate. E destul să compare cineva îmbrăcămintea secolului al XVII-lea, care era așa de asemănătoare, cea masculină cu cea feminină. (atâta bogăție de pene pe cap și pentru bărbați, iar pentru războinici, îmbrăcăminte până la genunchi și glezne, toate aceste amănunte au dispărut cu desăvârșire). S'a simplificat costumul, mai ales dela revoluția franceză până astăzi. Deabia mai deosebim 3-4 tipuri principale în regiunile intermediare. In orice caz, haina europeană este adaptată mediului din țările temperate. Prim urmare avem oarecare zonalitate; în țările calde cingatoarea, în țările polare cel mai complet costum; în regiunile intermediare un costum mai mult sau mai puțin complet.

Să privim acuma haina defensivă. Ce se înțelege prin acest cuvânt? Din capul locului orice haină este defensivă; este o apărătoare față de căldură, de frig, de vânt, apărătoare față de plantele înțepătoare, de copacii ghimpoși din pădure, apărătoare mai ales față de lumea grozav de agresivă a insectelor, nu numai din regiunile calde, ci ați vazut, până și în regiunile polare.

www.dacoromanica.ro

V'am citat o pagină, ca să vă faceţi idee, ce însemnează traiul în lunile de vară în regiunea tundrelor. Insfârşit, faţă de unele animale cum sunt reptilele, dar mai ales faţă de cel mai primejdios dintre toate animalele, faţă de *omul însuşi*. De unde era aşa de bicisnic la început, mâna omului a ajuns o panoplie, dacă ne gândim la întreaga sumă de arme de care dispune acum. Omul a trebuit să se apere şi a făcut apel la o platoşă care să-i acopere partea superioară a corpului, un coif care să-i apere partea cea mai primejduită, capul, la pulpare, care să-i acopere picioarele. Prin urmare, vedeţi, suntem îndreptăţiţi să vorbim de haine şi sub raportul acesta, făcând şi o categorie sub numele de *îmbrăcaminte defensivă*.

Cum s'a desvoltat această îmbrăcăminte? Găsim oarecare trepte în evoluţia învestmântării defensive şi putem afla pe faţa pământului şi astăzi oarecare distribuire în raport cu această învestmântare defensivă? Evident că da. Şi anume, cei mai înapoiaţi din toţi oamenii, sălbatecii, sunt complect lipsiţi de îmbrăcăminte defensivă. La Australieni, nimic, la Tasmanieni (pe când trăiau) nimic, la Pigmei nimic. Cei mai puţin evoluaţi oameni, până astăzi n'au fost în stare să creeze anexe ale corpului cari să-i apere de atac. Dacă trecem însă dela sălbaticii puţin evoluaţi, să zicem în Asia, dela Australieni, spre insula Noua Guinee, spre lumea aşa de diferenţiată de Mediterana asiatică, găsim în ceeace priveşte îmbrăcămintea, faze din ce în ce mai desvoltate. Anume la Papuaşi în Noua Guinee, găsim un început, nu haină cingatoare ci deadreptul cingătoare defensivă, un fel de brâu, care să apere partea de mijloc a corpului. Ca dovadă că se

www.dacoromanica.ro

gândesc la apărare (clima este foarte blândă, n'au nevoe de brâu) sunt fragmentele de trestii, beţele de trestii puse una lângă alta; platoşe vegetale cari pot să apere corpul faţă de loviturile armelor.

Dacă trecem din Australia peste Noua Guinee, în Mediterana asiatică, găsim o îmbrăcăminte defensivă din ce în ce mai completă. Vin la rând, *pieile, lemnul, ţesăturile de fibre foarte dese.* Deşi în toată regiunea aceasta n'ar fi nevoie de multă îmbrăcăminte, în raport cu nevoile de apărare, avem o serie întreagă de îmbrăcăminte defensivă pentru bărbaţi. In Micronezia găsim mai mult decât atât, o îmbrăcăminte nu se poate mai complectă, dela gât până aproape de tâlpi, un ţesut din fibre de palmier foarte des şi tare, care nu poate să fie străpuns de lănci. E destul să vadă cineva, armele întrebuinţate în Micronezia, ca să-şi dea seama că trebuia cu fatalitate ca localnicii să ajungă la astfel de haină. Răsfoiţi lucrările de etnografie. (Aveţi la îndemână ediţia I-a a lucrării de Etnografie a lui Fridrich Ratzel; cu multe ilustraţii). Puteţi vedea ceva şi la muzeul etnografic. Cine vede ce însemnează o armă din Micronezia, o lancie sau o măciucă, sau o sabie de lemn, (toate sunt de lemn) însă încrustate cu dinţi de rechin, sunt un adevărat ferăstrău. O lovitură cu ea ar fi primejdioasă ca ferul pentru corpul gol, dacă omul n'ar fi găsit mijlocul să îmbrace corpul cu haine, cu un ţesut dur de fibre, o haină groasă şi rezistentă.

Dacă trecem din Mediterana Asiatică pe Continent, în China sau în Japonia, avem ceva superlativ în ceeace priveşte îmbrăcamintea defensivă. Cine vede o armă japoneză îşi dă seama

www.dacoromanica.ro

cât de evoluată a fost îmbrăcămintea la războinicii japonezi. Ei sunt singurii războinici cari au două săbii. Sunt o replică a cavalerilor medievali din toate punctele de vedere, pe acelaş plan, sau chiar superiori. Armata japoneză este cea mai complectă, cu un adaus, care în armata noastră nu există, casca lor e un fel de gorgoană. Imbrăcămintea este o serie de plăci, fie de lemn, fie de os, fie de fer. Un om blindat din cap până în picioare. Desvoltarea aceasta a hainei defensive este în legătură în parte şi cu temperamentul mongolic. Mongolii se caracterizează prin multă linişte şi explozivitate. Cruzimile cele mai rafinate sunt ale Mongoliler. Se vede ca un fel de compensaţie; aspectul cel mai liniştit poate să ascundă cele mai mari cruzimi. Din sfera mongolismului a eşit o îmbrăcăminte completă în ceeace priveşte apărarea. Imbrăcămintea aceasta până în ţinuturile nordice, până la Hiperboreĭ. Pe aceşti hiperborei îi ştiţi din Homer, sunt cei mai paşnici: Ciucii şi Ghiliacii au o îmbrăcăminte defeosivă.

Poate să fi trecut ceva şi în Lumea Nouă, în latura aceasta a îmbrăcămintii defensive. Intr'adevăr, găsim aci în nord-vest unde este archipelagul de nord-vest a Americei, la Tlinchiţii aşezaţi pe ţărm, între altele şi platoşe câte 2-3 una peste alta până la genunchi, până la talpa piciorului făcute din lemn sau os, din ţesături foarte dese, ceeace însemnează că omul în aceste regiuni s'a gândit la haina defensivă mai mult decât la haina obişnuită care să-l apere de frig sau insecte. Deasemeni până în regiunea Marilor Lacuri, până la Irochezi găsim o haină defensivă foarte completă. Şi pe tot lungul Cordilerilor, dela Tlinchiţi până la Araugani, se gasesc platoşe. Materii moi cum

www.dacoromanica.ro

sunt ierburile, firește sunt destul de rezistente în raport cu armele din regiunile acelea. Așa dar haina câteodată este destul de completă, deși compusă numai din plăci de lemn.

Dacă lăsăm deoparte pe cei din Lumea Nouă, cu bănuiala de o posibilă imitare sau împrumut în ceeace privește haina defensivă, trecând în Lumea Veche pornind dela Japonezi spre Apus, găsim într'adevăr, pentru ultimele 2-3 mii de ani pe care le cunoaștem mai bine, o serie întreagă de haine de caracter defensiv, nu se poate mai complect, dar înainte de a trece peste linia țărilor temperate, Să recapitulăm hainele defensive din regiunile mai apropiate, paralele de Mediterană. Gândiți-vă la îmbrăcămintea antică: coif pentru cap, platoșe pentru corp, pulpare la picioare. Gândiți-vă mai departe la Romani, de sus până jos bine încopciați. Tot ceeace anticii au inventat în latura învestmântării defensive, a rămas însă puțin față de ceeace a inventat Evul Mediu, care a ajuns la o formă extraordinar de completă. După cum Eschimoșii se îmbracă din cap până în picioare cu piele, deasemeni războinicii medievali se îmbrăcau din creștet până în vârful piciorului, în fer. La muzeul militar găsim câteva exemplare de îmbrăcăminte de acestea. Până și picioarele complect îmbrăcate. La încheeturi, la umeri, la cot, la mâini, la genunchi, la glesne, în fier. Dar nu numai oamenii îmbrăcați în fer, până și caii îmbrăcați în zale. Războinicii blindați de sus până jos, cu o epidermă de fer. Nici prin minte nu-i trecuse celui care s'a uns pe epidermă cu noroi că va ajunge să-i crească un suprategument, să aibe o piele de fer. Privirea oricărei armuri medievale din muzee, arată cât de departe a mers această îmbrăcăminte defensivă.

www.dacoromanica.ro

N'am pomenit un lucru de mare însemnătate, anume răspândirea acestei forme, chiar în Africa, alături de oamenii sălbatici aproape desbrăcaţi, ca o evoluţie a evului mediu. Când citeşti descrierile cu privire la regatele musulmane din Sudan, întâlneşti cu mare surprindere cavaleri care seamănă cu cei din Europa. Războinici îmbrăcaţi în fer din cap până'n picioare (cuirasate până şi picioarele). Vă daţi seama pe ce cale a putut pătrunde această influenţă. Odată cu cruciadele a venit şi armura europeană, până şi forma de sabie cu cruce (influenţă creştină în Atrica). Apoi islamismul, care pătrunde în Africa şi aduce îmbrăcămintea albă, aduce în acelaş timp şi forma specifică de armuri.

Fiindcă am ajuns la această piele de fer, omul blindat, omul cetate, să ne întoarcem la cea dintâi îmbrăcăminte, la noroi, grăsime şi să vedem în ce fel, din una şi aceeaşi rădăcină, n'a ieşit numai o tulpină ci mai multe tulpine şi ramuri. Iată bunăoară, ce a eşit din această unsoare a corpului cu o sumă de materii, care să-i apere epiderma, fie de înţepătura unor vegetale, sau insecte, fie să i-o apere de vânt, căldură, frig. A ieşit nu numai o serie de haine pe care le-am înşirat, a mai ieşit încă ceva, un lucru neaşteptat asupra căruia o să dau câteva amănunte. Dar mai înainte de toate reamintesc că sunt şi astăzi populaţii pe faţa pământului, a căror îmbrăcăminte, în mare parte, sunt o unsoare, fie cu un fel de ţărână, cu noroi, fie mai ales, un fel de grăsime care să prindă mai bine de corp, să-i dea pielei mai multă flexibilitate, o oprire a uscării prea repezi, în regiunile unde căldura este mare. Aşa dar, în genere

www.dacoromanica.ro

o materie moale, o grăsime care să-i acopere suprafața corpului.

Iată bunăoară cum sunt Africanii, când a pătruns Livingstone în continentul lor, în bazinul lui Zambezi. Negrii aveau drept îmbrăcăminte ulei de ricină. Cresc planta în bune condiții; semințele sunt oleioase și iată haina gata. Indigenii pe cari îi descrie el, nu se spală niciodată pentru bunul cuvânt, fiindcă s'ar desbrăca. Haina lor adevărată este grăsimea. Când este depărtată depe epidermă, epiderma simte frig. Așa dar grăsimea sub ochii noștri, este întrebuințată ca haină pentru unii locuitori ai Africei. In Brazilia, Bacairii în podișul Braziliei, se ung la pescuit, pe spate și pe piept cu grăsime, ba au și provizii de grăsime să se apere contra insectelor în timpul pescuitului. Siluc, în Africa se ung cu cenușe ca să-și apere corpul. Și anume cu cenușe cei mai săraci, și cei mai bogați cu gunoi animal roșu. Negrii Galla, în partea de Răsărit a Asiei, se ung cu seu de oaie. Macolulu se ung cu unt de vacă și acesta le servește drept îmbrăcăminte. Așa dar, sub ochii noștri, vedem populații întregi care au drept haină unsoarea. Tot așa în Lumea Nouă. Când Europenii au trecut Oceanul Atlantic, Columb a găsit aci în Marea Caraibilor, unsoare din cap până în tălpi. Australienii, ca să trecem în alt continent, nu pleacă la drum, fără nelipsitul sac de piele, în care adună tot ce găsesc, bucăți de argilă, etc. să se vopsească. Obiceiul de a adăuga peste piele culoare, ungerea nu e o idee a Europenilor. In toate continentele celelalte se cunoaște din antichitate. Ungerea este una din obligațiile de politețe: oaspetele trebue să fie servit cu untdelemn după baie, să-și poată unge pielea, spre a se simți mai bine. Așa dar iată

www.dacoromanica.ro

și la sălbatici pe toată fața pământului până sub ochii noștri, găsim încă străvechiul vestmânt al ungerii cu o grăsime oarecare.

Ce rezultă din această grăsime? Cum spuneam, dintr'o rădăcină nu iese o tulpină, ci mai multe tulpine și ramuri. Cum, dintr'un caz așa de redus, cum este acel al proteguirii epidermei, să se nască consecințe ce nu le poți bănui? Ungerea aceasta n'a fost numai o protejare a epidermei din punct de vedere higienic, defensiv, prin urmare haine față de frig, căldură, vânt, sau insecte, ci aveau și un alt înțeles; a fost considerat ca o doctorie. Grăsimea servește în oarecare măsură ca un fel de alifie, doctorie pentru răni, ca să acopere răni și să nu mai curgă sânge, și să se vindece mai repede. In orice caz grăsimea servește pentru acoperirea rănilor. Câteodată țărâna din pământ este pusă pe răni și în țările civilizate. Deși modalitatea este improprie, omul are sentimentul că a potolit durerea rănii, dacă o acoperă cu țărână, grăsime sau un suc oarecare. Intr'adevăr găsim în Benguela, în Africa, obiceiul ungerii unor părți din corp dureroase, cu o unsoare oarecare. Dacă vezi un Negru că are un benghiu roșu pe frunte să știi că-l doare capul, dacă are pe față, îl dor dinții sau fața.

Nu numai atât: dela această ungere care are valoare de doctorie, s'a făcut un pas mai departe. Ungerea deadreptul, independent de răni, este un mijloc de a da *putere.* Cel care pleacă la război, ca să fie puternic, se unge. Dacă vrea să săgeteze cu arcul mai bine, unge mâna și atunci ochiul devine mai ager și mâna mai sigură. Vedeți, intervin idei magice. Unsoarea poate să fie cât de subțire, ea se transformă într'o platoșe, nu poate

www.dacoromanica.ro

să fie străpunsă. Vă aduceți aminte de Sigfrid: dacă nu se întâmpla să se lipească o frunză de spate în timpul ungerii, Sigfrid nu putea să fie omorât. Sau vestitul Achile, invulnerabil în afara de călcâi. Iată unsoarea de valoare tot așa de puternică ca și cuirasa de fer de care pomeneam adineauri. Se înțelege, dacă se mai adaugă oarecare descântece, pe lângă unsoarea cu calități extraordinare, îi măresc valoarea. A vedea pe cineva uns, pe anumite părți cu anumite culori, era un semn, pentru sălbateci, — chiar până astăzi, — de o putere deosebită a organului uns și de o situație socială deosebită aceluia care are dreptul să-și permită, un astfel de lucru. La Traci, militarii aveau dreptul să-și vopsească fața cu roșu. Era un semn că odinioară puterea li se da ca un fel de dar deosebit. La Romani, generalii singuri aveau dreptul să-și vopsească fața și partea superioară a corpului cu roșu.

Pe lângă ideile acestea magice care se leagă de unsoare, dându-i un rol defensiv, mai erau o sumă de asociații de idei, în legătură cu sângele care trebue tratat cu o anumită unsoare într'un anumit moment. Cine vrea să fie puternic aceluia trebue să i se ia sânge. Iată un aparat din Brazilia, care arată în ce fel se poate lua sângele. *(Vezi fig. 3).* Este o bucată de dovleac, însă poate să fie și de lemn; o coaje unde s'au introdus dinți de pește. (Pot să fie și țepi de vegetale, dinții însă sunt mai siguri). Acest aparat servește ca un fel de țesală; se trage peste piele cu el. Înțelegeți bine ce se întâmplă cu dinții care lasa scrijilituri. Pielea depe suprafață este țesalată: sângele iese la

www.dacoromanica.ro

iveala. Faptul ca a pierdut sânge este o mare însemnătate; îi da un adaus de putere. Asta este asociația de idei. Dealtfel în legatura cu lasatul sângelui sunt și la noi atâtea și atâtea asociații de idei. In orice caz iată un aparat cu care se ia o cantitate de sânge. Rana însă cere să fie vindecată, atunci se mânjește cu cărbune pisat, cenușe sau un suc de vegetale. Iar în felul acesta rana este vindecată, însă urmele de scrijilituri rămân, praful de cărbune care pătrunde sub epidermă rămâne pentru veci, desenând exact forma rănii, care este făcută de acel aparat. Ce rezultă din aceste împrejurări? Un larg capitol în istoria învestmântării omului care se numește *tatuaj*, care are foarte intime relații cu etica deoparte, cu estetica de alta.

PRELEGEREA XIX. *14 Februarie 1936.*

Înșirasem evoluția învestmântării, și ați văzut până la ce formă, într'adevăr neașteptată a ajuns proteguirea corpului sub formă de haină defensivă, ceiace la început fusese o simplă mânjire a corpului cu noroi în timpul pescuitului. După ce omul s'a îmbrăcat superlativ, omul blindat în fier, omul cetate, cum erau cavalerii medievali, nu s'a mulțumit să se îmbrace numai el, ci cu aceiaș armură a îmbrăcat și calul.

Să ne întoarcem iarăși la acea primitivă îmbrăcăminte, ungerea corpului. Atrăgeam atenția că din acea cu totul fortuită îmbrăcăminte a epidermii, cu un material oarecare, cu noroi din lacuri, a eșit mai târziu o manifestare nu se poate mai originală, într'adevâr neașteptată, de natură etică și în unele privinți este-

www.dacoromanica.ro

tică; a eşit ceiace se numeşte *tatuajul.* Scopul acestei unsori primitive a fost de natură higienică. Haina să apere corpul împotriva frigului, căldurii, vântului, dar mai ales contra insectelor, însă de toată această formă de îmbrăcăminte sumară, prin unsoare şi prin învestmântare, s'au legat o sumă de idei neprevăzute Mai înainte de toate unsoarea era, firește, considerată ca un fel de *doctorie.* Dacă te-ai sgâriat, țărâna muiată este un fel de alifie, sau sucul de plante, sau grăsimea este o doctorie reala, oprește sângele, ajută cicatrizarea, însă alături de doctorie s'a legat şi ideia magică a *descântecului.* Când zici doctorie, în cugetarea magică, trebue să zici putere tainică, magică. Nu se puteau gândi la influențele fizice ale unei unsori, sau ale unui suc, ci trebuia să fie o putere deosebită în materia aceia. Mai departe, cu gândul la doctorie, şi la sângele care iese din rană, omul a avut impresia că sângele însuşi trebuie să aibă oarecare proprietăți, în ceiace privește agerimea sau lipsa de agerime a corpului. Ca să-i dea agerime brațului, sau ochiului să zărească mai bine, ajung la ideia curioasă că trebuie să-i *lase sânge* din braț sau picior, în acelaş timp să facă o ungere cu lut, cărbune, sau suc de vegetale pe deasupra. Au inventat chiar un aparat special care să sgârie pielea şi se scoate sârgele la suprafață. *(Vezi fig. 3).* E o bucată de lemn sau o coajă de dovleac, cu o serie de dinți de pește, oase, sau unghiile unor animale.

Rezultatul acestei procederi, de a da putere corpului scrijilând epiderma, a fost, ca o urmare a materialelor cu care se lipește rana, că acele culori pătrund pentru totdeauna sub epidermă, au fost un desen pe piele sub formă de cicatrice. Iata

www.dacoromanica.ro

ca dela doctorie s'a ajuns la un desen pe piele. Nu era nevoie de aceste asociaţii de idei cu ungerea ca doctorie şi scoaterea de sânge, ci chiar întâmplător, prin împrejurările vieţei de toate zilele, omul a putut să ajungă la acelaş rezultat. De atâtea ori epiderma devine incomodă, să zicem că este înţepată de ţânţari şi iată durerea potolită printr'o frecare până la ivirea sângelui. Ţărâna care se găseşte pe mâini, pe calea aceasta poate să intre în răni şi să rămână ca un semn deosebit. Se poate, independent de orice cugetare magică, prin frecarea epidermei, să se ajungă la o sumă de desene pe corp. Von Steinen, etnograful care l'am citat de atâtea ori, fost profesor la Berlin la începutul acestui secol, unul dintre cei mai buni observatori ai naturei, porneşte dela constatarea acestui fapt şi afirmă că la început tatuarea se făcea fără nici o intenţie specială, adică au descoperit-o fără totuşi să o descopere. Pieile Roşiii, fără preocupări etice sau estetice, au ajuns nu la tatuare ca semn de îmbrăcăminte a corpulului, ci la simple scrijilituri depe urma acestui proces aşa de inevitabil pentru cei cari umblă cu pielea goală. Se înţelege că au venit cu vremea şi asociaţii de idei: ungerea ca doctorie, sau multe alte asociaţii de idei, să faci pe piele figura unui animal, sau figura unei arme. Ştiţi că în peşterile preistorice sunt desene minunate pe pereţi. Cea mai admisibilă interpretare este intuiţia aceluia în legătură cu vânătoarea; dacă corpul animalului este un început de vânătoare, el trebueşte apropiat. Să nu pară curios acest fel de argumentare. Amintesc că la unii sălbateci, femeile acasă fac gestul vânatului într'adins: se fac că trag cu săgeata, fiind încredinţate că gestul acesta ajută

www.dacoromanica.ro

pe bărbații lor în pădure care vânează cu adevarat. Nu-i nici o mirare că desenează figuri de animale pe pereți: acesta este un început de captare. Iată cum se poate pe aceasta cale sa se facă asociații între formele de desene depe corp și interesul vânatului. In orice caz găsim astăzi în Africa Negrii cari fac astfel de figuri pe corp, cari își scot sânge din brațe sau picioare, își fac niște răni de 1 cm. lungime, își fac anumite figuri, fiind încredințați că figurile acestea (un început de tatuare) au o reala însemnătate pentru ușurarea vânătorii. Fiindca pomeneam de obiceiul din timpul oamenilor peșterilor, putem arăta fapte mai apropiate de sfera obiceiurilor noastre.

Ce este benghiul pe care mama îl face în fruntea copilului să nu se deoache? Este un chip magic de apărare contra spiritelor răufăcătoare. In Tunis femeile își fac pe față și pe gât o mână resfirată. In felul acesta cred că împiedică o agresiune. In sfera modernă credința în deochi este destul de răspândita. De asemeni și Italienii sunt foarte sensibili.

Așa dar, din haină defensivă, haină reală, apoi desen defensiv. Vedem cum se leagă haina și desenul sub formă de tatuare printr'o relație ușor de înțeles în sfera judecății magice. Acum, în ceiace privește începutul, e posibil să fi fost întâi unsoarea și pe urmă desenul pe unsoare. Omul s'a îmbrăcat cu unsoarea, să se ferească (cazul Bacairilor) de țânțari. In mijlocul balților se poate să se fi atins de trestii, atunci peste culoarea unsorii mai mult sau mai puțin uniformă, atâtea și atâtea dungi care le lasa trestiile, sunt un început de desen. Se poate în unele regiuni, să se fi petrecut lucrurile invers. In regiunile mai reci,

www.dacoromanica.ro

omul a inceput să se apere cu haina reală, și dela haina reală sa fi trecut spre unsoare. Când luau haina animalului vânat, luau și grăsimea pe care o are pielea, și grăsimea aceasta trece pe pielea corpului. Mai târziu, peste această grăsime au venit și desenele, adică tatuarea. Oricum ar fi fost într'o regiune sau alta îmbrăcămintea corpului, fie că a fost mai completă în unele parți și apoi a scăzut spre unsoare, fie invers dela pielea acoperită cu unsoare, s'a trecut la desen, în cele din urmă la haina completă, relația între haină deoparte, tatuaj de alta se constată în mii de cazuri. Atunci trebue să ținem seama de aceste relații, de oarecare caractere mai speciale; anume trebuie să ținem seama ce legatură este între haina și tatuaj. Aceasta s'o arate desenul.

Intr'adevăr, în Oceania, în Samoa, găsim cingătoarea de o formă desenată, nu reală. Cingătoarea-culoare; un desen de linii sau puncte albe și amănunte. In cazul acesta, gândul trebue să fi fost la o copcă reală care încinge corpul, fiindcă sunt cazuri în arhipelagul Figi, unde le găsim pe amândouă, și cingătoarea împrejurul corpului și desenul sub formă de cingătoare. Se pare ca trebuie să fi fost întâi cingătoarea, pentru ca desenul să imite cingătoarea. Este ușor de înțeles. Dacă ar fi fost desenul întâi, nu trebuia să-l facă împrejurul corpului. Desenul nu cade. Când îl faci în chip de cingătoare, înseamnă că a fost imitat după o haină sub formă de cingătoare. In orice caz, iată desen cu formă de haină, câteodata chiar la fel, alături de haina reală; câteodata desen sub formă de corset, dar nici urmă de corset ci numai desenul are forma corsetului. Asociația de idei este clară

www.dacoromanica.ro

ca să vă daţi seama cât de variate sunt legăturile între haine, învestmântare în genere, şi între diferitele forme cari sunt desenate pe piele. Veţi vedea ceva mai mult decât forma

Relev o sumă de fapte, mai ales de natură etică, ca sa vedeţi că fără imitarea hainei reale, s'a adăugat simbolismul unor idei, care dau semnelor depe faţa pământului o valoare nu se poate mai mare în viaţa sălbaticilor. De pilda, Pieile Roşii din America de Nord când pleacă la război, fac pe piept desenul totemului animalului sau plantei, steagul tribului. Fiecare războinic în parte desenează semnul tribului lui. La început tatuarea pe piele avea o însemnătate, în latura social morala, nu se poate mai mare. După ce se întorc dela război, cel care a omorât un duşman, are dreptul să deseneze pe pielea lui, sa figureze printr'o culoare, victoria sa asupra duşmanului. Un fel de decoraţie.

Ca dovadă că legătura dintre forma desenului şi între ideia etică, pe care o reprezinta, este ceva foarte serios în viaţa lor, sunt împrejurări, când fiecare formă în parte este proprietatea cuiva. N'ai dreptul să iei forma altuia. In cazul totemului lucrul se înţelege, totemul este al tribului, dar în caz de distincţie personală în timpul războiului, decoraţia fiecăruia este o proprietate personală. El poate s'o lase moştenire, şi atunci n'au dreptul decât moştenitorii să întrebuinţeze acea forma. Dacă alţii o vor, trebue să plătească proprietatea semnului. In unele parţi se întrebuinţează chiar un fel de stampilă, cu care sa se puna anumite forme pe piele, un fel de matrice. Cum puneau batranii noştri pecetea, tot aşa salbaticii, au o pecetă pentru semnul lor.

www.dacoromanica.ro

Semnul este o proprietate reală. Cum vedeți semnele acestea trebue sa fie foarte variate de îndată ce se leagă de experiența fiecăruia. Ai omorât mai mulți sau mai puțini dușmani, porți un semn, în alte împrejurari porți alt semn, care să arate că ai ajuns la pubertate, sau ai nascut un copil, sau doi, (mama poartă un semn). Este un fel de cronică scrisă pe piele. De unde și expresia noastră „face pe pielea lui". Omul a inventat istoria pe pielea lui, în orice caz *a scris-o* pe pielea lui. Iată ce importanță are tatuajul.

Pe lângă semn trebue luat în considerare și culoarea. Fiecare culoare, în fiecare cerc etnografic poate să aibă o însemnătate deosebită. Deobicei când vorbim de sălbatici, le atribuim o mare slăbiciune pentru culorile vii. Lucrul nu-i exact. Oamenii cari n'au educație estetică, pot să n'aibă destul simț pentru finețea culorii, chiar în societățile civilizate. Nu-i acesta cazul țaranilor, ci mai degrabă la cei care fac parte dintr'o sferă socială haotică și se îmbracă strigător. Nu acesta este cazul cu salbaticii în genere. Când e vorba de amănunte, cazul mărgelelor, cordelelor, astfel de anexe mărunte și variate, într'adevăr și salbaticii asociază semne și culori în chip neprevăzut. Citez felul cum se îmbracă cu haine europene peste pielea goală, cu frac și cu picioarele goale sau umblând cu galoșiii în mână ca un ornament.

Insă, când este vorba de culori, este o considerație foarte logica de o însemnatate pe care o precizăm imediat. Fiecare rasa are un tip de frumusețe anume, în sensul însușirilor sale fundamentale. Pentru Negru ce este frumos? Intâi și întai să fie

www.dacoromanica.ro

buzat, să fie cârn, să aibă nasul turtit, mai ales îndoitura dela rădăcină adâncită, să fie cu capul ţuguiat, cu parul lanos ca la miel, dar mai ales să fie pielea cât mai neagră, lucie ca abanosul. Iată idealul de frumuseţe pentru Negrii. Firește ca însuşirile contrarii constitue tipul de urâţenie. Buze subţiri, mare urâţenie; nas lung, urâţenie mare; urât este capul neţuguiat, grozav de urât părul lins ca la capră şi nepâslit ca al Negrilor, grozav de urâtă culoarea albă, e ca a morţilor. Iată idealul de urât al Negrilor. Atunci un caz importat pentru problema care ne preocupă. Ne-am aşteptat ca Negrii să iubească culorile strigătoare. Nu. Dacă Negrul este idealul de frumuseţe, culoarea neagra este cea mai frumoasă. Deci se găseşte un lucru foarte caracteristic, mai ales în regiunea centrală din ţinutul Congoului; învestmântarea în *negru,* nu numai în Africa, ci şi în Melanezia. Nu numai Negrii africani sunt negrii, la Melanezieni aceiaş simpatie pentru negru. Alături de negru vine culoarea închisă· albastru închis, indigo. Atunci alături de zona hainelor negre, avem o zonă în regiunea Sudanului central cu învestmântare cu albastru închis. Un fapt remarcabil; graniţele hainelor albastre coincid cu graniţele elementului negru. Iată cât de strânsă este legătura între haina deoparte, culoarea hainei de alta. Nu numai la Negrii africani antipatie, şi la Melanezieni e la fel. Deaceia negustorii europeni, ştiu ce mărfuri să le aducă. Să se duca cu margele roşii rămân cu marfa nevândută. Nu trebue sa ne mire aceste împrejurări fiindcă găsim acelaş lucru şi la celelalte rase. Aţi văzut că nu-i indiferent vopsitul corpului cu o anumită culoare, întrucât culoarea se leaga de idei etice, uneori de natura socială, câteodată idei pur estetice.

www.dacoromanica.ro

Fiindcă pomeneam că culoarea neagră este cea mai simpatica Negrilor, ne aşteptăm ca culoarea albă să fie cea mai antipatica. Se pot înşira fapte ca să ne încredinţăm cât de urâcioşi sunt oamenii albi pentru cei negrii. Noi ni-l închipuim pe diavol negru. Negrii şi-l închipue pe diavol alb. E foarte firesc. Stafiile sunt albe şi cine este alb poate să fi luat stafie chiar în mijlocul zilei. E un caz curios din istoria exploratorilor, când 2 călatori germani, au intrat în regiunea aceasta a statului Congolez (înainte de a fi statul înfiinţat) şi au fost luaţi drept morţi. Plecaseră 2 şefi Negrii spre apus şi cine ştie din ce pricină nu s'au mai întors. In orice caz, în credinţa indigenilor s'a născut acea legendă că au ajuns în împărăţia morţilor, au intrat în apa cea mare a Oceanului. Deacolo s'au întors cu culoarea albă. Nu numai ei, dar pe urma alţi calatori, cari pătrunzând prin râurile abundente de acolo, au fost împiedicaţi să se coboare pe mal fiind luaţi drept spirite necurate, din pricina culorii albe. Iată care este logica culorii în ceiace priveşte haina legată de idealul de frumuseţe a fiecărei rase. Lucrurile se repetă şi cu celelalte rase.

Dacă trecem la rasa galbenă, culoarea galbenă este cea mai frumoasă pentru Chinez (aci este chiar culoarea naţionala). Chiar şi pentru Polinezieni din insula Samoa, cea mai ftumoasă culoare pentru femei, este culoarea galbenă făcută cu o rădăcină a unui ulei de palmier. Cine s'a uns cu galben din creştet pâna 'n talpi, a atins sumum de frumuseţe după concepţia lor. Asemenea la rasa albă, culoarea albă este considerata ca ideal. Se adauga alb peste alb, cât de mult alb, ba şi materii făinoase sau alte ingrediente. Deasemenea Pieile Roşii la fel. Inainte de

www.dacoromanica.ro

a pleca la război, faţa o acoperă cu culoarea roşie ca o flacără; este semnul vitejiei, semnul sângelui Aci este însă şi o mare exagerare. Cine a văzut Pieile Roşii ştiu că ei au o culoare mai mult sau mai puţin arămie, care se apropie de aceia a Europenilor, după cum şi Polinezienii se apropie de înfaţişarea Europenilor. Nuanţele sunt fine dela o rasă la alta, nu poate să fie o culoare tipică pentru rasa întreagă. Ei au exagerat totuşi culoarea, mânjindu-se cu roşu, pentru care motiv Europenii impresionaţi, i-au numit Pieii Roşii. Faptele acestea vă arată că culoarea trebuie luată în consideraţie şi din punct de vedere etic şi estetic.

Iată tatuarea ca o procedere de distribuire a unor annmite forme cu anumite combinaţii de culori, ca să rezulte un desen, constitue o *îmbrăcăminte* specială pentru fiecare regiune. Lucrurile nu se opresc numai la atât. Desenele cu procedee uneori complicate, durează uneori ani de zile. Desenul trebuie facut, dacă ai ajuns la pubertate, iar fata dacă nu are pielea tatuata nu se poate mărita. Tatuarea nu se poate face în toate regiunile, pentrucă desenul tatuării cere o condiţie: să fie pielea alba, pentru ca acea culoare să fie vizibilă. Dacă este negru nu poţi să scrii decât cu ceva alb. Atunci s'a găsit o rasa, rasa neagra, în imposibilitate de a se tatua ca şi celelalte rase. Trebuia deci găsit alt mijloc şi anume să sculpteze pe piele. Sa faci rani într'atins, şi să le împiedici să se vindece. O rana nevindecata nu se cicatrizează şi când se cicatrizează, sângele îngramadit acolo face cicatrice în relief. Cunoscând aceste împrejurari Negrii, din pricina culorii întunecate, au ajuns la un fel de sculptura.

www.dacoromanica.ro

tatuaj. Tatuare prin sculptură. Anume se taie rana dupa desenul cuvenit, în raport cu totemul, rana este necontenit iritată, apoi se adauga o mulţime de substanţe cari să împiedice cicatrizarea. Se poate tăia fâşii de piele, să lasă pielea sănătoasă să se prezinte ca un fel de nasturi proeminenţi. Vă daţi seama la ce abateri ciudate a ajuns omul din unsoarea primitivă, menită să-l apere, care l'a dus la haina defensivă, l'a dus pe de altă parte pe o cale dintre cele mai neaşteptate, până la sculptarea propriului corp.

Aceste fapte sunt de cel mai mare interes pentru etnograf ca sa cerceteze îmbracămintea şi în latura aceasta a desenului pe pieile diferit colorat. Tot de aceste fapte se leagă fie preocupari etice, fie estetice, de obiceiu prima unsoare nefiind decât o simplă aparatoare.

PRELEGEREA XX. *17 Februarie 1936.*

Am arătat în ce fel, din ungerea străveche a corpului, din întamplare, cu ocazia vânătorii, a eşit, mai târziu, unsoarea intenţionată, — în cele din urmă colorarea polihromă, cu anumite desene, ceeace se numeşte tatuaj. Cum vedeţi, rădăcinile acestui obiceiu sunt multiple deoparte, de un caracter higienic, (nevoia de a apara epiderma de intemperii şi atacul insectelor), pe de alta ideea că culoarea poate să fie şi o doctorie să apere de anumite boli. Un Negru când are un benghiu roşu pe frunte înseamna că are durere de cap, când are jumătate faţă vopsită însemneaza ca îl dor dinţii sau obrazul respectiv. Iată legătura

www.dacoromanica.ro

dintre ungerea ca proteguire şi ungerea ca doctorie faţă de anumite influenţe rele care pot să dea boale.

In alte preocupări etice desenul depe corp, în deosebi de pe faţă, înseamnă o anumită situaţie socială. Culoarea de asemenea, este în raport cu anumite aribuţii. Intr'un fel se vopseşte şeful, în altfel supuşii. In epoca greco-romană numai generalii triumfători aveau acest drept să se vopsească cu roşu, obiceiu care îl aveau înainte şi oamenii de rând de a vopsi faţa şi părţile superioare a corpului. Insfârşit au fost preocupări pur estetice. Iată citez câteva rânduri dintr'un călător care a studiat în deosebi pe Negrii din basinul Nilului. Iată ce spune el despre felul cum se împodobesc zilnic: „Ostenitorul vopsit al corpului, cu un suc de Gardenia oferă privitorului un material foarte variat: Fiecare femee cată de sărbători să se îmbrace mai mult ca să-şi întreacă rivala ei, prin toalete născocite (un material nou, pentru păr şi piele etc.). Desenul făcut cu acea culoare ţine cam 2 zile". Un fel de preocupare ca a femeilor din ţările civilizate cari se interesează de modă. Aşa dar iată cât de complectă este expresia acelui tatuaj care s'a desvoltat încetul cu încetul în legătură şi cu cugetarea magică, înainte de a ajunge la preocupări estetice. Insă ca dovadă decisivă de preocupări estetice, este că în timpul zilelor săptămânei, este destul un semn pe frunte sau pe faţă, pe când cu ocazia sărbătorilor, corpul de sus până jos este vopsit.

Aci trebue să intervină, însuşi culoarea raselor ca un element determinant. Rasele cari au pielea colorată mai deschis, firește erau cele mai potrivite pentru tatuare, pe când rasele

www.dacoromanica.ro

colorate, nu sunt accesibile de multă varietate de culori. Pe tabela neagră nu poți să desenezi decât cu alb. Dacă desenezi cu linii albastre nu mai vorbesc de negru sau roșu, culorile acelea nu es în relief. Iată pentru ce, cei din ținuturile cu pielea neagră au trebuit să facă apel la o nouă formă cu totul neașteptată de împodobire a pielei: anume tatuarea *în relief.* O adevărată sculptare nu numai a pielei ci a substratului pielei. Pentru ca să scoți în relief unele părți, trebue să întinzi epiderma, să faci tăeturi, să lași rănile iritate, să le împiedici să se cicatrizeze, pentru ca cicatrizarea să capete, prin adăugirea sângelui, un relief. Insă nu numai în ținuturile Negrilor, ci și în alte regiuni, felul acesta de chinuire a epidermei s'a lățit. E drept că regiunile unde avem cea mai întinsă tatuare sunt regiunile Africei centrale, în deosebi răsăritene între Niasa și Oceanul Indian. In regiunea Amurului avem un procedeu dureros pentru înfrumusețarea pielei: anume trecerea acului cu un fir pe sub piele, ca în felul acesta să se lase anumite culori în epidermă. Așa este cazul și la Eschimoși. Iată ce spune un călător cu privire la înfrumusațarea femeilor Eschimose: „Femeile când vor să fie într'adevăr frumoase lasă să fie cusute la barbă, pe mâni și pe picioare cu un fir înegrit în funingină, iar când firul este scos pielea rămâne neagră. Se înțelege înegreala această durează timp îndelungat". Este un adevătat tatuaj. Cei cari au ajuns însă cu tatuajul la un grad de desvoltare necrezut, sunt Polinezienii, și în deosebi Maorii din Noua Zeelandă. Ați văzut chiar în cărțile elementare că toată fața e plină de semne. Fără să încercăm descrierea infinității enorme în desen, amintim că și părțile cari nu ni le închipuim și acelea sunt tatuate. Este cazul pleoapelor,

www.dacoromanica.ro

buzelor și gingiilor. Un exces de înfrumusețare. Dacă este vorba de populația primitivă, mirarea nu e așa de mare ca în cazul Japonezilor, un popor de o mare civilizație și cultură. Pâna ieri alaltăeri când nu veniseră în contact cu civilizația europeana, Japonezii conform cu vechile tradiții, se considerau obligați să transforme epiderma într'un fel de tablou. Când vedeți fotografiile corpului acoperit cu fel de fel de desene variate, presupunând mult timp și atenție în desen, rămâi uimit la ce aberație a ajuns omul în latura aceasta, modificând aspectul natural al pielei, în chipul cel mai artificial cu putință. Toate faptele acestea merită din punct de vedere etnografic un interes deosebit, fiindcă se leagă și de latura higienică, (considerând desenul și culoarea ca o doctorie) și de latura etică, (considerând figurile depe față și epidermă ca un fel de decorație). In sfârșit se adaugă și considerațiuni pur estetice.

Toate aceste desene ale pielei, sau a sculpturii presupun un meșteșug special. Nu oricine era indicat să deseneze pe corp figuri așa de complicate, aplicând în fiecare caz fel de fel de de culori. Intâi pielea trebue desenată. După aceea desenul trebue tratat pentru fiecare linie cu un instrument, un fel de mic pieptene aplicat pe epidermă care se lovește cu ciocanul. Toți dinții pieptenelui intră în piele; o procedere destul de dureroasă. Pentru persoanele mature este o experiență pe propria piele; o suportă pentru că o vor; dar pentru copii, aceștia trebuesc legați de mâini și de picioare, ceeace nu-i împiedica sa țipe. Atunci părinții care asistă la această ceremonie, ca un cor antic, urlă ca să acopere vocea copilului chinuit. Operația aceasta

www.dacoromanica.ro

care durează luni sau ani de zile este și foarte costisitoare. Meșteșugarii aceștia sunt ca niște doctori specializați în tratamentul anumitor boli în țările civilizate. Fac avere depe urma meseriei lor.

Iată la ce complicații a dat naștere această lunecare dela unsoarea ca haină, spre unsoarea ca ornament. Firește, pe lângă interesul estetic s'a împletit în multe cazuri interesul pur etic: o cugetare *magică*. Operația aceasta se leagă de o situație specială: cine n'a ajuns la tatuaj nu se poate mărita. Operația aceasta este importantă, și atunci se cere sfatul zeilor, se consultă *oracolul*. Când se începe această procedere atunci vă dați bine seama din câte puncte de vedere lunecarea aceasta dela simpla îmbrăcăminte spre tatuarea fie ca desen fie în relief, a putut sa dea naștere. In concluzie ne putem imagina toată desfășurarea îmbrăcămintei în această direcție, sub forma următoare: Intâi și întâi, întâmplător, cu ocazia vânatului, corpul a fost acoperit cu noroi. Mai departe, tot întâmplător, cel care venia manjit cu noroi, sau cu sânge dela vânătoare, trecând printre ramuri, frunze, trestii, căpăta dungi pe corp. In locul uniformității, el este mai interesant prin desenele variate ale epidermei. In acelaș timp cine venia cu haina animalului mort, sau din propriile lui răni, era mai *interesant* pentru cei cari îl așteptau; putea să se mândrească. Deci o sumă de sentimente cari duceau spre o desenare a epidermei cu anumite substanțe după anumite forme. Iată origina foarte veche a acestui obiceiu care în țarile calde, unde nu-i nevoie de îmbrăcăminte, s'a ajuns la desvoltarea pe care o pomeneam. N'ar trebui să ne mire prea mult

www.dacoromanica.ro

această lunecare, ca să nu-i zicem aberație, fiindcă până în timpul din urmă, chiar în sfera popoarelor celor mai civilizate, obiceiul înfrumusețării epidermei a durat și durează nu numai sub forma colorării feței, dar și sub forma desenului tatuării pe care l'am amintit în Africa, în deosebi în regiunea Oceaniei. Un medic englez într'o revistă face o constatare foarte curioasă: dela un timp el nu s'a mai ocupat de medicină, ci s'a ocupat de înfrumusețarea bolnavilor lui, a devenit meșter de tatuare. A avut 17.000 de clienți între cari sunt și persoane din societatea așa numită aleasă, întrucât se știe că sunt anume categorii sociale cari au o predilecție deosebită pentru un fel de stampile; marinarii în primul rând. La ei lucrul se leagă cu oarecari preocupari religioase. Amenințați de atâtea primejdii, tatuajul le este un fel de *talisman*. Mai sunt o categorie, neonorabilă, cei din închisori, cari au predilecție pentru tatuare. Poate cu gândul de a se reabilita într'un fel oarecare, de a acoperi vina printr'un fel de procedere mistică, printr'un simbolism tainic personal. Deasemeni mai sunt și alte categorii sociale pe cari nu le mai pomenim.

Fapt este că în momentul de față în țari civilizate, acest obiceiu al tatuării, trăește. In legătură cu învestmântarea se cuvine să pomenim ceva despre păr, parul capului care face parte din anexele de ocrotire. Mai înainte de toate o observare generală; toată populația primitiva lasă părul să creasca fără nici o îngrijire: Australienii, Wedda in India, Pigmei în mijlocul Africei, Boșimanii, Fuegienii în Țara Focului, toți lasa parul sa creasca fără îngrijire și îl consideră ca un fel de haina ocrotitoare pentru cap. Fuegienii au părul destul de lung. Pigmeii, Boșimanii au

www.dacoromanica.ro

părul cel mai scurt, gros, moale ca boaba de piper. Wedda, Australienii, dimpotrivă au părul ondulat, nu creț. Iată tipuri deosebite de păr, totuși toate la fel. Din considerațiuni pur utilitare în raport cu gradul de desvoltare la care au ajuns, aceștia lasă părul cu totul în stare de libertate fără nici o îngrijire. Când omul a ajuns însă pe o treaptă mai ridicată de civilizație, se înțelege, că și părul a început să fie cultivat în raport cu nevoile de ocrotire a capului. Anume începe să fie posibilă un fel de diferențiere după tipurile părului, deosebind trei tipuri de păr. Intâiu părul lung și gros, drept. Gândiți-vă la Chinezi, în genere la Mongoli. Al doilea părul mai puțin lung, dar vălurit, puțin ondulat, fiind mai subțire și ceva mai gros. Gândiți-vă la populațiile Europene, la India la Dravidieni. Insfarșit, părul cu totul scurt, la Pigmei și la Boșimani.

Se înțelege paralel cu haina și tipurile acestea deosebite, părul nu poate să rămâe fără o anumită interpretare. Anume cei cu părul mai bogat, cu părul mai gros și mai lung în chip de plete, care le acopere nu numai capul ci și spatele, uneori corpul întreg până aproape de tălpi, trebue să se folosească de acest păr ca un fel de binevenită *protecție*, mai ales cei cari se gaseau în regiunile apropiate de clima polară. Așa este cazul cu Eschimoșii, cari lasă părul să crească. Femeea în loc să-l lase să spânzure, îl ridica în creștet, îl face moț care stă drept: o considerație estetică. In Eurazia, în regiunea Tundrelor, bărbații lasă părul să crească. Femeile îl împletesc, și anume întotdeauna într'un număr de cozi cu soț. (Veți vedea că acest lucru are însemnătatea lui). Dacă ne coborăm în regiunile Asiei, cu clima

www.dacoromanica.ro

continentală extremă, în unele ţinuturi unde omul caută sa se îmbrace mai bine, mai ales în legătură cu mişcările nomazilor cari presupun şi călăritul, ceeace încemnează expunerea corpului să îngheţe, firește părul era bine venit. Iată părul lasat să crească, însă împletit şi la bărbaţi nu numai la femei. Bărbaţii cu o singură coadă, iar femeile cu un număr de cozi cu soţ. Cine a trecut prin Dobrogea noastră cunoaşte obiceiul tătăroaicelor şi ştie ce bogăţie de cozi au, cari atârnă ca un fel de cordele împrejurul capului. Este un obiceiu adus din vechea lor patrie, din mijlocul Asiei. Obiceiul acesta în spre Sud capătă fel de fel de variante. In secolul al XVII-lea Dinastia Manchu a luat în stăpânire marele Imperiu Chinez până în secolul al XX-lea când dinastia fu detronată. Atunci s'a început o modă nouă: Li s'au impus Chinezilor ca părul să-l poarte sub formă de *coada.* Mari pedepse pentru cei cari nu voiau, până în cele din urmă coada Chinezilor devine un fel de signatură naţională. Aceasta a fost până la revoluţia din 1911-1912, când obiceiul a fost înlăturat.

In orice caz vedem părul lung şi în Lumea Noua şi în cea Veche. La Eschimoşi şi în regiunea Tundrelor parul este o complectare a hainelor. Chiar în regiunile mai sudice, parul lung este cultivat ca o anexă a îmbrăcămintei. S'a întins însă ca modă în părţile mai sudice. In Lumea Nouă avem fel de fel de forme începând dela Nord către Sud. Iată marea abundenţa a părului Pieilor Roşii cari purtau plete lungi In regiunea Marilor Lacuri sunt raşi pe o bună parte din cap, ramânând numai un moţ în vârful capului, ceeace însemnează curaj, sfidarea adversarului, cum este creasta cocoşului. Alţii lasă curata creasta,

www.dacoromanica.ro

numai o dunga de păr în vârful capului. Ca să fie mai chipeşi pun şi pene de vultur, şi ghimpi dela porcul ţepos din cari se fac condee. Agresivi ca şi cum ar servi la atac. In faţă, părul este retezat ca să nu cadă pe ochi. La alţii părul este lăsat să atârne spre pământ. Este o adevărată haină. Impodobirea mai stă în legătură şi cu distincţia socială: ceeace se adaugă, pene de vultur, sunt cele mai înalte distincţii. Numai cine a omorât pe adversar cu mâna lui are dreptul să-şi pună pene de vultur. Asta, în legătură cu bogăţia părului, în legătură cu consideraţii etice, colaborând, pe lângă părul natural, şi cel animal. Pornind din regiuni unde părul este întreg, ajungem, peste Cordilieri, în mijlocul centrului de civilizaţie, în Mexic şi Peru, la un obiceiu contrar: părul total ras. Aci nu este nici o legătură între climă şi păr. Ar fi trebuit pe podişurile înalte unde temperatura este scăzută, mai ales în timpul nopţei, corpul şi capul să fie apărat; dimpotrivă părul este total ras. Aceste variante au consideraţii altele decât cele higienice.

Dacă trecem la părul ondulat, pornind din centrul acesta al părului gros, lung şi drept, spre India, peste tot Iranul, peste Europa, avem părul pe care îl cunoaşteţi cu toţii. Cum a evoluat cultivarea părului în aceste regiuni, este de prisos să mai pomenim Din notiţele istorice ştiţi că dela regiune la regiune, cât de deosebite erau aspectele popoarelor indigene, unele cu părul total ras, cum erau Sumerii şi Egiptenii. Alţii aveau părul abundent ca Asirienii, cari împleteau şi barba în şuviţe bine stilizate Vechii Greci aveau plete mari, Romanii la fel. Dela o vreme ştiţi cu toţii, că faţa a fost rasă cu desăvârşire. Moda a

www.dacoromanica.ro

fost luată dela Greci și dela Romani. Mai departe, din contactul cu barbarii cari aveau chică bogată (cazul Dacilor, Germanilor, Galilor), a venit moda părului lung, numai pentru cei cari trăiau în țările mai reci. Dar părul lung, barba mare era considerată ca semn al regalității. Un preot sau un suveran cu părul tuns, era o abominație. Noi avem și un proverb: „merge vestea ca de popa tuns". Fiindcă am vorbit de părul capului și fiindcă pomeneam și de înlăturarea părului, modă care se schimbă,— aci păr tuns sau ras, aci lăsat să crească, — țin să subliniez ca un amănunt etnografic important, faptul că nu trebuiau oamenii să ajungă la uzul metalelor ca să găsească mijlocul de a curăți epiderma de păr. In Africa în unele insule ale Indoleziei găsim obiceiul raderii părului fără nici un instrument de metal; este destul o fâșie ascuțită de bambus. Am citit povestirea expediției care a durat 4 ani în Noua Guinee în timpul războiului, condusă de un german silit de împrejurări să nu poată pleca, și am dat peste acest amănunt curios al raderii cu un ascuțiș de bambus, pe care o fac indigenii cu mare îndemânare. Europenii deprinși cu instrumente de metal, când au încercat să repete operația și-au umplut fața de sânge, ceeace însemnează că uneltele sălbaticilor, sunt adesea creații ale dexterității în legătură cu unele nu se poate mai simple. Ce poate să fie mai comun decât acel bambu care poate să înlesnească anume procedere în ceeace privește haina, îmbrăcăminte, îndepărtarea părului și așa mai departe. Iată cum cădem în eroare când plecăm dela imaginea vieții noastre civilizate. Iată că Papuașii din Noua Guinee se servesc de un briciu de lemn. Din cele înșirate până

www.dacoromanica.ro

acum vedeți că parul, la rasele cari au o pilozitate abundentă, părul lung și gros drept, cum este cazul Mongolilor: sau nu așa de lung, părul ondulat al Europenilor, a fost fel și chip tratat dupa imprejurari, ținând seamă de oarecare interes higienic, alaturi de considerații estetice și etice.

Dar ce am văzut la toți acești oameni este nimic față de arta îngrijirii parului, modelării părului la cei cari au părul mai puțin: anume la Negrii. Aci este un capitol nu se poate mai variat în ceeace privește forma pieptănăturii și materialul pe care îl întrebuințează pentru tratarea părului, — ceeace noi numim cosmeticuri, — sau în ceeace privește culorile pe care le întrebuințeaza pentru a da parului ungerile cuvenite după interesele etice sau estetice, sau semne sociale etice. In ceeace privește metodele nu le putem înșira pe toate. Ar fi o muncă enormă sa descriem toate fanteziile care au trecut și trec prin mintea indigenilor, întrucât nu numai dela un trib la altul pieptanatura se deosebește, ci adesea dela un sat la altul, fiecare cautând sa întreacă pe celălalt. Bărbații în primul rând, fiindcă barbații se îngrijesc mai mult de păr decât femeile care sunt ocupate cu toată gospodăria. Bărbații își fac o fală din pieptănătura parului lor, care au formele cele mai neașteptate. Dar nu numai ca forma, ci și ca materii, parul amestecat cu atâtea substanțe, uneori necitabile și modelat într'atâtea forme, încât rămâne cineva surprins de enorma muncă pe care trebue s'o depună un sălbatic, nu în interes higienic, nici vorbă, higiena n'o găsim în țările calde, ci din interes fie etic fie estetic. Formele sunt așa de variate și ciudate, materialul așa de neașteptat, încât nu-ți vine să crezi.

www.dacoromanica.ro

Capul e transformat într'un fel de buturugă, părul acoperit cu răşină multă, materii lipicioase, modelat în fel de fel de coroane şi coroniţe, în fel de fel de şuviţe mai groase şi mai subţiri, raşi în unele părţi. O grădinărie în par; lăsându-se strate cu desăvârşire goale, iar altele trebuind să iasă în relief; o arhitectură atât de complicată, încât este o adevărată problemă somnul la asemenea oameni. Cine lucrează să-şi facă cu atâta osteneală o coafură nu se poate resemna ca s'o piardă. Atunci capul trebue ferit de contactul cu pământul: Somnul trebue să fie în legătură cu perne speciale, cari nu sunt perne ci nişte mici scăunele. Gâtul este aşezat pe scaun, iar capul spânzurând, pentruca toată arhitectura să nu fie cumva atinsă de pământ. Iar când coafura este lungă de un metru şi jumătate, atunci capul trebue sprijinit de o grindă. In felul acesta poate să stea în echilibru mai stabil. Dar ce echilibru pentru gâtul celuia care doarme! Iată la ce ciudăţenii a ajuns făptura omenească, numai la gândul de a-şi satisface sentimentul estetic. Mai departe, vă daţi seama că părul în toate regiunile acestea, din acest punct de vedere trebue să prezintă oarecare interese speciale. Cine citeşte descrierile de călătorie nu mai are impresia pe care ne-o facem noi despre „Raiul Equatorial". In ceeace priveşte comoditatea, veţi vedea că noi suntem într'un adevărat paradis, mai ales în timpul iernei când lipsesc ţânţarii. Pe când în regiunile equatoriale omul este chinuit de fel de fel de vietăţi marunte între care sunt şi vietăţile mărunte traind sub formă de paraziţi pe corpul lui. Atunci, în tratarea părului, trebue să intre şi instrumentul pieptene.

www.dacoromanica.ro

PRELEGEREA XXI. *19 Februarie 1936.*

Intrucat parul este o anexa importantă a corpului, în ceiace privește protegurea lui, în deosebi a capului, un organ așa de important, am aratat ce se poate spune din punct de vedere etnografic, cu privire la felul cum este tratat, cu alte cuvinte împletire lui. In deosebi în regiunile centrale ale Africei, mai ales pe podișul de răsărit; deasemenea în marea insulă Noua Guine unde parul este foarte abundent, vrând nevrând, omul trebuia să facă lucrul acesta. Aci s'a atins o desvoltare superlativa a coafurei. Mai departe, în Polinezia găsim iarăși ceva impresionant: este depărtarea părului depe cap ca să fie înlocuit cu tatuajul. Parul este ras, deabia mai rămân câteva moțuri, iar restul capului neted ca să fie tatuat. Nu era destul tot corpul, ci se ajunge la tatuarea pleoapelor, buzelor și genelor. Iată acum și capul desbrăcat de păr ca să lase loc pentru tatuat. Nu ne-am ocupat de varietatea formelor de împietire, fiindcă este extraordinara. Spuneam că este destul să răsfoiești o operă etnografica, numai cu privire la împletitul părului în Africa, să rămâi uimit, de varietatea de forme, în acelaș timp de nerozia acestor ocupații cari duc la situații incomode. Pomeneam că oamenii nu pot sa doarma.

Relev încă un fapt: Omul nu s'a mulțumit cu culoarea părului. Fiecare rasă considera ca un fel de sumum să sublinieze culoarea lor. Negrii nu se mulțumesc cu culoarea părului lor, ci gasesc de cuviință sa-i dea altă culoare. Așa de pildă Bakairii, Pieile Roșii din Brazilia, ați văzut că vopsesc epiderma în roșu.

www.dacoromanica.ro

Pieile Roșii din America de Nord, împrejurul Marilor Lacuri, își vopsesc și corpul și capul cu roșu. In Arhipelagul Solomon, la răsărit de Insula Noua Guinee, indigenii își vopsesc părul cu verde. Nu trebue să vă minunați de culoarea verde, deși se pare în afară de ordin. Poporul român are un proverb ironic: „Cal verde nu s'a mai văzut". Vedem și din unele țări civilizate ale Europei o întrecere în ceiace privește schimbarea părului. Toate acestea sunt chestii de deprindere; când te-ai deprins cu un lucru ți se pare normal. Când a văzut întâia dată un călător European Negrii cu părul roșu, cel dintâi gând a fost să-i asemene cu dracul: Negrii și cu flăcări roșcate în cap. Dacă ne deprindem însă cu aceasta, ni se pare că sunt lucruri dela sine înțeles să fie așa.

In ceiace privește cosmeticurile, relev că sunt combinații care mai de care mai extraordinare; parcă făcute întradins să se depărteze de linia normală a vieții. Când am vorbit de hrană, cea dintâi categorie a civilizației omenești, am subliniat faptul că hrana este un criteriu foarte important, ca să judeci cât de departe au ajuns unele popoare în acomodarea, cu mediul geografic „Spune-mi ce mănânci ca sa-ți spun cine ești". (Este un criteriu important pe care îl puteți aplica și poporului nostru. Străinii au găsit că Românii sunt subalimentați și asta înseamnă o lipsă de civilizație). Dar tot asemenea se poate spune și în latura îmbrăcămintei. Un vestmânt higienic care se potrivește cu condițiile mediului geografic, este un criteriu important pentru clasificarea cuiva în ceiace privește treptele de civilizație.

Să spunem câteva cuvinte despre pieptene. Ce valoare are

www.dacoromanica.ro

pieptenele, ce interes etnografic are, și care este origina lui? Când este vorba de origina unei unelte, suntem supuși primejdiei de a judeca după unitatea de măsură a civilizației în care ne aflăm. Ca o prudență, e bine totdeauna să iei cât mai mulți termeni de comparație. Pentru că este vorba de o unealtă accesorie a părului, întâi să ne gândim la ce servește această unealtă. Rolul higienic este cel dintâi, desigur. Totuși nu-i așa. Sunt și alte preocupări cu totul deosebite. Pede altă parte trebue să ne temem de generalizări și să nu sub-prețuim viața sălbaticilor, pentru că adeseori găsim în latura civilizației lor amănunte de preț; unele unelte care nu le găsim în țări de considerabilă civilizație. Iată sălbateci care au nelipsita perie de dinți: câți din masa populației unei țări civilizate simt trebuința acestei mici unelte? Așa dar să procedăm cu mare băgare de seamă, când este vorba de judecarea altora. Mai mult decât atât, se găsesc unelte la sălbateci neprevăzute: bunăoară o linguriță mică întrebuințată pentru urechi și pentru nas, lucru care ne face să rămânem uimiți în primul moment, de grija deosebită din partea sălbatecilor pentru un organ așa de important ca urechea. In ceiace privește pieptenele, îl găsim generalizat aproape pe toată fața pamântului deși sunt și regiuni unde nu există. Cum este lesne de înțeles, întrebuințarea lui trebue să fie întâi cea higienică. Intr'adevar ceva caracteristic pentru populațiile sălbatice, este o mare murdărie pe corp. Când a început să se descrie prin secolul al XVIII-lea cu mai multe amănunte viața sălbatecilor, (inainte noi eram dispuși să-i considerăm ca un prototip al omului apropiat de starea celui primitiv, ca urmași direcți ai

www.dacoromanica.ro

lui Adam cu calităţile lui Adam şi Eva din Rai), realitatea a fost că viaţa lor este de parte de a fi idilică. Murdăria corpului lor este nu se poate mai mare. Rari sunt acele cazuri când au grije să-şi spele epiderma în fiecare zi. Totuşi, aşa este cazul bunăoară cu insularii Polineziei unde baia de fiecare zi este ca un fel de obicei al localnicilor. Oceanul are o temperatură foarte potrivită pentru baie, iar pescuitul de toate zilele îl duce în apă. Pe când sălbatecii continentali deobicei trăesc într'o stare de murdărie greu de conceput. Iată bunăoară o descriere cu privire la Papuaşii pe cari i-am citat şi cu alt prilej. Spuneam că părul lor este abundent şi au atins trepte superlative în ceiace priveşte varietatea formelor de împletit.

Ascultaţi ce spune un călător despre ei: „Niciodată foarfecele nu trece prin părul lor gros care creşte ca o tufă. Aci se adăposteşte nu numai praful, dar jegul se adună pe cap, iar păduchii, îi culeg, când găsesc un moment liber, dar mai ales în timpul mesei. Niciodată nu piaptănă şi nu spală părul, ca şi restul corpului, care nu cunoaşte atingerea cu apa, decât doar când se întâmplă să cadă ploaie; aproape totdeauna părul spânzură până jos de urechi, în care se adună necurăţenie de mai multe luni, ceiace nu-i sperie pe localnici, dacă nu le împiedică auzul. (Se ştie cât de necesar este acesta unor războinici şi unor vânători atât de neobosiţi). Iar în acest scop ei fac o găurice prin păr, prin care introduc un scarabete în pavilionul urechei şi acesta scoate necurăţeniile din tubul auditiv". Iată pe ce cale ciudată, trebuind să facă un fel de sondare spre ureche, ca şi cum ar descoperi urechea ca un organ ascuns, şi apoi să intro-

www.dacoromanica.ro

duca acolo o anume insectă. Cine ştie cum a cunoscut această insectă, care la rândul ei să se ocupe de curăţirea urechei. Am citat întradins aceste curioase pagini, ca să vă daţi seama în câtă necuraţenie a trebuit să trăiască omul până s'a apropiat de civilizaţie. Nu-i de mirare, — observaţia este a călătorului, — când stai în apropierea Negrilor, că îi vezi frecându-se, scărpinându-şi pielea, fiecare în luptă cu fauna lui individuală. Din acest punct de vedere, începând dela Oceanul Inghețat până la Capul de Sud Continental, găsim acest obicei penibil pentru specia omenească, Homo Sapiens, are mereu preocuparea cu totul animalica a luptei cu insectele. Era deci dela sine indicat, ca în războiul acesta împotriva paraziţilor, să-i vie în minte să născocească o unelţă. Firește întâplator, întâi mâna liberă era prima formă indicata. (Nu trebue să ne mire, oricât de curios se pare, că unele ţări de foarte tânară civilizaţie până în mijlocnl Europei, şi în unele ţări foarte civilizate, se păstrează încă amintirea obiceiului de a se face această străveche vânătoare, unul în capul altuia).

Omul însă a căutat să găsească mijlocul pentru înlesnirea acestei vânători. Decât cu mâna liberă, s'a gândit să facă o mână artificială cu degete mai subţiri şi mai multe, să poată prinde ce era în păr, şi atunci s'a născocit pieptenele, făcut din fel de fel de materii. Din corn, din os, din lemn şi chiar din coji. (Intr'o lucrare de etnografie am găsit forma de pieptene din coaje de mesteacăn: pieptenele Eschimos). In ce măsură se poate servi de un astfel de pieptene, nu ştim. Insă coaja trebue să fie foarte rezistentă. Nu vom încerca sa descriem forma extrem

www.dacoromanica.ro

de variată şi nici dimensiunile lui. Voi sublinia însă urmatorul fapt: dimensiunile sunt uneori axtraordinar de mari (piepteni de 2 şi $^1/_2$ palme cum sunt la Suahei în Africa) iar în alte părţi, sunt de jumătate deget. Dintr'odată, astfel de dimensiuni, nu urmăresc nici un scop utilitar. Sunt ornamente pentru înfipt în păr. Iată, cu privire la dimensiunile pieptenului, câteva fapte, cari arată că nu poate să fie vorba de pieptene numai ca unelţă higienică, ci şi ca simplu *ornament.* Sunt două categorii de piepteni: (sunt şi regiuni unde pieptenele nu există, Australia), pieptenele *simplu,* dintr'o singură bucată, de os, lemn, sau corn. Apoi piéptenele *compus* dintr'o sumă de dinţi resfiraţi; pieptenele pentru o coafură foarte bogată, cum este aceia a unor Negrii. Câteodată sunt mulţi piepteni, unul lângă altul, bine strânşi, împletiţi cu fire flexibile de palmier. Găsim pentru tipul acesta din urmă numai regiuni din emisfera Australă; îl gasim în Polinezia şi mai departe în America de Sud, începând din Brazilia până în Pampe şi în Indonezia. Cum s'a întâmplat ca pieptenele compus să fie răspândit numai în aceste regiuni, este greu de expllcat, mai ales că sunt populaţii cu părul atât de deosebit. Unul este părul Pieilor Roşii din Pampe şi altul este părul din regîunea Indoneziei. Este o curiozitate, dar acest pieptene compus, are însemnătatea lui. Când vom ajunge la o clasificare a regiunilor în cercuri de cultură şi civilizaţie, veţi vedea că unele amănunte au însemnătatea lor. (Este destul câteodată o caracteristică pentru complexul de caractere, ca să ajute sa defineşti o regiune oarecare).

Fiindcă fusese vorba de hrană ca de un coeficient de civi-

www.dacoromanica.ro

lizație, un caracter după care pot aprecia gradele civilizației unui popor, deasemeni în ceiace privește îmbrăcămintea ca mijloc de raportare la mediul geografic putem spune: „Spune-mi cum te îmbraci, spune-mi în ce măsură păstrezi deplina curățenie a a corpului, ca să-ți spun cine ești". Din acest punct de vedere, lipsa paraziților poate să fie considerată ca un caracter foarte sigur pentru depărtarea de starea primitivă a vieții sălbaticilor cari trăesc într'o totală necurățenie și sunt chinuiți de paraziți foarte numeroși. De multe ori criteriul acesta este mai semnificativ decât multe altele. Gândiți-vă la vestitul criteriu care circulă de dimineață până seara; analfabetismul. Insă este mai important să știi câți trăesc higienic în țara noastră, decât câți știu să scrie și să citească. Intr'o publicație, citeam pentru un sat cifra de 186 de femei suferinde de boli venerice. Înțelegeți bine, să mai întrebi de analfabetism în astfel de condițiuni, este o ironie. Este mai bine să întrebi, în ce măsură corpul este apărat de necurățenii, pede o parte este îngrijit, ca să fie apărat față de boli printr'o hrană suficientă, și are, pede altă parte, o îmbrăcăminte în bun raport cu mediul geografic.

Să facem un pas mai departe. Incepem un nou capitol. Ar trebui să ne ocupăm întâi de casă, care se leagă de hrană și este ceva foarte apropiat, ceva conjugat în ceiace privește raporturile la mediul geografic. Să facem însă o parenteză și să spunem câteva cuvinte despre *ceramică*. (Veți vedea îndată motivul pentru care intercalăm ceramica, pe care n'am tratat-o cand a fost vorba de hrană). Când se gândește cineva la numeroasele unelte de cari omul se servește pentru procurarea și

www.dacoromanica.ro

prepararea alimentelor, în centrul acastor preocupări, parcă stau uneltele de cari omul se servește pentru pregătirea alimentelor cu cari se hrănește. Când privești într'un muzeu mulțimea obiectelor de ceramică, începând dela cele mai simple până la cele nu se poate mai împodobite, (gândiți-vă un moment la ceramica greco-romană sau la marile vase chineze sau japoneze) simți îndată, dacă e vorba de origina ceramicei, că te gândești la inventarea uneltelor ceramicei, în legătură cu hrana de toate zilele. Insă omul în ceiace privește descoperirea uneltelor, n'a mers întotdeauna pe același drum în toate regiunile pământului și nici n'a ajuns la aceleași rezultate. Câteodată a luat drumul cel mai lung și mai greu, pentru a deslega o problemă. Indată ce ne ocupăm de ceramică, e bine să ținem seamă de o sumă de fapte culese din viața sălbaticilor actuali, ca să putem reconstitui în linii mari, măcar aproximativ, calea prin care a ajuns omul în timpul străvechiu la găsirea uneltelor cari sunt întrebuințate în viața de toate zilele la ceiace se numește bucătărie.

Un etnograf dintre cei mai puțini preveniți în fața naturei, afirmă cu privire la Pieile Roșii din America de Sud, următorul lucru: „Nu-i nici o legătură între *oală* și *fierbere*". E destul atât, ca să devenim atenți. Atunci cum a ajuns omul să descopere oala? Cum a ajuns omul la născocirea celor dintâi unelte de ceramică? In viața de toate zilele nici n'a fost nevoie, pentru hrană, de nici un intermediar. Omul s'a hrănit ca și atâtea animale, luând direct hrana și apa, din natură. Este cazul laptelui din nuca de palmier: însăși nuca este o cupă. Sau cazul animalului care se pleacă să bea apă. La fel a făcut omul, și face și

www.dacoromanica.ro

pană astăzi. Iată o observaţie vrednică de meditat. Bakairii dintre toţi Pieile Roşii din America de Sud sunt singurii cari aduc apă bună de băut din isvoare limpezi, pe când Mihuacu, Miniacu, Aueto şi celelalte triburi beau apă din bălţi noroioase. Este aci cazul animalelor cari se feresc de apă murdară. Insă sunt animale, caii, cari nu beau apă stătută. Boii se mulţumesc şi cu astfel de apă. Oamenii, deasemeni, unii sunt alegători în materie de apă, alţii sunt indiferenţi. Şi atunci, trebue să ţinem seamă de toate aceste împrejurări ca să vedem în ce chip s'a putut ajunge, ca omul în hrana şi băutura zilnică, să se servească de anumite unelte, care să-i păstreze şi apa şi hrana în condiţiuni mai higienice.

Ca un fel de treaptă dela starea animalică a băuturei directe din apa care curge pe *pământ,* a fost apa luată din *pumn.* In Vechiul Testament este un amănunt semnificativ: un general a fost sfătuit de Iehova să aleagă numai soldaţi cari nu se pleacă să bea, ci iau apa în pumni. Aceştia sunt de o treaptă superioară faţă de cei cari se pleacă, ca animalele. Când a început omul să se intereseze de transportarea hranei şi a apei aşa de importantă, câteodată mai importantă ca hrana, a găsit în natură de-adreptul unele unelte, ca să nu mai fie nevoie să le inventeze. *Scoica* este o cupă şi ea poate servi pentru transportul apei şi pentru băutură. Dar sunt şi plante a căror fruct au o coajă, care deadreptul imită şi poate să ţie locul uneltelor de cari omul se serveşte la masă. Ştim din ţara noastră că este o plantă care se numeşte *tigva* sau tivgă, (cucurbita lagenaria), care are forma câteodată lunga, alteori stilizata sub formă de *garafa* Omul a

www.dacoromanica.ro

băgat de seamă de timpuriu că astfel de fructe, cari sunt numai coji, că aceste coji rezistente se pot modela întradins. Dacă o plantezi, să zicem într'o tufă, fructul când crește trebue să ia o formă neobișnuită potrivită cu rezistența pe care o întâmpină creșterea lui. Astfel de fapte le-au observat Pieile Roșii. Ei tratează această plantă ca o uneltă. Leagă tivga de gard cu sfori sau benzi de o lățime oarecare. In felul acesta, fructul trebue să se desvolte în condițiunile voite. Când se sparge tivga sunt în stare să o cârpească: fac găurele împrejur cu un fir și o cos ca apa să nu mai curgă, pe de altă parte o acopar cu fel de fel de ornamente. Iată că desenele cari se adaugă plantei sunt un *început de ceramică pe scoarța unui fruct;* câteod tă se servesc chiar de *lacuri* anumite cari dau interiorului mai multă rezistența. Au început dela o vreme să fie lăcuite fel de fel de forme de de acestea cu aspect deosebit. Iată și interiorul acoperit de un lac, *(funingina* unui anumit palmier amestecat cu rașină și cu *sucul* anumitor plante).

Găsim deci o serie întreagă de exploatare a unor coji de fructe, cari au dat putința omului, din timpuri stravechi, sa se servească pentru transportarea apei și păstrarea apei, unelte pe cari natura însăși i le procură, fără să fie nevoie de o technica specială. Apoi servindu-se de alte materiale, cu un procedeu mai complicat, îl duse la ceiase se numește ceramica, până la forma cea mai desvoltată. Iată pe ce cale firească a putut să să apuce omul. La sălbaticii de astăzi găsim elemente ca sa putem reconstitui calea pe care s'a desvoltat ceramica la început. Ca să vedem stadiile prin cari a trecut, va fi necesar sa observam

www.dacoromanica.ro

răspândirea ceramicei pe fața pământului, unde se găsesc vase și unde nu, și în ce condiții s'a făcut trecerea dela vasele naturale, spre acelea construite din pământ, spre ceramica propriu zisă.

PRELEGEREA XXII. *21 Februarie 1936.*

Fusese vorba de începutul ceramicei. Ne întrebasem cum a ajuns omul la o technică atât de variată, care în unele muzee etnografice, chiar la muzeele de artă, ocupă un loc nu se poate mai însemnat. Cine a văzut odată un mare muzeu, să zicem acela dela Louvre din Paris, rămâne uimit să găsească săli întregi destinate numai ceramicei. Vezi atâtea și atâtea forme de ceramică, încât ai impresia că te găsești în fața unei extraordinar de importante manifestări a spiritului uman. Cum a ajuns omul la ceramică?

Când zice cineva oală și ceramică, se gândește la acest important amănunt al vieții, străvechiul tovarăș al omului eșit din mijlocul animalității, *focul*, necesar pregătirii hranei. Insă nu legătura cu focul l-a îndemnat pe om să creeze ceramica, ci vasele le-a găsit deadreptul în natură, cum le găsește și astăzi. Am vazut o sumă de vase pe care natura le oferă omului de-a gata, începând dela scoici până la cojile diferitelor legume sau fructe. Dacă tai coaja sau fructul, cum este acel de tivgă, (în diferite secțiuni), sau fel de fel de forme de bostănei, (uneori rotunzi, alteori lungueți, tivga capătă o formă de garafă), în jumatate, fiecare bostănel îți dă 2 *strachini, cupe, pahare.* Pe urmă

www.dacoromanica.ro

omul a început să imite artificiel unele din aceste fructe Spuneam despre Pieile Roşii că leagă întradins fructul acesta cu şuviţe de rafie, sau alte plante flexibile, şi atunci bietul fruct trebue să ia forma spre care a fost silit.

Prin urmare sunt atâtea posibilităţi, ca omul sa intervie pe lângă natură, modificând ceiace natura îi da de-adreptul, ca sa ajungă la variatele forme de vase. In ceiace priveste modelarea, ajunge până la *ornamentare*. Suprafaţa bostănelului este scrijilata într'adins şi poţi să însemni ce vrei pe ea; rana se cicatrizeaza putând să imprime cojii fel de fel de desene. Dar poţi face aceasta nu numai scrijilind, ci şi cu ajutorul *focului*. Pieile Roşii pun beţe în foc, beţe dintr'un copac des, şi cand sunt dogoâ'e de foc, le aşează în anumite direcţii pe suprafaţa ti gei deadreptul. (Este procedeul pe care îl întrebuinţează şi cofarii noştri: au un fel de frigare aprinsă în foc pe care o pun deadrept l peste coaja bradului, şi cofa iese la iveala cu acele desene negre pe lemn alb). Pe dinafară fructul este neted, dar omul a vrut si interiorul să fie tot aşa de neted. Foarte bine: iata sucul unei plante, o anumită materie reşinoasă, şi iată *spoit* interiorul vasului natural. Aşa dar toate elementele ceramicei.

Acum este întrebarea: cum a ajuns omul să creeze vase artificiale, anume să le creeze dintr'un material fragil, din *lut* şi din *argila* plastică, şi să-i dea acelui material o *duritate* aşa cum se vede la toate vase'e arse: duritate pâna la *sonoi it te* (vibrează ca o coardă de vioară) şi in acelaşi timp sa fie cu desăvârşire *impermeabile* pentru apa din afara ca şi pentru cea dinăuntru.

www.dacoromanica.ro

Mai înainte de toate, să vedem dacă descoperirea ceramicei, într'adevăr poate să fie considerată ca un fel de treaptă inevitabilă în desvoltarea omenirii; să zici adică: cine n'a ajuns la ceramică s'a oprit la o treaptă inferioară. Nu este aceasta cazul pentrucă sunt regiuni întregi unde *ceramica este şi astăzi necunoscută,* cu toate că populaţiile din acele regiuni sunt, în unele privinţi, foarte desvoltate, ajunse pe o treaptă înaltă de civilizaţie şi cultură. Polinezienii n'au ceramică, dar populaţia polineziană din câte puncte de vedere este superioară altor populaţii cari au ceramică! Apoi în toată regiunea Asiei centrale, unde se desfăşoară viaţa păstorilor, nici urmă de ceramică. Mongolii nici nu puteau să aibă oală. Cine umblă necontenit împachetând şi despachetând, îşi strâng tot calabâlâcul şi pornesc mai departe, iarăşi descarcă, iarăşi desfac, cine pleacă necontenit din loc în loc, acela numai cu oale nu poate umbla: din capul locului ceramica era exclusă. In schimb au *vase de piele* sau de *lemn.* (Mai târzie vreme au ajuns şi la vase de metal, pe care le-au împrumutat dela vecini). Sau în America de Nord, am vorbit de multe ori despre regiunile din nord-vest, archipelagul atât de interesant unde trăesc Pieile Roşii Tlinchiţi, unii dintre cei mai desvoltaţi autohtoni ai Americei. Când este vorbă de lucrarea lemnului, sunt mari meşteri. Dacă pentru îmbrăcăminte sunt daţi ca exemplu pentru forma de covor, covor după model, cu războiu vertical, despre ceramică nici urmă nu este.

Aşa dar din capul locului, nu trebue să creadă cineva, că ceramica constitue un fel de fază inevitabilă, pentru desvoltarea civilizaţiei omeneşti. In acelaş timp vedem la cei cari au născocit

www.dacoromanica.ro

ceramica, lucru necrezut, vedem multe vase curioase, nu cu fundul neted ca să le aşezi cu fundul lângă foc, cum se cuvine unei oale în care trebue să ferbi ceva, ci forma este *convexa*. Cum se poate ceramică fără fund, sau nu cu fund neted, orizontal ca să poată fi apropiat de foc, să ţină un lichid sau altceva pentru hrană, ci să stea într'un echilibru nestabil?

Să trecem un moment la ceramica dintr'o regiune mai izolată, din Lumea Nouă şi să vedem cari sunt tipurile de vase la cari a ajuns omul, în regiunea aşa de bine apărată cum este marea Pădure Braziliană. Găsim la Pieile Roşii, Bororo, 3 tipuri de vase: anume unele foarte mari. Nici nu pot să fie numite oale; au diametru de trei sferturi de metru. Mai degrabă trebue să le numim căldări. In ele se fierbe mandioca, după ce este fărămată. O căldare aşa de mare ca acelea în cari se face săpun, nu poate să fie suspendat pe ceva, ci este pusă pe 3 stâlpi de argilă sau pe 3 pietre. Al doilea, o serie de cratiţe cam dela 10—24 cm., dar foarte rare. (Cele dintâi nu putea să fie dese din cauza dimensiunii lor). Insfârşit a treia categorie este cu atât mai interesantă, sunt *străchinele cu fundul convex* şi cu fel de fel de forme; forme de animale. Inchipuiţi-vă o broască ţestoasă întoarsă cu spinarea în sus. Dacă răstorni strachina acestor Piei Roşii, ai o adevărată broască ţestoasă. Este o modelare uşoară ca să-i dea lutului o formă de strachină. Incep dela margine să facă un cap de broască, o coadă etc.

Pe deasupra nu-ţi dai seamă de forma aceasta, dar când o întorci cu fundul în sus, vezi carapacea broaştei ţestoase; altele au spirale mai stilizate, ori sunt labele cele lungi, sau altele au

www.dacoromanica.ro

o forma de rața, și atunci trebue să fie un fel de joc al labelor; sau forma unui liliac deasemenea iarăși utilizata depe margine. Pe dos privite au fel de fel de figuri, semne de broască, rațe, etc., iar pe deasupra sunt convexe.

Cum se face această modelare? Foarte ușor: cu *mâna liberă* lutul este framântat. Cei cari au observat cum lucrează femeile Pieilor Roșii, s'au minunat cu ce repeziciune prind marginea lutului modelând-o, și cum sub forma aceasta de strachină iese indata ceva care seamănă cu un animal. Este întrebarea cum a ajuns omul să imite pentru niște vase cari au o utilitate reală, atatea și atatea forme de animale? Din jocul acesta de imitare, din diferitele feluri de a modela argila, au eșit vasele, sau trebue sa fi fost la mijloc alte împrejurări și să fi ajuns omul la vase de cari sa se servească pentru pregătirea alimentelor cu totul pe altă cale? Pentru ce cratițe așa de puține la acele Piei Roșii, la neamul Bororo așa de puține vase mari și pentru ce sunt numeroase tocmai vasele acestea *convexe* cari sunt nepractice și nici nu servesc pentru pregătirea hranei?

PRELEGEREA XXIII. *23 Februarie 1936.*

Ne întrebasem care să fi fost geneza ceramicei? Ați văzut ca intai și intâi era foarte firesc ca omul să înceapă a se folosi de vase naturale. Ne întrebăm mai departe cum a fost făcută trecerea dela vase naturale, cele dintâi întrebuințate, spre vase cu totul artificiale, creiate dintr'un material frământat de mâna omului și pus deasupra focului spre întarire, nemaipomenind anexa

www.dacoromanica.ro

numită smalț etc. Ca să lămurim lucrurile, ne hotărâsem să privim o regiune mai întinsă, să vedem cum se prezintă ceramica cea mai simplă la sălbatecii contemporani. Ați văzut un lucru curios: cercetând o regiune din Brazilia, găsisem întâi vase de mari dimensiuni. In al doilea rând sunt vase mai mici și apoi *foarte multe străchini,* adică vase (le-am zis străchini anticipând asupra formei), cu fundul *convex,* cari *nu se pot așeza.* Nu putem să ne gândim ca astfel de vase să se fi născut din lutul frământat și așezat pe foc să facă serviciul de vase, în care se fierbe ceva. Dacă s'ar fi născut în legătură cu fierberea, *trebuiau sa aiba un fund,* să poată sta lângă foc. Ne întrebasem cum s'a putut face trecerea dela vasele naturale spre aceste categorii de vase cu fundul convex, cum a ajuns omul la ideea ca lutul framântat să-l așeze lângă foc și să-l întărească?

Vă aduceți aminte că toate vasele cu fundul convex erau caracterizate printr'o varietate de forme, anume forme de *animale,* broască țestoasă, rațe, liliac, pește, etc. Desene pe fund sub formă de animale și de jur împrejurul străchinei o sumă de proeminențe cari să însemne capul, coada, picioarele animalului. Atunci ne cuprinde bănuiala dacă nu cumva omul a încercat să imite anume forme de animal cu gândul utilitar, sau poate numai să se distreze, să se joace. (Jocul este inerent firii animalice, începând cu unele animale inferioare omului, puii în genere se joacă). Putea și pe calea aceasta omul să ajunga la ideea de a reproduce un chip de animal. (Am amintit că în peșteri sunt desene pe pereți, în care n'am văzut numei o intenție estetică, ci a fost și un joc cu *scop magic:* Reproducerea

www.dacoromanica.ro

formei unui animal înseamnă într'o oarecare măsură *captarea acelui animal,* pasul cel dintâiu spre *vânătoare).* Să se fi născut din joc modelarea lutului cu forme de animale, ca un fel de intermediar spre vânătoare, nu-i exclus, dacă comparăm desenele depe atatea peşteri, însă să se fi născut o anume technică numai din joc, asta nu-i probabil. Jocul este ceva trecător, el nu se stabileşte decât dacă găseşte un anumit echilibru, un anumit *interes* ca să se repete. A trebuit deci să fie o *utilitate* care sa-l îndemne pe om, să repete o formă de joc, ca să creeze o nouă ramură technică, ceramica.

Sa observăm mai departe în natură, dacâ nu cumva independent de joc şi de orice idee magică, în viaţa de toate zilele, omul primitiv a fost împins spre o technică din care să iasă o ceramica aşa de variată cum o cunoaştem. Există în viaţa omului salbatec acest îndemn spre întrebuinţarea lutului în atâtea şi atâtea forme. In regiunile unde omul se găsea alături de apă, în luncile râurilor, nu la ţărmul mării unde este nisip, adică o materie neplastică, peste tot unde omul se ocupă de pescuit, unde avea lutul la îndemână, lutul a devenit un element zilnic pe deoparte pentru ungerea corpului (vă aducaţi aminte când a fost vorba de îmbracăminte), pe de alta pentru *astuparea găurilor dela luntre.* Coşul cu lut este nelipsit dela un astfel de pescuitor, pentru luntre care necontenit ia apă. Atunci însăşi *coşul,*—fiindcă omul a trebuit sa ajunga de timpuriu la împletit, — împletitura aceasta era necontenit unsă cu lut. Iată că s'a făcut trecerea spre o utilitate, coşul care poarta ceva, spre *ungerea coşului* care poate sa ţina unele alimente cari se pot împrăştia repede,

www.dacoromanica.ro

ca semințele mărunte, ba câteodată fiind nevoie să țină și apă. O traistă bine împletită, ea singură dacă este bine împletită ține apă. Când apa se prelinge, sau coșul are o spărtură, cel dintâi gând al omului a trebuit să fie să se servească, ca și pentru luntre, de un bulz de argilă cu care să-l astupe. Iată pe ce cale, întâi cu vase naturale fie din coji, din scoici, din fructe, fie vase născute din împletirea unor fibre, adică construcțiuni pur technice, tot după technica ungerii luntrei, coșurile au putut să fie astupate, netezite și pe dinăuntru și pe din afară. (Pentru ca să astupe găurile să țină și să transporte apa). Apa aceasta, când era nevoie să fie încălzită, să moaie oarecare materii mai tari, este dusă aproape de foc, împreună cu vasul natural, și în condițiile acestea argila cu care era uns coșul, se întărește lângă foc și devine cupa unui element oarecare, fie natural fie artificial, de formă mai mult sau mai puțin rotundă, concavă, cuprinzând un lichid oarecare; iată un mic început de oală.

Dacă lucrurile s'au petrecut așa, avem dreptul să zicem ca în chip foarte firesc, cu nevoile de toate zilele de hrană și băutură, omul, ajungând la *împletit* și chiar independent de împletitură, având la îndemână atâtea *vase naturale, întrebuințând pentru astuparea crăpaturilor sau în cazul împletirii, a gaurilor dintre fibre lutul,* și ducând această compoziție în fața focului, să înceapă o technică a ceramicei cu forma cea mai primitivă de oală. In realitate lucrurile nu par să se fi petrecut peste tot așa. Prietenul cel dintâi al omului, în latura această technică a hranei de toate zilele, a fost focul, și focul a trebuit sa-l duca nu la fiertura alimentelor, ci întâi trebuia să-l fi dus la altceva:

www.dacoromanica.ro

la *frigerea lor.* Intr'adevăr, vedem astăzi în viaţa sălbaticilor cari sunt contimporani cu noi, destule ocazii că omul a făcut cunoştinţă cu această însuşire a focului de a fi un ajutor la bucătărie.

In stepe, sunt între ierburi, ascunse multe vietăţi şi este destul de uşor să dai foc ierburilor, iar vietăţile unele fug unde pot să scape, iar altele sunt ucise de flăcări Când se stinge focul, masa este întinsă: atâtea şi atâtea animale fripte deagata, mirosul se simte dela distanţă. Mirosul fripturii de sălbătăciuni, invită atâtea carnivore lu praznicul gătit de foc; până şi păsările de pradă sboară deasupra stepei. După ce se împrăştie fumul, se coboară şi ele la pradă. Tot aşa a trebuit să facă şi omul. Dar nu numai hrana animală, ci mai ales rădăcinile. Stepa se caracterizează prin desvoltarea mare a rădăcinilor, tuberculelor, etc. Când s'a stins focul toate aceste rădăcini sunt pe jumatate pregătite pentru hrană, sunt mai uşor digerate şi mai uşor mestecate. Iată în ce fel *frigerea* alimentelor a trebuit să fi fost pasul cel dintâi care s'a făcut, în ceeace priveşte pregătirea alimentelor cu ajutorul focului şi mai târziu a trebuit să fie şi fierberea.

Ca să putem surprinde în oarecare măsură în viaţa sălbaticilor de azi, în ce fel s'a făcut trecerea dela frigerea alimentelor la fierbere, să privim programul zilnic a unor Piei Roşii, a tribului Bororo. Ce fac bărbaţii şi femeile acestui trib de dimineaţă pana seară? Dimineaţa pleaca fiecare dela colibă, femeia într'o parte, barbaţii în alta. Acesta este tipul de viaţă a tuturor sălbaticilor. In cazul de faţa, barbaţii pleaca la pescuit, femeile

www.dacoromanica.ro

pleacă să adune hrană vegetală, poame, rădăcini ce se găsesc sau animale mărunte. Când se întorc acasă, bărbaţii construesc un fel de *cracană* şi o *cujbă* în mijlocul câmpului sau într'un loc unde are la îndemână lemne din plin. Trei beţe legate împreună fac o mică piramidă, iar deasupra focului de un cârlig atârnă vânatul şi pot să facă o *friptura* bună. La mijloc, între extremităţile celor 3 beţe fac o mică *plasă* de *gateje* sumar împletite, un grătar ca să nu cadă peştele pus pe această plasă şi cu flacările dedesubt iată friptura gata. Forma aceasta de a frige se obişnueşte şi în Lunca Dunărei, ceeace se numeşte friptură la proţap (nu la fel cu partea căruţei ci este o simplă nuia, sau 3 beţe unele peste altele, cari să ţină un peşte lângă flăcari la o oarecare distanţă, ca să poată fi fript). Bororo nu s'au gândit la forma aceasta de frigere la distanţă, ci au făcut o mică plasa şi pun peştele deasupra, fără nici o pregătire. Asta este isprava bărbaţilor. Niciodată bărbaţii nu fierb nimic.

Femeia după ce adună hrana vegetală, începe să frigă,— sunt fructe sau nuci de palmier sau atâtea rădăcini, mai ales rădăcinile pe cari nu le pot mânca crude, unele având un gust iute. Dacă pui rădăcina pe foc, atunci ea se coace, gustul iute dispare şi substanţa este mai cu uşurinţă mestecată. Femeea dela o vreme a muiat rădăcinile în împletituri unse cu lut, sau coji unse cu lut, ca să nu ardă repede, pentru a putea să fracezească astfel de rădăcini; rădacinile sunt puse în apă la care se adaugă şi elementul lichid a substanţei rădăcinei şi temperatura.

Aşa dar ceva interesant din partea femeii; s'a gandit la

www.dacoromanica.ro

metoda de frăgezire a alimentelor cari permit totodată şi înlăturarea prin apă a unor substanţe toxice. Dacă este aşa, urmează dela sine că omul s'a servit de vase naturale, acelea care i le prezintă natura; apoi după frigerea alimentelor s'a gândit la o nouă împrejurare, să le frăgezească în apă încălzită. Femeia a avut ideea ca acea coaje de care s'a servit la băutură s'o ungă cu argilă şi lutul lângă foc s'a întărit. In cele din urmă partea vegetală a dispărut din pricina flăcărilor şi a rămas numai coaja de lut sub forma unui mic început de oală.

Este întrebarea acum: trebuia numai decât femeia să înceapă această formă de pregătire a alimentării? Sunt indicaţii să se fi întâmplat aşa, fiindcă vânătoarea, ocupaţia bărbatului, are un caracter aleatoriu; te duci la vânătoare dar nu ştii cu ce te întorci. Pe când femeia, îndată ce a ajuns la agricultură, în chip firesc fiind şi *pazitoarea focului,* era singura care ştia unde sunt rădăcinile pe cari le ascundea. Ingrijitoarea plantelor şi a semin-ţelor adunate, în chip firesc a devenit oarecum suverană la bucătarie. Când bărbaţii nu aduceau nimic, ea trebuia să hrănească şi pe bărbat, nu numai pruncul. In felul acesta, dela un timp a trebuit să se ajute şi de oală pentru perfecţionarea bucatelor. Când şi cum s'a produs această transformare? Se înţelege, nu s'a putut dacât când viaţa a devenit relativ statornică. Aşa dar din *coaja invelită cu argilă şi apropiată de foc, a eşit începutul* oalei. Aşa se explică dece la strachinile acelea avem fundul *convex.* Ele sunt aşa, pentrucă aşa *era fructul* pe care ele îl înveleau. Chiar dacă ar fi ajuns din întâmplare o femee geniala sa nascocească şi această nouă unelţă, dar mergând din

www.dacoromanica.ro

loc în loc, aceasta este prea fragilă, nu poate să reziste. In împrejurările acelea nu putea să se fi născut o astfel de techică și să ia o desvoltare. Toate vasele acelea de care am pomenit, imitând atâtea forme de anímale, strachinile acelea nu puteau să se fi născut, decât dacă familia a devenit stabilă. Atunci este probabil că acele imitații ale animalelor stau în legătură cu un gând mistic: ajutor pentru cel care se duce la vânătoare, din partea celei de acasă, care aduce hrană pentru copii sau chiar pentru bărbat.

Insă această trecere dela alimente fripte pe foc, la alimente fierte, trebuia cu necesitate să se facă, fiindcă femeea ajungând la agricultură, a făcut cunoștință cu soiuri de plante, dintre care unele au un caracter dubios. Sunt asemănătoare la vedere, unele specii fiind deadreptul folositoare, nu se întâmplă nimic dacă le consumi, iar altele, identice cu acestea, sunt veninoase. Atunci femeea a trebuit nu numai să pregătească hrana, dar să găsească mijlocul de a înlătura partea veninoasă. Iată cazul Pieilor Roșii. O plantă, mandioca, un fel de cartof care este câteodată cu totul inofensiv, câteodată e grozav de veninos. Și atunci trebuia numai decât cartofii să fie curățiți, fărămați și transformați într'un fel de făină. Trebuiau spălați în mai multe ape, apoi fiartă toată făina la foc. La aceasta erau necesare căldările acelea mari, pentru această mandioca brava (numele este luat dela Spanioli). După ce făina este bine fiartă, apa este svârlită, iar făina care este pregătită sub forma unor colaci, se înșiră pe o prăjină. Sunt foarte rezistenți, ca un fel de pesmeți. In condițiunile acestea vă dați seama că în chip inevitabil membrii familiei, bărbații

www.dacoromanica.ro

pe de o parte, soţiile pe de alta, dela o vreme trebuia să ajungă, trăind împrejurul focului, servindu-se de vase naturale, să descopere fiertura şi să ajungă să construiască cu ajutorul lutului frământat, atâtea vase cari să păstreze la început desenul *împletirii* sau *forma vaselor naturale*. Pe urmă, când substanţa vegetală a fost distrusă, iată că rămâne partea cu lut, începutul ceramicei.

Să vedem ce fel a evoluat ceramica aceasta primitivă. Vă citez o sumă de trepte pe cari le-au stabilit cei cari s'au ocupat cu această problemă, având în vedere, mai ales, experienţa din apusul Lumei Vechi. „In paleolitic omul n'avea oală. Aceasta ar fi prima treaptă. De aci nu rezultă că cine n'are olărie, este cu desăvârşire necivilizat. Spuneam în prelegerea din urmă, că sunt regiuni unde olăria nu există, totuşi oamenii au ajuns la o înaltă treaptă de civilizaţie şi cultură. De ex. în toată Asia Centrală. Mongolii n'au deloc ceramică, au însă fel de fel de vase de lemn sau piele. Cu vremea au ajuns la vase de metal. Vă citam apoi Pieile Roşii din Nord-Vestul Americei fără ceramică, dar cu vase numeroase. Aşa dar cea dintâi afirmaţie, „paleoliticul nu cunoaşte vase", însemnează că nu avem vase din paleolitic, nu că cine n'are vase se găseşte pe o treaptă inferioară. Aşa dar să lăsăm această treaptă şi să considerăm ca treapta cea dintâi următoarea: „în neolitic încep a se ivi oale *puţin arse*". Treapta a doua, cu ivirea bronzului, este tot ceramica puţin arsă. Treapta a treia, (spunem că acestea se bazează pe experienţa din apusul Lumei Vechi din Europa). Galia începe să aibă oale destul de bine arse. Treapta a patra, Galo-Romanii ajung la o ceramică arsa bine. Treapta a cincea, sub regii merovingieni, vase foarte

www.dacoromanica.ro

arse, arse deplin. Mai târziu, treapta şasea, olăria arsa până la *vitrificare.* Insfârşit s'a ajuns la ultima treaptă când se cunoaşte *smalţul.* Va să zică pasta este nu numai bine arsă, ci este îmbrăcată cu o pătură de smalţ impermiabilă.

Sunt într'adevăr aceste trepte o scară, pe temeiul căreia să putem urmări evoluţia ceramicei pe toată faţa pământului? Desigur nu se poate susţine aşa ceva. Cine observă regiuni unde sunt arse oale, chiar în apropiere de fabricile de cărămizi, unde se face var din pietre cari nu's calcaroase, vede că materialul, după ce se stinge focul, este foarte variat: unele părţi ale materiei ajung până la vitrificare, altele sunt numai pe jumătate pătrunse de foc. Ce facem cu această schemă, dela mai puţin ars la mai mult ars? Iată că în *unul şi acelaşi cuptor,* se găseşte materialul acesta, care în realitate poate să se prezinte cu totul altfel. Atunci trebue să căutăm ca temei de clasificare alt criteriu. Sa vedem bunăoară *compoziţia,* sau felul de *modelare* a materialului, a lucrului, sau a *formei,* sau a *dimensiunei,* sau un alt criteriu oarecare. Incepând cu compoziţia, veţi vedea că nici aceasta nu este un criteriu sigur.

Cari sunt materialele de cari se serveşte omul pentru olăria din cutare regiune? Sunt materialele cari le are la îndemână acolo. Şi sunt atât de variate materialele! Chiar într'o regiune nu prea mare, un judeţ oarecare al ţării noastre. Deci compoziţia nu este un criteriu. Pe urmă este iarăşi felul muncii. Materialul poate să fie mai mult sau mai puţin frământat şi atunci compoziţia vasului, fără să stea în raport cu felul materialului, stă însă cu cantitatea de muncă, cum a fost frământat

www.dacoromanica.ro

Poţi să ai lut bine frământat, şi în aceeaşi regiune oala dintr'o pastă primitivă. Pentru asta gândiţi-vă că alături de ceramica foarte evoluată, avem acele cuptoare mici. Aţi văzut că este un simplu *ţăst;* un cuptor răsturnat şi deasupra ai alimentele pe cari vrei să le coci. Ce poate să fie mai primitiv decât acest material puţin frământat din lut? Nici nu-i nevoie să ducă cu ei un vas aşa de uşor de fabricat şi aşa de greu de purtat. Să compari compoziţia lutului dintr'un ţăst, şi să zici că pe temeiul acestui ţăst se poate urmări gradul de evoluţie a ceramicei! E cu totul greşit. Ceramica trebue să cuprindă ceeace este mai evoluat, adică exemplarele cele mai fine. Dacă ai seria întreagă până la cele mai imperfecte, se poate să ai la îndemână din seria întreagă un exemplar dintr'o parte inferioară şi să-ţi lipsească toate exemplarele caracteristice pentru partea superioară. Aşa dar nici compoziţia nu-i un criteriu pe care să se întemeeze cineva. *Forma* deasemenea nu-i aşa de variată, mai ales când este vorba de alimentare. Ce poţi să faci din bulzul de lut? poţi să faci un mic *ghiveciu,* sau să-i dai o întindere mai largă, un început de *strachină.* Dar formele acestea sunt labile, încât nu te poţi întemeia pe ele, să spui că cutare formă este caracteristică pentru cutare treaptă de desvoltare. *Mărimea* este iarăşi foarte variabilă. Dacă este vorba după mărime, atunci Pieile Roşii cari au căldări până la $^3/_4$ m. diametru, hotărât că trebue să fie pe un plan superior, faţă de materiulul din Europa, unde nu sunt căldări aşa de mari. Dimensiunea e un criteriu labil.

Ornamentul da! Ornamentul, când oamenii încep să fie stabili, este un criteriu mai delicat care poate să îndrumeze pe

www.dacoromanica.ro

etnografi, să-i orienteze pentru clasificarea documentelor etnografice. Dar asupra acestui capitol vom reveni mai departe. Poți să te orientezi dacă știi ce însemnează desenele depe strachină, sau desenele atât de fine depe ancorele grecești. Atunci desenul capătă o mare semnificație, o însemnătate de caracter istoric. In genere însă caracterele pe cari le-am înșirat, sunt destul de labile pentru o clasificare. Și atunci numai pe temeiul lor, etnograful ar ajunge la rubricări empirice. Nu-i mirare că în astfel de produse ale mâinii omenești, unde intră voința omului, nu găsim caractere mai sigure, pentrucă nu le găsim nici în natură. N'avem caractere sigure pentru determinarea speciilor, genurilor în botanică, cum o să avem atunci caractere fixe pentru acele produse omenești! Evident nu-i de așteptat. Atunci rămane sa vedem dacă nu putem găsi pe altă cale alte criterii pe cari etnografia să se poată întemeia.

PRELEGEREA XXIV. *26 Februarie 1936.*

Ne ocupasem de geneza ceramicei Ați vazut ca și în latura aceasta, ca și în altele, sugestia a venit întâi și întâi dela natura. Sunt atâtea și atâtea vase naturale, și era foarte firesc ca omul să se servească întâi de ceiace îi oferea natura deadreptul și mai târziu să se gândească la oarecare variante imaginate din proprie inițiativă. Atunci când a fost vorbă de vase naturale, cum sunt bunăoară cojile fructelor, oarecare părți ale scheletului, sau scoici, când s'a făcut trecerea spre vasele artificiale,

www.dacoromanica.ro

cele *împletite* au fost cele dintâi. Ca să ajungem la ceramica propriu zisa, a fost nevoie de adăogarea unor elemente minerale, *lutul* care sa îmbrace coşul împletit sau diferite vase naturale. In mintea Dvs. putea să se ridice întrebarea: „ai nevoie să ajungi la ceramică, adică la vase de lut, atunci vasele acestea trebuie să fie modelate, şi forma care rezultă din modelare trebue pusă lângă foc. Pe cele făcute din împletirea nuelelor sau fibrelor trebuia să le apere cu o unsoare de argilă, care se întăreşte langa foc. In felul acesta sa făcut pasul ce-l greu dela vasele naturale, la cele artificiale de lut, la ceramica propriu zisă. De atâtea şi de atatea ori în cursul acestor prelegeri am atras atenţia cât de îngustă este experienţa noastră mai ales celora care stăm departe de natură. Altfel ungerea cu argilă se pare ca un fel de Deus ex machina. Am introdus vasele de lut, ca să servească pentru înţelegerea olăriei minerale, (împletitura serveşte pentru a înţelege şi geneza ornamentului).

Sunt şi azi fapte interesante, care să arate că sălbateci contimporani se servesc de vase de lemn pe càre le pun deadreptul pe foc. Iată în insula Noua Guinee, Papuaşii pregătesc carnea servindu-se de un cilindru de bambu, un băţ de 80 cm. lungime şi gros. Unul din extremităţile bambului este înfundat, se pune un fund, dar se lasă o deschizătură. (Ce noimă are acea deschizătură la partea înfundată, nu ştim). Prin deschizătura cealaltă liberă, se introduce carnea. Mai înainte de toate, este captuşita partea acestui cilindru gros în interior cu fel de fel de ierburi, mai mult aromatice, între cari feriga care face mâncarea mai puţin fadă, un fel de condiment care rezultă din

www.dacoromanica.ro

sucul acestei plante. Indată ce oala de lemn a fost bine captușită cu ierburi, primește carnea, și apoi un șomoiog de frunze, de ierburi astupă capătul celălalt. Apoi este pus deadreptul pe foc, însă nu-i lăsat locului, ci este învârtit ca o frigare repede - repede, și sunt mari meșteri, în ceiace privește potrivirea timpului în raport cu anumită carne, cât trebuie învârtită această oală-frigare deasupra focului. Din timp în timp, ciocănind, simt după sunetul lemnului dacă mâncarea este gata sau nu. Iată cum se exprimă călătorul: „localnicii se slujesc de acest mijloc cu mare măestrie... Prin ciocănitul repetat în bățul de bambu își dau seama de momentul exact când trebue sa înceteze coacerea. Atunci când mâncarea este gata, o iau depe flăcări, apoi este învârtită în spuză și iată masa gata. Daca o parte din carne nu-i bine friptă, o pun din nou în aceasta oala de lemn. Carnea o așează sub spuză și o acopăr. In felul acesta carnea odată pregătită se păstrează, timp de mai multe zile, ceiace este enorm pentru regiunile ecuatoriale, unde atmosfera este așa de umedă, și unde putrezirea oricărei materii organice este nu se poate mai repede.

Vedem așa dar, oameni cu viața arhaică, sălbateci contimporani, cari se servesc de vase de lemn ca să pregatească carnea. O metodă cam la fel, este la răsărit de Noua Guinee, unde este Insula Pomerania; tot așa, o sumă de vase de lemn. Iată pentru explicarea genezei ceramice propriu zise, din vase naturale, materii organice, plante sau chiar vase artificiale, iata posibilitatea ca omul să se fi servit de astfel de vase, sa le aproprie de foc. Un băț de bambu destul de gros poate să fie

www.dacoromanica.ro

învârtit deasupra focului, dar un coș dintr'o materie mai fină, ca bunăoară fibre de copac, papură, nuiele, dacă îl apropii de foc, se aprinde repede și atunci neapărat, pentru ca să țină alimente, el trebue spoit bine înăuntru cu argilă, care oprește materia să se strecoare spre foc, în acelaș timp, pe deasupra, să fie mai bine căptușit cu argilă ca să nu se aprindă. Astfel, din fapte constatate ne explicăm în ce fel s'a făcut trecerea dela ceramica naturală, adică vase oferite deadreptul de natură, spre ceramica propriu zisă, sau vasele plăsmuite de mâna omenească.

Inainte de a trece mai departe, simt nevoia să revin asupra unui punct. Pentru ce se afirmă cu atâta tărie, că trebuie să se facă dela o vreme, trecerea dela hrana animală, mai ales rezemata pe activitatea bărbatului, spre hrana vegetală și animală din sfera ocupațiunilor femenine? Dacă bărbatul este vânător, pentru ce dela vânătoare nu s'a trecut spre domesticirea animalelor, să aibă carne destulă la masa comună a familiei sale? Și asupra acestui punct e bine să ținem seamă, tocmai ca să va feriți de schematizări apriorice. Unele fapte, pe care le observăm la salbatecii contimporani, arată clar că având animale la îndemâna, oamenii totuși nu aveau vânat suficient. Am spus în atâtea și atâtea rânduri, când am vorbit de domesticire, că împrejurul colibei, la mulți sălbateci contimporani, sunt foarte multe animale. Un călător care a descris viața Pieilor Roșii, întrebuințează un termen curios, dar caracteristic,—menajerie.— Coliba este o adevărată menajerie. Fel de fel de animale mărunte, până la reptile, firește neveninoase, cari au o slujbă:

www.dacoromanica.ro

prind șoareci. Apoi închipuiți-vă în coliba unui Indian o șopârlă spânzurată de coadă. Asta nu-i joacă. Șopârla se poate mișca, își face vânt și atunci ea prinde muște și țânțari. Iată în această menajerie fel de fel de animale mărunte, unele utile, altele numai pentru distracție. Inchipuiți-vă păsari răpitoare, vulturi mari ținuți într'o colivie destul de mare. (Nu mai vorbesc de papagali, maimuțe etc. etc.) Cum se face, să aibă sălbatecii atâtea animale, chiar mărunte și totuși să fie nevoie pe lângă vânătoare, să se ocupe de culegerea unei hrane animale, dar mai ales să se ocupe de hrana vegetală, care îngrijită, a dus la agricultură. Este un element curios, dar așa este: *salbatecii nu se ating de animalele dimprejurul colibei lor.* Este simpatia omului care a crescut o mică ființă. E un fel de capital de sentimente, care îl face să nu jertfească animalul pe care l-a crescut. (Este o constatare pe care a făcut-o călătorul citat).

Prin urmare iată cum se explică pentru ce, cu fatalitate, dela o vreme (fiindca vânătoarea este așa de nesigură), mama a băgat de seamă care sunt plantele cele mai accesibile hranei, și începând să le îngrijească, încetul pe încetul, femeia a trebuit să devină agricultoare, să se fi făcut un astfel de salt dela starea de vagabondaj, la așezare, din pricina agriculturi mai statornice. Și astfel femeia a devenit, prin bucătarie și foc, *pivotul* vieții economice. In aceiași ordine de idei ca sa vedeți cum trebue sa va feriți de schematizme, vrem să insistam asupra unui fapt, pe care îl pomeneam în prelegerea trecută, care are o semnificație deosebită, dacă îl punem în paralela cu ceiace se leagă în ordinea sociala de evoluția hranei. Pomeneam de o

www.dacoromanica.ro

planta, mandioca. Rădăcinile ei au tuberculi mari şi dau o făină care dispensează pe om de alte alimente. Are destul de multă, şi apoi făina este hrănitoare. Pomeneam în acelaş timp că această plantă este veninoasă, dar este o varietate neprimejdioasă, *mandioca mansa* Cea veninoasă este *mandioca brava.* Femeia a avut la îndemână planta inofensivă şi totuş a cultivat în deosebi pe cea primejdioasă! Te întrebi: ce noimă are lucrul acesta? Ţi se pare nelogic. Noi suntem dispuşi să punem fenomenele în înşiruirea cea mai firesc raţională. Insă din mandioca aceasta veninoasa, care trebuia pregătită, muiată în apă, fiartă, etc. din această *singura* mandioca se poate pregăti o băutură, — ciucea, — care este o băutură favorită. Aţi văzut că omul nu s'a mulţumit numai cu apa de toate zilele). Aşa ne explicăm ca omul având o plantă neprimejdioasă s'a ocupat de cultivarea şi întrebuinţarea pentru hrană a unei plante veninoase! Fapte ca acestea merită să fie luate în considerare, ca să arate cat de prudenţi trebue să fim, în toate cercetările etnografice, ferindu-ne de schematizări apriorice. Lămurind ceiace ni se pare nelogic, se poate să capeţi un sens pe care la început nu-l bănuiai.

Sa vedem acum, care este clasificarea ceramicei, ca să ne dam seama în ce măsură ceramica poate să intereseze cercetarile unui etnograf. Intâi, ceiace interesează în cercetarea ceramicei, trebue sa fie însăşi *compoziţia materialului,* din care se face oala. In primul rând materialul care poate să servească pentru ceramica, trebue să fie prin definiţie, un material *plastic,* uşor de modelat Din experienţa tuturor, ştim că forma de sol,

www.dacoromanica.ro

cea mai potrivită pentru acest lucru, se numeşte *clisa.* Argila care este plastică, muiată în apă, când este cu desăvârşire aproape curată, se numeşte caolin. Avem aduse din nordul Boemiei câteva exemplare de granit cu feldspat. Este un singur cristal, care ne explică cum este ceramica în Boemia, unde varietatea rocilor de cristal bogat în feldspat, sunt compuse aproape numai din coalin, materialul cel mai favorabil pentru ceramica. Insă alături de aceste elemente, mai sunt o sumă de impurităţi, care se amestecă cu argila. Când este vorba de înţelegerea caracteristică a unei ceramici oarecare, în cercetările care se fac de preistorici, sau etnografi, pentru determinarea felului unor forme, trebue să ţinem seamă şi de celelalte elemente, ca sa facem trecerea dela argilă la ceramică.

Intăi este apa care moaie argila. Apa însă se elimină din cauza focului, şi nu numai apa amestecată pentru frământat, dar însăşi apa din compoziţie. Alături de elementele acestea, este *fierul* aşa de bogat pe faţa pământului. Este o cantitate minimală, dar totuşi destul, pentru ca unele regiuni unde apare la suprafaţă să pară aproape *roşii.* Africa este continentul roşu. (Este laterita, rugina). Pasta oalei capată acea culoare roşcata obişnuită. Apoi este potasiul, sodiu etc. Ce se întâmpla cu aceste elemente ? Ca să urmărim compoziţia pastei, trebue sa ne gândim la calităţile acestor elemente componente. Sa vedem ce se întâmplă cu ele în timpul coacerii. Cea care rezista mai mult este argila. Mai departe *nisipul.* Siliciul se topeşte. Va sa zică elemente cari să introducă *diferenţieri* în pasta. Sodiul se topeşte şi el şi da *smalţul.* Iata o suma de elemente, aceste

www.dacoromanica.ro

impurităţi de care trebue să ţinem seama de câte ori vrem să caracterizam anume tipuri de ceramică. Unele sunt introduse de om deadreptul: anume *carbunele,* care este foarte important Omul presară carbunele şi-l amestecă în lut. Metoda aceasta a durat lungă vreme până în timpurile istorice. Apoi s'a complicat cu alte mijloace, de asociere, cu *afumarea* Sunt fel de fel de focuri, anume feluri de lemne cari fac fum mult Dar nu mai înşiram aceste condiţiuni. Insă atrag atenţia că lutul însuşi este caracteristic pentru datarea resturilor de ceramică.

Acum sa vedem, odată materialul găsit, în ce condiţii s'a facut *modelarea,* sa vedem cum din felul de frământare a lutului, de a modela bulzul de lut, se pot scoate concluzii pentru clasificarea acestei technici, aşa de întinse pe faţa pământului. Sa înşirăm tipurile principale de modelare pe scurt întâi bulgarele de lut frământat, primeşte o formă oarecare de vas mititel, ca un ghiveci pentru flori, apoi se scobeşte cu o aşchie şi se svârle afară partea care nu trebue. Iată oala gata. Aşa dar cea mai simplă formă e ca *un mar putred scobit,* din care iese un mic vas. Adoua formă: Bulgărele acela de lut, când este prins cu mâna, este modelat prin *colaborarea degetelor* dela amândouă mâinile care, îl tipăresc bine de jur împrejur. Acum nu se mai svarle nimic, ci se tipăreşte cu amândouă mâinile bulgărele acela mititel, pe care îl transformă într'un mic ghiveci. Până acuma bulgarele este în mâna. Asuma vine forma de bulgăre *sprijinit* pe ceva neted. Va să zică îl pui pe o bucată de lemn sau piatra şi îi dai o formă îngusta spre fund şi în acelaş timp turtita, iar părţile sunt înalţate cu ajutorul degetelor, cari subţiaza

www.dacoromanica.ro

lutul, trăgându-l necontenit în sus. Al patrulea, bulgărele este lărgit puțin, aș putea spune mai degrabă bulzul, este lărgit prin împingerea degetelor, apoi partea este înălțată cu ajutorul unui mic *maiu*. Acum trecem dela aceste forme simple, la ceva mai complicat, mult mai interesant din punct de vedere etnografic, la olăria sprijinită pe ceva, adică să ai nevoie de un *mic schelet*, să zicem un *paner*, de care se sprijina bulgărele de lut. Incepi și pe dinăuntru și pe dinafară să întinzi lutul, adică lipirea lui pe un tipar, de pildă pe un coș. In orice caz pe lângă forma aceasta de paner, mai este și altceva o formă imperfectă nemaiașteptată. Iei un *șomoiog de fân*, sau *iarba*, îi dai o formă rotundă, apoi șomoiogul îl acoperi de jur împrejur cu lut. Ce se întâmplă cu el? Ca și în cazul panerului când îl pui pe foc, firele de iarbă ard și rămâne numai îmbrăcămintea de argilă dela suprafață. Cum vedeți partea principală în cazul acesta, fiindcă avem de a face cu vase ceva mai mari este *pântecele vasului*, să-i dai o rotunjime după mărime. Apoi celelalte elemente mărunte, ca *fundul*, se pot repede adăoga, *toarta* deasemeni se poate ușor adăoga. Dar acesta este un mod sumar ca să te servești de un paner sau șomoiog de iarbă, sa-i adaogi de jur împrejur agilă spre a forma pântecele vasului. Al șaselea procedeu: bulgărele e pus pe un suport puțin adâncit. Incepi să faci cu dosul mânii o adâncitură, un mic fund, apoi părțile vasului sunt făcute din bucăți de lut. Incepi să iei cu trei degete felii-felii din bucata de lut frământat și începi sa le așezi pe un gărduș lipindu-le, netezindu-le pe dinauntru ca să dai o continuitate suprafeței interioare. Al șaptelea mod: bulgarele

www.dacoromanica.ro

turtit puțin, aduce cu un început de fund, apoi părțile fiind făcute vulgar în chip de *cârnați,* fie mai mari fie mai mici. Ai facut un cilindru de lut, cu fundul mai mare și pui cârnați unul peste altul: iată oala gata. Forma cea mai logică este să faci un cilindru foarte lung (un cârnat foarte lung) și după ce ai făcut fundul ca un șarpe, începi să-l încolăcești cu fiecare spirală tot mai sus, iar la gură strângi spiralele, și oala e gata. Iată ce interesante forme, începând dela cele mai simple până la cele mai complicate, care să ne arate în ce chip, în diferite regiuni ale pământului, omul după ce a făcut experiență cu vase împrumutate din natură, cu vase din material vegetal, sau împletite de el și spoite cu argilă, când a ajuns să aibă destulă experiență, ca să se emancipeze de primele forme, acelea care le-am amintit, până să ajungă la formele cu totul sumare, să facă un șomoiog de fân și să-l îmbrace cu argilă. Insă toate formele acestea sunt creiate de mâna omenească.

S'a facut un foarte mare pas înainte. când a intervenit pe lângă mână, o *mică mașină.* Este vestita roată a olarului. Se întrebuințează și în țara noastră pentru fabricarea ceramicei de toate zilele și care a însemnat un pas gigantic, în ceiace privește desvoltarea ceramicei. Lutul este așezat pe un suport, care se învârtește împrejurul lui ca o mică sfârleză. Se poate învârti cu mâna, dar mai repede cu piciorul, sunt fel de fel de mecanisme. Lucrul esențial este altul. Orice intervenire a mâinei, fie libere fie inarmate cu unelte din partea olarului, se traduce în bulzul care se învârtește, în linii sau în suprafețe de o regularitate geometrica. Dacă se învârtește bulzul și întinzi unghia

www.dacoromanica.ro

sau mâna cu o aşchie de lemn, ţinând aşchia la o oarecare distanţă fără să o împingi prea mult, a şi eşit un gât care este de o regularitate desăvârşită. Vedeţi, ce mare salt s'a făcut în technica olăriei, când intervine, pe lângă metodele înşirate înainte, şi anexa aceasta a unei mici maşini are să lucreze în chip uniform. Mecanismul acesta cu vremea a devenit din ce în ce mai complicat. Vă daţi seama cum, cu astfel de mijloace s'a făcut trecerea dela vase aşa de diforme, la vase de interes pur estetic, cum sunt acelea în muzeele de artă.

PRELEGEREA XXV. *28 Februarie 1936.*

Arătasem cari sunt metodele de modelare a lutului, pentru fabricarea ceramicei. Am înşirat 8 metode. Cea dintâi era o simplă scobire a unui bulz de lut frământat, iar materialul care nu trebue, era dat afară. Celelalte 3 metode nici nu adăogau nici nu scădeau ceva. Ultimele 4 metode adăogau necontenit câte ceva la bulzul primitiv. O apăsare a olarului, da un fel de concavitate bulzului, pregătindu-l sub formă de fund pentru vas. Apoi încetul pe încetul, felii din bulz se adăogau. Am aratat cum erau feliile, un lung cilindru foarte subţire, cam de dimensiunea unui băţ, un fel de şarpe pe care încetul pe încetul îl încolăceai pe fund, cu spirale tot mai largi, să faci pântecele vasului, mai îngust la gură.

Aşa dar, avem 3 categorii de procederi: cea dintâi, eliminarea a materiei mijlocii. La cea de a doua categorie, nici nu se adaogă nici nu se scade nimic. La cea din urma se adaoga

www.dacoromanica.ro

necontenit. Incepând cu metoda 5, adică un sprijin pentru lut, să zicem un paner întors cu fundul în sus, apoi panerul acela bine mânjit cu lut pe dinafară şi pe dinăuntru, se pune întrebarea: a fost la început cunoscută categoria vaselor împletite (considerând şi panerul ca un vas)? După aceia a venit unsoarea cu lut, sau olăria nu s'a născut din vase împletite, pe care pentru anumite nevoi, omul să le fi uns cu lut? Alături de împletituri, omul la început avea vase numai de lut (vase foarte primitive) şi numai mai târziu şi întâmplător, ceiace se pregătea în lut pe de o parte, s'a întâlnit cu ceiace se pregătea sub formă de vase împletite? In felul acesta, a ajuns vasele împletite, — panerăria, — să servească, ca un fel de sprijin, pentru o nouă metodă ceramică? Precis la astfel de întrebări, nu se poate raspunde.

Pe faţa pământului, au fost atâtea şi atâtea centre de experienţă omenească pentru civilizaţie, încât foarte multe cazuri pot fi posibile. Vă atrag atenţia din nou asupra acelor minunaţi Piei Roşii, Tlinchiţi, cari din atâtea puncte de vedere sunt evoluaţi, au o serie întreagă de vase de lemn, şi n'au de loc ceramică în înţeles propriu zis. A fost posibil ca cineva să aibă vase direct din natură, coji, fructe sau scoici. In alte regiuni, să zicem în ţinuturile umede, unde omul trăeşte în luncă sau aproape de lacuri, la marginea bălţilor, la pescuit, frământând lutul cu picioarele şi cu mâinile, a fost posibil, independent de orice împletire, să se fi născut un început de ceramică. Apoi mai târziu, în unele regiuni, să se fi întâlnit dela 2 procedee şi sa avem câteva tipuri de ceramica, întemeiată pe sprijinul

www.dacoromanica.ro

unor vase împletite, Sunt cazuri când putem stabili că împletitura a fost suportul oalei. Se vede sistemul de linii ale împletiturii coşului, care s'a imprimat în lut ca un fel de imitare a coşului; acolo nu mai rămâne îndoială că a trebuit să fie coşul sprijinul, pentruca forma aceasta de linii să se fi imprimat pe suprafaţa oalei.

Acum a venit ca un fel de plus în tehnica omului, o altă metodă: anume ajutorul unei mici maşini, care se reduce în forma cea mai simplă, la un mic suport *(vezi fig. 4 a)*. Bulzul aşezat pe acest suport, începe să fie modelat. Dela această fază, s'a trecut la faza 2 *(vezi fig. 4 b.)*. Iată aci un fel de mic căuş, o suprafaţă ca o farfurie, un fund apăsat pe care să-l poţi mişca. Când se mişcă împrejurul lui, se mişcă şi oala care este pe fund. Felul acesta se întrebuinţează în nordul Africei. Mişcarea se face de aceiaşi persoană, sau de alta, una mişcând fundul, cealaltă modelând oala. Pe marginea acestui fund sub forma puţin concavă, sunt fel de fel de crestături, pentruca fiecare izbitură să-i dea vânt acestui fund, ca să se mişte mai mult. Înţelegeţi bine că în condiţiile acestea nu-i nici o stabilitate. Atunci a fost un pas spre mai multă siguranţă, când acestui fund i s'a adogat o axă *(vezi fig. 4 c.)*. Atunci când izbeşte cu piciorul, sau face un vânt, învârtirea are un punct fix. In cele din urmă a venit roata care să se adaoge, cum este roata acelor cari ascut cuţite *(vezi fig. 4 d.)*. Are o mişcare puternică, este destul o singură mişcare ca învârtitura să ţie timp îndelungat, aşa că atenţia olarului este concentrată la poziţia mâinilor faţă de lut. Este destul să atingă cu vârful degetelor, şi repezi-

www.dacoromanica.ro

ciunea roatei este așa da mare, încât ținând pe loc degetul, face o linie circulară împrejurul oalei. Deasemeni, apăsând cu suprafața unui lemn neted, iată că ese o suprafață de o desăvârșire geometrică. Nu mai insistăm asupra amănuntelor. Aceasta este cunoscuta roată a olarului, care se întrebuințează pentru ceramica primitivă, și în țară la noi. Ea a fost un mare progres tehnic.

Vedeți că am sărit peste cele 8 metode de lucrare cu mâna liberă, la această metodă de lucrare cu ajutorul unei mașini. In felul acestă, mâna poate să-i dea oale o formă de mare precisiune. Intrebarea este: cum i-a venit omului în minte să treacă dela simpla modelare a lutului cu mâna liberă, la această procedare cu ajutorul unei mașini, care l-a dus în cele din urmă la o ceramică de o perfecție geometrică? Și aci răspunsul nu poate să fie precis. Ați văzut de câte și de câte împrejurări atârnă, ca omul să apuce pe calea cea mai lungă și cea mai grea, în loc pe cea mai simplă. Pomenim de planta veninoasă mandioca brava. In loc ca omul să se ocupe cu planta cea neveninoasă, pentru motivele care le-am arătat, femeia a început cultivarea celei veninoase, care cere o lungă procedere, să fie curățată, frământată, fiartă, etc. Cine se uită la o oală, se așteaptă ca roata să fi fost dela început. Dar câte dibuiri au trecut până sa-i vie în minte omului, să adaoge unele anexe ca sprijin pentru lut, până să ajungă la un mic început de mașină, roata olarului, care este departe de a fi cunoscută pe toată fața pamântului.

Ce însemnează, din punct de vedere a clasificării produse-

www.dacoromanica.ro

lor ceramicei, apariţia acestei tehnici, într'adevăr superioare, a roatei olarului? Inseamnă numai atât: că în cutare regiune. cutare populaţie a găsit mijlocul, într'adevăr foarte îndemănatec, pentru a fabrica ceramică de o calitate superioară. Dar asta nu însemnează că în acele ţinuturi unde ai o ceramică de o calitate inferioară, să presupunem o inferioritate a civilizaţiei, fiindcă alături de forme într'adevăr evoluate, pentru înlesnirea vieţii, omul s'a servit *în acelaş timp* şi de forme vulgare. Iată ţăstul, oala cea mai primitivă, alături de olăria de o calitate superioară. Aşa dar, apariţia acestei forme, nu implică câtuşi de puţin, excluderea tuturor formelor inferioare. Toate aceste lucrări trebuesc luate în considerare când clasificăm ceramică.

Iată acum oala gata. Aţi văzut toate modele de modelare, şi acum forma cea mai desăvârşită, care putea să-i vie în minte omului. Oala este însă moale. Ce să faci cu această oală fragilă? Trebuia să se găsească putinţa de a o fixa. Era o singură metodă. Cea mai simplă uscare, a fost la curenţii de aer, la soare, lângă foc, sau chiar sub foc. Toate au fost experimentate de om. La început, după toate probabilităţile, a fost oala uscată, cel mult coaptă, şi în nici un caz arsă, pentrucă procederea arderii oale este destul de costisitoare de timp. A trebuit ca omul să aibă destulă experienţă, ca să-şi dea seama, că supunând ceramica la o temperatură superioară, îi dă o durabilitate de care nu putea să aibă idee.

Fapt este că în paleolitic se găseşte ceramică nearsă, cu toate că un etnograf afirmă că nu există nici un rest de ceramică nearsă (Dinicker). Subliniez faptul, că dacă apa de fră-

www.dacoromanica.ro

mantare a lutului poate să fie uscată prin simpla coacere în foc, apa din compoziție, care se leagă de argilă, aceia nu poate fi eliminată decât la temperaturi foarte înalte, aproape de 800°. Asta este o condițiune indispensabilă pentruca ceramica să devie resistentă. Adică hârburile să nu mai fie primejduite să dispară, urmele de oală să rămâe. Dacă a fost numai în cuptor uscată, și nu a ajuns la o ardere încât oala să devie cu desăvârșire impermeabilă de apă, hârburile să nu se mai poată muia, atunci resturile primei ceramici, venind în contact cu apa, cu umezeala produsă de ploae, au trebuit să dispară. Asta a fost iluzia lui Dinicker. Dacă nu se găsește în paleolitic urme de oale, nu însemnează că nu au fost, însemnează că pe vremea aceia să fi fost oale, dar așa de puțin arse, încât toate hârburile cari ar fi putut rămâne, venind în contact cu apa, s'au perdut. Numai oalele într'adevăr arse, care elimină definitiv apa, lasă urmă sau hârburi de oale în imposibilitate să poată dispărea. Intr'adevăr avem un caz caracteristic; avem Pieile Roșii, Pueblo, în noul Mexic, la nord de granițele Mexicului, la cari găsim hârburi de oale din paleolitic cu certitudine. Dar dece nu și în Europa, în apus? Deabea către sfârșitul paleoliticului, în Belgia, încep să se găsească urme de ceramică, hârburi și cu îndoială dacă sunt sau nu din paleolitic. Aci în Mexic însă, avem o mare siguranță că oalele acestea nearse s'au putut păstra, pentrucà ne găsim într'o regiune cu climă uscată, seacă. In pământul acesta hârburile de oală pot să se păstreze perfect. Dacă acolo ar fi plouat, ca în apusul Europei, și acolo ar fi fost distruse. Așa dar acum suntem încredințați că în paleolitic omul n'a cunoscut olăria arsă.

www.dacoromanica.ro

Trebuea să fi venit procederea aceasta, a arderii, dela simpla uscare a vasului pe lângă foc. Argila care îmbrăca coşul, se usca dela singura aşezare a ei lângă foc. Era un mic început de coacere; de aci a trebuit să vie procederea arderii adevărate în cuptoare bine închise, ceva analog cu arderea cărămizilor. Un pas mai departe în tehnica ceramicei a fost acea ardere care să-i dea oalei o fixitate deplină, — dacă nu oalei, atunci hârbului, care să devie un fel de rocă, pe care nici umezeala să nu o mai poată distruge.

Să vedem acum ce pas mai departe a făcut omul în legătură cu meşteşugul acasta al ceramicei. Să privim un moment ornamentarea oricărei metode, care, se întrebuinţează pentru modelare. Omul şi-a dat seamă că lutul din cauza degetelor lui, nu-i neted, că bulzul de lut păstreaza oarecare sgârieturi, că poate să păstreze imprimat urmele dela unele coşuri. Este ceramica, ce imită perfect ţesătura de nuele a coşului. Omul şi-a dat seama, că se poate, pe lângă forma generală a vasului, să fi adus forme mărunte, cu alte cuvinte să poată ornamenta. Felurile de ornamentare sunt foarte numeroase. Insă câteva sunt tipice. Prima este aşa numita *ceramica cordata (vezi fig. 5-a).* Pe vas sunt o sumă de linii paralele, cari nu-s altceva decât urmele în lut, a legăturilor cu care olarul strângea oala; o sumă de adâncituri în lut, iată ceramica cordată.

Ceramica aceasta este foarte răspândită, mai ales în centrul Europei, începând din Elveţia până în Ucrania, peste ţara noastră, până în nordul Rusiei. Vedeţi cum amănuntul ornamen-

www.dacoromanica.ro

tarii devine interesant pentru răspândirea în spaţiu a diferitelor forme de ceramică.

O alta ceramica, este cea *zonală (vezi fig. 5 b.).* Un fel de cilindru, ce seamăna cu un ghiveci, iar de jur împrejur are nişte fâşii; benzi de o lăţime oarecare punctate până la bază. Cum s'a născut această ornamentare? Ca şi în cazul dintâi, era destul ca aţele acelea să fie rând pe rând apăsate puţin. In această din urmă situaţie, nu se întrebuinţează o aţă, ci o fâşie, o stofă grobiană, un fel de sac cu ţesătura rară. Fâşiile acestea strânse de jur împrejurul oalei, imprimând ţesătura aceasta rară, care ese prin găurelele ţesăturii. Este ceiace se numeşte ceramică zonală, se mai zice pe nemţeşte Glockenbäcken; seamănă cu un fel de clopot. Şi ceramica aceasta este foarte răspundită în toată Europa, anume în apusul Europei, şi la sud; este caracteristică pentru regiunile acestea. Se întinde pe valea Dunărei, până în Ungaria şi Vistula. Fiecare din aceste tipuri sunt legate o anumită răspândire în continentul nostru.

A treia formă de ceramică este aceia care se numeşte Bandkeramik *(vezi fig. 5 c.).* E un vas care are o sumă de fâşii. Aceasta formă care se cunoaşte dela muzee, este foarte raspândită în Europa. Anume începând din Franţa, (în Anglia nu este) până spre Asia Mică, este o adevărată zonă diagonală.

Pe noi ne interesează numai atât: că sunt tipuri de ornamentare, cari servesc etnografului să precizeze anume regiuni de întindere a unei forme cunoscute. Intrebarea pentru noi este: ce însemnătate să aibă sumedenia aceasta de forme de ornamentare cari sunt cu neputinţă să fie descrise? Servă

www.dacoromanica.ro

într'adevăr ornamentarea ca un criteriu, pe care să ne putem sprijini în clasificarea tipului de civilizație, așa numitele centre de civilizație, cari trebuesc să fie rezultatul cercetărilor noastre de etnografie? (Veți vedea cum răspundem la sfârșitul părții I-ea a cursului, care privește civilizația). Pentru moment, subliniez un singur lucru, ca să vedeți că nu-i indiferent pentru etnograf un astfel de amănunt ca să-l urmărească. Pe ce se întemeiază, ca material, ceramica și în genere partea de civilizație care se numește vase? Ați văzut vase de lemn, coji, bostănei, tigva, forma cea mai perfectă de vase ușoare, atâtea și atâtea cranii omenești, cari serveau de vase, în Europa până în Evul Mediu, la mesele potentaților cari stăpâneau acest continent.

Toate materialele ușoare, chiar scheletul, nu mai vorbesc de uneltele de lemn, sau uneltele așa de efemere din coji, chiar cele de metal (când a ajuns să facă), sunt cu desăvârșire prăpădite. Este destul să lași un cuțit în pământ numai câțiva ani să vezi ce rămâne. După câteva veacuri însă nu mai rămâne nimic. Se oxidează însăși ferul. Sunt însă 2 materii pe care le putem urmări cu mai multă siguranță, fiindcă și au păstrat forma: este silexul și ceramica arsă până la un grad, că hârbul nu mai poate primi umezeală. In condițiunea aceasta, hârbul este o adevărată rocă, caşi piatra, el nu se mai poate perde. Iată pentruce putem zice că olăria este *fosila umana.* Scheletul omului nu-i destul de sigur ca fosilă: unde și unde se mai găsește. Pe când uneltele cari s'au făcut din piatră, în deosebi ceramica și olăria pregătită în anumite condițiuni, sub formă de

www.dacoromanica.ro

vase sau harburi, devine o adevărată fosilă, pentru ún anumit stadiu de civilizație, Iată din ce puncte de vedere hârburile pot fi interesante, pentru cercetările etnografice. Din acest punct de vedere ceramica este mai importantă decât silexul. Prin urmare, pentru etnograful care urmărește toate resturile de civilizație omenească, a ține seamă de modalitățile în care omul a desvoltat ceramica, ajungând până la forme superioare de modelare și ornamentare, nu-i un lux, ci o precauțiune științifică, întrucât se leagă de anume determinări științifice foarte importante.

Să vedem acum care este distribuția olăriei pe fața pământului, ca să ne dăm seama ce rezultă din toate faptele pe care leam înșirat până aci. Mai întâi sunt regiuni, unde olăria nu-i cunoscută. Iată regiunea Polineziei, marele ținut al Oceanului Pacific. Cum se explică că o populație așa de fină, din atâtea puncte de vedere (atrag atenția numai asupra îmbrăcămintei de forma tapa), cum se poate să nu fi fost cunoscută oala? Explicația nu-i greu de dat. După toate probabilitățile, venind din continentul asiatic, din Mediterana Asiatică, spre răsărit, Polinezienii, să fi cunoscut oala, însă acest meșteșug trebue să se fi perdut, pentrucă, înaintând în aceste insule, nu se găseau materiale favorabile pentru ceramică. Fondul ceramicei este clisa sau argila, adică un material plastic. In insulele coralingene aveau la îndemână numai nisip. Argila, cum știți, este una din cele mai fine roci, din cele mai fine boabe. Nisipul umezit poate să fie, mai mult sau mai puțin, plastic. Cu nisipul umed te poți juca, ca și cu un bulz de zăpadă. Dar în scurtă vreme apa s'a

www.dacoromanica.ro

dus, şi nisipul se împrăştie. Aşa dar, materialul pe care se poate întemeia ceramica, lipseşte. Pe lângă acesta, având la îndemână atâtea şi atâtea scoici, plante care le permit să facă vase de lemn, s'a întâmplat şi cu ei caşi cu Tlinchiţii, cari nu cunosc ceramica. Spuneam că ceramica nu înseamnă numai decât o treaptă indispensabilă în evoluţia menirii. Este probabil că la început Polinezienii au adus cu ei ceva ceramică, fiindcă în regiunile dintre Melanezia şi dintre insula Figi, se găsesc în momentul de faţă oale, chiar oale de forme extraordinare, unele ulcioare cu 2-4 gâturi. Ceiace este semnificativ este faptul că se găsesc în unele insule urme de hârburi, iar astăzi nici urmă de ceramică acolo. Ceiace însemnează că populaţia primitivă, putea să aibă la început într'o oarecare măsură şi ceramică, dar dela o vreme, fiindcă meşteşugul era impropriu în raport cu mediul geografic, a fost părăsit şi uitat.

Iată fapte cari arată ce interesante probleme sunt în legatură cu ceramica. Vă daţi seama, chiar pentru regiuni ca ale noastre, unde avem o civilizaţie mai variată, prezenţa sau absenţa ceramicei, sau a unei forme de ceramică, poate să fie într'un anumit moment, pentru anumite probleme, aşa de importantă încât să merite un studiu amănunţit.

PRELEGEREA XXVI. *2 Martie 1936.*

După ce am arătat tipurile de ornamentare, am încercat sa privim şi distribuţia în spaţiu a produselor ceramicei. Sunt regiuni unde omul până astăzi n'a descoperit ceiace se numeşte

www.dacoromanica.ro

oala. Iată marea regiune polineziană, — de Australia nu-i mirare, fiindcă populaţia Australiei se găseşte pe o traptă puţin desvoltata, dar când este vorba de o populaţie ca aceia a Polineziei, din atâtea puncte de vedere desvoltată, mai ales în ceiace priveşte îmbracamintea *(tapa)*, — te întrebi cum se poate ca Polinezienii să nu fi imaginat un lucru aşa de elementar, să modeleze o bucata de lut sub formă de oală. Aţi văzut, răspunsul: este foarte probabil ca, trecând dinspre Asia, Insulinda strămoşilor polinezieni, să fi cunoscut ceramica, dar au ajuns într'o regiune defavorabilă în ceiace priveşte procurarea materialului necesar. Aşa dar ne explicăm acest vacuum de ceramică, printr'o împrejurare locală. Dacă ne întoarcem dinspre Australia şi Polinezia înspre Eurasia, găsim o ceramică de o mare desvoltare.

Dar e mai bine, înainte de a trece spre Lumea Veche, să vedem ce s'a petrecut în marele continent al Lumii Noui, care poate înfaţişa condiţii prielnice, ca să ne dăm seama cum s'a putut naşte şi cum a evoluat, această tehnică a ceramicei. Mai întâi sunt şi aci până astăzi populaţii cari n'au idee de ceramica; bunaoară Fuegienii, nu cunosc ceramica. Apoi în mijlocul regiunii Californiei, Pieile Roşii deasemenea nu cunosc ceramica. Oameni aşa de puţin evoluaţi în latura tehnică, încât nici nu cunosc măcar începutul ceramicei! In schimb avem în Lumea Noua ţinuturi unde ceramica capătă o desvoltare aşu de înaltă, încat autorul care l'am pus înaintea dv. în prelegerea trecută,— casa vedeţi marea varietate a ceramicei, — se exprimă în felul urmator: „ceramica din Peru este cea mai felurită dintre toate câte s'au aflat pe faţa pamîntului".

www.dacoromanica.ro

Aşa dar un fel de *pol al tehnicei ceramicei.* Aţi văzut marea varietate de forme, unele atât de curioase. Aşa dar aveţi un temei să daţi crezământ unei afirmaţii aşa de categorice. Avem în acest mare continent un pol negativ, regiuni cu totul necunoscând ceramica, iar în Peru o regiune cu cea mai desvoltată ceramică de pe faţa pământului! Putem găsi stadii intermediare ca să vedem cum s'a făcut pasul, încetul pe încetul dela treptele simple spre cele din Peru?

Putem în oarecare măsură, să aşezăm sub formă de trepte produsele ceramicei aşa cum le găsim astăzi, începând din acest pol superlativ, până la formele cele mai simple ale Botocuzilor.

Cum este ceramica Bacairilor? Au vase de vegetale, (am pomenit de vasele din tivgă, sau din atâtea şi atâtea de varietăţi), unele vase fiind scrijilate pe dinafară. In acelaşi timp, alături de ei, este un început de ceramică remarcabil. Pomeneam de căldările de mari dimensiuni, până la $^3/_4$ de metru în diametru, căldări în care se fierbe făina mandioca. Am pomenit de cratiţele destul de desvoltate de o palma şi jumătate în diametru. Apoi foarte multe străchini. Aţi văzut o serie întreagă de produse ceramice, începând dela vasele naturale spre ceramica propriu zisă. Nu se poate să le înşirăm pe toate, şi nici nu putem să afirmăm că unele forme sunt derivate din altele; dar găsim hârburi la poalele Anzilor, legate de podişul Braziliei, ca un fel de propedeutică pentru grupurile superioare, găsim vase cari încep să fie mai exacte, nu ca cele naturale, ci din mai multe părţi, cum este toarta sau cu adausuri peste partea vasului, un fel de proeminenţe cari sunt gaurite prin

www.dacoromanica.ro

care se trece un fir ca să le poţi purta sau spânzura în cui. Găsim vase ascuţite care nu pot să fie eşezate, trebue să le pui într'un fel de cerc făcut de o liană, şi să le sprijini de acel cerc. Sunt foarte multe farme întrebuinţate. Citez numai una la care puţin v'aţi gândit şi care este în sensul acesta ceva extrem: oala destinată înmormântării. Cadavrul este pus în oală ca într'un fel de sicriu. Humboldt obsearvă acum o sută şi ceva de ani, în călătoriile lui, această întrebuinţare a ceramicei.

In cele din urmă găsim forme intermediare, anume coşul împletit din fibre, nuele, împodobit cu fulgi, servind ca sicriu. După cum coşul, — aduceţi-vă aminte, a fost un sprijin pentru trecere spre ceramică, — tot aşa în latura aceasta, oala-sicriu, avem coşul împletit, împodobit cu fulgi, uns cu lut, serveşte să cuprindă cadavrul celui mort. Sunt faze de tranziţie cari să ne arate cum în diferite regiuni, grupe de populaţii au făcut experienţe deosebite, ajungând la rezultate deosebite în ceiace priveşte ceramica. Ar trebui o descriere lungă ca să încercăm a clasifica acele forme aşa de curioase pe care le-am văzut. Fiecare amănunt are înţelesul lui deosebit; este un adevărat simbolism legat de ceramică, nu se poate mai complet desvoltată, a tehnicei pornind dela preocupări pur materiale a vasului pentru băutură, pentru păstrarea alimentelor, sau pregătirea lor, până la vasele sicrie, sau cronica vieţii omului.

Te întrebi, cum tocmai aci în Peru să fi ajuns ceramica aşa de desvoltată, încât autorul acela să afirme, că aci ne găsim la un pol suprem al ceramicei. De bună seamă lucrurile stau în legatură cu faptul ca în Lumea Nouă nicăeri n'a fost descope-

www.dacoromanica.ro

rită roata olarului. Aşa dar neavând roata la îndemână să modeleze lutul, l-a modelat numai cu mişcarea degetelor, — necontenit artistul a trebuit să fie atent la ceiace eşea din mâinile lui, fie ca formă fie ca desen sau colorare a oalei. Aci nu se mai amestecă ceva mecanic, adică o maşină care să dea o formă geometrică independent de voinţa omului, întrucât roata învârtindu-se, produce acele forme de o perfecţiune mecanică, ci în acea regiune, toate formele acestea trebue să le puneţi în legătură cu lipsa roatei olarului, prin urmare continua activitate a celui care modela lutul, deoarece ceramica este propria sa creaţie Este cazul să relevăm aci, că sărăcia, nu-i un rău întotdeauna; de multe ori este o ocazie de desvoltare.

Să vedem acum dacă în regiunea aceasta a Lumii Noui, se poate stabili vreo legătură între diferite faze prin care a trecut ceramica, din punct de vedere etnografic. Când a venit Columb, cele două centre mai desvoltate, în Mexic de o parte, Peru de alta, era ceramică desvoltată, însă erau fără nici o continuitate. Ceiace era în Mexic era cu totul altceva în Peru. Această constatare, ne face să ne gândim, că au fost centre deosebite unde s'a născut ceramica. Prin urmare s'ar fi putut urmări în condiţii mai favorabile, toate fazele prin care a trecut ceramica. In acelaş timp încă o constatare: între ceramica din Peru şi cea dela poalele Anzilor, în ceiace priveşte relaţiile, împrumuturile sau imitarea, nu-i nicio urmă. Ceiace însemnează că populaţia din Peru, va fi venit de multă vreme din regiunile mai joase, unde frigul este aşa de frequent şi unde viaţa din acest punct de vedere este aşa de grea. Apoi s'a suit pe podiş

www.dacoromanica.ro

şi aci s'a desvoltat acea ceramică, ce se deosebeşte de ceramica dela poalele Anzilor. Aşa dar cu această civilizaţie peruviană care poate să fi fost pe acelaş plan cu aceia a vechilor Egipteni, se naruie pretenţia noastră, că dacă nu am fi venit noi de, peste continent cu civilizaţia europeană, America n'ar fi progresat...! Peruvienii, înainte de contactul cu Europa, ajunsesera la nivelul Egiptenilor şi Chaledonienilor. Aşa dar contrastul pe şesul Braziliei şi pe podişul Braziliei, era aşa de mare, încât exclude orice relaţie între ele. In timpul din urmă însă s'au facut cercetari, şi un Suedez, Nordenschönne, a găsit anumite legaturi, între ceramica aceasta primitivă şi ceramica peruviană. Arata că cercetarea micilor ramăşiţe de vivilizaţie, cum sunt hârburile de oale, pot să servească pentru problema de mişcare a populaţiei. De altă parte avem în nordul Mexicului, în noul Mexic, în Arizona, o regiune unde ceramica se poate urmări cu multă continuitate, din faza nearsă şi până în momentul de faţă, când ceramica cunoaşte pictura. Avem cea mai desvoltată ceramică din America de Nord, întemeeiată numai pe industria primitivă. Avem Peile Roşii Pueblos, cu o mie de ani înainte de Hr. cari ajunseseră la ceramica nearsă, fara sa cunoasca tehnica roatei olarului. Prin urmare o ceramică, care atârna numai de iniţiativa mâinei omului.

Cum vedeţi, avem o ceramică nearsă, forma cea mai veche de oala în legatură cu panerul, pâna în cele din urmă, ceramica pictata, şi toate acestea fară intervenirea unei roate. In Lnmea Noua gasim, in legatură cu ceramica, fapte cari să ne arate centre de desvoltare originală, faze dela simplu la per-

www.dacoromanica.ro

fecționat, independent de o tehnică mecanică; o foarte variată producție de ceramică. Asta nu însemnează că n'ar fi ajuns să descopere și ei roata Ca dovadă, în peninsula Yukatan găsim un început de disc mobil. Aduceți-vă aminte, una din fazele de tehnică, care duce la roată, a fost un disc pe care să-l poți învârti, apoi mai departe discul prins de un ax vertical, fixat să se poată învârti. Iată pe cei din Yukatan că au ajuns la acest disc, care arată că erau pe cale să descopere și roata olarului.

Dacă întoarcem privirile către Lumea Veche, acolo găsim, în Africa de o parte, în Eurasia de alta, iarăși amândoi polii de ceramică. Iată bunăoară, fiindcă vorbim de Africa, Boșimanii nu cunosc oala. Asta nu însemnează că din pricina lipsei ceramicei, să fie puși pe o treaptă inferioară. Sunt alte împrejurări cari explică lipsa ceramicei. In acest ținut sunt struți. (Știți cu ce greutate se scoate apa). Cele mai bune vase pentru transportul apei, erau oule de struț. Când ai la îndemână vase de acestea naturale, produse de o pasăre (aceasta este ceramica Boșimanului), nu mai trebue să inventezi altele. Aduceți-vă aminte de desenele Boșimanilor, foarte bine făcute. Desene artistice, cari arată până și mișcarea animalului în fugă, ceiace primitivii nu puteau desena. Acești Boșimani sunt departe de a fi bănuiți că n'ar fi putut să inventeze ceramica. Având la îndemână ceiace le trebuia, și fiind vagabonzi, înțelegeți bine, ceramica întemeiată pe lut, ar fi împroprie genului lor de viața. Nici în Asia, în regiunile stepei nu există ceramică (omul cunoaște vase de lemn sau piele), și totuși Mongolii au umplut

www.dacoromanica.ro

istoria cu numele lor. In cazul de față, mișcându-se necontenit, Boșimanii nu pot să aibă ceramică propriu zisă. Singurul lor vas este oul de struț. Alături de Boșimani, găsim piticii din mijlocul Africei. Unora le lipsește ceramica, alții au însă ceva, dar împrumutată dela Negrii dimprejur. La Negrii, găsim o ceramică foarte abundentă.

Cei dintâi călători cari s'au apropiat de regiunea Marilor Lacuri, în a doua jumătate a secolului trecut, au văzut toate soiurile de ceramică indigenă. Prin urmare fără să fi venit în contact cu Europa. Argila este căutată în fundul apelor, curățată, spălată, apoi după ce este adunată în cantitate suficientă, este framântată, și apoi începe modelarea oalei, ca în alte regiuni cu mâna liberă. Și, se înțelege, es la iveală forme, dela cele mai simple la cele mai complicate, până la ulcioare foarte bine modelate, în ceiace privește toarta, gâtul etc. Este o tehnică a arderii deasemeni foarte variată. In aceste regiuni a Marilor Lacuri, călătorii cei dintâi, au observat arderea oalei cu foc de pae, nu de lemn. Când au întrebat pentru ce nu fac foc cu lemn, li s'a spus că focul lemnului este prea puternic, face să crape oala, pe când focul de pae, usucă oala fără să fie în primejdie să crape. Așa dar găsim la Negrii propriu zișI, deasemeni oale foarte variate, destule păhărele mici, cupe mici, ulcele de băut apa, până la vase mari unde se ferbe berea. In sfârșit gasim o trecere spre roata olarului, discul care se învârtește, diacul cu axă verticala. Dacă ajungem până în nordul Americei, avem o roată propriu zisă. Așa dar în Africa găsim toată gama, începând dela o populație care nu cunoaște ceramica de loc,

www.dacoromanica.ro

până la populații cari au ajuns la o tehnică foarte desvoltată.

Dacă trecem acum în marele continent al Eurasiei aci avem ceramică de cea mai înaltă desvoltare. Trebue să relevăm că avem și un pol negativ, unde oala n'a fost descoperită. Iată în peninsula Malaca, populația Senoi, și Toala în Celebe nu cunosc olăria. Iar alți primitivi, populația neagră răspândită în arhipelagul acesta, stratul cel vechi de populație peste care s'a întins rasa galbenă, formând rasa Malaeză, cum sunt Aeta în Filipine, cum este Semang în Malaca, cum sunt Andamanii, aceștia au început să aibă o ardere simplă a oalei. Apoi, dacă înaintăm în mijlocul continentului, avem un adevărat pol al ceramicei. Iată un pol în China alături de Japonia (cine nu cunoaște vasele japoneze). Se poate urmări toată desvoltarea ceramicei, dela ceramica cu o pastă inferioară, în care se vede bine imitarea coșului, panerului împletit (asta cu 2-3000 ani a. Hr., — cu 1000 ani a. H. trecem spre roata olarului) până ajungem la minunata ceramică a vaselor chinezești, admirate în toate centrele de civilizație europeană sau americană. Alt centru este cel din Mesopotamia. Mai departe, cel din Egipt. Cu aceasta ne-am apropiat de centrul Mediteranei, unde vasele au atins cea mai înaltă desvoltare și în latura artistică. In sfârșit în restul Europei, avem iarăși destule documente despre o veche desvoltare a tehnicei ceramicei.

Se pune acum o întrebare: ne ajută resturile de ceramică așa cum le găsim și în Europa, să înțelegem evoluția civilizației omenești, sau în sfera mai îngustă, ne ajută ceramica să înțelegem, măcar în parte evoluția civilizației a acelei populații, legate

www.dacoromanica.ro

de un mediul geografic mai restrâns? La întrebarea aceasta răspunsul nu-i așa de simplu. Cine zice ceramică, zice în acelaș timp mai multe lucruri. Cel care modelează argila ca să facă vase, este nu numai olar, dar este în oarecare măsură și scluptor; este pictor (sunt o sumă de culori așezate pe vase), este desenator. Ornamentarea este foarte variată. Am citat câteva tipuri principale, însă varietatea lor este imensă. Oala este și un simbolism în sensul etic; reprezintă anume prin desenele depe oale, cari au uneori, deadreptul în scop etic; oala să primească rămășițele mortului, sau oala să-l însoțească pe mort pe lumea cealaltă. (Nu oala care servește la hrană, ci sunt oale cu anume ornamente, cu anume semnificații, cu un anume rol față de cel de pe altă lume). Așa dar avem un simbolism variat. Cel care mânuește lutul, adaogă atâta ornament, atâtea culori și atâtea semne cu atâtea înțelesuri. Evident, acestea sunt mai mult decât o tehnică în serviciul artei culinare, iar omul este un om cu o activitate intelectuală foarte variată; la răscrucea unor căi cari îl duc la rezultate deosebite. Înțelegeți bine că din semnele acestea s'a putut naște, cu vremea, un fel de pictură decorativă, un simbolism care să-l ducă pe om, să reprezinte anumite idei prin anumite semne.

Dar lucrul nu este simplu. Nu avem înaintea noastră elemente cum ar fi numerele aritmetice cu un sens determinat, ci avem o figurație foarte variată, o mare multiplicitate în ceiace privește compoziția, pasta, modelarea formei, ornamentarea, simbolismul, sensul fiecărei ornamentări sau părți. Sunt interesante resturile de ceramică, dar nespus de greu de interpretat,

www.dacoromanica.ro

dacă este vorba ca pe temeiul acestei ceramici, să prindem firul care să arate desvoltarea civilizației, sau culturii unui popor. Relevăm pentru un moment un singur lucru. Nu numai ceramica ducea mintea la răscrucea aceasta așa de bogată. Cine face panere, coșuri, prin împletirea atâtor feluri de vase, variația materialului în ceiace privește firul de tors, firele scoase din copaci sau mlădițele din ramurile copacului, cine se gândește la atâtea colori deosebite, la panere mai ales, la figurile deosebite cari pot să iasă din țesăturile hainelor, din țesutul hainelor, din alegerea unor fire cari să dea anume figuri la cusutul covorului, vede toată technica aceasta largă și variată, care este alături de technica ceramicei. (Tot așa de variată este și technica, care se exercită pe propria piele, tatuajul: ce varietate de colori, mai ales la Polinezieni. ce varietate de desene!) Vasăzică pictura. scrierea pe piele, chiar ceva sculptură (cazul africanilor) sunt adevărate răscruci: ceramica de o parte cu varietatea ei de împodobire, tatuarea de altă parte, împletirea de altă parte, în legătură cu învestmântarea.

Așa dar când numim noi civilizație, suma tuturor mijloacelor de adaptare la mediul material, spunem un lucru foarte complex. Descifrarea tuturor firelor cari se leagă, se îmbină necontenit în cercul unuia și aceluiaș popor, este grozav de grea, Iată dece toate aceste cercetări merită fiecare cea mai mare atenție din partea etnografului. Numai cu prudență se pot stabili erarhii de anumite trepte în desvoltarea fie, a ceremicei, fie a îmbrăcămintei sau a tatuajului. Prin urmare trebue în fiecare caz cea mai mare rigurozitate metodică, și cu cea mai mare

www.dacoromanica.ro

circumspecție să se folosească etnograful de toate aceste amănunte, dacă vrea să deslege firele încâlcite în desvoltarea civilizației omenești, sau evoluției unui singur popor într'un mediu geografic dat.

PRELEGEREA XXVII. *4 Martie 1936.*

Arătasem în ce fel a evoluat ceramica în diferite regiuni ale feții pământului. Ați văzut că găsim cei doi poli: nulitate când este vorba de America de Sud. Fuegienii, Botocuzii, unii Piei-Roșii din California nu cunosc ceramica. Pe de altă parte, cum este vechiul imperiu peruvian, am găsit cea mai înaltă desvoltare a ceramicei, încât autorul care l-am pomenit o consideră „fără pereche pe fața pământului". In Africa deasemeni sunt puțini cari nu cunosc ceramica: Boșimanii, pentru motivele pe care le-am arătat. In alte părți este o ceramică foarte desvoltată, foarte variată. In Asia deasemeni sunt sălbateci, în părțile de sud, în Insulinda, cari nu știu ce înseamnă oală. In alte părți cum este China, Japonia, e ceramică desvoltată. Și însfârșit dacă ne întoarcem privirile către apusul Eurasiei, găsim mari centre de desvoltare, cum este bunăoară Elamul, Egiptul, vecinii Eurasiei, cum și toate ținuturile Mediteranei, începând din partea de răsărit. Peste tot găsim faze de tranziții, dela forme mai simple la cele din ce în ce mai complicate, și anume dela olăria cu mâna liberă (ca să vorbim numai de o fază mai generală pe fața pământului), spre olăria cu ajutorul unui disc care se învârtește. In cele din urmă, pentru câteva regiuni din Lumea Veche, o technică mai perfecționată a roții olarului.

www.dacoromanica.ro

Regiunea asupra căreia ne-am oprit privirile noastre a fost regiunea din Mediterana, care o presupun mai cunoscută. Relev numai câteva fapte în legătură cu această regiune și anume: găsim unele legături cu Europa centrală. (Unii cred cu Europa de nord). Anume o ceramică într'o formă foarte simplă; un lut vulgar, o formă de modelare cu mâna liberă, și încetul pe încetul apar formele stilizate, apar ornamentele foarte simple, pe urmă un ornament mai desvoltat, în care se văd spiralele. *(vezi fig. 6).* Inchipuiți-vă, în loc de o linie, două linii împletite, nu în forma care seamănă cu spiralele depe ouăle roșii, ci perpendiculare. Dacă sunt două linii alăturate, se pot face fel de fel de forme de împletire. (Dealtfel acest motiv se găsește și în Lumea Veche). Din descoperirile dela Troia se pot observa faze dela simplu către complex, dela forme brute către cele rafinate. In cele dintâi straturi descoperite la Troia, se văd unelte de piatră amestecate cu unelte de aramă. Se văd forme de ceramică foarte simple, cu ornamente liniare, unele găurite orizontal și vertical ca să poată fi suspendate vasele. Așa dar o întreagă trecere dela simplu la compus.

Intrebarea este: a fost măcar în cercul Mediteranei, a Asiei apusene, care o cunoaștem mai bine, o desvoltare continuă, de care să ne servim ca de un fel de fir conducător, pentru a putea stabili anumite faze de civilizație, la vreo populație din Asia de vest și Europa? Așa ceva nu se poate afirma, fiindcă vedem, începând dela Elam spre vest, adevărate sincope, în ceiace privește desvoltarea ceramicei. In Elam găsim o ceramică artis-

www.dacoromanica.ro

tică ; anume o ceramică ce reprezintă nu animale, cum este în regiunea Mesopotamiei, între care elefantul, ci în deosebi ca un motiv de ornament, ţapul cu două corniţe plecate pe spate. Un animal care nu trăia aci. Trebue să fi venit acest motiv din regiunile muntoase ale Asiei vestice. Insă un fapt caracteristic este că ceramica aceasta superioară dispare. (Poate să stea în legătură cu năvălirea Semiţilor). Vedem un fapt la fel şi în valea Nilului ; o ceramică desvoltată în epoca pre-faraonică. Cum apar faraonii, ceramica scade.

Aşa dar, vedem alterând suişuri şi coborâşuri şi în acelaş timp împrumuturi, motive dela o regiune la alta. Pentru ţinuturile din jurul Mediteranei, părerea unora, este că motivele au venit dinspre nord, trecând peste Ardeal, Peninsula Balcanică, spre Asia Mică. Se poate să fie aşa, dar se poate să nu fie. Să găseşti peste tot pe faţa pământului, anume erarhii, să zici ca peste tot avem cutare desvoltare, că avem un fir conducător, iata că în toată problema aceasta rămânem cu un semn de întrebare. Deobiceiu în sfera fiecărei ştiinţe cercetătorii sunt dispuşi să acorde însemnătate ştiinţei lor şi elementelor pe care le mânuesc, încât să facă din ştiinţa lor metru de măsurat pentru celelalte ştiinţe. Iluzia aceasta nu ne este permisă nouă, care avem atâtea elemente de comparat din toate ţările ; dela toate popoarele. Este bine venit acest material care înlesneşte explicarea succesivă a mişcărilor de populaţii, cum este cazul năvălirii Semiţilor, în lgătură cu brusca scădere a artei din Elam. Dar sa credem că astfel de fapte dau o scară sigură, măcar pentru un continent, sau chiar pentru o regiune, asta nu. Aceste lucruri trebuesc privite cu destulă rezervă.

www.dacoromanica.ro

Ceiace ne interesează în deosebi în momentul de față este faptul că s'a răspândit aceiaș impresie și în studiile ceramicei, la care am dovedit de atâtea ori în cercetările noastre, și alte elemente de civilizație. Evoluția nu-i liniară, ci radiară. Din una și aceiaș regiune s'a putut răspândi în diverse direcții anume ramuri de influențe, anume forme de civilizație. In una și aceiaș regiune cel care face ceramică nu este numai olar, este și scluptor, este și pictor, este în oarecare măsură, desenator. (Ați văzut ce variate desene sunt în ceramica peruviană). In oarecare măsură tinde să devie născocitor de alfabet, pentru că toate semnele de pe vase sunt un început de scriere. Tot așa și în cazul învestmântării, cine își face desene îmbinând diferite fire, sau cine își face panere cu fire deosebite ca dimensiuni și colori. Când trecem dela țesătura covoarelor la alesătură, acolo ne apropiem și prin coloarea variată și prin desen, către ceva care să dea naștere la pictură. Deasemeni când era vorba de tatuaj, omul era pictat, era desenat. Aduceți-vă aminte de tatuajul Polinezienilor. (La Maureni era și scluptura).

Iată cum, în legătură cu ceramica, cu învesmântarea, atâtea și atâtea manifestații cari mergeau paralel, cari au putut într'o regiune să ducă la alte rezultate decât în altă regiune. Iată dificultatea de a găsi un singur fir conducător, care să permită să descifrăm cu destulă siguranță succesiunea formelor de civilizație în fiecare regiune. La început omul a fost culegător, apoi potrivit cu atâtea și atâtea regiuni, din forma primitivă de culegere pentru alimentare, a devenit ba vânător, ba pescuitor, ba agricultor, evoluând mai repede sau mai încet, după regiune.

www.dacoromanica.ro

Aşa dar, nu putem avea o scară fixă, cu anumite trepte pe care să le urmărim peste tot. Aceiaş impresie este şi în ceiace priveşte învesmântarea ca şi ceramica.

Mai departe, vom vedea ce este locuinţa. Când considerăm astfel de fapte, fără voe ne aducem aminte de analogii din geografia fizică. Ştiţi ce este plaurul. Cine a văzut un plaur care rătăceşte pe faţa lacului, îşi dă seama cât de variat este un astfel de pod, care se naşte la marginea lacului. El este rupt de vânt, şi apoi se adaogă sedimente de plante, sau seminţe aduse de vânt, rătăcind în felul acesta mereu. Cam la fel sunt şi masele etnice cari se mişcă în spaţiu; primesc din fiecare regiune sugestii, primesc amestecuri etnice, şi în felul acesta, cu atâtea elemente cari se amestecă în cursul timpului, rezultă ceiace se numeşte *civilizaţie regională.* Este un tablou nu se poate mai complex, când ar vrea cineva să caute un fir unic, sau desfaşurarea de faze trecute ale acelei unităţi etnice.

In orice caz când este vorba de ceramică, fiindcă este una dintre cele mai însemnate manifestări ale civilizaţiei omeneşti, nu trebue perdut din vedere ceva care priveşte în deosebi ţinuturile apropiate de noi; anume desvoltarea civilizaţiei în apusul Europei. Vrei în ceramică să găseşti o serie dela simplu la complet, o serie continuă; aşa ceva nu se poate. Gândiţi-vă ce se întâmplă cu paleoliticii din apusul Europei. Poate aţi auzit vorbindu-se despre arta Magdaleniană, sau aţi văzut ilustraţii ale artei Magdaleniene: sunt surprinzătoare. Pe pereţii peşterilor sunt desene foarte bine executate; aşa de bine încât nu se mărgineau la vechea artă în linii, amestecate cu anumite

www.dacoromanica.ro

animale (asta ar fi fost prea puțin; reprezentarea statică a unei forme este ușoară), ci reprezentând până și mișcarea. Erau animale cari astăzi au dispărut, între care mamutul, rinocerul, mulți cerbi, cerbi cari se luptă, cerbi cari se opresc din fugă și întorc capul, o sumă de înfățișări uimitoare pentru vechea artă magdaleniană.

Și dintr'odată, arta aceasta piere. Ați văzut suișuri și scoborâșuri, nu numai în continentul nostru. Boșimanii pe cari îi considerăm „copii nimănui", contimporani cu noi (veți vedea în ce chip trăesc), sunt minunați artiști. Au umplut pietrele Africei cu desene într'adevăr remarcabile. (S'au păstrat acolo mii și mii de desene). Arta lor se poate compara cu cea magdaleniană. Dar aci s'a păstrat. In apusul Europei nu s'a păstrat decât cele din peșterile cari au fost cruțate de îngheț și desgheț. Dincolo s'a păstrat pentrucă este o climă uscată, iar suprafața rocilor nu este măcinată de îngheț. Iată o mare culme de desvoltare, apoi o sincopă. Deci nu trebue să ne așteptăm să găsim nicio scară dela simplu la compus, după vre-un calapod de evoluție dela simplu la complicat. Grosso modo așa s'au petrecut lucrurile, însă cu multe alternative pe care astăzi cu ajutorul materialului, nu le mai putem descifra.

Am să citez câteva cuvinte ale unui cercetător al artei magdaleniene, care arată că această artă a atins un grad înalt. Acest citat să vă servească ca un fel de prevenire, de a fi ispitiți a judeca după calapodul fiecării regiuni. Iată ce spune despre această artă magdaleniană cel care s'a ocupat de această problemă: „Desigur a fost mai înzestrată decât popoare dela

www.dacoromanica.ro

care am împrumutat principii de artă modernă, adică mai înzestrați decât Chaldeenii, Egiptenii, și poate, mai ales, decât Grecii. Magdalenienii mai înzestrați decât Grecii. Iată cum fixează ideea mai departe: „Dispariția artei magdaleniene a fost o mare nenorocire pentru omenire. Fără acest dezastru ar fi fost un progres mai variat, iar frumoasa perioadă a lui Pericle ar fi venit cu câteva mii de ani, mai repede"...

Iată afirmații care să arate cât de atenți trebue să fim în judecațile noastre etnografice. Un sălbatec, este sălbatec numai în unele priviri, dar poate să fie mai bine înzestrat în alte privinți decât alții cari au atins o clasă mare în alte direcții. Iată pentru ce, din punctul nostru de vedere, „marele bine" a celor care în secolul din urmă, în deosebi în secolul al XIX-lea, năvalind peste celelalte continente, nu s'au mulțumit numai să-i exploateze din punct de vedere material, ci au mers cu pornirea animalică, că au distrus rase și sub-rase, cari cine știe ce capital ar fi reprezentat pentru civilizația omenească. In orice caz, astfel de citat, arată că nu poate să fie vorba de continuitate nici în acest colț al Europei, dela simplu la perfecționat. Iată întâi o culme, apoi o sincopă, un declin, nu însă întotdeauna cu elementele cele mai simple. Cei cari au trăit pe urma artei magdaleniene, au putut să aibă sugestii pe care, fără activitatea paleoliticului, nu le-ar fi fost la îndemână ca un fel de sprijin pentru desvoltarea lor mai departe.

Inainte de a încheia acest capitol cu privire la ceramică, mă simt îndemnat să vă aduc iarăși aminte de o observare mai veche facută asupra ceramicei. Când am vorbit despre ceramică

www.dacoromanica.ro

(ceramica este la mijloc, între îmbrăcăminte şi alimentare) aţi văzut sprijinul oalei pe panerul care avea altă destinaţie. Vedeţi în ce condiţii s'a făcut desvoltarea omenirii şi câte unelte pentru fiecare ramură de activitate a trebuit să descopere omul pentru alimentare. Gândiţi-vă la agricultură cu toate uneltele ei, la păstorit cu toate uneltele legate de păstorit, la pecuit şi la uneltele acestuia, la vânătoare şi uneltele pentru vânătoare, la îmbrăcăminte cu toate uneltele legate de ea, iar acum în legătură cu ceramica, la atâtea şi atâtea unelte de care s'a servit omul. Vedeţi ce familie largă de unelte a trebuit omul să descopere. Şi aci a fost adevăratul lui noroc, spre deosebire de animale, cari lucrează stereotip. Singur omul a trebuit să muncească în atâtea direcţii, încât într'adevăr, el a trebuit să facă unelte. Ce mare deosebire dela instinct; activitate stereotipă a animalului, spre munca nobilă omenească, spre o activitate care era ceva individual, spre o activitate creatoare care permite prefaceri, câteodată chiar în scurt timp, dela o generaţie la alta. Vedeţi, în legătură cu această mare familie de unelte, cum s'a putut face trecerea dela animalitate spre semnul cel mai distinctiv a specii noastre, gândindu-ne imediat la foartea variata muncă pe care o face omul într'o regiune sau alta.

*

Să trecem la alt mare capitol de civilizaţie, să vedem cum a evoluat *locuinţa*. Când vorbim de locuinţă, întâi şi întâi ne vine în minte o clădire cu elementele cele mai simple, adică o *temelie*, nişte *pereţi* şi un *acoperiş*. Mai simplă nu ni se pare să poată fi o locuinţă. Cu toate acestea este o mare iluzie aceasta

www.dacoromanica.ro

noțiune de simplificare, cum vom vedea în prelegerile cari vor urma.

Care a fost începutul locuinții? Vă aduceți aminte când a fost vorba de haine, am spus că începutul lor a fost *culcușul.* (Vedeți cum dintr'o tulpină se desfac două ramuri, sau chiar mai multe). Omul a trebuit să aibe un adăpost. Unde era culcușul, acolo era și locuința. De acolo trebue urmărit fenomenul acesta complicat, care nu presupune numai decât cele trei elemente. Totuși omul le-a străbătut până să ajungă la locuința de tipul celui de astăzi. Omul nu putea să fie în necontenită activitate, el trebuia și să se odihnească, iar formele de odihnă nu-s chiar așa de simple pe cât ni se par nouă astăzi. Iată bunăoară, cine cunoaște materialul etnografic, știe că sunt oameni cari se odihnesc într'un chip paradoxal. Inchipuiți-vă pe câteva puncte pe fața pământului, odihna se face așa: omul se așează într'un picior, iar celălalt îl pune deasupra genunchiului. Piciorul stâng ține corpul, iar dreptul se așează deasupra genunchiului stâng; cum stau anumite păsări. Cunoașteți pasărea flamingo, cu picioare de aproape un metru și cu un cioc extraordinar de desvoltat. Pasărea stă pe un singur picior, iar corpul este suspendat ca un mic porumbar. Sunt și oameni cari au găsit metoda aceasta de odihnă. Intre cei cari au adoptat felul acesta, sunt negrii Dinca, cei mai înalți dintre toți Negrii, și cari au picioare foarte subțiri. Iată un fel de odihnă nu se poate mai nepractică. Aceasta este odihna din timpul zilei. (Noaptea n'ar putea să doarmă nici în două picioare, necum în unul). Așa că a trebuit să aibă și omul un culcuș, cum au atâtea vietăți. Acolo a început a se aduna elementele cari trebuiau să ducă mai târziu la un adăpost

www.dacoromanica.ro

și de zi și de noapte, adică un adăpost propriu zis. Acolo se adunau erburi, fulgii păsărilor cu care se hranesc, sau părul animalelor, o pernă de lemn ; o bucată de lemn pe care pun gâtul, nu capul. (Forma de pernă ca ceva moale și călduros, nu-i ceva sănătos. Japonezii n'au decât niște scăunele sub cap, și sunt foarte sănătoși). Tot acolo se adaogă *rețeaua* cu care se înconjoară împotriva țânțarilor, un *hamac*, un fel de pat suspendat ; o sumă de amănunte împrejurul adapostului de noapte și de zi care începe să-l îndrumeze pe om, spre ceiace trebuia să fie locuința propriu zis. Dacă este așa, nu avem decât să căutăm pe fața pământului în momentul de față cum trăesc sălbatecii astăzi, și să surprindem (cum a fost cu Dinca) diferite faze intermediare, cari să ne explice grosso modo, evoluția locuinței.

Fiindcă este vorba de repaos, aceasta este nota care am subliniat-o, să înșirăm câteva fapte care să arate că locuința a fost întâi pentru noapte ; fapte la unii sălbateci de astăzi cari pot fi bine observate. De pildă în regiunea Mategroso, în podișul Braziliei, sunt Piei Roșii cari au un fel de colibă, dar aceasta nu este ceiace se numește o locuință, e mai mult un fel de celar unde se țin proviziile ca să fie apărate de insecte, sau uneltele lor, iar ei dorm alături de locuință, câteodată departe de locuință, în adăposturi speciale cari sunt în deosebi ferite de țânțari. Coliba lor de toate zilele n'o folosesc decât când plouă. In unele părți, la izvorul lui Paraguay deasemeni sunt locuințe de zi altele pentru timpul nopții. Ceiace este mai curios sunt locuințele nimănui, adică în luncă, în poteci și la răscruci sunt un fel de adăposturi ca un fel de cort, sau doua plase de

www.dacoromanica.ro

crengi puse în pământ. Nu-i o locuință care să fie legată de cineva, ci un fel de colibă pentru oricine trece prin acea regiune poate să se adăpostească câtva timp.

A trebuit, așa dar, ca omul să devină statornic ca să aibă nevoe și pentru zi și pentru noapte de adăpost. In legătură cu această fază de viață mai evoluată, a trebuit să se nască ceiace se numește o locuință, începând dela forma cea mai simplă la cea mai complicată. Din capul locului însă, este bine să se știe ca schema care o pomeneam: temelie, perete, acoperiș, este departe de realitate, în prima formă de locuință omenească. Gandiți-vă ca sunt locuințe care n'au de loc temelia pe uscat; sunt locuințe pe apă. Unele n'au temelie, sunt un fel de podine, mai ales în Insulinde sunt locuințe departe de fața pământului, sus în copaci, ca cuiburile păsărilor. In ceiace privește materialul o imensa varietate. In ceiace privește formele nu le mai înșirăm; dela o simplă perdea care să apere de vânt, până la cele mai complicate locuințe, cari par o cetate. In ceiace privește dimensiunile, dela coliba mică, așa ca pentru un Pigmeu, un fel de cuib de frunze, până la locuințe de peste o sută de etaje, care poartă numele de „sgârie nori". Din capul locului, fiindcă pomeneam de cele trei elemente ca de ceva general, noțiunea aceasta este artificială, iar evoluția locuinței omenești, începând dela formele cele mai simple la cele mai complicate, cuprinde o sumedenie de alte note decât cele trei elemente.

Inainte de a intra în desvoltarea acestui capitol, este bine sa aratam care a fost partea de originalitate a ființei omenești, în direcția tehnicei locuinței, față de celelalte ramuri de tehnici,

www.dacoromanica.ro

pe care le-am înşirat până acum. Când a fost vorba de alimentare, ştiţi că la început, omul caşi atâtea şi atâtea animale, lua direct din natură. A ajuns însă la curiozităţile pe care le-am înşirat, ca băuturile narcotice, sau cele otrăvitoare. Când a fost vorba de învestmântare, iarăşi, omul a fost foarte original. Când este vorba de casă, aci originalitatea lui n'a fost aşa de mare ca în cazul alimentării şi învestmântării. Este destul să vă gândiţi la o sumă de animale cari au minunate locuinţi. Gândiţi-vă la castor. Cine vrea să aibă o idee, să citească felul de a construi al castorului; este o adevărată arhitectură, cu atât mai mult cu cât sapă numai cu labele şi cu coada. Ba este şi inginer hidraulic. Zăgazul pe care îl face, îl face cu atâta chibzuinţă, nepunându-l în linie dreaptă, în bătaia apei, ci face un unghiu, ca valul să nu bată direct să-i dărâme locuinţa. Să îndrasnească să spună cineva despre stupiditatea castorului! Sau să citească bunăoară cineva despre arhitectura termitelor, rămâne uimit! Albinele sunt mai cunoscute. Sau păianjenii cari fac un fir aşa de subţire. Este un basm că s'a luat la întrecere Maica Domnului cu păianjenul, în ceiace priveşte subţirimea firului.

Aşa dar numai din aceste exemple se vede că omul avand diferite sugestii din latura naturală. n'a fost, în ceiace priveşte locuinţa, aşa de original ca pentru celelalte tehnici.

PRELEGEREA XXVIII. *6 Martie 1936*

Incepusem să ne ocupam de origina locuinţei. Aţi vazut ca începutul locuinţei a fost *culcuşul,* necesar şi omului ca şi atâtor animale, peste noapte. Iată apropiata *locuinţa* de *haina,* fiindcă

www.dacoromanica.ro

tot dela culcuș a început și descrierea tuturor anexelor cari constituesc îmbrăcămintea.

Este bine să urmărim întâi indicațiile pe care natura le-a dat omului, înainte de a ajunge la case de tipul acelor cu temelie, pereți, acoperiș. Să vedem care poate să fie cea dintâi locuință și cum, încetul cu încetul, s'a născut tipurile de locuință cari presupun cele trei elemente indispensabile. In primul rând, caşi în cazul hranei, omul a fost culegător. Tot așa în cazul locuinței, ceiace îi oferea ca adăpost natura, era bine venit.

Dacă urmărim viața sălbaticilor de astăzi, avem destule elemente sa fim încredințați că aceste indicații sunt exacte. Boșimanii sau Australienii dacă găsesc o stâncă mai înaltă sau o rapă, iată locuința pentru o noapte gata. Dacă râpa are un fel de șopron, e mai bine, dacă în râpă este o firidă, este o locuință mai completă. Dacă este o firidă cu multe cotituri, este o locuință ideală. Așa dar, e lesne de înțeles că cel dintâi adăpost pentru om, nu numai în timpul zilei pentru repausul de câteva ore, ci mai ales în timp de noapte, trebue să fi fost în legatură cu adăposturile *naturale* sau *peșterile.*

Când s'a descoperit în 1856 scheletele dela Neanderthal, s'a văzut tocmai acolo unde nu se aștepta lumea, în întunericul grotei, schelete omenești de tipuri antropologice străvechi. Atunci s'au gândit oamenii să serceteze mai departe peșterile, și să înceapă în apusul Europei, studii mai amănunțite a peșterilor. In Franța, în Anglia, în Spania s'au găsit multe peșteri bogate în resturi ale vieții omenești, încât se părea că acolo a fost o faza întreagă din desvoltarea omenirii. Cuvântul troglodit este

www.dacoromanica.ro

cunoscut cercetătorilor. Grecii înțelegeau pe cei mai barbari dintre barbari. Oameni cari trăesc toată viața ca animalele sub pământ. De aci a rezultat formularea: omul la început trebue să fi fost troglodit. Atunci să se cerceteze peșterile.

Era însă o mare exagerare. Oamenii n'au avut nevoe pe toată fața pământului să se folosească de peșteri ca în Europa, regiune cu climă severă în timpul ernei. Există și continente calde. Așa că generalizarea era pripită. Dar n'a fost o fază nici în Europa, pentru bunul cuvânt că în momentul de față, avem troglodiți. Citez din Italia o cifră de acum câțiva ani: 37 mii de locuințe în pământ. Iată un adăpost suficient pentru om: o scobitură în pământ. Sunt peste 200 mii de suflete legate de aceste locuințe subpământene. In Spania, deasemeni, începând din partea nordică, dela munții Cantabrici pană la sud, avem multe locuințe subpământene. Și în propria noastră țară, în regiunea Nîstrului, sunt peșteri bune pentru locuit. In unele sunt mici biserici, în Asia Mică, în regiunea Capadochiei. In Grecia deasemeni. Peșteri peste tot unde sunt regiuni calcaroase. Acolo se pot face repede peșteri, deasemeni și în regiunile bogate în gips, din pricina curgerii apei pe sub pământ, se fac diferite bolți subpământene. Omul se folosește până în momentul de față de astfel de locuințe. Avem, cu alte cuvinte, și în Europa noastră, în țări civilizate, nu numai în alte continente, troglodiți contemporani.

Pe lângă aceste grote au trebuit să vie la rând și acele făcute de mâna omului. Sunt oarecare soluri, cari pot fi cu ușurință scobite, unde se fac încăperi cari să servească de locu-

www.dacoromanica.ro

inţe. Gândiţi-vă la solul pe care este aşezat oraşul nostru. Löessul este minunat din acest punct de vedere. Cine a trecut peste Dunăre, dela Cernavodă spre Constanţa, îndată ce se isprăveşte podul, malul lasă să vezi o sumă de firide în el. Cine cunoaşte regiunile de podgorii, ştie cum se fac pivniţele de mari dimensiuni. Malul este omogen, nu-i nevoe de nici o zidarie. Dacă bolta nu se apropie prea mult de suprafaţă, se poate săpa fără nici o grijă bolţi de dimensiuni cât de mari. In felul acesta se construesc pivniţele, îndeosebi în China, unde ating până la 600 metri. Inchipuiţi-vă un râu care să treacă prin această regiune; ce vale adâncă sapă! In pereţii aceştia perpendiculari se scobesc apoi mulţime de firide. Aci se găsesc mii şi mii de locuinţe. Peisagiul chinezesc este caracterizat prin aceste locuinţe de tip troglodit. Deasemeni scorborile copacilor locuinţele era bine venite. Gândiţi-vă la copacii sequoia, sau la eucalipt. Cei bătrâni au un miez, şi dacă depărtezi miezul astfel de scorburi sunt adevărate palate, pentru cine vrea un adăpost.

Iată deci condiţii din timpuri străvechi, când ce căuta adăposturi deadreptul din natură. In aceiaş ordine de idei, trebue sa ne gândim că însăşi animalele au ademenit pe om în această direcţie.

Pomeneam de castor, care este un minunat inginer hidraulic, sau albinele cari îşi au casa lor, sau furnicile (termitele au o adevărată cetate. Trebue dinamită ca să fie fărâmată).

Aşa dar, omul avea din multe laturi (n'am mai pomenit de pasări), sugestii pentru creiarea de locuinţe artificiale. In ordinea aceasta de idei, trebue pomenit faptul paradoxal că

www.dacoromanica.ro

omul, pornind din regiunile calde înspre regiunile temperate și reci, ce era mai firesc decât să se oprească răspândirea specii omenești acolo unde temperatura era defavorabilă, încât vegetația aproape dispare, și nu numai că vegetația dispare, dar lipsește adăpostul, și scoarța pământului îngheață până la adâncimi de peste 100 metri. În tundre nu-i nici urmă de adăpost. Ți se pare că în vecii vecilor specia omenească nu putea să se întindă peste astfel de ținuturi. Nu-i nevoe decât de o singură noapte polară, ca omul să se prăpădească. Totuși iată că omul s'a întins peste regiunile acestea neospitaliere. Cum a putut omul să birue condiții așa de neprielnice? Știți că se fac case de zăpadă. Este curios să-i fi venit omului în minte să intre în regiunile pline de zăpadă, dacă nu vedea o pildă. După toate probabilitățile pilda i-a fost dată de animalele din regiunea tundrei. In timp de iarnă, animalele sălbatice, lupii, cu toată rezistența lor la frig, ca să scape de furia gerului, intră în zăpadă. Sunt la adăpost în zăpadă. Celor cari au făcut aceasta călătorie din țările calde înspe cele reci, câinele trebue să le fi dat pilda cum să rezolve această problemă a adăpostului, într'un ținut așa de geros. In momentul de față câinele Eschimosului și a altor hiperborei, până în Kamciatka, de îndată ce vine locul popasului, se așează sub zăpadă. Dimineața vezi în locul lor doar un fel de mușuroae de zăpadă. Altfel bietele animale ar peri. Fuegienii, despre care am mai vorbit, se acopera cu o pătură foarte redusă, dar în regiunea tundrelor, omul trebue sa se acopere sub zăpadă. In timp de o $^{1}{}_{2}$ oră casa lor speciala,— vestitul iglu, — este gata ; este un adăpost foarte sigur pentru

www.dacoromanica.ro

noapte. Altfel omul ar fi trebuit să înghețe. Iată cum dela animale trebue să fi luat pildă ca să se poată întinde și în regiunile cele mai neospitaliere, creindu-și o locuință artificială. Cu ghiață să te adăpostești împotriva gerului! Adăpostul este așa de complet, încât Eschimoșul se desbracă total fără nicio primejdie! Cel puțin Eschimoșii de lângă țărmul mării, au o lampă de ulei care le dă lumină și căldură. Dar sunt cei continentali, cari n'au ulei, și cari trăesc fără foc în regiuni unde temperatura este de 50°. Are însă această locuință de zăpadă sub formă de iglu, care îi permite omului să reziste la temperaturi așa de coborâte. Iata deci și acest paradox: omul apărându-se de frig cu zăpadă!

Și în cazul locuinței, ca și în cazul alimentării, este bine să pornim dela însăși condițiile naturale, să vedem în ce fel dela forma cea mai simplă de locuință, încetul pe încetul, omul ajunge la la o tehnică a clădirei. Să vedem care este materialul pe toată fața pământului de care se servește omul, să vedem în ce fel îl modelează, ce unelte a întrebuințat pentru locuințe, la ce forme a ajuns, cum sunt distribuite formele de clădiri pe toată fața pământului și dacă putem scoate vreun sens din distribuirea formelor. Să vedem, caşi în cazul învesmântării, dacă nu cumva s'a asociat pe lângă punctul de vedere pur tehnic, oarecare considerații de natură etică și estetică, în ceiace privește locuința.

Să începem cu materialul. In regiunile calde. care pare să fie materialul cel mai la îndemână pentru construirea locuinței? Ne găsim în regiunea marilor păduri, cu o mare bogată de ve-

www.dacoromanica.ro

getale. Fiindcă este vorba de păduri, pădurea însăşi este anume făcută parcă să fie casă. Spre deosebire de pădurile noastre, care sunt aşa de frumoase, pădurile acestea limpezi sunt un Paradis, îţi oferă şi ele în coroana copacului un fel de adăpost, pe când pădurile din regiunile ecuatoriale, în toata masa lor sunt un haos de frunze. Dacă te depărtezi de potecă, dintr'odată te-ai pierdut ca o insectă în tot frunzişul acela. Înţelegeţi bine că în condiţiile acestea adăpostul, pentru omul din regiunile ecuatoriale, este o problemă simplă: intră în frunziş. Frunzişul este extrem de mare. Cu o singură frunză de banan deasupra capului, iată-te apărat de ploae, iată că eşti la adăpost, iată un mic început de locuinţă. Dar însăşi trunchiul copacilor invită pe om la adăpost. Vă aduceţi aminte de rădăcinile copacilor din regiunile ecuatoriale ce es până la suprafaţa pământului. Intre două rădăcini de acestea stai ca într'o firidă. Pui o foae deasupra şi iată adăpostul gata. Sau dacă vrei să te adăposteşti de ploae, iată o ramură pe care poţi să lipeşti câteva frunze, sa le sprijini, şi ai un început de colibă. Aci însă trebue să te faci grămadă. Ploile ecuatoriale sunt foarte violente.

Dacă la capătul ramurei ai pus un fel de crăcana, pe urmă din dreapta în stânga, de ramurile care se lipesc de trunchi, adaogi alte ramuri sau frunze, iată un fel de mic cort, care permite nu numai să stai, dar chiar să te întinzi mai mult timp. Şi dacă, mai departe, nu la rădăcina copacului, ia pus doua crăcane peste care aşezi transversal un fel de prăjină şi într'o parte şi în alta, dacă le razimi şi de o parte şi de alta, ai facut

www.dacoromanica.ro

un fel de cort cam în forma unei cărți deschise cu marginile în jos, rămânând cele două capete libere. Forma aceasta de adăpost (după mărturisirea unui călător care a trăit câțiva zeci de ani între Negrii din mijlocul Africei), este foarte răspândită. Citez într'adins cuvintele călătorului ca să vedeți că nu-i o simplă ipoteză: „Nu-i nimeni care să nu călătorească timp lung în Africa și care cuprins de o ploae neașteptată, să nu fi cercat să se folosească de aceste adăposturi extemporanee, construite în grabă de oamenii din ceata lui". Dar acestea sunt un adaos din partea celor care însoțesc pe Europeni. Cu toate acestea, sunt regiuni unde locuința n'are decât aceste două plase.

Sunt însă aiurea forme mult mai simple, chiar decât acestea, care ne pune pe cale să ghicim cum a putut omul să ajungă la ideea de a construi locuințe artificiale. Iată Fuegienii pe care i-am pomenit de atâtea ori. Deobicei pomenim pe cei mai săraci în civilizație, adică acolo unde este probabilitatea mai mare să găsim forme mai rudimentare, ca să înțelegem formele mai complicate de astăzi. Cum se adăpostesc Fuegienii? Știți ce sumară este îmbrăcămintea lor. Este destul o bucată de piele de câteva palme, pe care o leagă cu ațe împrejurul corpului, așezând-o necontenit în spre partea unde bate vântul. Acum locuința lor. Locuința seamănă cu învesmântarea: o perdea, dacă se poate destul de lungă, din crengi înfipte în pământ. Dar cine a făcut o plasă, poate să pună două față în față. Iată că din elemente așa de simple putem să ajungem la această formă, care este destul de simplă; forma din Africa de care

www.dacoromanica.ro

am pomenit. Să privim însă lucrurile altfel. Noi suntem ispitiți să schematizăm, să potrivim faptele. E mai bine însă să culegem documente din viața sălbatecilor de astăzi, cari să ne permită să punem în serie formele dela cele mai simple la cele mai complicate. Mărturiile acestea sunt luate dela un European care a trăit între Negrii; observarea este luată dela Darwin, care în 5 ani, cât a călătorit împrejurul planetei, a văzut multe. Dar ne spune el, nimic nu l'a uimit mai mult decât viața Fuegienilor. S-ăi vezi într'o regiune așa de aspră, aproape goi, sub o haină așa de redusă și cu început de locuință așa de sumar cum era perdeaua aceia. Iată dece e bine să căutăm ceva mai autentic, și să vedem începutul perdelei acesteia, dacă găsim undeva pe fața pământului în momentul de față sălbateci, cari să aibă perdeaua ca un adăpost constant de toate zilele.

Să vedem în ce condiții croesc perdeaua și dacă într'adevăr această înșiruire de crengi în pământ nu-i prea schematică, sau e un element străvechi, care după loc și timp, reprezintă o fază importantă în evoluția omenirii. Am ales pentru exemplificare o populație din peninsula Malaca, populația Semang, niște pitici. Un călător acum câțiva ani, care a trăit între ei, într'o operă care a fost publicată acum, descrie locuința lor, alăturând și o sumă de figuri, arătându-ne în ce fel își construesc locuința. Mai întâi locuința este grija femeei. Intre atâtea și atâtea sarcini, ați văzut, în cea dintâi fază de desvoltare a omenirii, cele mai multe au căzut pe umerii femeei. Un călător care a stat aproape 4 ani în timpul războiului, în Noua Guinee, observă cu indignare multe ciudățenii. Când populația tribului se

www.dacoromanica.ro

mişcă dintr'un loc, femeea este încărcată cu toate greutăţile. Bărbatul duce numai arcul în mână. Alte munci i se par ceva în afară de sfera ocupaţiei lui. El se ocupă de vânătoare, deci arcul sau lancea este toată greutatea care trebue s'o poarte. Femeea trebue să aibă grijă de materialul locuinţei: ea adună multe frunze de palmier.

Bărbaţii se îngrijesc de pari: trei pari bătuţi în pământ. Parii aceştia sunt prinşi cu un fel de legături de liane. Sunt atâtea şi atâtea, aşa că nu-i nevoe de frânghii. Aşa dar parii dela extremitate sunt prinşi cu liane şi îndoiţi *(vezi fig. 7)*. Vârful trebue încovoiat şi fixat ca să nu se plece parul. Are apoi o mică furcă, care să-l sprijine. Dupăce parii sunt fixaţi bine, fiecare femee aduce pachete de frunze, care funze sunt îndoite, o jumătate peste cealaltă jumătate. In felul acesta ai în loc de o ţăsătură simplă una dublă; se încrucişează ţesătura frunzei. Intre pari sunt prăjini mai lungi. De fiecare prăjină sunt o sumă de alte prăjini, pentru ca să servească drept suport pentru frunze. Ce rezultă din această înjghebare? O perdea pe care o poţi îndoi după voinţă. Ai priponit-o cu liane de tufă. Scurtezi legătura, atunci vârful se încovoae în raport cu umbra pe care vrei s'o ai. In raport cu ploaia, cobori plasa. Plasa se întoarce după felul cum scurtezi legătura. Iată deci un început nu se poate mai simplu, totuş el nu-i aşa de simplu ca în cazul pe care îl pomenea călătorul nostru. Aci este un material ales, femeea aduce frunze, care sunt într'un anume fel îndoite, apoi sunt legate între ele. După ce tot peretele a fost acoperit cu frunze, sunt căutate cu deamănuntul toate golurile cari au rămas,

www.dacoromanica.ro

şi cari trebuesc astupate. In felul acesta avem un paravan, o plasă, sau îi putem spune, o perdea. (Şi în stepa noastră, pentru adăpostul oilor se face o adevărată perdea. O perdea care să adăpostească de vânt sau ploae).

Lucrul nu rămâne numai la atât. Bărbaţii au la îndemână bambusul, un lemn drept, uşor de desfăcut. Iată acum trunchii de bambus de dimensiunile parului, tăiaţi în două. Aşează un trunchiu în lung, pe urmă despicăturile bambusului încep să fie înşirate unele peste altele ; iată un fel de pod unde îşi pun capul ca pe o pernă. Dacă este nevoe, îşi dau mai multă osteneală. In loc de un trunchiu pun două la cap. Atunci perna este foarte ridicată. Tinerii fac un fel de podişcă de 40-50 cm.; un fel de pat dedesubtul acestei perdele. Eşte un început de locuinţă mai complet decât cel din Africa. In orice caz vedem pas cu pas, în ce condiţii, din voia lui, pe cale artificială, cu o muncă sistematică, omul începe să croiască o locuinţa mai durabilă. Dacă ai făcut o perdea, poţi face şi două. Atunci omul poate ajunge dela această perdea la locuinţa africană. Dar aceasta este o ipoteză. In realitate este altfel. Astfel de perdele sunt asociate deobicei în *cerc*. In orce caz, dacà nu-i un cerc regulat, este asemănător. In câteva ore, călătorul a văzut 11 perdele gata. Locuinţele sunt aşezate faţă către faţă. Dacă aşezi o perdea în faţa aceste perdele, încât să se apropie la 3-4 metri, sau chiar de tot, iată făcut un fel de *tunel*. Când ai făcut acest tunel nu mai ai nevoe de legătu i ca să mai priponeşti capetele parilor. Atunci se sprijină unul pe altul. De aci se nasc toate tipurile africane, din asocierea perdelelor faţă în faţă.

www.dacoromanica.ro

Când nu sunt puse faţă în faţă, când sunt aşezate în şir, acoperişul dela una trece pe cealaltă, şi ai un fel de plasă lungă unde fiecare membru îşi are sectorul lui deosebit. Este un singur *şopron,* o perdea foarte lungă. Dar nu-i un adăpost complect ca acela cu două acoperişuri, care să-i dea mai multă individualitate.

Din faptele pe care le-am înşirat până acum, cred că vedeţi în ce condiţii putem astăzi pe faţa pământului observa, la sălbatecii contemporani, cu locuinţe în pământ, troglodítice, până în ţările civilizate, iar în regiunile cu lemn, cum încetul pe încetul îmbinarea materialului, a dus spre un adăpost mai complet, de unde să apară rând pe rând, acele elemente indispensabile; ceva care să semene cu o temelie, cu un perete, cu un acoperiş.

PRELEGEREA XXIX. *9 Martie 1936.*

Incercasem să arătăm în ce condiţii s'a înfiripat locuinţa omenească începând dela formele cele mai simple. După adăpostul natural, omul a început să construiască un adăpost întemeiat pe o tehnică proprie. Am arătat adăpostul de vânt şi de ploae şi în ce condiţii îl construesc sălbatecii.

Dar ca să nu credeţi că este o creaţie a minţii şi imaginaţiei etnografilor, am ţinut să arăt experienţa unui etnograf, care a făcut de curând o călătorie în peninsula Malaka. Ne arată la populaţia Semang, un fel de pitici, cum îşi construesc perdelele lor, care sa-i apere împotriva ploii sau vântului. Dacă

www.dacoromanica.ro

vă aduceți aminte de figuri, erau niște crengi înalte, niște prăjini înfipte în pământ. Vârful fiecărei crengi este priponit cu o liană legată de o tufă mică. La bază niște crăcani care să sprijine fiecare prăjină în parte. Apoi transversal, o sumă de alte prăjini mai subțiri pe care să se sprijine crengile, frunzele, erburile, în genere acoperișul perdelei. Când astfel de perdele sunt apropiate, deobicei sunt așezate față în față, încât marginile să se atingă, ese la iveală un fel de tunel. In loc de două palse avem un adăpost complet, și atunci ese la iveală forma de *ogivă*. Un pas mai departe este o formă mai completă, mai evoluată, însă mai rară. Este îndoirea unei prăjini până la pământ și legată de un țăruș. Atunci toată bolta este completă. Prin urmare îmbrăcămintea acoperișului se poate face mult mai egal, nu mai are pe unde pătrunde vântul sau ploaia așa de ușor. Cu alte cuvinte se naște forma de *arcada*. Este forma fundamentală pe care o găsim în arhitectura primitivilor. Este acum întrebarea: cum s'a desvoltat din simpla perdea, mai departe coliba, și mai târziu locuința? A fost cu totul și cu totul fortuită, cum este fortuit mersul unei ape care inundă malurile, sau se poate surprinde oarecare ordine, în ceiace privește evoluția locuinței omenești, chiar începând dela aceste simple elemente ale perdelei de vânt sau de ploae? Dacă urmărește cineva pe toată fața pământului formele acestea ale sălbatecilor, vede că ele n'us distribuite haotic. Forma aceasta de acoperiș-perete, sau forma de ogivă sau de arcadă (care este mai rară decât ogiva), sau formele acestea amândouă sunt extrem de rare în continentul african, pe când în America de

www.dacoromanica.ro

Sud sunt mult mai dese. In Polinezia iarăşi sunt dese, ca şi în unele regiuni cum este bunăoară insula Paştilor, cum este arhipelagul Tonga, arhipelagul Nicobarelor, insula Ceylon, în munţii Nilghiri, în Belucistan, în Africa orientală şi sudul lui Congo.

In continentul african sunt două forme fundamentale şi anume: forma de *coliba conică* şi forma de colibă sau casă *drepfunghiulara.* Dece în Africa s'au oprit în deosebi la aceste două forme cari se prezintă în mase pe o suprafaţă considerabila? Pentruca să raspundem la această întrebare, fiindcă ne gasim la capitolul materialului de lemn, — locuinţe făcute din lemn, — trebue să ţinem seama de o sumă de fapte şi anume. Insăşi felul plantelor nu este indiferent pentru tipul de locuinţe pe care omul le face din plante. Iată Fuegienii, despre care am pomenit de atâtea ori, în regiunile unde au fagi, — ştiţi că fagul este la capatul Americei,—ei işi fac un fel de mică colibă. Acolo unde nu au, se opresc la o simplă perdea de vând şi de ploae. Legatura este clară. Unul şi acelaş neam de oameni, pe una şi aceias treaptă de civilizaţie, unde are pădure, ajunge la un tip de locuinţă desvoltat, pe când unde lipseşte copacul, se mulţumeşte cu o simplă perdea, care să-l adăpostească de vânt sau ploae. In Bolivia, în partea de nord, sunt unele Piei Roşii care au la îndemână o specie de palmier, a cărui foi se acopăr una pe alta şi din care se face un fel de colibă. Cum se coboară înspre sud, la periferia acestui palmer, imediat Pieile Roşii au o locuinţă de o stare deplorabilă, o degradare din punct de vedere a tehnicei locuinţei. Să sărim, în aceiaş Lume Nouă, spre gura lui Machenzie. In tundră ştiţi că Eschimoşii clădesc

www.dacoromanica.ro

un *iglu* minunat. Mai spre sud, unele Piei Roşii trăesc în nişte corturi păcătoase, nu se proteguesc nici contra zăpezii, vântului, ploii. Aşa dar şi materialul intervine, dar şi gradul de iniţiativă a fiecărei formaţii etnice în parte.

In continentul nostru european se poate urmări de aproape legătura între felul materialului şi felul locuinţelor. Aţi foiletat albume care arată vederi din Scandinavia. Tipul de case nordic aţi văzut că este casa de lemn. Până şi oraşele sunt de lemn, până şi palatele sunt de lemn. Afară de unele oraşe unde guvernul a luat măsuri să nu se mai clădească din lemn. Aşa Stokolmul este de piatră. In Norvegia şi în Suedia rurală, tipurile de locuinţe sunt de lemn. In Danemarca, fiindcă acolo lemnul a dispărut încă din secolul al XVI-lea, a intervenit o lege care opreşte de a se mai face case de lemn ; aşa de mare fusese prăpădul pădurilor. Dar experienţa unui popor nu servă altuia. Acum suntem în secolul al XX-lea şi vedem regiuni întregi devastate. In Danemarca, încep casele să fie de piatră, sau de lut, singurile materiale la îndemână. Acoperişul este de pae. Şi atunci, este un contrast curios între Danemarca cu acoperişul de pae, şi între Norvegia, care deşi are lemn, acoperişul, de o parte de teama focului, de alta dint'run interes economic, este din glie, din brazde cu iarbă pe ele. Norvegia este stâncoasă, deabea 5% din suprafaţă dacă poate să fie utilizată pentru agricultură. Atunci ca să economisească pământul, transformă însăşi acoperişul casei într,un fel de păşune. Casa este joasă aproape de pământ, iar glia cu iarbă pe acoperiş, îndeamnă oile şi caprele să se sue acolo. Paele sunt scumpe în

www.dacoromanica.ro

Norvegia. Şi dacă ar fi, ar fi întrebuinţate ca hrană pentru animale.

Dealtfel în propria noastră ţară, în ţinutul munţilor, avem locuinţe de bârne acoperite cu şindrilă, acolo unde mai sunt paduri. In ţinutul şesului unde pădurile sunt rare, unde lemnul este rar, s'a ajuns la chirpici, în alte părţi casa este din lut acoperită cu pae. Aşa dar nu-i un lucru străin experienţei noastre. Ca să vedem felul cum s'au desvoltat tipurile de locuinţe, trebue să ţinem seama de materialul de care dispune fiecare regiune în parte. In acelaş timp şi de gradul de iniţiativă din partea omului. Unii au material la îndemână, însă n'au destulă iniţiativă să croiască o clădire, care să-i apere contra intemperiilor. Putem cita între altele, regiunea Chiaco, unde a fost războiul între Paraguay şi Bolivia. Aşa de rele sunt locuinţele acestor Piei Roşii, încât sufăr de umezeală şi frig. Aceiaşi Piei Roşii, cari în alte regiuni îşi fac colibe foarte potrivite nevoilor. Aşa dar trebue ţinut seama şi de materialul fiecării regiuni, dar de iniţiativa omenească. Să vedem în ce chip, din perdeaua primitivă de vânt şi ploae, s'a ajuns la o locuinţă mai completă.

Pe lângă iniţiativă, şi pe lângă material, trebue luat în considerare şi gradul de civilizaţie al fiecărei formaţii etnice, şi numărul de *unelte* de care dispun, ca să ne putem da seama, în ce măsură locuinţa poate să prezinte o formă mai evoluată sau mai puţin evoluată. Iată Fuegienii în regiunile unde au fagi, au ajuns să facă oarecare colibe mai bine acoperite. Inchipuiţi-vă, lipsa de unelte este aşa de mare, încât omul se serveşte aci de un mijloc de a procura lemne pe care nu îl găsim

www.dacoromanica.ro

nicăeri pe faţa pământului. Anume se doboară copacii cu arcanul. Vânătoare ca şi la animale! Svârl cu arcanul asupra copacului. Dar ce copac trebue să fie? Mai mult un fel de nuia. După ce prind copacaul cu arcanul, îl doboară şi îl trag jos. In condiţiunile acestea, nu poate să fie vorba de locuinţe care să se folosească de lemn, în toată lărgimea pe care acest material o permite. Şi atunci, pentru fiecare regiune, trebue să ne mai gândim şi la numărul uneltelor de care dispune. In aceiaş ordine de idei, putem să urmărim o adevărată progresiune, dela cei cu totul primitivi, cum erau bieţii Tasmanieni până în a doua jumătate a secolului trecut când au dispărut, până la cei cari se servesc de lemn în mai mare cantitate, în mai mare varietate de forme, etc. De pildă Tasmanienii au perit fără să fi cunoscut altceva decât scorburile copacilor, şi deabea o mică perdea pentru ploae sau vânt. Australienii aproape la fel. (In partea de răsărit au ajuns şi la colibe). Aci ne găsim în regiunile unde sunt şi păduri. In timpul din urmă s'a ajuns în nord si în nord vest la case. Dar acestea sunt o influenţă din marele arhipelag dintre Australia şi Asia. Deasemeni şi în alte continente, putem urmări dela cei cari au cele mai simple locuinţe, la cele mai desvoltate trepte întregi, unde revine necontenit bogăţia materialului, varietatea lui, gradul de iniţiativă al omului, şi numărul uneltelor pe care le pot mânui.

In aceiaş ordine de idei e bine să mai ţinem seama de unele împrejurări. Când vorbim despe locuinţă, noi suntem dispuşi să proectăm concepţia noastră de viaţă, asupra populaţiilor cari se găsesc pe trepte de civilizaţii cu mult depărtate de noi'

www.dacoromanica.ro

In realitate, trebue să ţinem seama de nevoile pe care le simte orice grupare omenească în raport cu gradul său de civilizaţie. Nouă ni se pare un postulat, ca locuinţa să fie întâi şi întâi încăpătoare. Pentru sălbateci, postulatul este exact invers; locuinţa să fie cât mai puţin încăpătoare. Colibele lor sunt aşa de mici, încât nu poţi intra decât frânt în două. Aşa de mic este spaţiul. Iată descrierea unui călător care cunoaşte bine mijlocul Africei: „Adeseori este cu neputinţă să stai în picioare. Afară de partea de mijloc, nu poţi decât plecat în două". Dar unii salbatici, deşi n'au unelte, trebuesc să tae copaci de dimensiuni mari, necesari pentru luntrile lor. Dar aceasta necesită o muncă enormă. De aceia se mai ajută şi de foc: In genere pe lângă lipsa de unelte, mai este lipsa nevoei de a avea clădiri prea mari, pentru că sălbatecii, deabea câteva ceasuri pe noapte se odihnesc în colibă, sau în caz de ploae, seu frig şi în timpul zilei. In genere ei trăesc în afară de coliba lor. Când intră în timpul nopţii sau când ploă, dar mai ales în timpul nopţii când este rece, atunci este o adevărată înlesnire pentru el, spaţiu ingust a locuinţei. Iată ce spune acelaş călător: „Pentru nişte oameni cari umblă aproape goi, şi nu ştiu ce-i pătura de lână, nu-i alt ajutor împotriva răcelei nopţilor... (Sălbatecii sunt extrem de sensibili la frig, chiar la temperaturi superioare, la 20°). Atunci se ghemuesc cu toţii, corp lângă corp, într'un spaţiu mic, uşor de încălzit cu un singur tăciune pe vatră".

Aşa dar locuinţa trebue să fie mică. Iată fapte de care trebue să ţinem seama ca să înţelegem evoluţia, fiindcă, după cum zice acelaş călator, „la urma urmii, locuinţa este expresia

www.dacoromanica.ro

unui tip sufletesc". Este o adevărată conjucțiune între cele materiale și cele sufletești, care să explice felul de locuințe. Dece într'o regiune locuința nu poate depăși un anumit nivel? Observația călătorului este destul de expresivă ca s'o cităm cu propriile lui cuvinte: „locuința omului este turnată pe el; modelată pe cel care o ocupă, adică potrivită cu obiceiurile sale, cu caracterul său, cu aptitudinile sale fizice și intelectuale". Așa dar pentru problema care ne interesează, vom urmări în evoluția locuințelor omenești, începând dela formele cele mai simple la cele mai complicate, și vom ține seama de toate împrejurările de care am pomenit, fiindcă altfel, procedăm schematic, proectând concepția vietii noastre materiale, peste civilizații atât de deosebite.

Acum, cu această observare, să vedem pentru ce în continentul african nu's formele pe care le pomeneam adinioarea, coliba acoperiș-perete, sub forma de ogivă, sau sub forma de arcadă? Ce materiale găsim aci în Africa, și pentruce este așezată întâi locuința patrunghiulară în regiunile centrale, iar cea conică în regiunea Sudanului între 4-15° latitudine nordică? Sunt două regiuni cu totul deosebite din punct de vedere fizic și două mase etnice iarăși fundamental deosebite. In regiunea din centru avem marea Hilee congoleză, mari păduri, cu o mare bogăție de râuri. Clădirile sunt umede, pentru că în fiecare an în anumite timpuri, în unele regiuni de două ori pe an, sunt inundații. Înțelegeți bine, într'o regiune atât de aproape de ecuator, atmosfera este plină de umezeală. In ținuturile acestea avem tipul Negrilor celor mai sălbatici. Nu vorbesc de Piticii

www.dacoromanica.ro

răsfirați în pădure, dar și de Negrii mari, greoi, buzați, sălbatici, ca temperament foarte bănuitori, posaci, spre deosebire de Negrii dela nord de pădure, pe măsură ce pădurea scade, când intri în stepă, unde găsești Negrii cari nu seamănă, în ceiace privește fața, cu Negrii. Aci ne găsim într'un ținut cu aerul uscat, deci nu mai cresc copaci, ci avem savana. Negrii sunt mai bine dispuși, veseli, viața lor se întemeează pe mei, porumb, banan. Așa dar, sunt două tipuri deosebite de oameni, având două tipuri de clădiri. Cum trecem din pădure spre savană, călătorul se exprimă cu aceste cuvinte: „fără transiții", ceiace este o afirmație categorică. Chiar dacă ici și colo sunt tranziții, dar pentru dânsul sunt „fără tranziții".

Care să fie geneza acestei clădiri conice, și cum se explică întinderea lor? Iată în ce fel s'a desvoltat coliba conică. Un stâlp în mijloc, un fel de par bătut în pământ, în mijloc *(vezi fig. 8 a)*. Sunt apoi niște prăjini care se sprijină pe acest par din mijloc, sau simple fire dintr'o plantă oarecare mlădioasă. Capatul stâlpului de jos, este apăsat cu niște bolovani. Așa dar într'o regiune unde vegetalele arborescente sunt reduse, și unde vegetația erboasă este desvoltată, sunt un fel de colibă care n'are ca sprijin decât stâlpul din mijloc, apoi fie pae, fie erburi sau piei. Avem deci un mic adăpost de formă conică. Uneori se depărtează cu totul parul din mijloc. Câteodată pădurea nu-i depărtată. Știți că tranziția nu se face brusc. In ceiace privește vegetația avem marea hilee congoleză, apoi avem ceiace se numesc „păduri galerii", cari țin de o parte și de alta a apei, (sunt perdelele copacilor). Insă unde începe savana,

www.dacoromanica.ro

copacii dispar. Dar în regiunile de tranziţii sunt materii lemnoase mai multe. Aci se naşte o colibă mai completă, întemeiată pe materii lemnoase, excluzând cu desăvârşire pieile *(vezi fig. 8 b.)*.

In sfârşit, poate să fie şi mai completă această îmbinare de elemente. Iată un con, o colibă cu acoperişul deplin *(vezi fig. 8 c.)*. Scheletul, e format din bârne, care se reazămă în partea de vârf, apoi altele transversale, prăjini transversale cari suport scheletul de arbori care se pun deasupra. Este un tip de locuinţă conică nu se poate mai simetrică. Insă şi cu tipul acesta de locuinţă suntem numai într'o fază intermediară către locuinţa mai complicată. La această colibă lipseşte cu desăvârşire peretele. Toată locuinţa nu-i decât un acoperiş. Sau aţi văzut perete-acoperiş. Dela o vreme însă începe să apară peretele. Cum şi pentru ce apare peretele? Aţi văzut că la aceste tipuri de locuinţe nu numai că spaţiu este îngust, dar este o parte cu desăvârşire condamnată: este unghiul mort. Cine se poate folosi (doară copii) de partea aceasta joasă a colibei. Şi atunci, ca sa scape de acest spaţiu mort, n'avea decât să ridice tot acoperişul, pe un fel de perete făcut din lut, sprijinit pe un ţăruş bătut în pământ, iar pământul este îngrămădit peste acest ţăruş *(vezi fig. 8 b.)*. Ca să fie mai bine suspendat se mai adaogă un ţăruş, apoi trei înăuntru. Avem astfel un gărduş cu 1-3 rânduri de ţăruşi bătuţi bine în pământ. In felul acesta dobândim şi perete şi acoperiş. Ca dovadă că este aşa este pregătirea deosebită a acoperişului, şi pregătirea deosebită a peretelui. Intâi şi întâi se fac acele garduri circulare, adică peretele.

www.dacoromanica.ro

Al doilea, deosebit, nu acolo pe loc, se face acoperişul. După ce scheletul acoperişului este gata, este mutat întreg deasupra peretelui. Şi mai târziu, vine învelişul: pachete pachete de erburi încep să fie de jos în sus înşirate pe schelet. Câţiva se sue pe acoperiş, alţii aruncă maldărul de erburi deasupra şi, de jos în sus, încetul cu încetul, caşi la casele noastre de stuf, acoperişul întreg este umplut până la vârf.

Iată în ce condiţii apare al doilea element al locuinţei: peretele.

PRELEGEREA XXX. *11 Martie 1936*

Arătasem în ce fel s'a născut locuinţa de formă conică a Negrilor. Vă aduceţi aminte de figurile desenate *(fig. 8)* şi ştiţi bănuiala autorului ce-l care face gruparea de „fără tranziţii" între ţinuturile cu clădiri conice. (Negrii Bantu) către clădirea patrunghiulară, locuinţa din regiunea savanelor, care poate să fie de origină pastorală, adică felul de locuinţă conică se poate să fi derivat din cort. Intâi un stâlp în mijloc, apoi legate de vârful stâlpului o sumă de prăjini, cari învelite, să dea o locuinţă.

Insă nu-i nevoe de această ipoteză. S'ar putea să fie exactă, dar s'ar putea să nu fie, pentru regiunile Africei. In genere pentru clădirea conică, este destul să ne gândim la simpla perdea de apărare faţă de vânt şi ploaie. Perdeaua în chip fatal trebuia să ducă la un fel de locuinţă conică. Gândiţi-vă la Fuegieni; o jumătate duzini de prăjini înfipte în pământ, nu în linie dreaptă, ca la populaţia Semang din Peninsula Malaca, ci în

www.dacoromanica.ro

linie curbă. Sunt mai bine păziți față de vânt și ploaie daca perdeaua este curbă. Iată, se ajunge la o locuința circulară deplină ca o circonferință închisă. Și atunci se poate naște fara nici o legătură cu cortul, din simpla perdea, o locuință de formă conică. De îndată ce acele prăjini au fost înfipte în pământ, vârful nu trebue să fie prins cu o liană, numai este nevoie, pentrucă prăjinile se sprijină între ele. Dacă ai făcut o circonferință, capetele lor se sprijină între ele, și așa capată toată structura mai multă soliditate. Nu rămâne apoi decât să le încingi cu alte nuiele mai subțiri de jur împrejur, ca un fel de lesuri de pe casele noastre. O serie din aceste prăjini transversale peste cele acum oblice, sub formă de con. Mai ramâne apoi să se adauge, fie scoarța copacului, fie iarbă, paie, stuf păpuriș, mai târziu, rogojini, fie piei. Iată acoperișul împlinit și locuința de formă conică explicată fără nici o întrebuințare a influenței pastorale. Găsim într'adevăr forma aceasta foarte răspândită si în unele regiuni unde nu-i urmă de păstorit. De exemplu la Pieile Roșii din California. De atâtea ori ați văzut în ilustrații, că colibele Pieilor Roșii nu-s altceva decât un fel de cort. O sumă de lemne sprijinite la capetele superioare, apoi de jur împrejur învelite de obicei cu piei, (în regiunile unde erau Bisoni numeroși). Găsim forma aceasta circulară la Pieile Roșii dinspre Apus în Granchaco, apoi în regiunea unde a fost de curând războiul între Paraguay și Peru, în mijlocul Africei, apoi la Kafri sau la Zuluși O găsim înca și în alte continente Dar este destul regiunea aceasta, ca să arate că într'adevar,

www.dacoromanica.ro

nu-i nevoie să intervină ipoteza unei influenţe pastorale şi a cortului, ca sa explicăm această formă de locuinţă conică, cu o întindere mai mare decât în Africa Savanelor.

Al doilea tip de locuinţă era cel patrunghiular. Iată aveţi la *fig. 9* scheletul unei astfel de locuinţe. Cum s'a născut această locuinţă? Plecând de la ceiace cunoaşteţi în arhitectura caselor noastre, cel dintâi gând, este al bârnelor care se unesc la capete. Dacă le unesc numai în formă de triunghi, spaţiul este mic. Când le pui paralele, două mai lungi două mai scurte, cum este de obicei locuinţa de tip dreptunghiular, spaţiul creşte. Deci forma patrunghiulară poate să se fi născut din clădirea bârnelor puse două câte două paralel. La casele vechi se văd încheeturile capetelor care rămân în afară. Forma dreptunghiulară duce, din mijlocul mediului geografic, la bârne. Totuşi nu este acesta cazul. Locuinţa patrunghiulară, în regiunile ecuatoriale, nu stă în legătură cu vreo clădire de bârne, ci are altă origină. Aţi văzut cum se naşte o perdea contra vântului sau ploii. Să ne ducem cu mintea iarăşi la forma de perdea a piticilor Semang din Malaca. O perdea cu marginele superioare puţin plecate, apoi fiecare prăjină priponită de o tufă. Iată un fel de perete-acoperiş. Acest perete-acoperiş este faţă în faţă cu altul (acesta este cazul obişnuit, pentrucă colonia nu aşează colibele în dezordine, ci le pune faţă în faţă, cam la 3-4 m. depărtare). Când se apropie atât că spaţiul dintre colibe să fie suprimat, adică marginele superioare să se apropie, avem o formă de ogiva. Un fel de şopron cu doi pereţi; acoperiş-perete care se lipeşte pe pământ, marginile superioare s'au lipit, adică

www.dacoromanica.ro

un fel de tunel. Insă clădirea aceasta este nepractică din doua puncte de vedere. Mai întâi de toate, la capete este deschisa și vântul este liber să bată. Apoi unghiul mort este prea mare Afară de copii, cine poate să circule în partea aceasta joasă Iată deci nevoia să se corecteze acest neajuns. Departarea acestui pripon a fost un mare câștig. Un alt câștig a venit din ridicarea pe un mic perete; (80 cm. — 1 m.) un început de perete deosebit de acoperiș. Dar când prăjina a fost lasată vertical, atunci unghiul mort scade și chiar dispare și se naște peretele. Iată în ce condiții ia naștere o locuință patrunghiulară: Mai întâi de toate avem o sumă de stâlpi. Dimensiunile nu-s așa de mari. Apoi este un fel de prispă comună pentru toți, un fel de șopron care devine prispă. In momentul când se adaoga peretele din dos, care desparte locuința în diferite secțiuni pentru fiecare familie, rămâne ceiace fusese la început perdeaua, ca un fel de prispă comună pentru toți. In clipa când peretele devine vertical, din vechea perdea legată dc liane, a trebuit să se nască locuița de formă patrunghiulară.

Să analizăm la clădirea patrunghiulară elementele de care se servesc sălbatecii în construirea ei. Ceia ce se vede *la fig. 9* sunt lemne de mici dimensiuni: 10-15 cm., nu ceiace se numesc bârne. Sunt apoi câteva dintre ele (cele dela margine) în chip de furcă, care să susțină trunchiul superior, trunchiul acela apropiat de streașină. Lemne de mici dimensiuni, furcă naturala puțin scobită la extremitate, care poate îmbuca lemnele puse transversal. Acesta este numai scheletul. Scheletul se acopera de obicei cu frunze de palmier. Dar mai înainte se adaoga o

www.dacoromanica.ro

sumă de leţuri transversale subţiri ca să sprijine frunzele. Iar la frunze sunt câteodată rupte foliolele; ca jumătate din lungimea foi să fie frântă. Se înşiră frânturile pe un fel de aţă, sau liană oarecare şi sunt prinse pe urmă cu ghimpi sau ţăndări. Dacă adaogi în toată lungimea clădirei peste acoperiş un rând, două, trei, patru, de jos în sus către vârf, seria aceasta de frunze frânte şi prinse cu un ghimpe, faci un acoperiş de frunze cam la fel cu coperişul nostru de şindrilă sau olane; deci un material foarte uşor. Deasemeni pentru peretele propriu zis, exact acelaş material. Subliniez faptul că nu există în peretele acestei locuinţe o bucată de piatră sau un bulgăre de lut. Nimic care să semene cu cărămida sau chirpiciul. Aşa dar nici urmă de bârne la care ne gândim. Forma aceasta dreptunghiulară a fost determinată de nevoia de lărgire a spaţiului, ca să se piardă unghiul mort, şi nu de materialul care era la îndemână, care putea să fie modelat şi sub altă formă. Locuinţa în forma aceasta este caracterizată prin totala lipsă de ferestre. Uşile sunt foarte mici. Este o locuinţă întunecoasă. Lucru nu trebue să ne mire, pentrucă fereastra este chiar pentru unele ţari civilizate o născocire târzie. Prin secolul al XVIII, un Englez care călătorea în Franţa pela 1787, citează ca o curiozitate că a găsit sate întregi, unde nu se pomenea nici o fereastră. Aminteşte un orăşel însemnat cu străzi întregi unde n'a găsit o singură fereastră. Aşa dar, să nu vă mire dacă în locuinţa aceasta africană, fereastra lipseşte cu desăvârşire. Uşa este foarte mică, n'are nici un metru, cel care intră trebue să se plece, ca şi în cazul colibelor conice. Câteodată uşa este ridicată dela pământ

www.dacoromanica.ro

cu 1,5 m. Este un prag, o ridicătură, un fel de gaură în mijlocul peretelui. Pragul acesta, împiedică să intre unele animale mărunte (cam cum intră albinele pe la urdiniș). Câte odată sunt bețe de stuf legate între ele; un fel de perete care se mișca. Bețele sunt legate între ele și numai sus sunt despărțite, ca omul să intre pe furiș pe ușe. Se înțelege, ușa aceasta lasa aerul liber. Iată, grosomodo, cum se înfățișează și acoperișul peretele și ușa, adică deschizătura ușei, ceiace trebui să servească drept ușe la locuința Negrilor.

Dacă este așa, urmează dela sine că trebuie să ne punem o întrebare importantă pentru tipul acesta de locuințe: cum se țin elementele acestea adunate care constituesc scheletul, apoi tot corpul locuinței? Sălbatecii nu cunosc în unele regiuni până n'au venit Europenii, mijlocul de a găuri lemnul. Nu aveau nici unelte pentru gaurit și nici nu știau să facă cuie de lemn Atunci cum se poate ca toate elementele acestea adunate la un loc, să dea o clădire conzistentă? Tocmai aci este faptul important, asupra căruia trag luarea aminte. In aceste ținuturi, adevăratul ciment a clădirei este tot lemnul. Cimentul este vegetal Intrebuințez expresia de ciment care este exagerată. Ceiace întrebuințează sălbatecii ca să dea tărie clădirei lor, are valoarea unui fel de ciment, și anume toate casele acestea patrunghiulare se leagă de puterea lianelor. Nu exista decât legaturi Sunt fel de fel de liane de dimensiuni dela cele mai subțiri până la odgoane. Sunt pe pamânt atâtea specii, și atunci pentru localnici, problema era simplă sa se serveasca de aceasta mare bogăție de liane ca să le transforme în franghii. Se iau liane de

www.dacoromanica.ro

grosimea unui deget, se desfac în două, sau în patru, apoi sunt puse în apă câteva zile la muiat. Atunci începe clădirea. dar nu cu liana întreagă, ci rasucită. Cine ştie ce este un gânj, îşi da seama care este procedeul. Sunt anumite plante cu totul improprii pentru gânj; arinul. Sunt altele bune: mesteacănul sau alunul. Dacă răsuceşti pe loc fibrele, ele se desfac. Depinde de meşteşugul celuia care potriveşte mişcarea ca să nu frângă nuiaua Dacă fibrele sau desfăcut, se pot îndoi, şi gânjul e gata. De îndata ce s'a uscat, acesta a devenit o legătură sigură. Aşa dar, întreaga clădire este compusă dintr'o sumă de lemne 10-15 cm. şi o sumă de legături cari prind toate elementele casei. La expoziţ'a internaţională colonială franceză erau o sumă de case de acestea, unele din Indonezia, în care nu se pomenea vre'un fier sau vre'un cui. Legăturile erau aşa de strânse, încât parcă ar fi fost legate cu un material ca fierul. Aşa dar, din acest punct de vedere, nu stă în legătură forma patrunghiulară, nici cu bâr ele: ci întregul material de mici dimensiuni, casa de forma aceasta, e în legătura cu nevoia de a evita unghiul mort; trebuia să se nască o necesitate. Iată în ce condiţii s'a născut şi locuinţa de tip patrunghiular.

Ca să înţelegeţi mai bine felul de evoluţie a casei, e bine sa va daţi seama de anexele locuinţei, ca să vedem cum a variat punctul de plecare în arhitectura Negrilor şi a altor neamuri salbatice. Dar pentru aceasta, ţin să relev că şi anexele sunt foarte variabile dela o regiune la alta; anexele fiind extrem de puţine In afara de colibă numai este nimic. Acolo se face focul acolo dorm, acolo se adăpostesc în timpul ploii, într'un

www.dacoromanica.ro

colț sunt uneltele sau puținele provizii cari se păstrează pentru zilele următoare. Acolo dorm cu toții la un loc nu numai oameni, ci și animale: puținele păsări cari le au, cainele, caprele (în regiunea Papuasiei porcul este animalul ce-l mai răspândit). Nu trebue să ne mire apropierea acestor animale de societatea omului. Intimitatea merge până acolo, că animalele, cum sunt căței sau purcei, sunt alăptați împreună cu copii. Oamenii dormeau și în țări civilizate, până în timpurile recente, împeună cu animalele. In secolul XVI-lea în Scandinavia, care este dată ca pildă pentru viața civilizată, oamenii traiau împreună cu animalele. Patul era pe fața pământului și singuri copii erau feriți de intimitatea purceilor și caprelor. Până mai târziu în Bretania, omul trăește cu animalele sub acelaș acoperiș. Este un acoperiș comun și un perete la mijloc, iar aerul încalzit de animale trece și la om; este o economie de caldură. La urma urmei putem lua pildă din viața noastră rurală. Apropierea de animale nu-i un lucru extraordinar. Atunci nu trebue să ne mirăm, mai ales la populațiile sălbatice.

Pe lângă locuința aceasta, dela o vreme, a început sa se mai adaoge unele anexe. In primul rând pentru păsari ca să le aibă la îndemână și să le ferească de dușmani, se fac cuști nu prea mari, acoperite cu paie, lângă coliba. Dar mai ales pentru proviziile de meiu și porumb, ca să le adăpostească de forfota jivinelor așa de flămânde. Gândiți-vă la termite; mănâncă și lemnul. Atunci trebue să fie puse într'un fel de vase de lut pe tarași, acoperite cu paie *(vezi fig. 10)*. In acest mic adapost termitele nu se pot apropia neputând suferi lumina. Pamântul

www.dacoromanica.ro

este curaţ't de jur împrejur şi sunt aşezate aceste vase pe trei taraşi sau cand sunt mai mari, pe oarecare suporturi de argilă. Iata o anexă care împlineşte gospodăria. Un pas mai departe pe lânga locuinţa fiecarei familii şi micile anexe, este şopronul. Sunt patru stâlpi pentru simpla învelire, şi două plase de crengi, stuf sau alt material. Sunt un fel de pieţe comune în timpul zilei, unde stau la umbră, sau în timp de ploaie se apără de aceasta. Dar acasta nu-i numai un loc de odihnă, ci în acelaş timp este o utilitate comună. Acolo olarul îşi face oalele, fierarul lucrează fierul etc. (Ne găsim într'o regiune unde fierul a fost cunoscut, dar nu a fost întrebuinţat pentru clădiri. Din fier se fac doar arme de atac). Iată un element în plus peste gospodarii, de unde cu timpul a eşit şi alte cladiri de dimensiuni mai mari, toate cu scop comun. Bunăoară este *casa barbaţilor*; un fel de coliba unde femeia este total interzisă. Este un fel de franc asonerie a sălbatecilor. Acolo se fac farmece, pregătiri pentru răsboi, etc. De acolo a eşit mai târziu templul. (Vom reveni asupra acestui capitol la problema culturii). Destul, că alături de locuinţa simplă a familiei, se adaogă o sumă de anexe, o suma de clădiri de interes public. Intre acestea este ca să zic aşa cetaţuia, este o clădire ca un fel de fort, făcut din taraşi. Acolo sunt lemnele cele mai grele. Forma aceasta patrunghiulara are numai doua uşi foarte înguste, debea să se strecoare câte un rasboinic ca să facă de ţaza în această cetăţuie de lemn, în aşa fel aşezată, că cine se apropie de sat, să treaca p in apropierea ei. Câte odată se fac şi pătule. Apoi într'un singur trunchiu se face un fel de cerdac, de unde să se vada

www.dacoromanica.ro

cine se apropie, dacă este prieten sau duşman. Câte odată se întrebuinţează un copac întreg de mari dimensiuni. Se face un fel de podină unde stă un om sau puţini oameni, — ca pătulele cari se fac la unele grădinării, la zarzavagerii sau la viile din ţara noastră. Iată şi anexele în ceiace priveşte locuinţa, de un interes mai larg, pentru toata comunitatea.

Ajunşi la acest punct cu povestirea felului cum a evoluat locuinţa, ne găsim în pragul unei categorii de locuinţe cu totul neobişnuite în ţările civilizate. Anume locuinţa pe copaci, nu numai pentru priveghere, ci şi pentru un timp mai îndelungat. Cum a putut omul ajunge la ideia de a se sui în crengile copacilor, fiindcă aceste locuinţe sunt foarte răspândite în ţările calde? Nu-i vorba de o fantezie individuală, ci este un obicei mai generalizat, care stă în legătură cu însăşi genul de viaţă a celor cari trăesc în apropierea pădurilor. Puteţi crede că locuinţele arboricole sunt reminiscenţe din vremea când omul împreună cu alte quadrumane trăiau între crengile copacilor, înainte de a se învăţa să meargă vertical, de a se coborâ pe pământ. Astfel de ipoteze sunt total înlăturate. Dela faza aceasta cu totul veche, şi până la sălbatecii de astăzi, a trecut un timp aşa de lung, încât nu poate să fie vorba de reminiscenţa unei stări primitive, ci după ce omul a luat în stapânire faţa pământului, după atâtea forme în legatură cu alimentarea, îvesmântarea, locuinţa. A trebuit să fie o necesitate deosebita, care l'a împins în anumite regiuni, în ţările calde, să se suie din nou pe copaci. Aşa dar se găsesc astfel de tipuri de locuinţe aeriforme, aşa de straine felului nostru de a trai în regiunile tem-

www.dacoromanica.ro

perate. Să vedem care să fi fost motivul care l'a împins pe om, în anumite regiuni, să se suie pe copaci, ca să locuiască între crengile copacilor.

PRELEGEREA XXXI. *13 Martie 1936*

Ne ocupasem de geneza locuinței patrunghiulare. Ați văzut cum s'a putut naște din două perdele alăturate și sprijinite cu marginele superioare. Insă, ca să nu aveți impresia că noi căutam în etnografie să înșirăm înadins faptele după criteriul simplicității, am găsit un nou tip de colibă interesant, prin acea că încheeturile sunt prinse cu un fel de gânj. Iată două plase care formează o colibă mai completă decât cele înșirate până acum. Sunt intersecții între prăjinile transversale și cele care formează partea oblică legate prin ierburi; adică o formă extremă, apropiată de concepția noastră.

Mai departe, arătasem cari sunt anexele locuinței, ca să ne dam seama de felul cum a putut varia locuința patrunghiulară. Arătasem anexele din apropierea imediată a colibei unei familii și unele anexe de caracter public, bunăoară șopronul acela, unde se adună în ceasurile prea calde sau în timp de ploaie populația satului întreg, unde se adună cei cari se ocupă cu fierăria, împletitul de coșuri, olăria, etc. Arătasem și însemnătatea deosebită a unor case cetățui, cu caracter militar. In sfârșit am pomenit și de patule de privighere, ceva la fel cum este în țara noastră în regiunile agricole, unde cineva vrea să-și păzească produsele țarinei sale. Cu această variantă a anexelor locuințe,

www.dacoromanica.ro

ne întoarcem spre un tip nou de cladire, anume locuința așezată pe copaci. Este forma superlativă, în ceiace privește clădirea întemeiată pe lemn Lemnul ca temelie, și restul locuinței exclusiv întemeiată pe lemn.

Ne întrebasem, cum a ajuns omul să se suie pe copaci? Să fi fost o reminiscență din epoca străveche, când viața omului ca și a altor quadrumane se lega de crengile copacilor? Este o ipoteză inadmisibilă, pentru că a trecut prea multă vreme. Faza aceia este stinsă din amintire. Prin urmare, trebue să ne gandim la alte împrejurări, chiar în felul de viață a sălbatecilor actuali. Ce a putut să îndrumeze pe om, din nou, dupa ce s'a coborât pe fața pământulu, să se suie iarăși? Elementul de care trebue să ținem seamă în această ordine de idei, este însăși vegetația țărilor calde. In ținuturile acestea, vegetația este abundentă; anume avem marile păduri ecuatoriale din America de Sud, sau pădurile din Africa, însfârșit în apropierea ecuatorului, iarăși păduri de mari dimensiuni. Ceiace este caracteristic pentru aceste păduri, este enorma varietate a vegetației. Pe când în pădurile noastre se repeta una și aceiași specie pe întinderi considerabile, de aci caracterul ei de omogenitate, la equator pădurea este un haos de frunziș (nu mai știi a cui este creanga; atât de împleticite sunt între ele). Ramurile copacilor se amestecă în chip hoatic, și pe deasupra o sumă de plante acățătoare, așa numitele liane, care complică și mai mult aspectul acestei vegetații așa de variate. Lianele acestea se întind pe fața pamântului, dar cele mai multe se întind pe copaci și ajung cât mai sus, să se apropie de razele soarelui. Pentruca, (pădurea ecua-

www.dacoromanica.ro

torială a fost comparată cu o *puşcărie de verdeaţă*, aşa de întunecata este) toate plantele tind către podişul de verdeaţă de deasupra, în primul rând plantele care se caţără, adică lianele, atunci se întâmplă un lucru caracteristic. Trunchiul copacilor, mai ales celor mari, este grozav de primejduit de năvala lianelor din toate părţile. In felul acesta, sunt unele liane care poartă numele semnificativ de *sugrumătoare de arbori*. Atâtea se adună, încat bietul copac, ori cât de mare, este înăbuşit de aceste plante parazitare, care îl năpădesc. Este destul să vă daţi seama de proporţia acestui fenomen; un copac poate să atingă până la 5-6 metri în circonferinţă. Devine astfel un fel de mic turn, pentru ca lianele după ce se ridică în sus, mai trimet şi îndărat radăcini, cari sunt prinse în pământ, aşa că nu mai ştii unde este trunchiul şi unde sunt ramurile. Este un fel de turn vegetal, unde poate să se strecoare omul deasupra şi să găsească bolţi de frunze (cei dintre Dvs. care aţi văzut viţa sălbatecă, ştiţi cum se întinde peste copaci; peste arini unele bolţi. Deobicei arinii şi mărăcinii sunt năpădiţi de via sălbatecă. Se fac adevarate cupole de frunze, unde păsările pot să se ascundă ca într'un fel de colibă naturală, să se ferească de uliu.

Vă puteţi închipui, copacii aceştia sunt un fel de adăpost, unde omul putea să se strecoare până la acele bolţi. Dar omul avea un interes mai precis: interesul vânătorii, cari îl mână să se suie între crengile copacilor. In adevăr, dacă se urcă, să zicem Pigmeii sau unii Negrii, sau alţi locuitori ai regiunilor calde, ajung între ramuri la un fel de mici luminişuri, ca un fel de ferestre, unde are privirea liberă în dreapta şi în stânga să

www.dacoromanica.ro

vadă păsările. Dacă este în apropierea unui copac cu multe frunze, știți că aci tăbărăsc păsările. Iată un loc unde să țintească, în linie dreptă, în păsările pe care le urmărește. Mai mult decât atâta: a observat (fiindcă omul sălbatec este un minunat observator al naturii, față de omul civilizat; reprezintă un mare capital de experiență), vânătorul, că păsările se adună pe anumite ramuri, ceva mai libere, că fac un loc liber, ciocănind coaja copacului; este un fel de loc de repaos. Aci păsările vin în anumite ceasuri ale zilei, când n'au nevoie de hrană. Vânătorul a observat astfel de locuri. Este și ușor să observe, deoarece creanga rămâne liberă de coaje. Și dacă aceste părți sunt unse cu clei, biata pasăre când vine să se odihnească, se prinde cu picioarele de clei. Iată în ce fel le-a venit în minte să se suie spre bolțile copacilor, pentrucă vânătorul nu se mulțumește numai cu fața pământului, ci a căutat și regiuni mai înalte între crengi. Dacă se suie pentru vânătoare, cu atât mai mult se poate sui să se apere. Sunt aci adevărate platforme între crengile copacilor înalți, unde se urcă cu ajutorul acestei liane, câteodată cu scări de mari dimensiuni, pentrucă platforma se ridică până la înălțimi de peste 20 de metri. Scara se fixează nu numai pe copaci cu liane, dar și pe cei izolați. Omul s'a deprins să facă scări artificiale și să se suie pe copacii cari nu-s cu liane, să privigheze de departe apropierea inamicului, sau să se păzească pe el. Atunci, în toate regiunile acestea, sunt adevărate cetăți aeriene, O descriere din Noua Guinee arată că locuitorii s'au suit pe un copac la 22 de metri pe o platformă unde erau adunați bolovani, lianele de jur împrejurul

www.dacoromanica.ro

trunchiului erau tăiate la înălțimi de câțiva metri și cine se apropia de trunchiu, risca să primească bolovani peste creștet, Iată condițiile care arată că locuința între ramurile copacilor are o însemnătate mult mai mare decât ne închipuim noi.

N'ar trebui să considerăm evoluția locuinței ca ceva schematic; adică peste tot să fi trecut prin aceleași faze, pentrucă găsim în una și aceiași regiuni faze mai înaintate și mai puțin înaintate. Iată de pildă în Noua Guinee, sus pe munte locuințe foarte mici așa încât nu pot intra decât două persoane; locuințe sprijinite pe un fel de taraș. La mijlocul muntelui sunt locuințe patrunghiulare, cu interiorul împărțit în două camere, având și un fel de verandă. Așa dar, în una și aceiași regiune, și tipul acesta de mică locuință circulară pe doi tarași, și locuința patrunghiulară cu două camere. Rămâne acum ca să ne descurcăm în ceiace privește evoluția clădirei, să vedem distribuția pe fața pământului, și dacă formele acestea sunt la întâmplare, sau există o oarecare regulă. Locuința pe arbori este foarte rară în Africa, cu toate că avem o pădure așa de întinsă ca hileea congoleză. In regiunea lacului Ciad, unul dintre cei dintâi exploratori, vestitul Nachtigal, a fost mort la o luptă între cei cari au venit să ia Negrii, pe cari să-i facă robi peste ocean și și Negrii. Tot tribul Gabery s'a suit pe copac, nu numai omenii, ci au luat și animalele mărunte. Populația întreagă era suită pe platformă și au preferat să se arunce de sus, de cât să se lase prizioneri. Vedeți că forma aceasta nu lipsește cu desăvârșire nici în Africa. Sunt însă unele ținuturi, unde locuința aceasta este, în adevăr, frecventă. Așa bunăoară în Sudul Indiei, înce-

www.dacoromanica.ro

până dela munți Nilgiri până în cotul Assamului, în Indo-China, în Papuasia, mai departe în America și anume în Columbia lângă Golful Maracaibo, la gura lui Orinoco, peste Cordilierii brazilieni și Cordilierii Peruvineni. Iată ținutul unde locuința pe copaci este frecventă. Această locninţă pe copaci este, cum spuneam, tipul superlativ al locuinței întemeiate pe lemn.

Acuma trecem la altă categorie de locuințe, anume locuința pe tarași. Ați văzut locuința așezată pe pământ, cu forma și geneza ei, apoi locuința pe copaci. Este acuma o fază intermediară, și anume locuința pe tarași. Avem chiar din descrierea vieții omenești în continentul European, documente despre locuința aceasta. Gândiți-vă la locuințele lacustre palafite, ce sunt altceva decât locuințe pe tarași? Ca să scape de urmărirea animalelor sălbatece, sau să fie la siguranță față de dușmani, omul, în anumite condiții, preferă să se izoleze undeva pe, fața apei și să construiască un fel de insulă artificială și să așeze coliba deasupra. Cari să fie origina locuinței lacustre? Cum ne întrebam, cine să fi împins pe om, când era așa de ușor să înfigă în pământ câteva crengi, cari să formeze o locuință, să se urce pe copaci, tot așa ne întrebăm. De ce să muncească de două ori să facă un schelet în pământ, apoi alt schelet?

Să arătăm care este distribuția locuințelor pe tarași. Găsim o întreagă zonă, unde locuința pe tarași este de predilecție pentru omul de rasă malaeză, în toată întinderea ei, dela insula Paștilor spre Apus peste toată Polinezia, până în Madagascar. Care să fie cauza că Malaezii au această predilecție? In Asia este o întreagă zonă de locuințe pe tarași, din Caucazi ajungem

www.dacoromanica.ro

până în Indo-China, din Indo-China se întinde în răsăritul Asiei până la strâmtoarea Beering. Cum se face că în toate zonele acestea, locuința pe tarași, este așa de frecventă? In Africa este foarte rară, dar este o zonă, unde se poate urmări, dela afluentul lui Niger, Benuë, până la Nilul Alb. In America de Sud locuința pe taraș este tipică. Când au coborât Europenii în Mexic, însuși capitala era clădită pe apă, pe un fel de insulă artificială. Când au ajuns lângă Venezuela, care avea atâtea locuințe pe apă, i-au dat numele de Veneția Mică. Așa dar, este o întreagă zonă de locuințe pe tarași. In sfârșit și în Europa au fost atâtea și atâtea locuințe pe tarași. Incepând dela Lituania, până în Apusul Europei, până la Oceanul Atlantic, în în deosebi în Elveția în locurile de lângă apă. Le găsim în Arhipelagul Britanic, în Irlanda și în Scoția. Dar acolo nu-i vorba de ridicături pe tarași în mijlocul apei, ci într'un ținut mlăștinos. Sunt un fel de movile artificiale, ridicare de om într'adins. Ceva cam în felul locuințelor lacustre. Până în timpul din urmă, în 1868 orașul Kazan, aproape de Volga, avea cea mai mare parte din locuințe așezate pe tarași, ca să se ferească de inundații. De atfel și Capitala noastră a fost așezată într'un loc expus inundațiilor. Noi astăzi, când vedem apa care trece prin București, curgând la adâncimi de câțiva metri, nu bănuim ce însemna Dâmbovița când era luncă; atunci inunda mahalale întregi. Atunci era nevoie să se clădeasca pe tarași. Calea spre podul, care acum câteva decenii în urmă se numea podul Mogoșoaiei, astăzi Calea Victoriei, — erau clădiri numai pe lemn, pentrucă locuința trebuia să se clădească la un nivel înalt. Și

www.dacoromanica.ro

până astăzi, ce este Veneţia, decât un oraş în întregime aşezat pe nişte insule pe taraş? Până în Oceanul Atlantic, în Portugali găsim regiuni unde omul are astfel de locuinţe. Numai vorbim de China unde locuinţa aceasta este frecventă. Nu este o raritate să găsim în momentul de faţă, chiar în ţări civilizate, locuinţe aşezate pe taraşi.

Numai simpla explicare a umezelei, nu explică faptul acesta aşa de curios, că sunt zone întregi de locuinţe aşezate pe taraşi, pentru că sunt unele aşezate pe munţi. Dacă e vorba numai de regiuni de mlaştină, atunci lucrul nu prezintă mare greutate, dar când vedem şi pe munte astfel de locuinţe, atunci problema devine interesantă. Care să fie cauza? Pentru suirea locuinţelor pe copaci, am arătat că vânătoarea era un fel de ademenire. Mai departe, nevoia de apărare în anumite momente, nu rămâne nici o îndoială, că l'a împins pe om pe taraşi. In lacurile Elveţiei lucrul este foarte cunoscut. Când au secat câteva lacuri, s'a băgat de seamă că este un întreg oraş subt apă. La Robenhausen s'a găsit un fel de insulă artificială aproape de două hectare întindere. Trăesc în fundul apei taraşi pe cari omul străvechi i-a înfipt. Ca să fie la apărare faţă de umezeala şi în acelaş timp să aibe o siguranţă mai mare, a trebuit, în adevăr, să dea o bază solidă în fundul lacului, adică să înfigă taraşi de mari dimensiuni. Apoi la o înălţime oarecare, să se facă un întreg sat de locuinţe, care să acopere aproape două hectare. Cum se explică însă locuinţele pe taraşi, acolo unde sunt lacuri; bunăoară în Indo-China, unde sunt aşa de frecvente?

www.dacoromanica.ro

Dar când clădeşti la o înălţime de 1000 de metri şi faci o locuinţa aşa de ridicată, încât poate să treacă şi elefantul pe dedesubt, fără să atingă cu spinarea podina, să se aşeze pe astfel de podine, mai ales, unde se găsesc sus pe munte locuinţe pe taraşi, cari să fi fost necesitatea? Este o legătură între locuinţele aşezate pe taraşi şi acelea pe pământ?

Ipoteze sunt multe. Intâi poate să nu fie nici o legătură. Ce legătură poate să fie într'o colibă, ca acea dela isvoarele lui Paraguay, sau o simplă perdea, ca a piticilor Semang, sau ce legătură poate să fie între astfel de locuinţe şi noile tipuri de locuinţă care se aşează pe o podină? Poate nici una. Intre locuinţele din America de Sud şi cele din Asia, nu putea să fie influenţă reciprocă. Dar s'a crezut totuşi, că în ţinuturile unde se găsesc amândouă felurile de locuinţă, şi cele pe taraşi şi cele pe faţa pământului, cea anterioară trebue să fi fost aceia pe taraşi. Pe ce se întemeiază această afirmaţie? Pe o parte pur calitativă a civilizaţiei a celora care locuesc în clădirea pe taraşi, care are un caracter arhaic, faţă de locuinţa celor din ţinuturile, unde casa este pe pământ. Aşa dar dacă viaţa celor cari locuesc pe taraşi este mai primitivă, — este ipoteza autorului, — trebui să fi fost aceasta cea dintâi, şi mai târziu i-a venit omului în minte, să se coboare pe faţa pământului. Mărturisesc că forma acestei argumentări, nu-mi pare convingătoare. Imprejurarea că găsim locuinţe şi pe taraşi şi pe pământ, rămâne un fel de enigma pentru etnografie. Nu ne putem da seama, de ce pe munţii aşa de înalţi din Noua Guinee, sunt locuinţe pe taraşi, iar în apropierea mării locuinţe pe pământ. Este

www.dacoromanica.ro

tocmai contrariu. Iar spiritul omenesc este mult mai variat, decât îl considerăm în schematizările noastre teoretice.

Să trecem acum la o nouă categorie de case și anume locuința legată de lemn, locuința construită din bârne. Este tipul din regiunile temperate, răspândit în zona boreală. Locuința aceasta se leagă de însăși caracterul pădurilor boreale. Spuneam ce este caracteristic pentru pădurile ecuatoriale, haosul de frunziș, un haos de verdeață peste sute de mii și milioane km. p., pe când în regiunile boreale, în Siberia și Canada, avem păduri deosebite: pădure luminoasă, limpede unde una și aceiași specie se răspândește pe suprafețe întregi. Colonade de mesteceni cu desăvârșire albi. Colonade negre: brazi, molizi. Fagii, un fel de colonade sure. Este o pădure impresionantă prin omogenitate, prin solemnitatea ei, din cauza liniilor verticale, cari se repetă până la întinderi mari, în fel de fel de nuanțe și în fel de fel de depărtări, cari variază perspectiva. Pădurea aceasta procură omului un material deosebit de ceiace îi procură pădurea ecuatorială, pentru clădirea locuinței.

PRELEGEREA XXXII *16 Martie 1936*

A fost vorba de locuința așezată pe ramurile copacilor. Ne exprimasem mirarea cum a ajuns omul, când avea la îndemâna atât spațiu pe fața pământului, să se cațere pe copaci. Am arătat însă o sumă de împrejurări, cari explică, în legatura cu nevoile de alimentare ale vieții, pentruce omul în unele regiuni s'a servit de acest mijloc de locuință. Ați văzut în ce condiții,

www.dacoromanica.ro

vânătoarea păsărilor se făcea mai bine în copaci. Se folosesc de toate scările de liane, cari înconjoară trunchiul, de toate bolţile de liane, unde se pot adăposti, ca să poată observa şi vâna mai bine păsările. Dar atrăgem atenţia asupra altor împrejurări, în legătură cu viaţa celor cari încep să se ocupe de agricultură. A se sui pe ramurile copacilor, însemnează a fi mai aproape de vânat, pe de altă parte, era şi o formă de veghe faţă de duşmani.

Dar la cei cari se ocupă cu agricultura în forma primitivă, este o mare nevoie de astfel de locuinţe suspendate în aer, „priveghiuri" cum se spune în limba românească, adică un copac înalt de unde să poţi privi, pentrucă omul trebuia să lupte în regiunile ecuatoriale contra păsărilor, cari ameninţă semănăturile. Dar cea mai mare primejdie sunt mistreţii, elefanţii şi bivolii, unde sunt numeroşi. Inchipuiţi-vă o biată plantaţie, facută cu atâta chin, şi iată într'o singură noapte un elefant, sau o ceată de mistreţi nimicesc toată semănătura. Insă, mai grav decât pericolul din partea animalelor mari, este din partea animalelor mărunte, a păsărilor şi maimuţelor. Şi atunci omul trebuie să privigheze de aproape semănăturile, când acestea sunt la maturitate, zilnic. Este un întreg sistem în legătură cu sperietura păsărilor. Sunt fel de fel de liane, dintr'un colţ până în altul a recoltei, cu un fel de rotiţe care se învârtesc, un fel de aparate imaginate de sălbateci să facă sgomot şi să sperie păsările. Atunci, şi în latura agriculturii, omul era solicitat să caute locuinţe pe copaci.

Aratasem în ultima prelegere, că suntem în faţa unui semn

www.dacoromanica.ro

de întrebare între legătura locuințelor pe apă, palafite și între cele pe copaci. Problema n'a fost deslegată. Cu atât mai curios, cu cât găsim chiar departe de regiunile umede și mlăștinoase, pe munți locuințe suspendate. Pentruce se fac acolo locuințe pe tarași? Dacă analizăm mai aproape viața de toate zilele a sălbatecilor, vedem, că chiar pentru casele acestea, așa de curioase sunt posibile unele explicări din latura pur utilitară. Mai întâi de toate ce însemnează locuința în genere? Pentru ținuturile din țările calde înseamnă acoperiș; anume adăpost pentru vânt și ploaie. Noi suntem deprinși cu ploi blânde, pe când la ecuator, putem spune chiar ploile din regiunile inter-tropicale, sunt caracterizate printr'o mare violență. Intr'o descriere de călătorie în regiunea Insulindei, un călător european spunea, în ceiace privește automobilul cu care călătorea, că ploile sunt atât de violente încât chiar dacă ar fi fost de metal, tot trebuia să pătrundă apa, așa de violente sunt ploile. Evident, este aci o exagerare. Insă tot el spune, că apa cade ca și cum s'ar fi spart un lac din cer. Așa dar vă dați seama ce însemnează pentru locuitorii din regiunea ecuatorială un adăpost. Dar nu numai apa de sus, ci și apa din jos trebuie evitată. (Pe lângă casa acoperiș sunt unele regiuni, de pildă în regiunea Guineelor, unde indigenii n'au decât acoperiș, și nici urmă de perete. Nu acoperiș rezemat pe pământ, ci un simplu acoperiș ca o umbrela). După o ploaie așa de bogată, apa rămasă la suprafața solului, continuă să stea mai multă vreme, chiar în regiunile temperate, necum în regiunile calde unde devine un fel de ferment al vieții de vegetale. Atunci iată nevoia de a se adaposti și de apa

www.dacoromanica.ro

de jos; de a o evita. Tot în regiunile acestea sunt alte mijloace să explicăm, pentruce omul şi-a făcut locuinţa pe taraşi. Fiindcă pe lângă umezeala neplăcută, pe lângă vermina care acoperă faţa pamântului, sunt neplăcute roiurile de ţânţari.

Am spus că taraşii sunt aşa de înalţi, încât un elefant poate sa treacă pe sub clădire. Omul are aci un prieten care îl pazeşte. Este focul, care îl face dedesubt şi care produce mult fum şi care împraştie ţânţarii. Evident, nu-i plăcut nici pentru om să stea în fum, dar în orice caz este mai puţin primejduit, de cat de roiurile ţânţarilor. In felul acesta, omul are atmosfera scutită de ţânţari şi în acelaş timp focul îi dă ceva căldură, fiindcă nopţile în regiunile inter-tropicale sunt reci. Apoi îl apară de fiarele sălbatice. Găsim în Insula Sumatra, în partea de răsărit, locuinţe de acestea sub cari sălbatecii fac foc, mai ales în timpul nopţii. Toate împrejurările arată, pentru ce omul a facut locuinţe pe taraşi şi nu pe faţa pământului. Se mai adaogă apoi siguranţa faţă de duşmani. Cei cari stau deasupra sunt mai apăraţi decât oameni depe pământ. In sfârşit, mai este o consideraţie de natură higenică în înţelesul imediat al cuvântului, anume pe podină nu pot să facă gunoi, pentrucă gunoiul cade printre scânduri sub podină. In acelaş timp se mai adaogă un interes economic, întrucât animalele domestice de pe lângă om şi cari au un mic adăpost, se hrănesc din ceia ce cade sub aceasta podina. Mai ales câinii şi porcii cari, în ţinuturile acestea ecuatoriale, sunt animalele cele mai de preţ. Sunt atât de preţuite, încât ca sa le aiba la îndemână, omul se serveşte de un lucru negândit, cu totul barbar. Scoate ochii porcilor ca să nu

www.dacoromanica.ro

se poată îndepărta de colibă. In orice caz, stă în legatură casa şi cu un fel de protecţie a anîmalelor. In unele părţi ale munţilor noştrii, ştiţi ce însemnează animalul domestic: animalul trăeşte la întâmplare, pleacă şi vine singur acasă. In forma primitivă de economii cam la fel se întâmplă în regiunile Insulindei şi Indo-Chinei. Pe munţi, populaţia se ocupă cu vânătoarea şi foarte puţin cu agricultura. Insă temeiul vieţei lor sunt câteva animale domestice cari trăesc fără nici o îngrijire (sub podina pe care este aşezată locuinţa, cad oarecare fărămituri dela masa stăpânului. Cu acestea trăesc animalele).

Vedeţi cum se împletesc interesele vieţii. Iată dece privind locuinţa ca acoperiş, faţă de apă şi ploaie, şi apoi apărare, faţă de apa căzută pe faţa pământului, ne explicăm, dece se dă atât de mare atenţie, în deosebi acoperişului, în această regiune. Iată, aveţi schiţa unui acoperiş în regiunea Insulindei *(vezi fig. 11)*. Coliba privită din lături, este aşa: are două lemne bine prinse între ele, este ceia ce se cheamă cleşte *(vezi fig. 12)*. Lemnele acelea sunt bine lipite pe un lemn scobit. Inchipuiţi-vă un fel de grindă scobită, iar în secţia cleştelui un fel de lemn în dreapta şi în stânga. Grinda scobită, este pusă în lungul culmei casei, ca să nu se plece casa. Apoi, pe de desupt, capriori în dreapta şi în stânga, apoi leţurile, şi o sumă de frunze de palmier imbricate unele peste celelalte. Iată toată armătura acestei colibe. Intâi şi întâi, stâlpul central şi stâlpii care formeaza peretele, apoi căpriorii, peste căpriori, pe culme, o grinda care a fost scobită ca să nu pătrundă apa, şi peste grindă şi peste frunzele de palmier, o sumă de „cleşte" puse la oarecare dis-

www.dacoromanica.ro

tanță, ca să țină coperișul să nu fie umflat de vânt. Acoperișul este partea cea mai importantă în această regiune, unde lucrul esențial este să fie apărat de apa de sus și cea de jos. Am terminat cu locuința construită din materii vegetale în țările calde, și trecem spre țările temperate. Să vedem în ce măsură, locuința se folosește și aci de materialul lemnos.

Din capul locului am relevat împrejurarea cu totul favorabilă pentru locuitorii țărilor temperate, că în ceia ce privește materia lemnoasă, aceasta în adevăr este superioară. In ținuturile calde este un haos: speciile sunt amestecate la întâmplare între ele, iar pe deasupra se mai adaogă liane, cari fac din pădure un fel de haos de frunziș. Dimpotrivă, în regiunile temperate, pe întinderi considerabile, adesea sute și chiar mii de kilometri pătrați, se găsesc suprafețe întregi, acoperite aproape de una și aceiași specie, sau specii foarte înrudite. Gândiți-vă la pădurile de brad. Zărești printre copaci unul și acelaș trunchiu repetat la infinit. Sau, în cazul pădurilor de fagi, aproape la fel. Apoi cele de mesteceni, câte odată îți fac impresia unor făclii înfipte într'adins. Daca se întâmplă să fie tăiată pădurea, întâi răsar mestecenii, complet albi, cari îți dau impresia unei păduri nenaturale, parcă sunt niște făclii. In regiunile acestea temperate, avem așa dar o mare bogăție de materie omogenă. Găsești conifere, fagi, mesteceni sau alte specii în mare cantitate. Materia se poate lucra în chip mult mai ușor, putându-se ciopli până la scânduri. In felul acesta, era de așteptat că, trecând din țarile calde, să avem la locuințele cari se servesc de lemn, un tip superior aceluia pe care l'am aflat în regiunile inter-tropi-

www.dacoromanica.ro

cale. Avem în propria țară, destule pilde de ce va să zica locuința întemeiată pe lemn. Sunt însă țări, în care lucrul a mers mai departe. Bunăoară, în Rusia, mai târziu în Canada, unde sunt mari păduri de conifere, s'a ajuns să se desvolte un lucru necunoscut pe fața pământului: industria casei, casa ca o marfă. De pildă în Rusia și-au făcut localnicii cari trăesc în pădure un, mijloc de venit. Clădesc case după un anumit tip, lemnele snnt gata îmbinate, și vine cineva și cumpără casa. In legătură cu această mare bogăție a lemnului, mai ales în regiunea Moscovei, mai la Nord de Iaroslaw spre Moscova până la Cusz, regiunea unde se prelungește marea pădure Siberiană, s'a desvoltat o adevărată industrie arhitectonică.

Și noi avem în țara noastră destule tipuri de locuințe, cari să arate în ce condiții favorabile se poate construi cu materialul lemnos. Cine trece prin Maramureș, găsește case de forme arhaice, din trunchiuri întregi, nici măcar cioplite. Numai coaja este îndepărtată de pe trunchi, fiindcă altfel însă-și lemnul ar fi expus la atacul insectelor. Apoi trunchiuri întregi, sub forma de bârne, sunt bine încheiate la capete unele peste altele, în formă dreptunghiulară și casa este gata. Se înțelege, trunchiurile fiind cilindrice, nu se unesc pe o suprafață prea mare. Dacă omul este mai harnic, lipește cu lut, și atunci bârnele sunt apropiate unele de altele. Dacă este și mai meșter, cioplește bârnele și face o formă în patru muchii și atunci suprafețele se lipesc mult mai bine. Având grinzi bine încheiate la capete, puțină tencuială, adică lut cu care se umple locurile goale, locuința este, din punct de vedere al apărării frigului, aproape ideala. Acesta

www.dacoromanica.ro

a fost un tip stravechi de locuință. Nu există nici măcar un cui de fier. Fierul a patruns în regiunea munților noștrii târziu. Cuele, și ele erau din lemn, anume dintr'un lemn mai des, o specie care acuma este în mare scădere, *tisa,* un conifer, un lemn dur.

Va să zică, în forma cea mai veche, butucul era puțin modelat și fiind destul lut, acesta ținea locul frunzelor de palmier din regiunea ecuatorială. Firește, mai târziu, când omul s'a putut servi de mici pânze metalice, să facă ceiace se numește ferastrau, sa lucreze lemnul sub formă de scânduri, — grație bradului, — omul a avut minunate scânduri cari să le poată lipi unele peste altele. Mai târziu a avut șindrila, scânduri mici care se pot lipi unele langa altele, să formeze un acoperiș solzos peste toata suprafața casei. Acoperișul a trecut prin mai multe faze. Foarte interesanta este faza acoperișului cu șindrilă mare, fixata cu cuie de tisă. Se face un fel de uluc. Al doilea, șindrila intră în uluc și atunci vedeți cum se îmbină de minunat aceasta. Iata apoi alt uluc care are altă șindrilă și fiecare margine este prinsa în uluc cu un cui de tisă. In felul acesta, cladirea întreagă capătă un acoperiș cum nu se poate mai solid contra vântului și ploii. Când vom vorbi mai târziu de casa românească, o sa relev o sumă de împrejurări, cart arată ce potrivite sunt locuințele acestea, în deosebi din regiunea muntelui, unde este mult material lemnos. Vom vedea felul cum se construesc sobele lor, ca să împrăștie fumul sub șindrilă adică sub acop riș, iar acoperișul întreg era creuzotat așa că nu putea sa fie mâncat de insecte. Șindrila era tare ca piatra încât lama

www.dacoromanica.ro

cuțitului era ruptă, dacă vroiai să tai o șindrilă. Este o minunată șindrilă din atâtea puncte de vedere. In orice caz, avem în ținuturile românești, o serie întreagă de locuințe, cari se servesc numai de materialul lemnos. Cea mai veche locuință este stâna. O găsim și astăzi în forme tipice în ținutul munților. Iată locuințe, începând dela butucii necioplițí până la grinzile cioplite, până la acoperișul de scânduri, până la șindrila de dimensiuni mari sau de dimensiuni mărunte. Iar dacă ne apropiem de ținuturile dealului, avem un material mai puțin maleabil. Speciile din ținutul dealurilor, nu-s așa de omogene cum sunt coniferele, totuși avem un material puternic, stejarul și alte specii. Iar unde pădurea este rară, acolo avem o armătura pentru case compusă din garduri; pari împletiți.

Acum este întrebarea: până unde s'a întins locuința întemeiată pe lemn? Care este, pe fața pământului, aria de răspandire a locuinței întemeiată pe materia vegetală? S'a întins pâna'n marginea polară a pădurei și până în regiunile alpine în sens vertical. Când urmărește cineva, atât în Lumea Nouă cât și în cea Veche, întinderea marilor păduri boreale, a pădurilor canadiene și taiga siberiană, vede că locuința de lemn se depărteaza cum ne apropiem de tundre. Acolo nu mai avem material lemnos destul de maleabil. Vegetația este măruntă. Apoi se mai adaogă împrejurarea că pământul este înghețat, și a scobi în pământul înghețat, era o mare greutate pentru cei cari nu se așează cu locuința prea multă vreme. Insă-și genul de viață, fie al vânătorilor, fie al acelora care se sprijină pe creșterea lemnului, făcându-i să se miște necontenit, excludeau putința unei cladiri

www.dacoromanica.ro

întemeiate pe lemn. Așa dar în spre nord unde începe tundra, acolo se isprăvește locuința de lemn. In ceiace privește muntele, știți cu toții cum începe să scadă pădurea, de îndată ce muntele devine prea înalt. Din punct de vedere al valorii lemnului, copacii din marginea superioară a pădurii, sunt mult mai potriviți pentru clădire, fiindcă lemnul este mai des decât cel din regiunile inferioare. Acolo unde se isprăvește locuința de lemn, pe munții înalți, ca acei din Alpi, vine la rând un alt gen de locuință, care se întemeiază pe piatră, despre care vom vorbi mai tarziu.

Trecem acum la un alt material de care s'a servit omul pentru a cladi locuința, anume la lut. Am terminat în linii mari cu locuința construită pe materie vegetală. In ținuturile unde avem paduri, — ne întoarcem în regiunea ecuatorială, — sunt cazuri când omul nu se folosește numai de lemn, ci cheamă în ajutor și lutul. Am văzut ce însemnează lupta cu unele animale, în deosebi cu insectele, în primul rând cu cele mai rele insecte din țarile calde, cu termitele. Locuințele de lemn pe care le-am înșirat până acum în țarile calde, sunt în genere locuințe efemere. Repede sunt croite, dar tot așa de repede sunt părăsite. Veți vedea, mai târziu, că sunt o sumă de condiții psihice, cari împiedica pe om să se fixeze multă vreme locului. Când moare șeful satului, tot satul trebue părăsit. Insă, pe lângă împrejurările de natură sociala, este însăși mica valoare a lemnului, micile dimensiuni ale locuințelor, care îl fac pe locuitorul țărilor calde sa le schimbe repede. Nu se sfiesc mult, dacă unele vietăți le ataca lemnul, afara de un singur caz, când este vorba de micile

www.dacoromanica.ro

clădiri în care păstrează hrana. Atunci omul devine grozav de atent. Intr'o prelegere ați văzut o mică clădire, de formă cilindrică, așezată pe trei tarași care pot să fie de lemn, — de obicei sunt de argilă, — care este ceiace se numește Cămara negrului. Ca să o ferească de dușmani, de obicei de termite, înconjoară toată mica clădăire cu lut cât mai mult, fiindcă prin lut nu pot pătrunde. Dar chiar în ținuturile cu locuințe așa de efemere, sunt cazuri când chiamă în ajutor alte elemente decât lemnul. Ceiace interesează în deosebi la aceste asocieri, este interiorul pereților. Arătasem odinioară că lucrul de căpetenie este apărarea de apa de sus. Dar când eși din regiunea unde ploaia este lucrul de căpetenie, și intri în altă regiune une vântul este elementul important, atunci nu mai este acoperișul așa de important, ci peretele, cari trebuie să te apere de vânt. Așa dar când peretele devine independent de acoperiș, ca sa împlinească această funcțiune de apărare contra vântului, omul nu putea să aibe nici un tovarăș mai sigur ca lutul. Intr'adevăr, când intrăm în regiunea aceasta a Sudanului, găsim o interesantă trecere, dela locuința cu materii vegetale, spre acea care începe să asocieze materia vegetală cu lutul. Iată bunăoară în regiunea Tumbuctu, se găsesc locuințe a căror armătură inferioară este îmbrăcată de jur împrejur cu rogojini. Deasupra rogojini, peretele cu rogojini toate încinse cu legături strânse. Insă oricât de bine ar fi strânse rogojinile, vântul tot se simte. Este mai bine când rogojinile sunt unse cu lut și pe dinăuntru și pe din afară, constituind în acelaș timp și o apărare contra focului. Se începe cu acoperișul, apoi se întinde pătura de lut și peste pereți,

www.dacoromanica.ro

încat avem o locuință pe jumătate cu materii vegetale, jumătate cu lut, formând un adevărat chirpici de sus până jos. Dacă intră cineva din regiunea Sudanului în regiunea pustei, înaintând spre țările mediterane, găsește alte înșiruiri de viață, în care ese la iveală, în unele părți cel puțin, singur lutul, fără nici un amestec cu materialele vegetale. Acolo găsim tipul de locuință exclusiv format din lut.

PRELEGEREA XXXIII. *18 Martie 1936*

Ne ocupasem de locuința pentru care se întrebuințează materiale lemnoase, și anume atrăgeam atenția asupra împrejurărilor optime pentru această categorie de locuință, în regiunea padurilor boreale, în marea Taigă Siberiană, și în Canada. Chiar în propria țară aveam forma aceasta, începând cu *stâna,* care este forma cea mai arhaică a locuinței, până în regiunile deluroase, unde în locul locuinței construită din bârne, începem să avem locuințe mai ușurele din gard împletit, acoperite cu lut, pană în șes unde lutul i-a locul lemnului. In orice caz locuința rezemată pe lemn, este cel puțin în regiunea europeană Alpină, mai variată decât în Carpați.

In adevăr, vedem, dacă pornim de sus în jos, dela stână, sau așa numitele locuințe de vară ale păstorilor, în Alpi, avem o clădire de tip arhaic, anume un acoperiș pleoștit, sprijinit pe deasupra cu pietre, ca să nu fie sburat de vânt. Cea mai mare parte a locuinței, când privești în profil, se acoperă ca un fel de căciulă pe urechi. Peretele aproapa nu se vede. De ferestre

www.dacoromanica.ro

și uși nici vorbă. Este un acoperiș foarte mare, pleoștit într'adins ca să poată mai ușor rezista vântului. Mai este o preocupare: acoperișul fiind așa de turtit, zapada nu-i repede spulberata. Este mare interes pentru muntean să aibă pe lângă acoperiș un strat mult mai gros de zăpadă, care să țină căldură. Din atâtea puncte de vedere locuința depe vârful Alpilor, este o locuință care păstrează caracterele arhaice unde se vede mai întâi preocuparea omului față de intemperii. Când ne coborâm ceva mai la vale, în mijlocul munților, acolo găsim alt tip de locuințe, anume, peretele începe să iasă la iveală. Acoperișul față de perete, este ceva mai redus; peretele are o înclinare mai pronunțată. Aci ploaia este mai deasă decât zăpada. Este mare interes ca ploaia să se scurgă mai repede. Peretele este mai desvoltat, iar locuința nu se mărginește la un singur etaj, ci două sau mai multe. Atunci trebuie să iasă la iveala ferestre multe în perete și uși mult mai mari decat în regiunile înalte ale muntelui. Casa devine mult mai împodobită, dacă ne coborâm spre poala muntelui. Acolo variația formelor este mare. Acoperișul nu se mai mărginește la aceste forme simple, ci sunt acoperișuri de fantezie. Au aspect de vilă aspecte pe care l-a făcut pe un etnograf, să le compare cu pălăria femeilor. Toata fantezia formei pentru pălărie, se reflecteaza în casele acestea, cari sunt mai felurite decât cele dela munte. Dacă vrea sa urmărească cineva arhitectura lemnului, în toată aceasta regiune optimă, în ceiace privește materialul care este omogen, se poate modela mai ușor, mai ales coniferele bogate în rașina care rezistă mai mult putreziciunii sau insectelor, daca urmarim toata

www.dacoromanica.ro

gama de forme în regiunea pădurilor boreale, n'am mai isprăvi cu formele, fiindcă sunt extraordinar de variate.

Este destul să ne mărginim numai la câteva tipuri. Ştiţi cum se înfăţişează casa, să zicem în Rusia. Pomeneam în ultima prelegere că s'a ajuns în unele regiuni la desvoltarea unei industrii a casei. Casa aceasta este, cum o cunoaşteţi, din bârne încheiate, cam după tipul caselor primitive din ţinutul Maramureşului. La început, au fost simple locuinţe izolate. Cu vremea însă, cu măsurile administrative, casa aceasta capătă o desvoltare mai mare, devine o locuinţă completă, care formează mai mult sau mai puţin un fel de dreptunghiu. Insă nu se pomeneşte nici o ieşire din camere dea dreptul pe afară, ci toate sunt spre curte, printr'o portiţă pentru oameni şi pe o poartă mai mare pentru care. Inăuntrul acelei curţi sunt fel de fel de anexe, în forme mai evoluate la casa care are mai multe camere, dedesubt pivniţă, etc. Dacă trecem din Rusia spre mijlocul Europei, aci s'a atins cea mai mare varietate de forme, în ceiace priveşte arhitectura lemnului. Nu încercăm să le descriem. Aveţi la îndemână ultima ediţie a atlasului. La pagina 23, aveţi o serie întreagă de tipuri de case, între care tipul elveţian, tipul din Bavaria, din Pădurea Neagră, tipul cel mai reprezentativ, ca să vedeţi până unde merge varietatea formelor, începând dela mica coliba, dela perdeaua de adăpost pentru ploaie sau vânt şi ocrotire a focului, până la forma aceasta de locuinţă, este o întreagă gamă. Simpla vedere a atlasului, arată cât de departe a ajuns arhitectura întemeiată pe lemn. Putem cita în aceiaşi ordine de idei, tot pentru ţinuturile temperate, nu numai clădi-

www.dacoromanica.ro

rea din marea pădure rusească, pădure care acoperă și mijlocu Europei, să citäm și tipurile de arhitectură legate de lemn, car' s'au desvoltat în răsăritul Asiei.

In deosebi Japonia este bogată în păduri. Tipul cel mai vechiu de locuințe este cel legat de lemn, fiind materialul ce mai ușor de mânuit, pe care îl au la îndemână. Sunt însă ac și împrejurări speciale cari îndeamnă sa construești din ceva mai acomodat cu împrejurările locului. Știți cât de mare este frecvența cutremurelor; sute și sute pe an pentru fiecare regi une. Sunt mai dese cutremurele, decât ploile sau furtunile. Omul trebuia să facă locuințe din lemn bine îmbinate, cari sun ușoare și nu se dislocă cu atâta înlesnire. Iată dece avem tipu' de locuințe foarte evoluat în ceiace privește finețea. La temelie sunt niște pietre mari, deasupra pietrelor bârne, dar pietrele sunt așa de înalte, încât locuința Japonezului îți face impresia că stă pe tarași. Apoi stâlpi, un acoperiș desvoltat mai mult decât cel de tip arhaic. Peretele este foarte subțire, iar pereți interiori mobili, parcă ar fi un fel de jucării. Pereții se pot muta repede, spre a face un spațiu mai larg în mijlocul casei Pereții nu ajung până în tavan și sunt ca niște despărțituri l mijloc, în bună parte fiind făcuți din hârtie sau panză, un material ușor. Toată casa Japonezului este, nu se poate mai ușurică; aeriformă. Este dar interesul ca să fie așa construită. Incal zirea se face în condiții cu totul neprielnice: cărbuni ard într'un lighean în mijlocul casei. Dacă n'ar putea să circule aerul del o cameră la alta, omul ar fi în primejdie. Iată dece toata locu-

www.dacoromanica.ro

inţa este făcută de, parcă ar fi o locuinţă de vilegiatură, deşi temperatura este destul de scăzută şi înghiaţă apa. (Japonezii, în ceiace priveşte sensibilitatea pentru frig, se deosebesc de Europeni. Ei sunt deprinşi de mici să se spele cu apă rece şi să meargă în picioarele goale. Un European care a stat în Japonia, face observaţia că frigul te împinge să te mişti, este un stimulent pentru activitate fără să înţepenească corpul).

Înţelegeţi bine că s'a desvoltat, în partea locului, un minunat gen de arhitectură, cum se vede în templele lor. Avem în zona aceasta temperată, începând din răsăritul Lumii Vechi până în apus, din Japonia, până în Europa noastră, fel de fel de locuinţe legate de calitatea materialului lemnos şi ca o curiozitate, chiar în Lumea Nouă, unii Piei Roşii, cari au o arhitectură întemeiată pe lemn, sunt acei Piei Roşii despre care am pomenit, Tlinchiţii. In Arhipelagul din apusul Canadei, în timpul verii se ocupă de vânat, în timpul iernei sunt pescuitori. Au şi locuinţe statornice construite din lemn. La jumătatea peretelui sunt stâlpi, un fel de grinzi, drugi groşi puşi pe muche unul peste altul. Casa are o deschizătură deasupra acoperişului, care ţine loc de fereastră şi hornul este singura fereastră *(vezi fig. 13).* Uşile sunt în partea cealaltă. Are un fel de bârne crestate, care formează scara ca să se poată sui cineva pe acoperiş în caz de nevoie. Interiorul este caracterizat prin multe despărţituri. Ar crede cineva că este o simplă locuinţă dreptunghiulară. Dimpotrivă, cand intri pe uşă, găseşti un fel de tindă, de jur împrejur a fost ridicată ţărâna din mijloc, mijlocul este săpat; este pe jumătate un fel de bordei. Ţărâna din mijloc este

www.dacoromanica.ro

svârlită pe margine, formând un fel de prispă, care este acoperită cu lemn, un fel de pat. Mijlocul acestor despărțituri cari servesc pentru dormit, servesc și pentru cămara, unde se păstrează provizii. Pe lângă pereții acestei mici cămare, găsești o suprafață afundată, un fel de groapă, podită cu lemn afară de partea de mijloc, unde se face focul deasupra hornului, și ceiace este mai curios, o mică încăpere, în care Pieile Roșii pot să ia baia de aburi. Incăperea nu-i mare: deabea 2 m^2. Aburul se face prin aruncarea apei peste bolovani înfierbântați. Și în satele noastre se face aburul exact după acest procedeu. Iată o locuință de lemn de dimensiuni considerabile bine încheiată, cu multe despărțituri înăuntru, (pentru diferitele nevoi ale membrilor familiei), care n'are ferestre, dar prin prezența băii de aburi este o locuință completă. Vedeți cum până și unii sălbatici au construit pentru iarnă locuințe, care se pot compara cu acelea din satele din Europa.

Inainte de a trece mai departe, fiindcă este vorba de o comparație între diferitele tipuri de locuință de lemn, atrag atenția că și casele noastre remânești, nu ocupă un loc de ocara față de celelalte tipuri de locuințe. In unele priviri, chiar merită o deosebită considerație. Stâna este o casă arhaică, care are mici dimensiuni. Ea are interesul să fie așa, pentru că este, în acelaș timp, un fel de fabrică. Acolo se fabrică laptele, focul trebue să ardă aproape întotdeauna, iar fumul necontenit se răspândește în camară. Dacă n'ar fi locuri libere printre barne viața bacilor și a ciobanilor n'ar fi suportabilă. Este o locuința foarte sumar înjghebată, în raport cu nevoile vieții de cateva

www.dacoromanica.ro

luni pe vârful munților. Spre poalele munților, acolo avem o locuința, din multe puncte de vedere, vrednică să fie așezată în rând cu toate locuințele din Europa. Nu este așa de desvoltată cum sunt cele germane, unde locuința este o adevărată cetate, având anexele cele mai complete. Ea se întinde și în sens orizontal și vertical cu mai multe etaje. La noi o locuință cu mai multe etaje este o raritate. Deabea în timpul din urmă, dacă se clădește cu mai multe rânduri. Și numai în ținutul dealurilor, numai acolo îți face impresie locuința de 2 etaje. Peste tot însă este cu un singur etaj. Insă locuința noastră românească are o sumă de caractere, cari o fac interesantă mai ales prin felul cum se individualizează. Locuințele Românilor nu se apropie una de alta. Românul nu vrea să aibă priviri indiscrete împrejurul lui. Nu vrea să se apropie de drum nici în ruptul capului. (Sunt regiuni peste munți, unde sub influența administrației străine, casele au fost apropiate de drum, însă tipul adevărat este depărtat de drum). Sunt atât de indiferenți față de drum, încât sunt în stare să întoarcă spatele drumului numai să întoarcă locuința către soare, răsărit sau miază-zi. Acestea sunt direcțiile casei țarănești. Iarăși caracteristic, este prispa desvoltată. Este un fel de locuință de vară. Se mai adaogă un mic cerdac unde familia doarme în timpul verii sau de unde ziua privegheză curtea. In orice caz omul își simte ca un fel de mică individualitate locuința iui. El nu vrea să se amestece cu gloata altora.

In regiunea muntelui, din cauza formei reliefului, Românul a cladit o locuință și după considerații individuale, nici că se

www.dacoromanica.ro

poate mai individuale, comparativ cu alte clădiri ale altor neamuri. Numai vorbesc de latura estetică. Putem aminti de forma unui început de coloane de lemn, un început de sculptură. Poarta este ca o mică expoziție de sculptură. Ea nu mai este un adăpost, ci este intenționat estetică, independent de orice utilitate. Este destul să vă duceți la muzeul etnografic să vedeți casa lui Mogoș, un țăran din Gorj, (cum se individualizează locuința Românului). Din acest punct de vedere, merită locuința un studiu cât de larg și sunt încredințat că se va găsi un tip de arhitectură, care merită să fie pus în relief în fața locuințelor tuturor celorlalte popoare din Europa.

Terminând cu genul locuinței legate de lemn, ar mai fi un singur lucru de relevat. Deobicei, noi ne considerăm, și chiar suntem, un fel de încoronare a creației, față de toate speciile de animale. (Dacă privim latura materială a vieței, în ceiace privește civilizația, fiindcă în latura etică suntem uneori inferiori animalelor). N'ar trebui să privim de sus pe cei cari ne-au precedat cu experiența lor. Aceștia în multe priviri, merită să fie așezați ca dascăli ai noștri. In latura tehnică, trebue să ținem seama de experiența altor specii, pe cari le-am găsit ca niște dascăli ai noștri, pentrucă multe animale au ajuns la o acomodare cu mediul fizică foarte nimerită. Desigur că omul a folosit această experiență. Fiindcă vorbim de arhitectura întemeiată pe lemn, în unele regiuni, unele animale, au putut să fie un îndemn pentru tehnica clădirii locuinței omenești.

Iată bunoară un fapt foarte interesant din Melanezia. Ați auzit de pasărea paradisului. Este o pasăre cam de marimea

www.dacoromanica.ro

unui porumbel. Cu toată forma penelor este o slabă sburătoare. De aceia este şi circumscrisă în Noua Guinee. Este o pasăre foarte interesantă, prin obiceiul i, în care citez unul singur, pe care Melanesienii îl cunosc bine; construcţii în lemn. In anumite epoci ale anului, pasărea curăţă pământul pe câţiva metri complet, smulgând orice fir de iarbă. Apoi adună lemne uscate, le aşează în mijlocul locului acela, formând un dreptunghiu şi construeşte un fel de arbore fără nici o utilitate. Totuşi acea construcţie are un singur interes: să atragă atenţia părţii feminine. (Lucrarea ţine multă vreme. Pe urmă pasărea aşează un buchet în mijlocul acelei clădiri. Un căpitan de marină a observat mai multe zile manevrele păsării (a văzut buchetul aşezat în mijloc) şi în ce condiţii, partea femenină apreciază toată munca construcţiei de lemn. Am citat isprava unei singure păsări, însă poate urmări cineva în vestita ediţie a lui Brehm, felul cum construesc păsările cuibul, veţi vedea o infinitate de clădiri. Pentru arhitectura în lemn omul a putut să aibă destule pilde. Omul când s'a întins din ţările calde în spre marea pădure boreală, a gasit un arhitect foarte ingenios, cu opere considerabile; pe castor, brebul nostru. Strămoşii noştri l'au cunoscut de aproape. Castorul era în Europa un arhitect vestit. In momentul de faţă este prostit din pricina concurenţei omului. In regiunea Elbei erau lacuri, a căror navigaţie era hotărâtă de tehnica castorului. Făceau locuinţe din butuci de lemn, transportându-i pe canale făcute într'adins, aşezate cu multă rânduiala în raport cu isbirea firului de apa! Toată tehnica aceasta nu putea ramâne indiferentă omului.

www.dacoromanica.ro

Când este vorba de civilizaţia omenească, să nu uităm, că noi suntem o specie relativ târzie, că au mai fost o sumă de animale din alte specii, cu o tehnică înaintată cari au putut să servească pildă omului. Când vom vorbi de locuinţa de lut, veţi vedea că arhitectura lutului este, în Africa, aşa de desvoltată în unele regiuni, încât, când urmăreşte cineva aspectul general al locuinţei în Sudan, vede un fel de plan al locuinţei cu secţiuni, etc. Gândiţi-vă la o sumă de animale cari contruesc în lut. Termitele construesc turnuri de lut de peste 10 m. Nu este deloc o violare a realităţii dacă punem în legătură micile colibe ale omului, cu marile palate ale termitelor, iar în ceiace priveşte complexitatea planului, avem nişte biete jivine deoparte, iar pe de alta Homo sapiens cu pielea neagră. De câte ori se pune problema civilizaţiei, trebue să urmărim pe predecesorii nostri, chiar specii diferite cari trăind pe faţa aceluiaş pământ, în condiţii de mediu variat, au deslegat atâtea proeleme ale locuinţei în aşa chip, în cât în multe priviri au putut să fie exemplu propriei noastre specii omeneşti.

PRELEGEREA XXXIV. *20 Martie 1936*

Am arătat în ce fel a evoluat locuinţa întemeiată pe materia lemnoasă. Ţin să relev un fapt: Ceeace am voit să arăt, în deosebi, a fost trecerea dela formele cele mai simple, spre cele mai complete, fără să insist asupra înaltului nivel la care a ajuns locuinţa aceasta chiar la sălbatici. Iată dece în prelegerea de astăzi o să încep cu proecţiile câtorva case din Melanezia şi

www.dacoromanica.ro

la alții cari au ajuns la un nivel foarte evoluat. de pildă unii Negrii din Africa, cu o cladire bine întocmită, reprezentând un fel de palat. Veți vedea din fotografii casele melaneziene la albatecii inferiori, la ce structură complectă au ajuns cu ajutorul naterialului lemnos.

Acum sa trecem mai departe la materialul cel mai comun depe fața pamantului, la țărână, la lut. Pe cand descriam tipuile de clădiri din mijlocul Africei, subliniam un fapt: arătând parte cu parte din ce elemente se compune materialul acoperișului, pereților, temeliei, ați văzut că nu există nici cel mai mic amestec de alte elemente ca fierul sau lutul. Așa dar clădire exclusiv cu material vegetal. O să vedem acum în aceeași regiune cladiri, cari se întemeiază pe lut. Atunci se naște un semn de întrebare: cum a avut omul ideea să întrebuințeze și acest material, mai ales în ce împrejurări s'a făcut legătura între lut fiindcă sunt puține clădiri, chiar în Africa, cari să fie compuse ezclusiv din lut) și între lemn, care în regiunea aceasta a marei păduri congoleze era elementul de construcție dela sine făcut. Cum știți, la început locuința a fost culcușul. Acolo se amestecă naterii vegetale, mușchi, ierburi uscate, pe de altă parte materii animale, fulgi de păsări, păr. Din acest material amestecat, omul a început să croiască clădiri artificiale, unele cu lut și unele, chiar în regiunea equatorială așa de bogată în vegetale, cu materii comune, cari se găsesc peste tot pe fața pământului. Trecerea dela un material la celălalt a trebuit să se facă încet și anume, perdeaua de care pomenim n'a fost numai pentru vant și ploaie, nu numai pentru om, chiar în regiunile unde

www.dacoromanica.ro

temperatura este scăzuta. Am citat pe Fuegieni, cari sunt deprinşi să sufere temperaturi scăzute, însă era pentru viaţa omenească un alt tovarăş, cere trebuia apărat, era focul. Ştiţi când vorbeam despre geneza focului în ce condiţii se poate aprinde acestea; trebuiau diferite materii, ceva rumeguş. Ca să se poată aprinde, să poată arde, se mai adăogau şi alte materii lemnoase. Aşa dar acest prieten, focul, trebuia să fie apărat. Trebuia nu atât în vederea omului, ci mai ales în vederea focului să intervină dela o vreme un material, care să dea mai multă continuitate peretelui sub care omul se adăpostea, adică să vină şi lutul care să împlinească locurile goale dintre materia lemnoasă. Trecerea aceasta nu o putem urmări.

Asta este o simplă ipoteză, însă în momentul de faţa, vedem la multe case cum se asociază lemnul cu lutul. Citez în regiunea Africei centrale locuinţa aşa numitor Tembe. Iată un perete, în care intră un număr mare de locuinţe de lut cari lasă la mijloc o curte de forma unui dreptunghiu. Toate uşile diferitelor case de lut, raspund în curte, iar din curte nu poţi ieşi decât pe o singură uşe îngustă. Elementul principal care formează pereţii este lutul. Acoperişul este neted şi acoperit cu lut. Care să fie geneza acestei locuinţe de lemn. Citez descrierea unui călător, care ne poate face să înţelegem mai uşor locuinţa aceasta de formă dreptunghică, cu o curte interioară foarte spaţioasă. S'a observat că tipul acesta de locuinţe este aproape exclusiv legat de viaţa păstorilor. Neamurile africane care fac păstorit în partea podişului acesta, unde şi vântul este puternic, se servesc de aceste locuinţe. Iată ce spune calatorul asupra

www.dacoromanica.ro

împrejurărilor în care se poate naşte această locuinţă: „Neamul Vahehé locueşte de obiceiu în colibe dreptunghiulare de lut, şi anume fiecare familie deosebit. De departe, colibele acestea par nişte vagoane de marfă, care au fost luate depe roţi şi aşezate deadreptul pe pământ. Căpeteniile însă, în jurul cărora trăesc mai multe familii. unesc aceste colibe şi fac un patrulater închis, o curte în patru colţuri la mijloc, în care răspund toate uşile colibelor. Din curte în afară nu poţi ieşi, decât printr'o singură uşe îngustă. Intreaga clădire capătă o oarecare putere de apărare, adică seamănă cu un fel de cetate".

Ca să aibă un singur acoperiş, ca să facă economie de perete, în loc să trăească fiecare familie într'o colibă deosebită, colibele s'au lipit în serie, şi fiindcă neamul acesta se ocupă de păstorit, era o minunată împrejurare pentru gospodărie, să aibe o curte interioară unde cireada de vite să fie adăpostită, cireada de vite care este averea lor cea mai mare. La aceste Tembe, casa e înconjurată cu un gard de lut mai mult sau mai puţin înalt, în care se lasă o deschizătură, ca să poată trage asupra celor cari vor s'o asedieze. Aşa dar, un mic început de cetate. Unele locuinţe sunt pe jumătate îngropate în pământ, altele aproape în întregime, şi atunci nu mai trebue lipite, pentrucă pământul este perete. Ne găsim în mijlocul Africei, un ţinut cu o mare bogăţie de vegetale, o climă uşor de suportat. Alături de arhitectura exclusiv lemnoasă, iată un gen de arhitectură în care lutul se asociază cu vegetalele, ba în unele împrejurări peretele vegetal complet dispărut, deoarece locuinţele din pământ sunt atât de largi că poate să intre şi o cireadă. In astfel de

www.dacoromanica.ro

locuințe pot să trăiască până la 100 de suflete. Au coridoare care comunică între ele, este un fel de început de locuință ca a termitelor, întrebuințarea solului sau a lutului fiind materialul fundamental.

Cum a putut omul, să ajungă la astfel de asociații între lemn și lut, când trăia așa de bine pe fața pământului ? Intotdeauna viața este mai bogată decât toate schemele pe care le putem imagina. Ce-i mai ușor, după ce s'a născut cele dintâi perdele de adăpost, față de ploae sau vânt, să-ți închipui că omul s'a servit de ele pe toată fața pământului ? Iată, totuși, în țările calde, locuințe artificiale în care un alt element, lutul, joacă rolul precumpănitor ! Cum se explică această îndrumare a omului spre locuințele subterane ? Explicarea se confundă cu constatarea faptului : omul ca multe specii de animale, a intrat sub pământ să locuiască. Iată câteva fapte semnificative. Indepărtata insulă a Paștilor, cea mai depărtată din Polinezia, (mai apropiată de America de Sud) când a fost cercetată de vestitul Cook și apoi de La Pérouse, au văzut pe lângă clădirile dela suprafața pământului, până la 200 de suflete, și clădiri subterane. In America centrală ați auzit de Bakairi, Botokuzi, etc. se găsesc locuințe făcute din lemn de mari dimensiuni, bunăoară să zicem 15 m. diametru, ceeace însemnează ceva. Inălțimea de 9 până la 10 m. este o locuință considerabilă. In această regiune se servesc de hamac în mijlocul colibei ; acolo dorm. Sunt nevoiți să doarmă sus, pentrucă sub hamac fac foc, iar fumul alungă țânțarii. Iată o locuință de mari dimensiuni, dar tot acolo și clădiri subterane. Cum vedeți chiar în țările calde au existat pe

www.dacoromanica.ro

lângă peşterile naturale, locuinţe de acestea artificiale săpate de om în pamânt, ba câte odată pe faţa pământului, asociind ca la aceşti Tembe şi lemnul şi lutul. Nu le putem înşira pe toate. Dar citez de curiozitate numai câteva documente, ca să vedeţi ce desvoltate sunt locuinţele compuse din lut.

In regiunea Guineei franceze, locuinţa este compusă din căramizi de lut uscate la soare, cum este chirpiciul. Nu numai lutul îl întrebuinţează ca material pentru construcţia peretelui, ci şi un smalţ facut dintr'un nisip special, ca să îi dea peretelui un fel de lustru, care să-l apere de ploaie. Sunt mai multe jgheaburi de lemn, fiindcă toate acoperişurile în această regiune sunt orizontale sau puţin plecate, ca să permită scurgerea apei. Nu este nici o intrare şi tocmai pe deasupra se intră în casă. Sus este facută o gaură pe care se pot coborâ în locuinţă pe o scara. Scara de obiceiu este un trunchiu cu crestături. Cărămizile acestea sunt compuse din lut frământat şi uscat la soare. In regiunea Camerun. locuinţa este şi mai înaltă, până la 10 m. înalţime. Pentru Negrii această înălţime este considerabilă. Sunt mai multe turnuri la un loc pe un spaţiu mic, fiind un fel de coridoare, cari comunică unele cu altele. In Sudanul de Vest începând din secolul trecut, sunt iarăşi făcute din lut ; scheletul este din stâlpi, însă fiecare stâlp este înconjurat cu lut, să fie apărat de furnicile albe şi alte jivine, cari mănâncă şi lemnul. Capriorii sunt mai subţiri, dar acoperiţi cu lut de jur împrejur. In felul acesta, este o întreagă arhitectură care se bizue mai mult pe lut. Sunt de remarcat aceşti Negrii, pentru înlesnirea cu care modeleaza lutul. N'au aproape nici un instrument.

www.dacoromanica.ro

Cimentul, adică tencueala de care se folosesc, este lutul întins cu mâna. Nu le-a venit în minte să întrebuințeze și firul de ață, cu o greutate, ca să zidească perpendicular, ci ei numai din ochi ridică ziduri drepte. Sunt mari meșteri, în ceeace privește modelarea aceasta a unui schelet foarte redus de lemn, pe care îl îmbracă cu o mare bogăție de lut. Clădirea are câte odată trei etaje. Clădirea aceasta, necontenit trebue să fie privegheată, fiindcă orice ploaie poate să spele lutul. Aci sunt două anotimpuri după cum se mișcă Alizeul și Musonul. Când se apropie lunile de ploaie, au grije să împlinească acoperișul și să-l lipeasca bine, deasemeni și pereții. Ploile sunt uneori atât de violente și atunci neapărat trebue o continuă atenție, ca să se susțină elementul atât de fragil, lutul, care îmbracă tot scheletul de lemn. In unele părți, ca să vă faceți o idee ce slabe sunt astfel de construcții, mai ales în Sudanul central, oamenii au la îndemână, cei cari au colibe mai mici, un sac de piele. Când vine ploaia, bagă în sacul de piele ce pot băga, așteptând ca întreaga cladire de lut să le cadă pe cap, lucru care se întâmplă și în alte regiuni. Este o regiune unde cu acest material așa de fragil s'a ajuns la o arhitectură de necrezut. Pentru cel care n'ar avea înaintea ochilor documente fotografice, greu și-ar putea face idee de complexitatea formelor. Cel care se ocupă în deosebi de această regiune, este un etnograf cu mare renume în Germania, Frobenius, câteodată problematic în afirmațiile lui, fiindcă pășește în domenii străine etnografiei. Insă cu această rezerva a oamenilor care acordă cuvantului mai mult decat i se cuvine, când este știința exactă, felul cum se exprimă este impresionant. (Urmează o serie de proecții).

www.dacoromanica.ro

Cred că aţi căpătat o idee lămurită, cu privire la caracterul arhitecturii întemeiate pe lut. Autorul de care vorbeam întrebuinţează chiar termenul „monumental". Dacă vă aduceţi aminte de figurile unde erau mai multe etaje, atunci adjectivul acesta nu-i exagerat. Dar partea care este impresionantă în descrierea lui este adjectivul „măreaţă" în acelaşi timp după părerea lui, aci s'ar fi atins „supremul grad de bogăţie de forme arhitectonice". Firește după desene aveţi numai o idee aproximativă. In orice caz, avem un material suficient ca să recunoaştem că alături de arhitectura în lemn, găsim şi în ţările calde obiceiul de a clădi cu lut. Iată în Sudanul de Vest, că arhitectura întemeiată pe lut, capătă proporţii monumentale. In alte ţinuturi peste Sahara, în spre Nordul Africei, în Valea Nilului, ajungem la unele clădiri mult mai simple, decât acestea din Sudan, efemere unde materialul lemnos dispare cu desăvârşire. Veţi vedea în ce condiţii s'a născut această arhitectură efemeră şi să va daţi seama de marea bogăţie de forme.

PRELEGEREA XXXV. *23 Martie 1936*

Am arătat în ce fel arhitectura întemeiată pe lemn, a ajuns punctul culminant în regiunea marilor păduri temperate, unde erau cele mai prielnice condiţii. Mai departe, arătasem că este o intreagă arhitectură întemeiată pe lut. Aţi văzut pentru regiunea Sudanului, din proiecţiuni, deşi nu este riguros exact ceia ce spunea Frobenius, că aci este un pol al varietăţii, în ceiace priveşte bogăţia formelor arhitecturale, dar evident, este mai

www.dacoromanica.ro

mult decât în orice aspect etnografic din țările civilizate. Ați văzut din documente, că arhitectura aceasta merită calificativul de monumental: mai multe etaje, turnuri peste 10 m., dar ceiace este mai impresionant este ornamentarea, relieful în lut. Dacă trecem mai departe peste Sudan și ne apropiem de Sahara, aci materialul este departe de a fi favorabil pentru o arhitectură temeinică. Din nisip nu se poate clădi nimic așezat. Omul a trebuit să se adreseze la alte materiale de origină animală, piei etc. adică la cort despre care va fi vorba mai târziu. Trecând peste regiunea pustie, apropiindu-ne de nordul Africei, găsim desvoltată arhitectura întemeiată pe lut, în unele priviri mai mult decât acea constatată în Sudan. Aci s'a atins un pol de arhitectură întemeiată pe cărămidă.

Inainte însă de a vedea regiunea clasică a clădirilor de cărămidă, să spunem câteva cuvinte despre locuința din valea Nilului de jos. Aci pădurea lipsește, dar piatra este din plin. Dar în apropierea Mediteranei, în Deltă, nu se găsește nici piatră. Atunci Egiptenii din această regiune nu au la îndemână decât lutul amestecat cu ceva pleavă, cărămidă uscată la soare, un material efemer. Clădirile sunt de mici dimensiuni, un fel de cuburi de noroi uscat. Cărămizile sunt puse una peste alta și patru pereți sunt repede înjghebați. Pentru acoperiș, frunze de palmier. Când are la îndemână trunchiuri de palmier, le despică în patru sau în opt, cu câteva cărămizi uscate în vârf și iată locuința construită. De jur împrejur nu vezi decât noroi uscat. Ceva mai primitiv nu se poate. Mai primitiv este locuința fără acoperiș în regiunea unde este o climă blândă. Este ceva

www.dacoromanica.ro

analog cu o vară excesivă din ţinuturile noastre, apoi un fel de primăvara. Omul lucreaza necontenit la câmp, în afară de regiunile umede din pricina inundaţiilor. Singura lui sărbătoare este noaptea. Acolo n'are anotimpuri ca în ţinuturile noastre. Aci acoperişul poate să lipsească. De obicei face şi acoperiş, dar nu atat pentru adapost, cât pentru economia de spaţiu. Pământul fiind scump, fiecare petec de pământ are valoarea lui pentru agricultură. Atunci, ca să nu întindă locuinţa în lături, face şi acoperiş care servă ca un fel de cămară; acolo adună tizicul, acolo adaugă mănunchiuri de iarbă pentru bietul măgăruş. Această locuinţă de lut este tot ce se poate mai simplu ca ieftinătate şi iuţeală de construcţie; în două săptămâni locuinţa este gata. Este drept, astfel de locuinţe sunt foarte şubrede. Când se întâmplă să cadă vre'o ploaie, foarte rar, de două trei ori pe secol, aceasta este suficientă ca toate clădirile din valea Egiptului, sa se facă noroi; toate cad la pământ. Vine apoi seceta cea mare şi noroiul este din nou frământat şi, în două saptămâni micul coteţ, casa, este din nou ridicată. Nici nu era chip să se desvolte aci o altă locuinţă decât aceia legată de lut. De aci s'a născut cărămida arsă la soare. Arabii au luat din limba veche a Egiptenilor cuvântul *Tob*, şi lau făcut *Atob*, apoi Spaniolii, şi acum la Pieile Roşii devine *adobe*. Din Lumea Nouă, Mexic până în spre India Centrală şi nordică, în răsăritul Mesopotamiei, găsim un tip de locuinţă legat de acest material eftin, lutul apăsat sub formă de cărămizi uscate la soare. Am citat Egiptenii, ca o curiozitate, ca să vă gândiţi la contrastul între aceste locuinţe efemere — cele de sub ochii noştri trăesc 30-40

www.dacoromanica.ro

ani — şi între cele mai monumentale locuinţe de piatră, templele faraonilor şi ale zeilor. Nicăieri pe faţa pământului, nu-s una după alta două tipuri de locuinţe aşa de deosebite, ca aci în valea Nilului.

Trecem mai departe în spre răsărit, în noua regiune a Mesopotamiei. Aci nu-i nici lemn nici piatră. Numai rămâne altceva ca material de construit decât lutul, exact ca şi în regiunile Egiptului de jos. Aci s'a desvoltat, pe temeiul de cărămizi, o arhitectură care întrece toate celelalte regiuni, unde s'a clădit cu lut. Aci s'a atins apogeul. Felul de pregătire este acelaş. Pământ frământat şi amestecat cu pleavă. Dar aci ne găsim în centrul unor mari puteri politice. Aci lângă lut, vine smoala, cărămizile lipite cu smoală între ele. Pentru cei care trăiau în regiunea Mesopotamiei, problema de căpetenie era fabricarea cărămizilor, ca materii de construcţie, în acelaş timp ca materii pentru întărirea cheiurilor de pe marginea canalelor, unde se opreau vasele de războiu. Avem o expresie curioasă; o lună din vară se numea „luna cărămizilor". Avem încă din antichitate documente că aci s'a întrebuinţat, dela cărămizi uscate la soare, până la cele arse. (Câteodată şi în valea Egiptului, dar puţin, mai ales când s'a dat acoperişului stabilitate, s'au servit de cărămizi arse). Aci cărămizile uscate la soare erau pentru zidul cetăţii, iar pentru suprafaţă trebuiau cărămizi arse. Intr'adevăr, avem cărămizi nu numai arse, ci smălţuite, cu fel de fel de reliefuri. Descrierea lui Horodot pe la 450, ne minunează până astăzi. Inchipuiţi-vă: o cetate avea o sută de pereţi de aramă

www.dacoromanica.ro

masivă, zidurile erau de 8 m. grosime. Casa are 3—4 etaje. Templele şi turnurile sunt într'adevăr monumentale. Dela un etaj la altul se suiau pe scări. Erau scări monumentale, iar la fiecare etaj scaune pentru odihnă, deasupra terase minunate unde se simţea bătaia vântului, (suntem în regiuni cu călduri grozave). Zidăria, în ceia ce priveşte arhitectura întemeiată pe cărămidă, a atins aci optimum. Poate veţi avea ocazia să vedeţi muzeul din Luvru sau din Berlin. Nu-ţi vine să crezi ochilor, când vezi documentele de artă din această regiune.

Ceiace a eşit mai târziu în sfera Mediteranei, din punct de vedere pur artistic, partea technică şi monumentală a civilizaţiei din Egipt şi câmpia Mesopotamiei, este mult superioară. Iată faimoasele drumuri ale Romanilor. Până astăzi sunt în fiinţă unele fragmente. Ele nu-s altceva, decât un fel de imitare a drumurilor din Babilon. Cărămizi arse mai mult la soare, între ele smoală, şi peste cărămizi, pietre bine tăiate. (Acestea erau o raritate, aduse numai pentru alei s'au pentru temple). Ceiace s'a petrecut cu minunatele şosele Romane era un reflex din tehnica Mesopotamiei, unde clădirea cu cărămizi a atins cel mai înalt grad de desvoltare.

De altfel avem un document cu caracter popular. Avem turnul Babilonului, cu şapte etaje, din descrierea lui Herodot. Acesta nu-i o invenţie. Era impresionantă arhitectura întemeiată pe cărămizi, aşa că în şesul Mesopotamiei, mai târziu sub influenţa Asiro-Babilonienilor şi apoi când Perşii au ajuns să stăpânească Asia dela India până la Mediterana şi până în Egee, unul şi acelaş suveran stăpânea peste toate ţinuturile acestea.

www.dacoromanica.ro

Influența sub raport technic a trebuit să fie adusă și spre Mediterana. Avem un document curios tot de la Herodot. Când vorbește de orașul Sardes, arată că avea pe lângă clădiri de piatră, — suntem în Asia Mică, — case de cărămidă acoperite cu stuf. Influența cărămidei s'a întins până în regiunea unde s'a întins limita puterii politice a împăraților dinspre răsărit.

Este și un interes antropo-geografic să vedem cum s'a schimbat ceva din aspectul clădirilor, când s'a trecut centrul civilizație dela răsărit spre apus. Pomeneam de 100 de pereți ai Babilonului. Poarta la orașul acesta care era înconjurat de zid, avea o însemnătate enormă. Zidul era legat de felul cum era apărat orașul. Herodot arată că atunci când s'au făcut șanțurile împrejurul orașului, țărâna era fabricată sub forma de cărămidă. Mai târziu pentru partea exterioară a zidului, cărămida era arsă ca să reziste vântului și ploii. Zidul era gros de 8 m. și atunci poarta era un fel de locuință, o locuință vremelnică pentru locuitorii cetății. Era ceia ce se numește astăzi piață de circulație a mărfurilor și a călătorilor. Cel care vrea să se informeze ce se petrece pe fața pământului, la poarta se ducea. Acolo vin caravanele, acolo este umbră destulă. Erau 100 de porți și toate erau un fel de centru pentru viața orășenească. (Mai târziu, în ținuturile Mediteranei, centrul se găsește în *Forum).*

Este interesant pentru regiunea șesului, unde arhitectura se razimă pe cărămizi, să constatăm că așezările locuințelor sunt un fapt geografic, care interesează și antropo-geografia. Atunci dacă au un singur material, lutul frământat, trebuia să se teamă

www.dacoromanica.ro

de inundaţii, cum era cazul şi în regiunea Nilului unde inundaţiile nu-s periodice. In regiunea aceasta orice înălţare a feţei pământului este bine venită faţă de nivelul apei Nilului sau a Eufratului. Orice locuinţă care a fost dărâmată formează ea însăşi un fel de mică movilă, care este bine venită ca să clădeşti deasupra ei. Aşa s'a întâmplat în regiunile Eufratului, aşa în regiunea Nilului. Casele sunt ridicate pe un fel de movile artificiale. Sunt caracteristice, în latura aceasta, vorbele Regelui Asirian Sena Herib, în 689 a. H, care cucereşte babilonul: „pentru ca în viitor să nu se mai găsească locul acestui oraş şi a templelor făcute pentru zei l-am nimicit prin apă, şi l-am facut asemenea unei mlaştine". El a ştiut că făcând apa să năvălească asupra oraşului, oraşul se moaie şi se transformă în noroi. Aşa dar, în această regiune este bine venită orice ridicătură de nivel. Deasemeni în regiunea Mesopotamiei. In orice caz rămâne un fel de mică colină şi peste colina aceia trebuia să se clădească în viitor. Nu numai în ţinuturile acestea de stepă cu climă uscată, dar şi în alte regiuni, era probabil să se desvolte o arhitectură întemeiată tot pe lut ca materie. Acesta este cazul şi în stepa din apropierea Mării Negre. Cine trece din ţinuturile pădurilor ruseşti, la sud de aceste regiuni a pădurilor, când intrăm în stepă, avem un tip de locuinţe original, întemeiat tocmai pe întrebuinţarea lutului.

Iată în cateva cuvinte procedeul cum localnicii trag brazde paralel: despică nu numai pătura cu iarbă, ci şi rădăcinile care acopar stepa, adica glia s'au brazda. Asta însemnează brazdă, nu numai brazdă în înţelesul plugarului, ci o bucată din faţa

www.dacoromanica.ro

pământului cu iarbă cu tot. Taie apoi cu sapa această brazdă, făcând bucăți cam de 30-33 cm. lungime. Grosimea este de 6-8 cm. Mai întâi sunt uscate, apoi sunt puse unele peste altele cu iarba în jos, ca să se aşeze mai bine, şi în felul acesta se face un zid de 70 cm. grosime. Este o grosime considerabilă. Inălțimea este de 2,50 m. Nu-i prea mult. Apoi peste pereți se aşează căpriori subțiri, cari fac un fel de acoperiş din două plase perpendiculare pe direcția stradei. Peste acoperiş se întind ramuri, iar peste ramuri două rânduri de brazde cu iarbă. Când totul este bine uscat, pereții sunt lipiți cu lut şi pe dinăuntru şi pe din afară, apoi se văruește cu apă de var. Iată în regiuni de mare civilizație, o arhitectură întemeiată pe cărămizi arse şi nearse. (In centrul şesului Mesopotamiei, într'o regiune mai puțin civilizată, aşezările omeneşti nu puteau să aibe stabilitate în timpurile vechi. Ştiți că aci cei mai vechi locuitori cunoscuți de noi erau — spune Herodot — amaxobiții, trăitori în care, o populație nomadă. Târzie vreme, chiar în secolul al XIII-lea şi XIV-lea stepa era goală. Ne mărturisesc istoricii ruşi. Această mărturisire este importantă, în ceiace priveşte raporturile noastre cu vecinii dela răsărit. Ruşii sunt abea de 100 şi ceva ani cunoscuți pentru noi. Stepa era liberă, aşa că abea în ultimele secole s'a născut genul de arhitectură întemeiat pe lut. Raspândindu-se din pădure către Sud, neavând material lemnos şi nefiind ca amaxobiții nomazi, ci crescători de vite, nu rămânea alt mijloc decât să facă apel la țărână. Aveau puțin lemn ; căpriorii erau transportați dela distanțe mari. Dela acoperiş până în tălpi, casa era din aceiaşi materie ; brazde cladite una peste alta. Ce s'a

www.dacoromanica.ro

întâmplat aci, s'a mai întâmplat și în altă regiune unde nu-i seceta, ci este o regiune mlăștinoasă. In Germania de nord, în unele parți ale șesului German, sau între ținuturile aluvionare ca acelea dela gura Rinului în Olanda. Lipsind și pădurea și piatra, nu aveau alt material decât lutul. Și iată, găsim în țări foarte civilizate în Olanda, clădiri de acestea eftine de lut, cu o arhitectură din cărămizi cum am văzut în Mesopotamia, însă nu în condiții monumentale, dar având ca material prim lutul și cateodata chiar turba.

Ceia ce s'a petrecut în lumea europeană s'a petrecut și în lumea nouă. Locuințele acestea le găsim descoperite de mai multe ori într'un centru sau altul de civilizație. Iată și Pieile Roșii cari nu visaseră că există o Mesopotamie sau un Egipt, facând căramizi. Când Spaniolii au ajuns în Mexic, au rămas minunați de clădirea lor de acelaș tip. Chiar subt ochii noștri avem Pieii Roșii în ținuturile Noului Mexic, și alte Piei Roșii din apusul Americei, făcând locuințe din *adobe*, adică din cărămizi. Iată acum un nou caz unde un întreg sat este o casă; se numește *pueblo*, care însemnează sat *(vezi fig. 14)*. N'au nici o ușe și nici o fereastră. Cine vrea să intre în casă se suie pe scară. Acolo găsește o terasă, adică podul tuturor caselor din etajul I. Apoi se coboară pe o despicătură în casă. Ușa servă și de horn. La etajul II sunt și uși și ferestre. Scări se găsesc la toate etajele. In felul acesta, la fiecare etaj sunt terase ca un fel de strazi de circulație. In felul acesta un întreg sat seamănă cu un fel de fagure. Cum sunt albinele puse unele lângă altele în celulele lor, tot așa acești Piei Roșii locuiesc unii lângă alți,

www.dacoromanica.ro

uni peste alţi. Un călător care s'a ocupat cu acest sat *pueblo*, spune că un om de talie mijlocie nu poate sta nici în picioare, nici lungit jos. Cum stă o biată albină, tot aşa fiecare om este strâns în această mică alviolă clădită din adobe. Ceiace a fost un îndemn la felul acesta de arhitectură şi la alte Pieii Roşii sunt ţinuturile de faleză, cu un material uşor de săpat. Avem şi în ţinuturile noastre exemple de astfel de încăperi construite de om în regiunile uşor de săpat, în regiunile cu loess. Aci poţi să faci o hrubă întinsă. In regiunile podgoriei se fac beciuri de mari dimensiuni fără nici o zidărie, pentru că loessul este omogen. Chinezii au regiuni întregi unde locuesc în case de loess pe malul apelor. Găseşti regiuni intregi, unde ca în felul adobelor ale Peilor Roşii, Chinezii locuesc unii peste alţii în firide, ceva analog cu cuiburile rândunelelor. Iată un fapt care a ispitit şi pe Pieile Roşii să clădească în forma aceasta de adobe, să facă etaje unele peste altele, un sat întreg să fie un fel de succesiuni de terase.

Pe lângă acest fel de arhitectură care se leagă de lut şi a cărui punct culminant aţi văzut că se leagă de civilizaţia babiloniană, ca ceva intermediar, trebue să luăm în considerare şi bordeiul. Forma bordeiului cunoscută şi în ţara noastră o găsim foarte desvoltată în multe regiuni depe faţa pământului. Când pomeneam despre casele Tlinchiţilor aţi văzut că, deşi aveau locuinţe de lemn foarte desvoltate, (în mijloc pământul era săpat) felul acesta de a ajuta locuinţa, fie cu lemn fie cu cărămizi sau cu adâncituri în scoarţa pământului, este desvoltat pe faţa pământului. Boşimanii sapă o hrubă sub pământ pentru un

www.dacoromanica.ro

timp mai îndelungat, ceia ce este rar. Dar avem documente şi din Europa de acum 2.000 de ani, din descrierile lui Tacit. Germanii trăiau în bordeie, în firide în pământ, iar ţărâna era aruncata de jur împrejur. Lemnele erau sprijinite sub forma unui acoperiş cu două plase, iar deasupra se arunca pământ ca să ţie cald (câte odată chiar bălegarul vitelor care ţine şi mai cald). Lucrul este interesant fiindcă ne priveşte şi pe noi. Până astăzi se numeşte în Germania *tunc, dung,* camere săpate în pământ unde femeia ţese. *Dungul* este analog cu *argeaua* care este o locuinţă sub-pământeană şi care ţine cald. A rămas până astăzi locuinţa aceasta sub-pământeană legată de o anumită industrie. Omul până în ultimele decenii avea bordeie numeroase în pământ, cari astăzi sunt pe cale de dispariţie. Este semnificativ însă pentru viaţa poporului nostru că am păstrat cuvântul *casa,* pentru ceia ce este într'adevăr o locuinţă completă şi a rămas cuvântul *zimnic* pentru partea de jos a casei, ceia ce a devenit mai târziu pivniţa. Şi casa şi peretele şi fereastra sunt de origină română. A mai rămas numai un rest slav zimnicul, pentru partea de jos, ceiace arată că pe lângă atâtea probe că, *noi n'am devenit păstori niciodată,* sunt şi aceste amănunte. Altfel numai păstrăm niciodată casa cu toate elementele ei.

Iată fapte care se leagă de tipul acesta de locuinţe, locuinţe întemeiate pe lut şi locuinţe mixte sprijinite cu lut şi lemn, cari sunt de un interes mai larg decât îl bănuiam la prima vedere.

PRELEGEREA XXXVI *27 Martie 1936*

Am văzut locuinţa întemeiată pe lut. Mai departe ca un fel de tip mixt, bordeiul, în care şi lemnul şi lutul colaborau. Să

www.dacoromanica.ro

vedem acum cum se înfățișează alt tip de locuință cel care se reazămă pe piatra de construcție, lucru ce se întâmplă în regiuníle muntoase, unde suprafața de clădit nu-i orizontală. Acolo trebue să se stabilească întâi un plan orizontal, în coasta dealului, trebue creiată o platformă. Peste tot, la munte, casele au un aspect orășenesc, în ceeace privește fațada; parcă sunt două etaje. Aci a trebuit o substructură de piatră, până s'a făcut planul orizontal apoi se clădește cu lemn. Dar în regiunile unde materialul de clădit era lutul, pentru o parte a clădirei s'a văzut însemnătatea pietrei. Spuneam de cărămizile nearse sau uscate la soare că de îndată ce sunt atinse de umezeală, materia se fărâmă. Atunci acolo trebue un rând de cărămidă. Deasemeni și pentru acoperiș, care este amenințat de ploaie și deasupra zidului sunt puse cărămizi arse, ceeace însemnează că și în cazul lutului și a lemnului, era firească îndrumarea spre un material mai rezistent, fie pentru temelie sau acoperiș în cazul clădirilor de cărămizi.

Sunt însă regiuni în care întreaga clădire trebue să fie făcută din piatră; anume acolo unde nu se găsește alt material. Cine se depărtează de Mediterana spre Sudul Africei minore, Mogreb, spre Sahara se găsește dintr'o dată în fața nisipului. (Asta și în cazul celorlalte mari pustii). Singura scăpare este piatra, care se găsește în unele părți în mare cantitate, cum este în regiunea Hamada, unde este o piatră specială, un fel de concrețiune. Ați văzut în Loess sunt ceeace se numesc păpuși. Cum calcarul a ajuns să facă păpușile în Loess, tot așa gipsul ajunge să formeze un fel de cristal, nu numai cu ceeace este

www.dacoromanica.ro

propriu gipsului, ci și fire de nisip în acelaș corp aglutinat. Câteodată nisipul este în proporție de 60%. Se găsesc multe pietre de acestea gipsoase, silicioase, cu nisip în mare cantitate. Locuitorii oazelor se servesc de ele să facă un fel de bordeiașe de mici dimensiuni, cu peretele făcut din pietre de acestea neregulate. Din aceiaș piatră însă se face și tencuială. Pentru acoperiș cateva trunchiuri de palmieri sunt suficienți. Dar fiindcă palmierul este un copac scump în pustiu, atunci indigenii, tot din piatră, fac un fel de mică cupolă semisferică de 1,5—2 m. în diametru. N'au mijlocul de a face cupole mai mari. Se fac mai multe clădiri mărunte, ca un fel de alviole 4-5-6 una lângă alta. Când le privești de departe, parcă sunt ca un fel de fagure.

Sunt însă alte regiuni unde piatra se găsește în mare cantitate; anume regiunea muntoasă. Cine se suie pe munți unde începe marea bogăție de pietre, afară de stâna făcută din lemn și așezată către marginea pădurii, deasupra pe culme, n'are la îndemână decât piatra. Mai ales în Alpi, se observă bine aceasta Cine trece dinspre câmpia Lombardiei spre Nord, obsearvă tranziția foarte pronunțată între casele risipite în șesul Padului și dintr'o dată ajunge la sate foarte concentrate cu case foarte mici. Dacă treci pe la, Mont Cenis spre Franța vezi niște sate cu totul originale. Parc'ar fi un fel de mușuroae; case mici din piatră îngrămădite unele lângă altele, deabea biserica în mijloc es'e mai înaltă. Așa de puternică este bătaia vântului, încât oamenii au trebuit sa acopere casele cu piatră. Este un adevărat sat de pietre.

Întrebarea este: când a început sa se construiască cu pietre?

www.dacoromanica.ro

Te-ai aştepta, fiindcă piatra este un material rebel, greu de modelat şi fiindcă omul n'a avut decât puţine unelte, ca foarte târziu să fi ajuns omul la ideea să clădească cu piatră. Aşa se pare în logica de cabinet, aşa construim noi după tipicul minţii noastre, dela simplu la compus. Natura este însă totdeauna mult mai variată decât închipuirea noastră. De fapt omul a început din timpuri străvechi, pe când clădea cu lemn şi lut, a început a clădi şi cu piatră. Afirmăm şi ne întemeiem pe fapte, că de timpuriu omul a început să clădească cu piatră. Cum se explică acest fenomen? Pentru etnografi este uşor. Omul n'a clădit cu piatră în timpuri vechi pentru sine, ci pentru morţi. Pentru casa morţilor este destul să aduni câteva pietre şi să le dai mai mult sau mai puţin o formă de locuinţă şi iată clădirea de piatră gata. (Veţi vedea că locuinţele mortului trebuiau să fie de piatră, un fel de clădiri veşnice). Ca să ne dăm seama cum s'a petrecut această îndrumare spre locuinţa de piatră, trebue să vedem ce credeau oamenii la început despre cei morţi. La început nu credeau nimic după cum nu cred nici animalele. Sau cel puţin se servesc de cadavru ca hrană. Sunt multe animale care consumă propria lor specie. Şi omul a făcut parte din această specie. Cadavrele nu se mâncau, ci erau un fel de schimb. Omul da altuia şi prin reciprocitate se servea şi el de cadavrul altuia. Chiar la unii sălbateci pe care i-am apucat în starea aceasta de primitivitate, obiceiul este raspândit. Insa sunt alte metode la care omul a recurs în ceeace priveşte mortul. S'a gândit să-l păstreze, nu din dragoste, ci de teamă. Una dintre cele mai impresionante apariţii pentru omul primitiv, este

www.dacoromanica.ro

stafia. Mortul este în transformare. Pieile Roşii din unele regiuni sunt atenţi la ce se întâmplă cu transformările cadavrului într'o sumă de fiinţe mici, cari fac aripi şi sboară în lună. Atunci faţă de intenţia mortului, care se transformă în mai multe fiinţe, cel viu lua precauţiuni. Melanezienii cred că oamenii au mai multe suflete, cari îşi cer drepturile lor, pretind armele lor, locuinţele lor. Şi atunci omul a luat precauţii faţă de cei morţi, căutând să se împace cu ei, să le dea tot ce le aparţine. (Asta se întâmplă într'o fază superioară când omul a ajuns să aibă conştiinţa individualităţii lui, după cum am arătat altădată din pricina muncii cu unelte).

Atunci o elementară judecată trebuia să ducă la un pact cu mortul. Să-i dea hainele sau chiar casa, şi atunci îl las pe mort în casă şi cel viu pleacă. Ce grav era lucrul acesta, gândiţi-vă pentru cei din peşteri cari erau aşa de puţine. Atunci omul a juns la un fel de compromis. Să nu dea nici mortul afară, dar nici el să nu plece. Ii dă mortului un loc în casă. Nu trebue să mire lucrul acesta, pentrucă în momentul de faţă, în Melanezia, — am arătat casele acelea înalte, — într'una din acele case, călătorul european care s'a suit sus, ne spune că a fost isbit de un miros înspăimântător; era un mort în casă. Aşa dar chiar în momentul de faţă, omul trăeşte cu mortul în casă, ba încă la etaj. Tot în Melanezia, în faţa uşii, în curte, la o mică distanţa era o groapă încercuită cu lemne. Sunt apoi pari de jur împrejur, ca să nu vie porcii să scoată mortul din groapă. Dar mortul reprezintă, prin substanţa lui care putrezeşte, o mare putere, de aceea sunt anumite morminte, la anumiţi sălbatici

www.dacoromanica.ro

cari lasă o țeavă să facă contact între fermentația cadavrului și exterior, iar lichidul acesta care iese afară este întrebuințat pentru ungerea celor vii, ba chiar gustat (acea materie se presupune că cuprinde puterea mortului). In orice caz, cu mortul trebue să stea de vorbă, să-l împace, să-i dea casă sau să-l lase în apropierea casei, să-i dea proprietatea lui.

A fost un mare progres, când au venit unele religii cari au scăpat măcar unele părți din omenire, din această situație primejdioasă pentru existența omului. Tot în această ordine, merită să fie relevată pentru frumusețea ei concepția lui Zoroastru: „cadavrul este impur, nu trebue să spurce nici aerul, nici pământul, nici focul". Atunci s'a găsit în India forma de expunere a cadavrelor în anumite regiuni, în așa numitele turnuri ale morților, unde vin păsările, vulturii, care se ocupă cu cadavrele. Alții au ajuns la forma de prefacere prin foc a cadavrului în cenușe. In orice caz, cenușa trebue să fie păstrată ca pietate față de mort și trebuie s'o pui într'o urnă, care are forma unei case. Așa dar *casă* tot trebue să-i dai, sau să-l pui în pământ, într'o zidărie specială de piatră.

Prin urmare din timpuri străvechi, omul a clădit pentru sine cu lemn sau lut, iar pentru mort cu piatră. Totuși au fost regiuni, în care paralel, a trebuit omul să se deprindă să clădească cu piatră, nu numai în vederea morților ci și pentru cei vii. Gândiți-vă la ținuturile unde omul trăia în peșteri. Cea dintâi precauție împotriva frigului era să astupe gura peșterei, să o facă mică, ca să se apere de fiare. Iată că omul a trebuit să facă acest exercițiu al îmbinării materialului pietros, să se

www.dacoromanica.ro

deprindă a clădi din piatră de timpuriu. Mai întâiu ca apărare nu ca locuință, fiindcă piatra este un material greu de modelat când n'ai unelte. In latura aceasta, în Europa avem documente, în momentul de față, de clădiri de acestea cari sunt mai mult pentru apărare decât pentru viața de toate zilele. Anume s'au păstrat chiar în regiunile Mediteranei, în Sardinia o sumedenie de turnuri unele au dela 15-20 m. înălțime și 5-6 m. lățime, un fel de turnuri cu o ușe îngustă la o oarecare înălțime, și cu ferestre mai înguste. Cine cunoaște Oltenia știe ce este *cula*. Acest tip se apropie de aceste străvechi clădiri de apărare, cum sunt în Istria, Sardinia, etc. Aceste clădiri nu sunt niciodată în legătură cu mortul, dar poate să fi fost influențate de anumite clădiri destinate mortului, anume de vestitele dolmenuri. Sunt pe o întreagă suprafață dela Oceanul Atlantic din Franța până în India, clădiri de piatră mari. Așa dar mortul trebue să fie nu numai respectat în drepturile lui, dar să-i dai ceeace i se cuvine. De teamă câteodată oamenii îl țintuiesc locului. Noi ne folosim de un lemn bătut în inimă, în alte părți fixarea are loc sub forma unei clădiri de piatră grele, uneori de mari dimensiuni. Sunt unele morminte, în Nordul Germaniei, „Hünengräber" de piatră de 5 m. ca să-l apese pe mort să nu mai poată ieși. Dar se mai face și un cerc de piatră de jur împrejurul lui ca un fel de descântec; asta este cetatea ta. Pe lângă *dolmenuri* sunt *menhirurile,* bolovani deadreptul pe pământ, ca un fel de capac, sau un cerc de piatră. Atunci din toate elementele acestea: mormânt de piatră subpământean, casă pentru morți, dolmeni, pietre mari nu construite ca un fel de case, ci ca să

www.dacoromanica.ro

asigure să nu iasă mortul din pământ, toate acestea la un loc, trebuiau să dea ideea unei clădiri pe faţa pământului pentru cei vii şi spre folosul lor. In felul acesta avem o sumă de clădiri păstrate în Europa, astăzi mai ales în partea de apus în Scoţia, Irlanda, Franţa. In Franţa sunt peste 6000 de menhiruri. Iată cum s'a născut un gen de clădire pentru apărare nu pentru locuinţă.

Din faptele înşirate rezultă că omul dela o vreme trebuia să se gândească şi la piatră, trebuia să se gândească şi la cărămida arsă. El le-a întrebuinţat în Babilon, cel puţin pentru pavarea străzilor. In sfârşit, în legătură cu casa morţilor, de timpuriu a întrebuinţat material pietros, chiar când nu-l putea modela. Cea mai veche clădire de piatră trebue să fi fost cea mai diformă. Iată părerea cuiva care se ocupă de arheologia preistorică a apusului Europei: „In toate ţările cele mai vechi dolmenuri sunt făcute din materiale de mari dimensiuni, rău cioplite. Apoi încetul cu încetul elementele zidăriei *verticale* scad ca mărime, iar blocurile *laterale* încep să fie înlocuite cu construcţii de piatră brută"... Mai târziu s'a ajuns la piatră cu care să se poată începe o adevărată clădire.

Faptele înşirate până aci ne îndrumează spre regiunea unde s'a clădit dela un timp numai cu piatră şi s'a ajuns la cea mai înaltă desvoltare a clădirilor întemeiate pe ele, ne îndrumeaza spre Mediterana şi Egipt. Gândiţivă la Piramidele şi la templele din Egipt care sunt un summum în ceeace priveşte construcţiile în piatră. Apoi în ultimele secole ale antichităţii cu templele exclusiv din marmoră. Dela începuturile acelea foarte

www.dacoromanica.ro

umile, s'a ajuns şi pentru clădirile întemeiate pe piatră, la o înaltă treaptă de desvoltare în regiunea Mediteranei şi Egiptului. Şi piramida este tot o clădire a morţilor: Regele, Faraonul, este Dumnezeu. Când moare, el devine Osiris. De voia lui atârnă fericirea tuturor pământenilor. Faraonul, Osiris care n'a murit trebue să fie respectat. Trebue adică să se clădească un mormânt după dimensiuniie care le meritä. Alături de aceste morminte sunt templele destinate lui Osiris, unde Faraonul trebue adorat ca un zeu. Construcţiile acestea cereau o mulţime de lucrători şi iată o *aglomerare urbană,* care începe să fie un fel de *oraş.* Toate faptele acestea se leagă: piramide, temple, oraşe. In felul acesta s'a ajuns în sfera Mediteranei la summum, în ceeace priveşte arhitectura întemeiată pe piatră.

Avem şi aci destule elemente ca să vedem cum s'a făcut tranziţia dintre clădirile simple, spre cele complicate şi cum s'au apropiat vechile elemente, lemnul şi lutul, în una şi aceeaşi clădire, până s'a ajuns la clădirea exclusiv de piatră. Cine cunoaşte din arheologie ce însemnează cetăţile dimprejurul Egeei, Troia în primul rând, ştie că va găsi asociate cărămizi nearse, cu cărămizi arse şi cu lemn. Ne putem gândi şi la cetăţile noastre dacice. Găsim cărămizi nearse, dar unele sunt arse ca să ferească cetatea de incendii. Dar găsim şi pietre. La Troia după trei rânduri de cărămizi nearse se punea şi înăuntru şi pe dinafara zidului bârne groase, apoi alte şiruri de cărămizi nearse. Dar fiindcă aceste bârne pot să iasă afara zidului, erau prinse cu alte bârne verticale din 4 în 4 metri. La fel se găsesc şi la cetăţile noastre dacice. Aci însă era o perfecţionare. In loc să

www.dacoromanica.ro

fie bârne puse în lungul zidului, aci sunt numai pietre. In orice caz pietrele erau scobite în aşa chip, încât bârnele de lemn, pot să intre într'o scobitură a lemnului cioplit şi prinse cu cleşte în afară şi pe dinăuntru, prinse cu bârne de stejar, care erau acoperite cu cărămizi uscate la soare sau cu pietre. Toate elementele pe care le putem urmări la cetăţile noastre se pot urmări şi la cetăţile dimprejurul Mediteranei şi avem o sumă de amănunte a vechilor clădiri, în aşa fel, încât putem ghici tranziţia dela clădiri foarte mărunte de piatră şi clădiri de lemn, spre clădiri mixte, unde intră lemnul, piatra, cărămida nearsă şi arsă, până la clădiri exclusiv pe piatră. Bunăoară, în mijlocul palatelor dimprejurul Egeei se vede vatra, apoi pe urmă cei patru stâlpi care susţin acoperişul. Acoperişul nu ajunsese la la forma cea cu două plase. Hornul trebuia sa fi fost acelaşi cu fereastra. Lumina poate să intre sau pe uşe, sau pe horn şi în oarecare măsură pe ceeace se numeşte cosoroaba. Din ilustraţiile vechilor temple ştiţi ce este metopa şi triglifa care este extremitatea bârnelor care formează podina, iar metopa era aşezată târziu în locul gol dela cosoroabă, ca să nu mai iasă fum. Era o casă palat plină de fum, deasupra hornul, lumina venea pe horn şi ceva pe uşe, ferestre nu avea. Când se închidea uşa nu mai rămânea decât lumina hornului. Aci era ceeace se numeşte *sala cea neagra,* marea sală de recepţie a palatului.

Aşa dar putem reconstitui fazele de tranziţie dela cladirile modeste cum e coliba, bordeiul despre care a fost vorba, până la palatele-bordei, în cele din urmă până la temple şi cladiri,

www.dacoromanica.ro

unde omul este eliminat (zeul nu trebue să se apere de fum ca omul). Apoi trecerea dela palatele omeneşti spre palatele zeilor, în întregime de piatră. Iată o sumă de elemente care arată cum o întreagă serie de locuinţe se întemeiază pe piatră şi cum s'a amestecat în seria aceasta de locuinţe şi clădirile morţilor.

PRELEGEREA XXXVII. *30 Martie 1936*

Ne-am ocupat de categoria de locuinţe construite în piatră. Aţi văzut unde s'a atins apogeul. Omul, pe lângă materialele înşirate, a ajuns dela o vreme să clădească adăpost, chiar cu un material, aş zice paradoxal, împotriva frigului şi anume cu zăpadă şi ghiaţă. N'a putut ajunge decât târziu la ideea de a folosi zăpada şi ghiaţa. Omul, în unele regiuni, s'a deprins cu răceala. Ca dovadă, avem sălbatecii de astăzi Pieile Roşii din apusul Americii de Nord, care merg cu picioarele goale pe zăpadă. Tot aşa este cazul cu Fuegienii, au o îmbrăcăminte sumară şi o locuinţă cu desăvârşire simplă. O biată perdea împotriva vântului şi zăpezii. Cook, vestitul călător care a făcut o călătorie în Oceanul Pacific, când a ajuns în Ţara focului, în lunile de vară a avut doi marinari degeraţi, pe când indigenii umblau aproape goi, având o sumară perdea şi trăind destul de bine. Aşa dar nu-i de mirare că găsim o varietate omenească în ţinuturile polare, capabilă să suporte frigul, ba venindu-le ideea să construească din acest material, zăpadă şi ghiaţă, un adăpost.

E drept, omul a avut lecţii foarte vechi dela felurite specii

www.dacoromanica.ro

de animale. Iată atâtea animale polare carı se adapostesc ın zăpadă. Vulpea polară bunăoară şi câinele, bunul tovarăş al omului. Omul a putut repede ajunge la ideea de a folosi zapada, dar mai ales trebuia să fi avut acest gând, când a văzut la unele ierbivoare o cetate de zăpadă. Citez pe cel mai însemnat. Este cunoscutul elan din nordul Americii cu coarne în chip de lopeţi. Elanul îşi face un fel de cetate de zăpadă, nu numai sa se adăpostească de vânt, ci să se apere şi de lupi. Este o întreagă cetate, cu fel de fel de alee, cu pereţi pâna la 2 metri şi mai bine, făcând ziduri întăritoare. Barbaţii stau la o parte, iar cei mai mărunţi în mijlocul cetăţii. Lupii nu îndrăsnesc sa se apropie de această cetate. Aşa dar, omul a avut destule pilde. In adevăr cei dintâi Europeni, cari au pătruns în regiunea Canadei, au găsit Piei Roşii folosindu-se de zăpada pentru colibe. Seara când fac popas, bărbaţii netezesc faţa pământului, iar femeile adună nuele de mesteacăn. După ce au făcut un ocol de zăpadă de 1,5 m., femeile înfig de jur împrejur, pe marginea acestui zid, prăjini de mesteacan, le apropie vârful şi iată o colibă conică, un fel de schelet pentru casa. Deasupra se adaugă cetini, (cunoaşteţi bradul comun, specia abispectinatu cu frunzele într'un singur plan) unele peste altele şi se clădeşte peste scheletul de lemn o locuinţă potrivita împotriva vantului. Deasupra mai vin şi piei cel puţin pentru uşe. Uşa colibei este o piele de urs. Aşa dar zăpada întrebuinţata ca un început de zid în asociere cu crengile.

In regiunile mai nordice nu mai rămânea omului ca material de clădit decât zăpada. El ajunge sa se servească exclusiv

www.dacoromanica.ro

de zăpadă. Intâi şi întâi, nu oriunde poţi aşeza astfel de locuinţe. Adăpostul se face unde este o mică colină, mai ales unde te poţi adăposti de vântul de nord, este locul cel mai potrivit. Este meseria bărbatului să zidească. El are un cuţit lung, cu un mâner de aproape jumătate metru iar lama tot de jumătate metru; un fel de iatagan numai pentru zăpadă. Incepe a tăia din masa de zăpadă un fel de cărămizi care au până la $^3/_4$ m. lungime şi două palme lăţime, şi când are un număr suficient, începe să clădească şi anume în formă de spirală. Face un ocol şi se suie necontenit. Sunt mari meşteri şi fac clădiri foarte regulate ca formă, încât n'au nevoie de nici o măsurătoare. Incetul cu încetul trece spre vârf, un fel de ascuţiş, rămânând o singură gaură deasupra. Aceasta o astupă cu un sloi de ghiaţă, sau chiar cu bulgări de zăpadă, de formă piramidală, ca un fel de capac. Femeile rămân în afară şi necontenit svârl cu bulgări de zăpadă locuinţa pentru ca să nu rămână crăpături şi în trei sferturi de oră locuinţa este gata. Este cam de forma unui ştiubei făcut din paie împletite, în aceeaşi formă de spirală se naşte şi această locuinţă de zăpadă. După ce locuinţa este destul de netezită pe din afară, cel care lucrează înăuntru cu acest iatagan, taie o uşe prin care iese pe brânci. Este rândul femeii să intre tot pe brânci, apoi după ce i-a asvârlit bărbatului tot ceeace priveşte gospodăria, femeia începe să aşeze mai întâi vatra pentru foc. Cum să faci focul în zăpadă?

Pentru Eschimos este uşor. După ce au pus destulă zăpadă ca să facă patul, aşează la o parte un fel de măsuţă de zăpadă. Pe această măsuţă sunt trei oase, peste oase o lampă de piatră.

www.dacoromanica.ro

Intre lucrurile pe cari i le-a asvârlit de afară este şi un sac cu grăsime, untură de focă. Scoate o bucată de untură şi o bate cu un os până astupă lampa. Are la îndemână un fitil de muşchiu, dă foc muşchiului şi lampa începe să ardă. Se pomenesc cu o căldură, zice scriitorul, „insuportabilă", fiindcă uşa a fost astupată pe dinafară. Atunci se moaie peretele şi toate neregularităţile capătă o oarecare uniformitate. Se taie acum o uşe şi în $^3/_4$ de ceas toată locuinţa este gata. Cel care ne povesteşte este un Groenlandez, născut Groenlanda, care a făcut studii universitare în Danemarca, apoi s'a întors să cerceteze viaţa poporului său. Este plin de admirare faţă de felul expeditiv cum îşi construesc aceştia o locuinţă. Iată cum se exprimă acest Eschimos, care a dobândit cultură universitară în Europa: „e o mare bucurie să construeşti o clădire de zapadă, dar e mai mare să pătrunzi înăuntru când se aprinde lampa cu grăsime... nu poţi descrie niciodată farmecul acestei locuinţe primitive şi impresia de căldură şi plăcere pe care o simţi mai tare ca peste tot aiurea". Am citat într'adins cuvintele ca să vedeţi că este vorba de impresia de căldură şi mare plăcere într'o casă de zăpadă.

Aveţi la *fig. 15* un plan care arată o aglomerare de mai multe locuinţe de acestea. Numărul 1 este un fel de curte neacoperită. De aci intră pe sub zăpadă şi ieşi în spaţiul Nr. II, IV şi VIII cari sunt un fel de tinde, un fel de pridvoare. Spaţiile acestea sunt acoperite. Ele nu comunică direct cu curtea şi de aceea întradins este făcut un fel de gârliciu, ca aerul rece să nu pătrundă în camere. Cele trei tinzi sunt şi pentru pro-

www.dacoromanica.ro

vizii. Aci se așează toată gospodăria. Camera Nr. 3, 5, 7, 6 și 9, sunt de locuit. Camera 10 este o cameră de rezervă. Hașurile, care ocupă cea mai mare parte a fiecărei camere, sunt paturi. Jos sub pat temperatura este de — 10^0. Sus pe pat temperatura este de + 20^0. Fiecare pat are mai multe lămpi, fiecare familie are mai multe lămpi, lampa fiind sobă, ea încălzește. Tot la lampă poți fierbe unele alimente și topi zăpada ca să poți bea apa. Spațiul acesta este pentru cinci familii; 15-20 persoane stau la un loc. Dela o tindă la alta este o mică lampă ca sa facă lumină. Iată o sumă de oameni, cari au făcut o mică cetate sub zăpadă. In tinde locuesc și câinii cari trebuesc apărați, pentrucă averea Eschimosului este câinele. Transportul ar fi cu neputință fără câini. Iată ce minunată locuință a fost în stare să facă omul, din materialul cel mai antipatic, ghiața și zapada! Când pătrunzi într'o astfel de locuință, ai impresia că ai intrat într'o peșteră cu stalactite. Oamenii pot să trăiască aci în bune condiții, ba să rămână total debrăcați când dorm (așa este obiceiul).

Firește că așa ceva nu ar fi cu putință, dacă n'ar interveni o sumă de precauții, care dau locuinții Eschimosului calitățile unui bun adăpost împotriva frigului. Intăi se așează deasupra patului de ghiață piei impermiabile, groase, luate dela caicurile lor. P te piei pun blanile lor. Apoi vine și ajutorul lămpii și iata o temperatură de plus 20^0. Dar jos este de — 10^0. In condițiile acestea, omul trăește mult mai comod decât în clădirile de piatră. Dar Eschimosul se poate servi de acest material fragil să contruească adevarate săli festive, în care pot să intre

www.dacoromanica.ro

50-60 persoane, un fel teatru de zăpadă. Sunt foarte meşteri la clădit. Se face un adevărat dom de ghiaţă, deasupra firidei tăiate, în fiecare firidă câte o lampă. Este o adevărată iluminaţie, având tot ce trebue pentru astfel de festivităţi; multă muzică, etc. Ba fac şi gimnastică cu un otgon de piele, pe care îl întind la capete. Am citat toate aceste amănunte ca să vedeţi că nu-i vorba numai de un biet adăpost sub zăpadă, ci aci avem mici cetăţi, ba locuinţe festive unde pot intra până la 60 persoane. Vă citez cuvintele pentru precizare: „...un mare holl de zăpadă, rezervat pentru muzică şi pentru serbări, în cupolă erau tăiate nişte firide, pe sus unde ardeau lămpile cu grăsime era împrăştiată o lumină feerică...". Sunt însă câteva săptămâni ale anului când viaţa Eschimoşilor este penibilă; anume este toamna. Eschimoşii în cele dintâi săptămâni ale toamnei, când începe îngheţul, nu fac foc. N'au voie să facă. Este păcat. Trebue să aştepte ca luna să se suie într'o anumită poziţie pe cer. Vara trăesc în nişte corturi. Când începe viscolul cortul nu mai poate să-i apere şi nu pot să aprindă nici focul. Insă şi atunci găsesc mijlocul de a face o locuinţă mai comodă. Anume o fac din ghiaţă curată.

Când începe frigul, lacurile îngheaţă şi atunci cine e harnic taie ghiaţă depe suprafaţa lacului, ca la traforaj, blocuri peste blocuri sunt prinse cu funii de piele. Blocurile sunt de mari dimensiuni, 1,5 m. ba şi mai mult. Bărbaţii se servesc de aceste blocuri, le aşează pe muchii de jur împrejur şi formează un fel de piramidă sau un fel de ştiubei. In timpul acesta femeia ia într'o găleată zăpadă amestecată cu apă, un fel de tencueală şi începe să arunce în tot locul, ca să lipească mai bine blocurile

www.dacoromanica.ro

In scurta vreme o casă de cristal este gata. Pentru scurtă vreme până când luna se suie unde trebue, iată o locuinţă mai confortabilă decât cortul, apoi vine momentul să construească clădirea de zapadă, care este o adevărată locuinţă pentru timpul de iarnă, în limba lor *iglu. (vezi fig. 16).* Trebue să fi nins destul ca să ai zăpadă omogena. Atunci meşterii care au făcut sute de locuinţe, se servesc de un hervon, un băţ făcut din corn de ren, care servă să pipăe zăpada. Eschimosul are un tact fin de a simţi rezistenţa, încât îţi spune câte pături a întâlnit până în fund, care este moale, sau care este deasă. Trebue o anumită consistenţă a zăpezii, şi atunci graţie acestei prospecţiuni a zăpezii, ştie Eschimosul unde şi când găseşte pături de zăpadă în bune condiţii, pentruca să clădească aceste locuinţe.

Ca să ne putem da sema de valoarea acestor locuinţe, trebue să ţinem seama de toate amănuntele clădirii. Intâi interiorul mic, să nu intre un volum de aer prea mare înăuntru. Sub formă de gârliciu, se intră înăuntru pe sub zăpadă, apoi ieşi în cameră. Cine vrea să intre în camera Nr. 10 trebue să se suie peste paturi din camera Nr. 9. Din gârliciu unde poate să intre aer foarte rece minus 40-50^0, aerul nu se poate urca prea mult în camera Nr. II şi în celelalte care comunică între ele. Paturile sunt foarte ridicate, căptuşite cu piei impermeabile, pe urmă o bogaţie de piei de ren şi focă, pe deasupra hainele lor făcute din piele. Cele care se apropie de cort sunt cu părul înspre cort, celelalte cu părul în afară. Au întotdeauna mănuşi, care acopera mâinile, un fel de gluga pentru cap, cinci perechi de ciorapi de blana, un fel de cisme. Omul este bine îmbrăcat

www.dacoromanica.ro

afară, înăuntru însă are haine destul de sumare, dormind total desbrăcat, pe un pat de ghiață din pricina marelui numar de blănuri care acoperă acest pat. Ca să vă dați seama ce reprezintă locuința lor, să comunic un singur fapt: o observare a lui Nansen. In Groenlauda au avut unii reaua idee să îndemne la clădiri dă piatră. Este punctul de vedere al Europenilor, ca fiecare să aibe gospodăria lui. Inchipuiți-vă ce pierdere de caldură a fost atunci, când au ajuns să clădească cu piatră. A fost o adevărată nenorocire pentru Eschimoși. In timp de iarnă înghiață zidurile, iar primăvara igrasia e gata. Și de aceea în timpul din urmă, în Alaska, administrația americană se silește să îndemne pe Eschimoși să se întoarcă la vechea lor locuință.

Iată, ca o curiozitate pentru noi, ce însemnează adaptarea omului la mediul rece; case construite din zapada și ghiață. Rămâne să vedem alte materiale de care s'a servit omul.

PRELEGEREA XXXVIII. *1 Aprilie 1936*

Ați văzut prin ce fel omul și-a facut locuință, chiar din materialul care se pare cel mai străin interesului higenic, anume din zăpadă și ghiață, ba încă clădiri colective de mari dimensiuni, pentru serbări cu iluminații, cari au făcut pe călătorul european să vorbească de o înfățișare „splendidă".

Să facem un pas mai departe, să vedem cum s'a folosit omul pentru locuință de unele materiale animale. Inceputul locuinței a fost culcușul. In culcușul de noapte trebuia sa intre în chip firesc din cele mai vechi timpuri, ierburi uscate, frunze,

www.dacoromanica.ro

păr şi pielea animalelor vânate. Aşa dar nu-i de mirare, că dela un timp, după ce s'a folosit de lemn, de lut, mai departe de piatră, în regiunile polare de zăpadă, a ajuns să se servească de ceiace era din capul locului indicat şi anume de materii animale, de *piei*. Intr'adevăr, dacă urmăreşte cineva locuinţa hiperboreilor, întâi al Eschimoşilor, vede numai decât ca, o jumatate de an, locuinţa lor nu se razimă pe zăpadă şi ghiaţa, pentru că temperatura este destul de suportabilă în lunile de vară, şi atunci este destul un cort, care nu poate fi făcut decât din piei. Dar nopţile sunt foarte reci şi apoi sunt curenţi puternici, cari cer numai decât adăpostire, şi atunci cortul de vară al Eschimosului este o locuinţă destul de îngrijită pe din afară cu piei groase fără păr.

Scheletul trebue să fie făcut din lemn, un material extraordinar de rar în ţinuturile polare. Copacul nu creşte în tundre, dar curenţii oceanici îl mână. Inchipuiţi-vă lemne din regiunea ecuatorială tocmai în Spitzberg! In mările polare sunt trunchiuri, care se găsesc ici şi colo şi pe care le culeg ca iarba de leac. Parii sunt o mare avere, care se păstrează cu cea mai mare grije. Aşa dar scheletul este făcut din câteva lemne. Lipite de lemne sunt atâtea oase ale marilor animale, în deosebi ale balenelor. Scheletul odată gata, pieile fără păr intră la rând; cât mai groase pentru exterior, şi anume piei de focă sau morsă, iar pentru interior piei de ren sau alt animal, Bovus moscatos, un bou cu lână cum este Yakul din podişul Siberiei, un fel de căptuşeală de piele cu părul spre interior. In condiţiile acestea, acest perete dublu poate adaposti pe Eschimoşi în zilele cu

www.dacoromanica.ro

curenți reci, ceiace se întâmplă des în timpul verii Deci și în cort și în iglu omul a deslegat problema locuinței în chip fericit Mai la Sud de regiunile polare, de pildă în regiunea marei păduri, și mai la Sud în Prerii Pieile Roșii se servesc de *corturi de piele.* Aci pieile sunt abundente. Cortul Pieilor Roșii este făcut, ca toate corturile, din niște stâlpi apropiați în partea de sus și legați, deasupra se lasă o mică deschizatură pentru fum, apoi acoperit de jur împrejur cu piei. Tot corturi de piele sunt celea din America de Sud, așa numitele *Toldos*, însă acestea sunt mult mai primitive decât ale Pieilor Roșii din America de Nord și mult mai primitive decât ale Eschimoșilor. In regiunile acestea ale Sudului Americei este un regres și în ceiace privește technica îmbrăcămintei și a locuinței. Ați văzut Fuegienii ce locuințe slabe au. Patagonezii, oameni care dispun de erbivore suficiente, au niște corturi primitive, sunt un fel de *perdele.* Inchipuiți-vă un rând de vergi bătute în pământ. Peste verigi puse în linie dreaptă un lemn transversal, apoi legate toate aceste vergi cu o sumă de piei de Guanaku, un numar considerabil, 40-50 de piei cusute împreună sumar. Niște corturi cum sunt ale Țiganilor noștri, numai că acestea sunt conice pe când acelea sunt o simplă plasă încât vântul bate în toata libertatea.

Hiperboreii unde clima este mai aspră, în Țara Focului, unde sunt copaci cari nu pierd frunza niciodată, fagul pastrând frunza în timpul iernei, au trebuit să se gândească sa faca o îmbrăcăminte. Ați văzut-o pe a Eschimoșilor. Peste tot hiperboreii și cei din Eurasia au pe lângă locuința de iarna, chiar în timpul verii o locuință completa. Cum sunt bunaoara Ciucii,

www.dacoromanica.ro

cei mai depărtați, înspre strâmtoarea Beering, au cele mai bune corturi din toată Eurasia polară, corturi făcute din piei de ren. In Nordul Lumii Vechi renul a fost domesticit, pe când Eschimoșii n'au isbutit să-l domesticească. Când vorbim de hiperborei nu trebue să ne gândim numai la locuințele și la îmbrăcămintea lor, ci trebui să ținem seamă de o împrejurare organică și anume deprinderea cu frigul, chiar în aceste regiuni unde temperatura coboară la minus 60^0, ceiace însemnează o mare plasticitate a acestui curios animal, care și-a modelat corpul încât să-l deprindă cu condiții excesive de climă. Corpul Eschimoșilor a căpătat o dispoziție spre grăsime cam în felul focelor. Iată un gen de locuințe întemeiate pe pieile animalelor.

Alt material de mare însemnătate pentru locuințe, iarăși neașteptat, este *lâna*. Citez descrierea unui călător care a cercetat în secolul al XVIII-a Siberia, vestitul Palas, un fel de Humboldt al Siberiei. După ce acest german din serviciul Rusiei, a cunoscut și cercetat regiunile Imperiului rusesc de peste Urali mai bine decât oricine, Humboldt a început să cerceteze Lumea Nouă. Iată cum descrie Palas împrejurările în care trăesc hiperboreii Eurasiei și cum se servesc de lână pentru locuință: „Ei întind lână pe rogojini apoi câte 10 - 12 o bat bine ca să o curețe de praf. O întind apoi pe o bucată de pâslă de aceiași mărime. Când lâna este așezată cum se cade, este bine păturită, se varsă apă fiartă deasupra, apoi înfășoară și pâsla așezată dedesupt și lâna deasupra, încep să o înfășoare ca o țigară sub formă de sul. Sulul astfel format este strâns și legat cu nuiele. Apoi se așează jos și le aruncă dela genunchi la pământ, apoi

www.dacoromanica.ro

dela pământ la genunchi, timp de câteva ceasuri. După aceia desfac sulurile şi tipăresc cu palma pătura de lână, spre a împlini lipsurile cari se pot găsi". Aşa dar, după ce este bine batută, începe să formeze o pastă de lână. Locurile rămase goale sunt potrivite cu palma, care adaogă mici cantităţi de lână. Insă nu numai lâna este bine pregătită.

După gândul nostru european, credem că primitivii iau pielea animalului dintr'odată, ca un fel de schelet, cum era cazul Eschimoşilor, cu câteva lemne sau oase de balenă şi încep să întinda pielea. Nu. Pielea trebue tratată cu cea mai mare băgare de seama. Intâi trebuie rasă toată partea interioară cu grăsime. In unele cazuri pielea trebuie rasă şi de lână. Apoi pielea trebue muiată, frământată ca să nu capete rigiditate cadaverică. După ce este bine curăţată, pielea trebuie frământată. Sunt multe metode. O metodă este de necrezut. Femeile Eschimoşilor se servesc de dinţi ca să facă pielea mai moale. De aceia, spune călătorul, cea dintâi impresie este aceia a dinţilor tociţi. Apoi pielea trebue pusă împreună cu o materie care să o facă inatacabilă pentru animale, este pusă în zer cu multă sare, 3—4 zile. Adeseori este pusă cu alte substanţe toxice, şi foarte des este pusă la fum. Toate sunt mijloace, cari s'o facă mlădioasă şi în acelaş timp de nedorit pentru animalele cari pot s'o primejduiască. Aşa pregătită, serveşte pentru locuinţele de care am pomenit. Aţi văzut că lâna este păturită cu acele suluri, dupa aceia stropită cu apă caldă. Apa aceasta caldă are asupra lânei efectul că încreţeşte fiecare fir de păr. Dar se întrebuinţează acest mijloc şi ca să se transforme pieile mielor vii în lână mai

www.dacoromanica.ro

creața. (Mielul se înfășoară cu pâslă muiată în apă caldă. Și dacă mielul este ținut în această baie caldă, lâna lui capătă încrețituri, cum este aceia de astrahan). Lâna după ce este bătută se pâslește și formează o pătură omogenă. Această pătură este ceiace se numește pâslă. Este materia care servește pentru cort în toată lumea Asiei centrale, în locurile marilor regiuni ale nomadismului.

Corturile Mongolilor sunt aceleași peste toată regiunea aceasta. Aci lemnul este foarte rar, se aduce din regiunea dela marginea pădurilor. Puține lemne, păstrate bine, formează scheletul cortului. După ce scheletul este format se adaugă bucăți de pâslă pe deasupra, ca un fel de învelitoare. Insă nu direct, ci se pun întâi rogojini, apoi dasupra bucăți de pâslă. Pe urmă vin o sumă de frânghii din piele, care să lege și să fixeze bucățile de pâslă și prăjinile care formează scheletul. In condițiile acestea avem un singur rând de pâslă. Dar în timpul iernei sunt două rânduri de pâslă Este o locuință destul de comodă. Rămâne deasupra o deschizătură, care servă de fereastră și hogeag în acelaș timp. In timpul nopței toată partea de deasupra se acopere — ceiace se numește în limba noastră căbălaică — și focul se stinge. Altfel focul ar arde necontenit. Odaia este mică deabea un m. și o treime. Iată în ce condiții nomazii din mijlocul Asiei, servindu-se de acest material în cantitate suficientă, au creiat un nou tip de locuință originală. Acest tip de locuință este destul de potrivită cu nevoile lor. Cel care descrie amănuntele din a doua jumatate a secolului trecut, a vieții nomazilor Eurasiei, este colonelul rus Schewalsky. El relevă cu mare laudă aceste

www.dacoromanica.ro

corturi. Sunt locuințe indispensabile locuitorului din centrul Asiei. Ele sunt mult superioare cortului soldaților. (Din viața de campanie el știa ce înseamnă corturile soldaților). Tibetanii au însă, corturi mai slabe decât ale Mongolilor. Aci este un bou cu lâna, Yaku. Lâna lui nu se pătureşte aşa de bine ca lâna oii, şi deaceia au corturi mai sumare, dar şi aceste corturi se prezintă în bune condițiuni, ca să facă viața posibilă.

Cei cari au corturile mai bune dintre toți, sunt Tătarii cei din regiunea şesului. Citez câteva rânduri ale călătorilor, cari au cunoscut pe Tătari: „Cortul este atât de meşteşugit construit, încât îl pot împacheta şi transporta pe un car cu patru roate sau cu două roți. Este acoperit cu pâslă atât de perfect, încât poate să stea o noapte întreagă în ploaie fără să se ude. Când este nevoie, în mai puțin de un ceas, corful acesta este strâns, împachetat pe care şi întreg satul porneşte mai departe la o depărtare de 10—15 verste; este locul de popas. Acolo corturile sunt imediat deşirate". Pentru a înțelege toată valoarea pieilor şi a lânei, ca element al locuinței, trebue să ținem seama de o întreagă procedere tehnică, prin care omul a trecut în regiunile acestea atât de neospitaliere. El a isbutit să creieze cortul de piele şi pâslă, ceiace se numeşte Kibitca, un schelet de lemn cu o sumă de preşuri care se numesc Koşma. (Este amestecată lâna de cămilă şi fel de fel de lână de alte animale). Aceste preşuri sunt, nu numai peretele care învelește cortul, dar sunt temeiul tuturor uneltelor de care se serveşte nomadul. Nomazii nu pot să aibe mobilier. Nu pot să aibă nimic care se sparge, iată dece ceramica este absentă. Şi pentru cort şi înăuntru, totul

www.dacoromanica.ro

este din această Koşma, din această pâslă. Tot din el se face uşa cortului. (Enessy). Se mai face un fel de traistă, *torba* care ţine loc de ladă, de scrin, care este de mare nevoie ca să strângă lucrurile mici. Aşa dar totul se reazimă pe această lână bine păturită, având fel de fel de forme şi adăogându-se tehnici şi coloraturi deosebite. Lâna dă aşa dar naştere la tot mobilierul necesar nomazilor. Vom vedea mai departe locuinţa legată şi de metal.

PRELEGEREA XXXIX

3 Aprilie 1936

Să încheiem lungul capitol asupra locuinţei. In prelegerea din urmă, ne-am ocupat de o locuinţă cu totul specială; în marele regiuni ale stepei Lumei Vechi, pâsla presată după metoda pe care am descris-o.

Să vedem acum ultimul material, anume, metalul. El este superior în ceeace priveşte rezistenţa tuturor celorlalte materiale, având o sumă de alte însuşiri şi în ceeace priveşte elasticitatea, mai ales când a putut să fie lucrat după anumite procedee ştiinţifice. Mai întâi el a trebuit să fie ca anexă a locuinţelor de lemn. Este probabil că nu bănuiţi în ce fel a fost necesar metalul ca anexă a lemnului. Ce pare mai uşor decât să găureşti un corp? Totuş sunt atâtea regiuni pe faţa pământului, unde până astăzi omul primitiv nu poate să facă o *gaură* în condiţiuni geometrice. Ca să găureşti un lemn, trebue ceva mult mai tare, care să poată fi apăsat. Omul a încercat să găurească cu piatra, anume apasând un corp oarecare pe câteva fire de nisip. Prin

www.dacoromanica.ro

intermediul nisipului, apăsând necontenit, se ajung sa e slăbească coeziunea moleculelor pietrei. Astfel a isl ut t sa fac. o gaură. Este o mare descopeiire. La cele dintai unelte, nici urmă de aşa măestrie. Ciocanele sunt făcute din dou. bucăţi legate împreună. Toată arhitectura malaeză se sprijin pe lemn foarte strâns legate. In acea regiune a Oceanie nu s a descoperit mijlocul de a găuri lemnul.

Când vine la rând metalul şi când s'a făcut marea descoperire a unui instrument ca sfredelul, iată putinta de a gaui lemnul. Dar şi atunci se serveau oamenii de cuie de lemn, fiindcă fierul era costisitor, abea ajungea pentru sfredel. Totu în regiunea muntelui sunt şi astăzi acoperişuri, ca un fel de relicvă, cu cuie de lemn de tisă, o specie de lemn des, de brad. Bătrânii nu cunoşteau alt cui, decat cel de tisa. Mai târ u când ferul a devenit eftin, s'au făcut fel de fel de cue d l. celea pentru şindrilă, până la piroane grele. Apoi a venit la rând herestrăul, cum se zice în partea munt lui, sau fierastru (Fier, hier, a hierăstrui, a lucra cu fier, ceva cu care s poate desface plăci foarte subţiri de lemn). Inainte vren e pe cand oamenii n'aveau decât topoare, era mare lucru daca se putea ciopli lemnul. Când însă fierul devine eftin, se poate întrebu nţa sub formă de hierăstrău, aşa încât taerea butucilor celor mai mari era uşoară. In felul acesta s'a ajuns la grinzi geometric cioplite. In condiţiile acestea, cu ajutorul fierului s'a r dic clădirea de lemn, la un înalt nivel in ceeace prive te technic construcţiei. Iar fierul devine parte integranta, sub forma d

www.dacoromanica.ro

cue, devine necesar arhitecturii întemeiate pe lemn. Hierăstrăul este capabil să taie nu numai lemn, ci și piatră. El a fost o mare descoperire, fiindcă atunci a fost modificată și arhitectura întemeiată pe piatră, dar mai ales a fost influențată arhitectura mixtă. Atrag atenția asupra unui fapt, de cea mai mare însemnătate pentru arhitectura bizantină. Biserica S-ta Sofia este din *caramizi,* dar cu *placi de piatra* fină, de marmoră, plăci cari nu s'ar fi putut despica cu alt mijloc, decât cu hierăstrae fine de *fier.* O întreagă arhitectură în ceeace privește interiorul templelor se leagă de fier, care a făcut posibilă tăerea pietrei în felii.

Este o deosebire fundamentală între arhitectura din răsăritul bizantin, care cu ajutorul fierului asociază cărămizile și lemnul cu piatra, față de arhitectura apuseană, cum sunt bisericele gotice, cari lasă clădirea în interior goală, ornamentând-o însă cu o sumedenie de statui, cum este Domul din Milano. Este un contrast isbitor între arhitectura bizantină cu plăci de piatră scumpă și arhitectura cealaltă cu pietre goale, dar împodobită cu figuri. Insfârșit a venit la rând metalul, sub formă de plăci de metal, pentru acoperiș. Nu intrăm în amănunte, dar în antichitate cele mai scumpe clădiri erau acelea învelite cu *plăci de metal.* In epoca năvălirii barbarilor, metalul a fost răpit. Templul lui Venus a ajuns material de construit pentru biserica Sfântului Petru. Deasemeni Papii cei mai pașnici au luat din Pantheonul dela Roma grinzile de metal. Metalul a ajuns să servească deadreptul ca material de construcții, (grinzi mari de metal, plăci care să acopere templele). Insfârșit, sub ochii noștri,

www.dacoromanica.ro

vedem metalul în condițiuni optime pentru clădiri. Lemnul este eliminat din construcții. Apoi omul a asociat *cimentul* cu *fierul* având ceeace se numește *beton armat*, ajungându-se la c adirea acelor *sgârie nori*. Cu aceasta am terminat seria materialelor de care s'a servit omul pentru locuință.

Să vedem cum se reflectează cele 3 mari categorii ale culturii peste capitolul locuinței. Aci ar trebui să intrăm în multe amănunte. Ne vom mărgini la câteva indicații, care nu vor fi de prisos. Este evident, că i-a trebuit omului *știința* destul de desvoltată, ca să facă o locuință. Intrebarea este: putem dibui cum s'a desvoltat știința în faza cea dintâi, în care a influențat locuința omenească? Asta ar însemna să discutăm însăși problema originei științei, care este departe de cercul preocupărilor noastre. Ne mulțumim să arătăm cari sunt raporturile între știința, începând dela *magie*, și evoluția locuinței omenești. Vă aduceți aminte, când a fost vorba de atâtea categorii de locuințe, am spus că trebue să ne gândim că noi suntem în bună parte elevii altor specii de animale, cari și ele au locuințe și cari au des legat problema adăpostului, cu mult înainte de existența omului, în chip fericit. Noi vorbim de cele cinci simțuri ale noastre, dar sunt specii de animale care au mai multe. Bunăoară *simțul presiunii* foarte desvoltat, un simț particular care să se acordeze cu volumul unor obiecte din apropiere. Sau simțul vizual, sunt animale care sunt sensibile pentru raze ultraviolete. Au deci o gamă mult superioară. Cercetările sunt abea la început. Deci, trebue să ținem seamă de dascălii noștri, de simțurile cari le au acești dascăli, cari au colaborat pentru deslegarea unor pro-

www.dacoromanica.ro

bleme ale locuinței, multe luate ca model de noi. Păianjenul, fără să-l învețe nimeni, își face o pânză de o geometrie desăvârșită. Nu greșește cu nimic. Asta este vorba de construcție, dar când este vorba de vânătoare, felul cum puiul unei insecte primește adversarul și îl înțeapă într'un anumit ganglion, cu cea mai mare precizie, este uimitor. Este un fel de *conștiință instinctivă,* sau o *știință a instinctului;* o acomodare exactă din primul moment, față de toate dibuirile cunoștinței empirice omenești, în cutare și cutare problemă. Așa dar aceste chestiuni trebuesc luate în considerare, când ne gândim la felul cum se reflectează cunoștința omenească peste problemele acestea de material a construirei locuinței.

Din toate animalele numai omul a născocit *unelta.* Această născocire a îndrumat activitatea psihică pe căi cu totul originale și a deslegat probleme pe care nici cel mai perfect instinct nu le putea deslega. Cum? Cine lucrează cu unealta devine foarte *atent.* Animalul se raportă fără nici o silință, din instinct. Cel care lucrează cu unealta, care este ceva străin corpului lui, trebue să păstreze necontenit *raportul cu această anexă,* și aceasta n'o poate face decât sub forma concentrării atenției. Din această concentrare a atenției a eșit putința perfecționării uneltei și, ceeace este cel mai important, putința de cântărire a propriei sale individualități. In menajerii, reptilele sunt cele mai antipatice și pasive animale. Șerpii sunt de obiceiu izolați, pentrucă n'au *atenție* pentru alții. Ca să sărim la celălalt pol, omul grație uneltei, a devenit foarte *atent.* Iar această cântărire a individualității l'a făcut să ajungă la ceeace se numește *personalitate.*

www.dacoromanica.ro

In felul acesta, psihicul foarte modest al omului a fost capabil de o desvoltare incomensurabilă faţă de restul animalităţii. Nu putem intra în toate amănuntele. Ar trebui să urmească cineva pentru fiecare element al locuinţelor în ce chip omul a ales materialul după motivele de preferinţă, l'a modelat, în ce forme şi în ce scop în fiecare caz. Din nefericire, ştiinţa noastră este deabea în formaţie. Sunt o sumedenie de greutăţi, pe care etnograful şi etnologul fără pregătire filosofică, nu le bănueşte.

Am atins aceste probleme, ca să vedeţi în ce fel începutul *desvoltării intelectuale a influenţat evoluţia locuinţei.* Când a fost vorba de locuinţa de zăpadă, aţi văzut cum era uşa la iglu, se sapă în pământ, se face un gârliciu, ca apoi să iasă în interior. Omul, atât de străin ştiinţei, şi-a dat seama de *stratificarea aerului după temperatură;* jos -10^0, la un metru jumătate $+20^0$. Când a fost vorba de Sudan, vă aduceţi aminte de tembe în mijlocul Africei; lemnele erau îmbrăcate cu lut. Omul a observat că termita nu mănâncă pământ şi atunci l'a învelit cu pământ. Vă aduceţi aminte cum erau clădite locuinţele lor. In colibe nişte stâlpi, iar de stâlpi atârnau nişte paturi originale, un fel de hamacuri. Dar aci nu era gând de distracţie, ci ca să facă dedesubt un mic foc, ca fumul să împrăştie insectele. Este o observare judicioasă. Inainte de a trece mai departe, trebue să observăm că această *ştiinţă empirică,* cunoştinţă empirică a realităţii, atârnă de gradul de inteligenţă a fiecărei populatii şi că ea este amestecată cu fel de fel de impurităţi magice. Ce însemnează asta? Iată Eschimoşii, cum dă cel dintâi îngheţ, pot să capete cele mai grave răceli, din pricină că nu-i permis să

www.dacoromanica.ro

aprinzi focul, până ce luna nu este într'o anumită poziție pe cer. Vedeți, impuritățile *eresului* cari se amestecă în observările lor, așa de judicioase, cari-i fac pentru câtva timp să trăiască într'o locuință improprie. Alt exemplu: aduceți-vă aminte dintr'o proecțiune, de clădirea cu mai multe etaje în Melanezia, locuință colectivă, în care intră 50-60 suflete. Dar în legătură cu cultul morților, ați văzut cadavrul morților sub același acoperământ. Iata în cateva cuvinte, cum o latură etică de cugetare *morală*, se reflectează asupra evoluției locuinței. Pentru asta este destul să citez un singur fapt dela Melanezieni. In Melanezia unele locuințe au 2 uși. Una pentru femei, cealaltă pentru bărbați. Deci o presupunere etică. Gândiți-vă apoi la colibele exclusiv ale barbaților, sunt *viitorul teatru* și *viitorul parlament*. Insfârșit este o latură *estetica*. Citez câteva fapte, ca să vedeți că sentimentele estetice, departe de a fi numai ale speciei noastre, sunt și la alte specii de animale. Iată bunăoară animale care sunt sensibile la ceeace se numește podoabă. Inchipuiți-vă în Oceania pasari, cari au două locuințe: una pentru traiul de toate zilele, cealalta ca un fel de *casă de gală*, unde se joacă, și se dansează (au dansurile lor). Gândiți-vă la pinguini. Ceeace este curios, sunt podoabele din materii cari atrag luare aminte prin culori strălucitoare, bunăoară fragmente de oase foarte albe, bucăți de stofa, etc. (Avem și în țara noastră păsări cari adună fire, fulgi, etc. pentru cuiburile lor). Este însă o pasăre, *prionodura*, care aduce flori albe în cuib și le pune înaintea locuinței. Altele aduc flori albastre. Daca cineva întoarce floarea cu corola în jos, atunci pasarea o așează din nou cu corola în sus. Așa dar

www.dacoromanica.ro

preocupări pur estetice fără nici o urmă de utilitate. Să înșiram câteva exemple, că să vedeți cum omul chiar pe o treaptă inferioară a început să înfrumusețeze locuința. Melanezienii, — este vorba de casa bărbaților, — înfrumusețează locuința cu fel de fel de crestături pe lemn. (Multe din ele, au anumite intenții libidinoase, spune călătorul). Dar la Pieile Roșii, din America de Nord, avem un real început de sculptură a lemnului. Vom înșira o sumă de figuri cari să arate în ce fel locuința, bunăoară a Tlinchiților, a început să fie înfrumusețată (Urmează o serie de proecțiuni).

Nu vă mirați că s'a ajuns în sfera Mediteranei la locuințele grecești și romane, întâi la cele egiptene, la templele și palatele artistice. Rădăcina acestora este departe, la Melanezieni și la alți primitivi. Să adaug un singur cuvânt, despre ultimul material pentru locuinț, acela despre care am vorbit în prelegerea din urmă. Cine ar fi crezut că din pâslă se poate să iasă o artă? Ați văzut în sfera nomadismului că preșurile, *covoraşele*, sunt un material care suplinesc o sumă din mobilierul casei. In cele din urmă, în sfera nomadismului, s'a ajuns la minunatele *covoare artistic lucrate*. Avem și în țara noastră această arta a covoarelor destul de desvoltată. Un autor compară covoarele, în ceeace privește manifestarea simțământului estetic, cu cântecele populare. Și cred că comparația aceasta nu e departe de adevăr. Un covor este, în ceeace privește coloratura, potrivirea diferitelor nuanțe, în ceeace privește țesătura, o adevărată *opera de arta*, mult superioară mozaicului, care este reflexia simțământului estetic, asupra locuințelor de piatră. Dar aceste pro-

www.dacoromanica.ro

bleme le vom relua mai târziu când vom vorbi despre cultură. Totuș, se vede cum se reflectează toată gama culturii peste gama civilizației.

Ați vazut evoluția locuinței și acum am încheiat un mare capitol de etnografie. Rămâne să încep capitolul asupra circulației.

PRELEGEREA XXXX *22 Aprilie 1936*

Incepem un nou capitol, cu care vom termina tratarea celei dintai mari coordonate geografice, *civilizația.* Va fi vorba, de *circulație*, ca semn al progresului. Pentru multele nevoi ale vieții, omul a fost nevoit să circule pe fața pământului. Era de așteptat, ca de timpuriu să se desvolte în latura aceasta, un deosebit spirit de inventivitate, ba putem afirma că technica în latura aceasta a atins chiar un fel de culme. Omul a ajuns să străbată toate mările și toate oceanele, ba în ultimul timp să poată calatori sub apă, lângă vietățile oceanului, să se ridice în stratosferă mai sus decât toate vietățile pământului! Este sumum ce s'a putut atinge în materie de circulație. Iată dece în latura aceasta, mai mult decât în celelalte, se vede extraordinara putere de adaptare a acestui curios animal, omul.

Desvoltarea technicei de circulație este cu atât mai surprinzatoare, cu cât omul a fost la început pe fața pământului cel mai neajutorat animal. Dacă a trăit, întai și întâi, ca animal arboricol, mai târzie vreme, când s'a coborât, el a inventat arta de a se cățara. Până azi unii sălbatici se suie pe trunchiuri foarte inalte cu mare înlesnire, îmbrățișând trunchiul cu un fel

www.dacoromanica.ro

de legătură și păşeşte cu talpa piciorului, ca pe un drum, pe eucalipți înalți. Dar când s'a coborât definitiv din regiunile înalte ale crengilor pe fața pământului, a fost totuși un animal neajutorat. Fața pământului nu-i comodă la umblet, pentru un animal care n'avea piciorul proteguit de o substanță osoasă. Iată dece circulația, pe fața pământului, a fost la început, pentru creatura omenească, penibilă și este până astăzi în unele cazuri. Bunăoară, când este vorba de marile păduri tropicale și ecuatoriale, haosul de verdeață, care este ca un fel de masă legată dela copac la copac prin atâtea liane, cum să străbată omul cu epiderma așa de subțire prin astfel de masă de verdeață? In descrierile de călătorie, ați văzut greutățile acestea de a înainta, trebuind să faci un tunel prin verdeață ca să o străbați. Nu rămâne omului, nici astăzi în astfel de păduri, decât să se folosească de calea făcută de animalele mari, pachidermele (elefanții etc.) Chiar în momentul de față cu toate mijloacele care le are la îndemână omul, în anumite regiuni, este nu se poate mai neajutorat. Nu numai în marile păduri ecuatoriale, dar și în regiunile acoperite cu ierburi, chiar în stepa noastră, nu ; este ușor să străbați stepa. Când este vorba de savane sau Ianos din țările calde, călătoria este o mare greutate. Atunci nu rămâne omului decât să facă apel la deschizaturile, cari le fac ierbivoarele, care trăesc sub formă de cârd în mase considerabile. In orice caz, dacă ar fi lăsat la singura lui putere, omul, până astăzi ar fi fost puțin ajutorat. Deasemeni în ținuturile cu mlaștini sau nisip, chiar cu mijloacele technice foarte înaintate, poate să ratăcească cineva în nisip, cum s'a întâmplat acum

www.dacoromanica.ro

cuiva să rămână imobilizat în mijlocul nisipului. Nu mai vorbesc de troenele din ţinuturile polare.

Problema circulaţiei, în unele regiuni, este delicată şi a trebuit omului multă ingeniozitate până când să învingă mediul geografic. Din acest punct de vedere omul a ajuns acum *cel mai mobil animal* depe faţa pământului, care domină un spaţiu mai întins decât al tuturor vietăţilor. Totuşi a trebuit, cu toată neajutorarea lui, să circule. Şi ca orice animal, de îndată ce se statorniceşte, lasă *urme* pe faţa pământului. Cine observă împrejurimile unui muşuroiu de furnici, vede fel de fel de drumuri cotite prin iarba înaltă ; drumul este netezit pe distanţe considerabile. Dar ceia ce fac vietăţile mici, fac şi cele mari. La vânătoare, ştim că animalele, au *haţaşul* lor. Chiar animalele, ca ursul, au pârtia lor. In ţinuturi destul de izolate, unde nu circulă nimeni, se poate găsi urma lui spre smeuriş, ca o adevărată potecă. Aşa şi omul ca atâtea vietăţi, împrejurul lăcaşului lui trebuia să lase *urmele acestei circulaţii,* şi chiar a lăsat.

Ca să urmărim felul de circulaţie al omului şi mijloacele care le-a inventat, trebuie să ne gândim la două mari modalităţi : intâi, omul mişcându-se singur, fără nici o anexă pe corp, al doilea, omul servindu-se de anumite mijloace. La cea dintâi posiblitate, până astăzi avem pe faţa pământului, în ţările calde şi în ţările temperate, în lunile de vară, masse de oameni cari s mişcă cu *piciorul gol.* In ţinuturile calde nu se poate umbla decât cu piciorul gol. Deasemeni şi în regiunile unde omul poate suporta temperatura, dacă fiecare este învăţat să calce cu piciorul liber, cu atât mai bine pentru dânsul. Adesea vezi în timp de

www.dacoromanica.ro

vară, în regiunile unde se fac cosituri, oameni umblând cu talpa goală peste sumedeniile de ţăpuşe, fără să aibă nimic. Insă sunt împrejurări, când vrând nevrând, pentru ca să înlesnească circulaţia, piciorul trebue ajutat cu anexe. Dar nici vorbă de a lupta împotriva mediului fizic, ci numai de acomodare cu felul feţei pământului, în ceia ce priveşte uşurinţa circulaţiei. Sunt regiuni, unde faţa pământului este plină de ţepi considerabili. Gândiţi-vă la regiunile unde cresc cactee. Acolo, vrând nevrând trebue să acopere cel puţin talpa piciorului. Vedem un lucru curios, că omul care după ce umblă desculţ, în viaţa de toate zilele împrejurul locuinţei lui, de îndată ce este vorba să plece pe distanţe mari, adaugă un fel de talpă suplimentară, *sandala.*

Aceasta este un fel de netezire a pământului, purtând talpa peste tot. In felul acesta, găsim în regiunile calde ca prim mijloc de locomoţie, acest fel simplu de opincă sau sandală, cu scopul numai al circulaţiei. Cunoaşteţi viaţa Boşimanilor. Când se întâmplă că în tot pustiul este o vegetaţie aspră, ţepoasă, şi pe deasupra nevoia de a fugi mult, ca să poţi prinde vânatul, să-l goneşti necontenit altuia, încât bietul animal obosit neputând să pască şi să se adape cade sdrobit, pentru toate acestea, piciorul Boşimanului trebueşte acoperit. Iată sandala de care se servesc Boşimanii *(vezi fig. 17):* o bucată de piele, mai mică decât talpa piciorului. Partea dinainte, este plecată în jos, ca un plisc. Aci sunt două curele că să lege glezna. Cu această opincă dedesubt, se realizează două scopuri: întâi nu calcă pe nisipul fierbinte, al doilea, pliscul acesta de câte ori isbeşte nisipul, face un fel de învolburare de nisip de parcă ar bate vântul,

www.dacoromanica.ro

ceiace înşeală animalul. Este evident, că îndată ce omul adaugă astfel de anexe, el a deslegat problema mişcărei pe neregularităţile scoarţei pământului. Anexa face suprafaţa pământului universal netedă. Tot aşa de gravă este problema şi în ţările unde suprafaţa pământului este acoperită cu nisip mult, unde se înfundă piciorul, dar mai ales unde este acoperită cu troene mari. Aci, fiindcă piciorul cu încălţăminte se înfundă în troene, a trebuit omul să deslege altfel această problemă, ca să poată circula cu repeziciune când este nevoie. Problema s'a pus în toate ţinuturile învecinate cu Polul şi în Lumea Veche şi Lumea Nouă, iar omul a deslegat-o în chip simplu; mărind suprafaţa piciorului, adică să facă un picior lat şi uşor şi să se încalţe cu această copită. Pilda era dată de o sumă de animale. Copita elanului, a renului sunt foarte puţin estetice în raport cu înălţimea şi cu subţirimea piciorului. Sau laba râsului, sau chiar laba ursului, sunt destul de late. Şi atunci şi omul a făcut artificial o sumă de planuri şi suprafeţe, ceia ce se numeşte *rachete (vezi fig. 18)*. Unele sunt cu totul rotunde; un cerc de lemn bine legat cu curele, pe urmă în dreapta şi în stânga o reţea de curele; adică un fel de *laba artificială* şi uşoară. Mai ales dacă zăpada este mai veche, se umblă cu mare uşurinţă. Şi vânatorii noştrii fac o cunună din crengi de brad, legate împreună, crengi care ştiţi că se păstrează şi în timpul iernii. Astfel suprafaţa de apăsare mare face ca piciorul să nu se scufunde. Felurile de rachete, un fel de sandale pentru regiunile cu zăpadă, sunt foarte numeroase. Aci piciorul este tocmai la mijloc şi în felul acesta apăsarea pe zăpadă nu se concentrează într'un singur punct.

www.dacoromanica.ro

Alte ori acest mijloc foarte simplu care este peste tot întrebuinţat în regiunile polare este ceva mai rafinat. Bunăoară, Coreeanul are un fel de papuci de trei ori mai mari decât laba piciorului. Piciorul târăşte aceşti papuci pe zăpadă, dar trebue şi un băţ lung de care să se sprijine. Este o analogie cu cel care vâsleşte pe un lac: stă în picioare pe ciobac şi îşi ţine echilibrul. După cum cel din ciobac, cu vârful prăjinei isbeşte fundul lacului, tot aşa Coreeanul isbeşte zăpada şi îşi face vânt înainte. In deosebi în Canada, unde viaţa este legată mai ales de vânătoarea din timpul iernii, când sunt blănile bune ale animalelor, problema circulaţiei a fost deslegată în chip superior. Pomeneam de Pieile Roşii Tlinchiţi, rachetele lor sunt o adevărată minune. Sunt făcute din lemn de larix, un lemn tare şi flexibil sau din mesteacăn. Se pricep să mlădieze lemnul cu focul, când este verde. La această opincă se pun trei beţe transversale şi se împarte în patru spaţii, dar numai în spaţiul din mijloc se aşează piciorul, de celelalte sunt prinse curele. Ceia ce este minunat, este un dispozitiv de legătură al piciorului cu sandala, încât este destul o mişcare în dreapta şi în stânga, pentru ca repede să svârle sandala din picior. Cu mare înlesnire se încalţă, se descalţă, circulă. Nu ca în cazul Boşimanilor.

Iată în mediul polar mijloace de înlesnire a circulaţiei. Spuneam că poate să fi venit sugestii de la felul cum sunt modelate picioarele unor animale. Se poate, dar felurile foarte numeroase de rachete, pe care le-au inventat hiperboreii, constituie un mare merit, pentrucă sunt până astăzi unele Piei Roşii, *cari*

www.dacoromanica.ro

nu cunosc racheta. Trebuie atunci să considerăm ca o ispravă de civilizaţie considerabilă, felurimea mijloacelor de circulaţie. Sunt unele Piei Roşii, cari au nu mai puţin de patru categorii de rachete. Unele în felul cozii de castor, pentru lacuri, pe ghiaţă. Altele în formă de ou, pentru munte. Altele în chipul unei cozi de rândunică, ascuţită înainte, lată îndărăt, încât pot merge repede pe şes. Altele rotunde în chip de labă de urs, pentru codrul des sau pentru locuri rele. Pe lângă sugestia din partea unor animale, a trebuit şi munca intelectuală a omului pentru ca să deslege în atâtea tipuri felul de circulaţie, în raport cu nevoile topografice.

Pe lângă rachetele acestea lungi, vine la rând un mijloc şi mai desvoltat de circulaţie şi anume sub forma unei tălpi lungi ca de sanie, ceia ce începe să fie cunoscut şi în ţările europene şi cari se chiamă sky. Felul acesta de circulaţie este de origină nordică, scandinavică. Viteza lor poate să fie câteodată extraordinar de mare, se pot face salturi de necrezut. (Este aci şi latura sportului, care presupune un teren acomodat). Insă hiperboreii au forma de sky, care n'au nici pe de parte legătură cu sportul, ci sunt pentru nevoile vieţei de toate zilele. Am să citez pe celea din Kamciatca. Sky-uri care n'au mai mult de 1,5 m. lungimea şi 20 cm. lăţime. Ceiace este interesant la aceste Sky-uri, sunt combinaţiile lemnului cu un material care să facă lunecarea pe faţa zăpezei cât mai uşoară. Pentru acest scop, talpa este făcută dintr'un lemn uşor, dar rezistent. Mesteacănul este minunat pentru talpa de sky. Deasemeni şi din Laryx care se găseşte mult. Talpa este îmbrăcată cu piele de

www.dacoromanica.ro

focă așezată așa, încât părul să meargă spre călcâi, ca să poată luneca cu înlesnire. Pielea de focă este lipită cu clei de pește foarte bine, sau se mai adaogă fășii de lemn sau de os. Pe lânga aceasta, când pleacă dimineața o stropește cu apă care îngheață și astfel o netezește complect. Iată înlesniri pentru circulație în regiunile polare, cari trebuie să dea o idee foarte favorabilă despre ingeniozitatea omului. Dar sunt ținuturi cu suprafata total acoperită cu ghiață, care nu este întotdeauna netedă. Problema este cum să străbați astfel de suprafețe.

PRELEGEREA XXXXI. *24 Aprilie 1936*

Ne ocupasem de felul cum a început circulația pe fața pământului și anume deosebeam două mari categorii de fapte: întâi circulația *Fără drumuri* și *fără nici o anexă*, Corpul gol, ca orice animal, mișcându-se din loc în loc după nevoile vieții. In a doua categorie intră circulația tot *fără drumuri*, însă cu oarecare *anexe* și anume o anexă pentru tălpi, sandala. Dădeam exemplul Boșimanilor. Ați văzut că sandala lor nu e o haină, ci un mijloc de circulație. Mai departe, în regiunile acoperite cu zăpadă, la toți hiperboreii. Pe lângă îmbrăcămintea piciorului, găsim și un mijloc de înlesnire a circulației. Citam întâi racheta, un fel de plasă mică, pusă sub talpa piciorului ca să nu se cufunde. In al doilea rând, o serie întreagă de tălpi mai lungi, cari le permit să lunece cu ușurință. Ați văzut la Coreeni, un fel de papuci lungi de 3 ori cât piciorul, un fel de galenți, târându-i pe suprafața zăpezii și ajutându-se să lunece, făcându-și

www.dacoromanica.ro

vant cu un băţ. Aţi văzut la Kamciadali, un fel de săniuţe pentru fiecare picior de 1,50 m. lungime, 20 cm. lăţime. Ceeace este vrednic de relevat, pentru aceşti sălbatici, este adăugirea unei fâşii de piele de focă încleiată cu clei de peşte şi pusă cu părul în spre călcâi ca să lunece repede. Insfârşit sunt tălpile mai lungi decât statura omului, aşa numitele sky de origină scandinavă, cari permit o mişcare cu mare înlesnire pe faţa zăpezii.

Pe lângă aceste anexe, trebue să vie la rând altele mult mai reduse ca dimensiuni, destinate pentru ţinuturile acoperite cu ghiaţă. Pe zăpadă este nevoie de tălpi lungi, un fel de *sănii*, să poţi luneca, dar când este vorba de ghiaţă atunci lucrurile se schimba. Dacă vrei să mergi repede soluţia trebue căutată în altă direcţie: ceva tare, lunecos şi subţire. (Ne gândim la patinele de metal, dar nu poate fi vorba de metale). Sunt însă anexe cari pot să ţină loc metalului, anume unele fâşii de lemi foarte tare, cum este cazul pentru conifereîe dela periferia regiunii Tundrelor. Aci lemnul de peste 40 de ani, deabea are grosimea unei mâini. Iată lemn cu care se pot servi să facă fâşii de lemn dese, cari sub talpa încălţămintei ajută la lunecare. Dar aci mai există ceva: sunt *oasele* renului sau elanului, cari sunt minunate patine, cari să facă circulaţia cu mare înlesnire. In acest caz mai trebue pentru echilibru un băţ sau două în mană. Aşa dar o anexă a piciorului, pentru regiunile polare, foarte potrivită. In adevăr, în timpuri vechi omul polar, a întrebuinţat acest expedient. Când vorbeam de epocile glaciare ştim ce faşii micí din pământul Europei rămăseseră ne acoperite cu

www.dacoromanica.ro

ghiață. Omul trăia în peșteri și viața lui era redusă. Dar așa redusă cum era, avea hrană suficientă, ba își permitea luxul sportului cu *patine de os.* S'au găsit destule patine de os, încă din timpuri preistorice, unele din fildeș. (In toată regiunea nordică erau foarte mulți mamuți).

Dacă ne coborâm din ținuturile acoperite cu zăpadă, găsim ținuturi unde este nevoie pentru circulație de oarecare anexe; sunt ținuturile mlăștinoase. Aci, a umbla cu picioarele goale, este o mare primejdie de a te cufunda. Deci nevoia unui fel de plase circulare, care să te apere de materiile vegetale sau de noroi. Intr'adevăr în toate ținuturile cu mlaștini, se găsește acest mijloc de circulație. Pentru astfel de ținuturi și pentru ținuturile bogate în nisip omul a recurs la alt mijloc simplu, la ceia ce se numește *catalige.* Cine cunoaște unelta chitonog, își poate închipui ușor ce însemnează cataligele. Chinotogul este însă pentru săpat, pe când aci pe bățul înalt de mai mulți metrii se suie în mijloc cu un picior pe o rămurică, iar în mâini ține extremitățile beților. Astfel de catalige sunt răspândite în Europa: vestitele Landes sunt caracterizate prin ciobanii cari pășesc cu catalige din loc în loc. Dar cataligele sunt întrebuințate și pentru alt scop, în legătură cu agricultura. In Anglia unde se face cultura hameiului, lucrătorii se servesc de catalige până la 5 m. înălțime. Mijlocul acesta îl mai găsim și în Africa, dela Atlantic până la Oceanul Indian, afară de partea nordică, cam dela Sudul Etiopiei și Sudul Sudanului până în Mediterana. In partea de Sud-Vest a Africei iarăși lipsește. Cataligele în Africa au un

www.dacoromanica.ro

scop ritual. Ele au fost cunoscute și în alte regiuni ale Europei, din Italia până în China, până în Noua Zeelandă, tot cu scopul ritual. Insfârșit cataligele pentru Japonia și pentru Oceania sunt obiecte de sport.

Să vedem acum în ce fel a circulat omul, nu numai cu anexe la picioare, ci și în legătură bunăoară cu nevoile de transport. Să vedem dacă nu cumva a făcut apel la puteri străine lui, ca să-l ducă din loc în loc. Vă gândiți la unele puteri fizice ca ale vântului, sau în timpul nostru la puterea aburului, sau la puterea electricității de câteva zeci de ani. Acestea sunt însă foarte recente. In al doilea rând, ne gândim la o sumă de animale, pe care omul poate să le folosească pentru circulație. Dar și această descoperire este târzie. A trebuit ca animalele întâi să fie domesticite și apoi să se vadă cari sunt cele mai potrivite pentru circulație. Așa dar trebue să ne gândim tot la forța lui proprie: *omul întrebuințat pentru alt om pentru circulație.* Era firesc să pornească dela această idee. Dintre toate animalele, cel mai nevoiaș este omul. Dacă n'ar fi îngrijit ani și ani de zile, specia omenească ar pieri. Timp îndelungat, pruncul omenesc trebuie *purtat de cineva.* Intâi și întâi, în Africa, copilul este lăsat ca orice animal fără nici o anexă pe corp, lăsat pe o rogojină în apropierea mamei. Nici urmă de scutec sau pat, copilul fiind complet gol. La alți sălbateci se adaugă aceste elemente. Mama dacă vrea să se miște ceva mai departe, îl poartă cu ea călare pe șold; un picior înainte, celălalt îndărăt, iar mainile pe subțiori. Când este vorba de un drum mai lung, este pus pe un fel de chingă lată de piele sau de scoarța unor

www.dacoromanica.ro

copaci. Copilul este pus în fâșie pe spate, iar fâșiile sunt îndoite pe pieptul mamei. Dacă trecem din regiunea aceasta, unde la această chingă se reduc toate anexele pentru purtatul copilului, în ținuturile polare, acolo găsim pruncul omenesc purtat într'un fel de *saculeț*. Săculețul este pus direct pe piele, pe spate. Este așa de mic că nici nu se bagă de seamă. Cu mare mirare, povestește Amundsen, care a descris viața lor, cum copilul când are nevoie este scos afară la temperaturi de 50^0 fără să i se întâmple nimic. Intre ținuturile polare și între ținuturile ecuatoriale, tropicale din țările calde, sunt fel de fel de forme de purtare a copilului. Nu le mai înșirăm. O mare varietate găsim și în țara noastră. Ați văzut Bănățencele că poarta copilul într'o albie mică pe spinare. Citez ca un fel de mijloc de purtare al copilului, obiceiul curios al Pieilor Roșii din Sudul Americei. Un fel de *scară* cu 5-6 trepte, copilul fiind legat de scară și atârnat la oblâncul calului. Și Fuegienii se folosesc de această scară. Iată dar forme cari arată în ce condiții încă din timpuri străvechi, pruncul omenesc a fost transportat cu o sumă de anexe.

Aceste anexe ale copilului trebuiau să dea o idee de a fi aplicate și pentru adulți. După felul cum sunt purtați copii sa fie purtat și omul adult. Omul poate să fie pus pe umăr sau pe spate și purtat. Intr'adevăr în regiunile calde se întrebuințează des acest transport. Călatorii bolnavi sau cei cari se feresc de nămol, se suie pe spinarea unui Negru, care îi transportă Pe lângă forma aceasta liberă, este forma cealaltă ca la copil, un fel de chingă. Il pun pe chingă, pe un scaun care este strans

www.dacoromanica.ro

la piept. Sau în Borneo la Daiaci, chinga este rezemată de frunte. (Şi la ţărăncele noastre, traista este prinsă de frunte, ca să rămâie mâinile libere pentru tors). La fel Daiacii transportă şi oamenii adulţi cu o chingă care este sprijinită de frunte. Un alt mijloc de transport al oamenilor adulţi este *hamacul*, un leagăn lung de origină americană. Se întrebuinţează ca pat, ca să doarmă călătorii, cât mai sus de faţa pământului umed, în ţinuturile mlăştinoase şi să se apere de insecte. Insă se întrebuinţează şi pentru transport, şi anume, doi poartă pe un al treilea, legând hamacul de extremităţile unei prăjini puse pe umeri. Este forma cea mai răspândită pentru toată Africa, pentru Japonia şi pentru insula Madera. Dar mai comodă este purtarea cu două prăjini, una pe un umăr, cealaltă pe un alt umăr. Echilibrul este mai stabil, hamacul rămâne întins ca o plasă, cei doi care poartă sarcina păşesc mai liniştit, mersul este mai comod. Este forma cea mai răspândită în China şi în Corea. Ziceam că această formă este de origină americană, fiindcă în Africa nu se găseşte decât pe ţărmul de Vest şi încă nici aci în toata întregimea lui. In Camerun, forma aceasta este necunoscută. Este probabil că obiceiul a fost adus din America în Lumea Veche, când a început marele transport de sclavi, după descoperirea Americei. Aci obiceiul este răspândit peste toată America Centrală şi ţinuturile acoperite cu păduri. S'a inventat tocmai aci, din pricina marilor inundaţii ale fluviului Amazoanelor. In ţinutul Columbia era întrebuinţat şi pentru transport. Dar nu-i nevoie să ne gândim numai decât la Lumea Nouă pentru naşterea acestui fel de transport. Romanii aveau *lectica*,

www.dacoromanica.ro

un fel de pat de purtat. Mai târziu în Evul modern se numia chaise-à-porteur.

După felul acesta de a transporta pe oameni folosindu-se de puterea altuia, ar trebui să ne gândim la unele animale domestice. Într'adevăr, în câteva ţinuturi s'au găsit animale, cari să poată transporta pe om cu mare înlesnire. Lumea veche avea un animal puternic, elefantul, dar într'o regiune redusă; numai în India. Alt animal care putea să facă acest serviciu a fost măgarul din Africa, mărunt la pas, fără putere. Cel mai însemnat dintre toate a fost calul, iar pentru pustie cămila şi în unele părţi boul; (în Africa este animal de calarit). Insă premiul întâi, în ceia ce priveşte înlesnirea circulaţiei, l-a avut calul pe toată faţa pământului, pentru conformaţia corpului lui. Pielea este strânsă pe corp, nu se mişcă, deci un animal care permite o poziţie mai stabilă deasupra lui şi prin felul cum este compus corpul, lung, picioare subţiri, etc. Insă târzie vreme a venit la rând animalul acesta. Pentru transportul cu acest animal, trebue să ne gândim la o sumă de mijloace technice, care să înlesnească călăria. Pare de necrezut; pe timpul lui Homer, Grecii nu călăreau. Se luptau din care. Dar chiar în timpul Romanilor, cavaleria n'avea scări la şea. Aşa dar călăria este un lucru recent. Intâi în legătură cu marea zona a nomadismului, din mijlocul Eurasiei, au trebuit câteva animale domestice. Dar târzie vreme s'a ajuns la circulaţia cu ajutorul calului.

Acum să ne întoarcem la cei dintâi paşi pe cari i-a facut omul. După cum atâtea animale se servesc de membrele lor pentru hrană sau transport, tot aşa a fost şi cu omul; sa apuce cu

www.dacoromanica.ro

mâna mici greutaţi cari sa le poarte cu sine. Alt mijloc era să duca pe propriul corp, fară mâini, o greutate. Iată un mijloc de acesta, de care se servesc Australiencele. Cum ştiţi părul lor este abundent, şi atunci lucrurile mai mărunte le înfig în *par*. Cateodată fac mici pachete, pe care le ascund la ceafă. Acest mijloc, le lasă mâinile libere cari sunt nelipsite de bătul lor. Alt mijloc este sa aşezi *pe creştet* o sarcină şi să o ţii în echilibru. Astfel mâinile rămân libere, ceia ce este important. Lucrul acesta îl vedem şi în ţara noastră. Aceasta ne ajută să înţelegem pentruce, în unele ţinuturi Africane până în timpul din urmă, cand s'au făcut cai ferate, transportul se făcea exclusiv pe cap. Aţi vazut ilustraţii, cari arată caravane cu sute şi sute de hamali, purtând fiecare legătura lui de câteva zeci de kilograme. Era singurul mijloc să străbaţi prin potecile înguste din pădure, lasând corpului libertatea de mişcări. Obiceiul acesta îl cunoaştem şi din ţările dimprejurul Mediteranei, unde transportul pe cap este raspândit. De aci obiceiul s'a întins în Europa, când s'a întins influenţa Romanilor. Este curios că în Germania se opreşte transportul vaselor pe cap, acolo unde s'a oprit influenţa romană. Dar purtarea greutăţii pe cap presupune o mică anexă, trebue o oarecare orizontalitate, un fel de *colac*, cum cunoaşteţi dela Olteni şi Munteni, cari aşează greutăţi destul de mari, câteodata şi apă pe cap. Acest obiceiu este o minunată gimnastică pentru gât, dând corpului o deosebită mlădiere; gândiţi-vă la amforele greceşti. De acest obiceiu mediteran iar se leaga o latură estetica.

www.dacoromanica.ro

PRELEGEREA XXXXII *27 Aprilie 1936*

Am văzut în ce fel a trecut omul dela circulația, pentru interesul propriului corp, la transportul corpului altora. Am văzut apoi că omul a trebuit să transporte o sumă de lucruri pentru multele nevoi ale vieții de toate zilele, ca ultima modalitate, pe cap, o metodă cunoscută de aproape în țara noastră, într'o întreagă regiune în partea Oltului și până în munții Apuseni. Pe lângă felul acesta sunt și alte modalități, și anume purtarea pe *umeri.* Ca să meargă cineva cu un obiect pe cap trebue o anumită disciplină a mușchilor, mai ales dacă lucrurile sunt mobile cum e apa. Pe când pe umeri echilibrul este mult mai ușor. Dacă este o greutate mai mare, se adaugă un bat de dimensiuni mici, greutatea se leagă de băț, care este sprijinit pe umeri. Observați cum duc ciobanii merindele la stână, mergând plecați înainte din cauza greutății din spinare. Dar felul acesta, de purtare de greutăți, este raspândit pe toată fața pământului. Pentru Africa Centrală modalitatea aceasta este cea mai răspândită. Deasemeni și pentru Extremul Orient, pentru China. Pe lângă purtarea pe umeri, se adaugă purtarea tot pe umeri, dar cu o chingă.

Pe lângă forma aceasta de transportare, mai este cealalta a unui *sac* sau *glugă,* în care obiectele ușoare se pot înfășura (mâinile rămân libere). Gluga este de obiceiu sprijinita pe un umăr, atârnând de partea cealaltă a umarului. Este o unelta minunată cu mare întrebuințare. Intr'o lucrare, care vă este la îndemână sub forma tiparului, puteți vedea ce ingenioasa este

www.dacoromanica.ro

aceasta haina-unelță, care lasă mâinile libere. Același serviciu îl face și traistuța, răspunditâ într'o anumită parte a țării românești, în Maramureș, Bucovina și o parte a Moldovei. Aci trăistuța este nelipsită. Ar fi o lucrare interesantă, din punct de vedere etnografic, să cerceteze cineva întinderea exactă a unei forme și a celeilalte. Forma glugei este răspândită în ținuturile de păstorit de obiceiu. Traista însă nu-i legată de păstori. Dimensiunea traistei, care este mică nu poate să ocrotească corpul de ploaie, gluga însă apără și de ploaie. Toate faptele acestea ar trebui de aproape cercetate, întâi cartografiate, pe urmă urmărită materia, forma, eresurile care se leagă de ele, pentrucă de faptele acestea se leagă străvechi situații de interes etnografic. Toate documentele istorice, pentru timpuri vechi, sunt foarte rare. Singurul care mai poate vorbi, pentru epocile când documentul istoric lipsește, este materialul etnografic. Astfel de fapte, documente vii, trăesc până astăzi; ele fiind ultimele resturi din viața din trecut. Cercetarea lor este de cel mai înalt interes pentru luminarea vieții trecute a poporului nostru.

Mai departe, avem forma de purtare cu *cingătoarea.* Ați vazut la Australiene o întreagă hălăciugă cât o tufă în cap. Dar nu trebue sa uitați, că și noi purtăm în portul nostru străvechi, o sumedenie de lucruri mărunte de interes pentru viața de toate zilele. Gândiți-vă la chimir, la chimirul lat făcut dintr'o piele rezist 'a al Maramureșenilor; este o adevărată cuirasă. Haina lor începe dela mijloc, cămașa lor este foarte scurtă, deabea acopere pieptul. Tot restul este acoperit de chimir, care are 4-5 catarame. Chimirul este ca un fel de *camară,* în care păs-

www.dacoromanica.ro

trează oarecare lucruri. Acolo este cremenea, iasca, amnarul, sula, acul, acariţa, teaca cu un cuţit, fluierul, etc. Sunt şi unele anexe de interes magic; epistolia sau visul Maicii Domnului. Din acest punct de vedere, chimirul este un mijloc de transport dintre cele care merită o deosebită atenţie, cu atât mai mult cu cât buzunarul, ştiţi, că este o invenţie a timpului modern. Şi atunci, când invenţia buzunarului nu exista, haina de acest fel, chimirul, haină-uneltă şi cămară în acelaşi timp, este o anexa a corpului, care merită o deosebită atenţie. Pe lângă cingatoase, vine la rând un sac pentru spate. Vorbeam de mica trăisluţă. Dar tot o formă de traistă este şi acest sac pe spinare. Cine face alpinism, ştie ce comod stau pe spinare toate greutăţile, corpul fiind liber în toate mişcările lui. Mijlocul acesta de transport în chip de raniţă, este unul dintre cele mai îndemănatice. Se mai întrebuinţează o formă, dar nu cilindrică ci lată. In loc să pui o singură greutate la un băţ, se pune şi într'o parte şi în cealaltă, este ceeace se numeşte *cobiliţa.* Prin forma aceasta de echilibru, rămân braţele libere. Mai este un mijloc pe care nu l'am văzut în ţara noastră; un fel de cadru, un simplu dreptunghiu. Cel care poartă greutatea, stă la mijlocul cadrului şi are două cofe pline cu apă fixate de cadru, mergând cu cadru cu tot. Dacă se adaugă şi cobiliţa, pe care o aşează pe umeri, atunci toată greutatea este purtată pe umeri, cadrul fiind purtat de umeri fără ajutorul mâinilor.

Pe lângă purtarea pe corp, mai este aruncarea (nu poate fi vorba decât de mici greutaţi) pietrelor la distanţa mică. Înşirăm şi forma aceasta. Mai departe este forma de *lunecare.* Sunt

www.dacoromanica.ro

multe mijloace de a se târâ obiecte mari. Când cade zăpada şi când se taie pădurile, prin lunecare, cantităţi considerabile sunt duse pe distanţe mari. Lucrul acesta are o însemnătate deosebită, fiindcă, regiuni întinse pe faţa pământului sunt acoperite de păduri (marea pădure equatorială) în care felul acesta de transport, prin lunecare, nu poate exista decât doar în ţinuturile unde relieful permite lunecarea. Aşa e marea pădure din bazinul fluviului Amazoanelor şi în pădurea Congoleză.

Insfârşit vine la rând un alt mijloc; *târârea* pe faţa pământului de cantităţi întregi. Este poate cel mai vechi mijloc pentru transportarea tuturor greutăţilor. Pentru transportarea unui mare erbivor vânat, forţa omului nu ajunge, dacă nu intervine un fel de anexă şi anume ceia ce se numeşte târn, cuvânt care însemnează *spin.* Ca să poţi transporta o greutate pe o creangă de copac, creanga aceasta trebue să fie lată cum este creanga fagului, pe când spinul este cel mai rebel dintre toţi copacii. In ţara noastră spinul, un arbust care se numeşte păducel, nu se păturește niciodată din pricina ghimpilor săi. Nu înţeleg cum *târnul* s'a legat tocmai de *spin!* Prin târn se înţelege în limba românească o creangă mare, aşezată mai mult sau mai puţin orizontal pe pământ. Mesteacănul este minunat pentru forma de târn şi pentru forma aceasta de crengi păturite. Se pun greutăţi deasupra copacului şi se târăşte. *Este cel mai vechiu transport.* Cu ajutorul acestei anexe aşa de simple, omul primitiv a isbutit să târască greutăţi care astăzi impresionează. Ştiţi că în Bretagnia sunt numeroase menhiruri. Unele au înălţimea de 23 metri cu o greutate de 347 tone. Cum au putut străvechii Celţi

www.dacoromanica.ro

să ridice astfel de bolovani de piatră, nu-i un lucru banal! Dar găsim asemeni isprăvi și în Lumea Nouă, în ținuturile unde nu e urmă de animale mari cari să fi transportat astfel de greutăți. Găsim în Peru, într'o cetate străveche precolumbiană bolovani având o greutate de 360 tone, transportați pe o distanță de 35 klm. dela locul de unde au fost scoși. Omul primitiv le-a *târât* numai cu puterea muschiulară și cu anumite meșteșuguri technice. Avem deci dovezi, cum populații destul de primitive au deslegat astfel de probleme. Așa dar, chiar cu mijloace simple, prin simpla lunecare și târâre pe fața pământului, cu oarecare artificii, s'au putut transporta greutăți considerabile. Mijlocul acesta este foarte răspândit chiar în regiuni foarte depărtate de ținuturile unde ninge. De pildă în insula Madera, la o palmă de Sahara în ținuturi unde nu cade niciodată zăpadă, în Arhipelagul Sandwich.

In regiunea Tropicului, nu există alt mijloc de transportare decât *sania* pe uscat. Nu trebue să mire pentrucă și în țara noastră avem, în regiunile muntoase, un fel de săniuță mica, *cioaclă*, pentru ținuturile cele mai înalte, unde nu poate să fie vorba de drumuri. Se întrebuințeaza și în Alpi. O găsim în unele părți, unde nu-i chip să întrebuințezi alt mijloc decât târâtul. Gândiți-vă la Rusia, în ținuturile unde se învecineaza Tundra cu pădurea, sau în ținuturile mlăștinoase. Metoda este întrebuințată și în Siam; elefanții sunt înhămați la un fel de *targă* (un fel de sanie simplă), pe care se îngrămădesc proviziile. Și în Rusia se întrebuințează pentru transport, în ținuturile cu mlaștini. In America de Sud Pieile Roșii au prajini foarte

www.dacoromanica.ro

lungi, cu capătul subțire în sus și cu cel gros în jos. Închipuiți-vă două prăjini încrucișate peste greabănul calului *(vezi fig. 19).* Pe cele două prăjini, sunt două lemne transversale, pe care Pieile Roșii pot să așeze tot calabalâcul. Înainte și câinii cu două prăjini pe spinare transportau mici greutăți după puterea corpurilor lor. Până și caprele, în Tibet, sunt puse să transporte greutăți. Avem deci targa întrebuințată în multe regiuni pe fața pământului. Insă cel dintâi animal care „a tras targa pe uscat" a fost omul însuși. (De aci a rămas și înțelesul peiorativ al acestei zicale). Insă toate metodele acestea sunt destul de incomode, neregularitatea feței pământului fiind o piedică. Omul trebuia să caute altă modalitate mai potrivită cu nevoile lui, în ceia ce privește transportul și trebuia să găsească alte anexe ale corpului, fie pentru el, fie pentru animale, care să-i permită o lunecare mai lesnicioasă. Sunt regiuni pe fața pământului, unde problema aceasta era foarte aproape de a fi deslegată în chip fericit; sunt toate ținuturile acoperite cu mari cantități de zăpadă. Mijlocul acesta de transportare cu targa, trebuia acolo să se transforme în transportare cu ajutorul *săniilor,* un mijloc superior din punct de vedere technic, foarte variat.

PRELEGEREA XXXXIII. *29 Aprilie 1936*

Ați văzut diversele modalități de transport: *pe corpul omenesc,* mai departe o întreagă categorie mult mai redusă de transport prin *aruncare,* al treilea prin *lunecare,* omul servind numai să împinga dintr'un punct într'altul o greutate, prin schimbarea echilibrului.

www.dacoromanica.ro

Insfârşit, ultima metodă este *târârea* greutăţii pe faţa pământului. Aţi văzut că aceasta trebue să fi fost cea mai răspândită deoarece o găsim şi în momentul de faţă în regiuni, unde nu există drumuri şi unde nu-i nimic lunecos ca zăpada ; anume în ţările calde. Citam insula Madera şi Archipelagul Sandwitsch, aproape de Tropic. Atrag atenţia că este o regiune, unde metoda aceasta, este dela sine indicată până astăzi, este regiunea împrejurul polilor, unde câteva luni suprafaţa pământului este acoperită cu zăpadă. Avem o serie de sănii, dela cele mai simple până la cele mai complicate. Să vedem cum s'a făcut târârea cu ajutorul lor. Iată la *figura 20 a.* o simplă scândură, găurită la un capăt, de unde se leagă cu o frânghie. Este forma cea mai simplă de sanie. A doua formă de sanie este tot dintr'un simplu lemn, dar ceva mai stilizat. Se aplică la o extremitate o funie şi toate greutăţile de deasupra, sunt trase mai departe. O formă mai originală, forma americană. canadiană aşa numitul Tobogan *(vezi fig. 20 b).* Este o scândură cu o extremitate în formă de volută. Indoitura din faţa sănii face sania să calce zăpada, să salte ca luntrea peste valuri. Este o formă foarte simplă, tot dintr'o singură bucată. Dacă trecem în Scandinavia, acolo găsim o formă ceva mai complicată. Iată sania laponeză *(vezi fig. 20 c).* Este făcută din mai multe bucăţi, care se adună spre o extremitate. Sunt multe scânduri strânse într'un singur punct, de parcă ar fi un fel de luntre, barcă, la fund. Sania aceasta laponă, este tot de acelaş tip ; o singură suprafaţă care apasă pe pământ, numai că este făcută din mai multe elemente.

In regiunea Eschimoşilor, este altă sanie compusă din două

www.dacoromanica.ro

tălpi *(vezi fig. 21)*. Este sania clasică. Intre cele două tălpi, nu late, dar înalte ca să poată să lunece lesne, este aşezată transversal o scândură pe care Eschimoşii stau călare. Câteodată adaugă la partea din urmă un fel de spetează ca un scaun ca să se rezeme, din cauza repeziciunii lunecării şi a câinilor care o trag. Sunt foarte multe variante de tipul cu două tălpi. Cea mai interesantă este a Kamceadalilor. Toată este numai din lemn. Eschimoşii când n'au lemn se servesc de oasele balenelor. Aci însă lemnul este de prisos. Lemnul cel mai potrivit este mesteacănul. Se fac nişte sănii cu două tălpi, voluta din faţă nefiind legată de cele două tălpi. In schimb între ele sunt o sumă de arcuri. Deasupra săniei stă Coriacul şi Lamutul (cele două ramuri ale Kamceadalilor). Aşa de desvoltat este sportul acesta la ei, încât poţi să ridici sania cu un singur deget. Nu se pomeneşte un cui de fier sau de lemn. Totul este legat cu curele. Este o sanie ideală. In Kamciatca găsim forma aceasta de sanie de tip eschimos. Sunt în aceiaşi regiune, peste strâmtoarea lui Beering, în vecinătate cu forma aceasta a săniei cu două tălpi, fel de fel de forme. Viteza lor atârnă de animalele pe care le înhamă. Sania uneori este trasă de oameni, dar pentru călătorii mai depărtate, se înhamă reni sau câini. Renii sunt puşi sau alături, s'au în şir. Câinii deasemenea în şir unul după altul, sau în formă de evantai. Trebue foarte multă abilitate ca să-i conduci. Dacă nu era acest mijloc al câinilor, omul nu s'ar fi putut întinde în regiunea aceasta şi n'ar fi putut circula aşa. Când s'a răspândit omul întâia dată în regiunile polare, a trebuit să înceapă cu forma cea mai simplă ; o simplă scândură cu o găurice

www.dacoromanica.ro

la un capăt. Şi în momentul de faţă găsim, în nordul Siberiei, regiuni unde s'a început deadreptul cu un butuc scobit, ceiace se numeşte *ciobag*. In Obi, unde este atâta bogăţie de apă, ciobacul, care serveşte pe apă, se întrebuinţează şi pe uscat, ca un fel de sanie. Este forma cea mai simplă. La Finezi, avem în momentul de faţă, chiar la cei din Europa, unele sănii foarte simple. Samoezii fac pentru copiii, dintr'o scoarţă de tei, un fel de ciobac. Un fel de leagăn, din coaja teiului, care târât pe zăpadă este o sanie potrivită pentru copii.

Este acum întrebarea: forma cu o singură talpă sau cu două tălpi s'a folosit de om la început? Probabilitatea este că cea cu o singură talpă, târnul, s'a întrebuinţat şi în regiunile polare şi în cele calde. Omul a început printr'o ramură de copac pe care aşeza greutăţi. Insă sunt regiuni unde forma cu două tălpi, trebuie să fi fost la început. Anume în regiunile Tundrei unde nu este lemn, sau la periferia pădurei, unde sunt lemne de mici dimensiuni. Aci locuitorii hiperborei trebuiau să se servească de oase, să le lege cu curele unele de altele. Este foarte probabil că în unele regiuni, forma cu două tălpi a Eschimoşilor, să se fi impus. Firește omul a putut să fi avut, în întinderea lui din regiunile temperate spre pol, exerciţiul cu o singură talpă, în pădure. Apoi, după ce a eşit din pădure, a făcut apel la sania cu două tălpi, acolo unde avea material suficient. Din toate formele acestea de sănii, deducem că şi în ţările calde şi în cele polare, cea dintâi modalitate de transport, nu putea fi decât târârea sub formă de sanie. Pe lângă cele două pilde din regiunea temperată şi tropicală (Madera şi Sandwitsch),

www.dacoromanica.ro

avem din documente istorice, dovezi suficiente că și în țări temperate (cazul Egiptului), forma aceasta de târâre a greutăților pe fața pământului, a fost foarte răspândită. Inchipuiți-vă o talpă de sanie cu un om în picioare. In fața săniei, un alt om, care dintr'un vas varsă un lichid oarecare pe pământ, pentru ca talpa să poată luneca, iar boii trag înainte. Monumentele Egiptene arată că cea dintâi formă de transport în Egipt a fost sania. Așa dar forma de sanie, pe care o legăm numai de regiunile polare, a fost cândva răspândită pe toată fața pământului, deși astăzi o găsim numai în câteva puncte. Evident că omul nu putea rămâne la această formă.

Trebuia omul să observe că dacă o greutate este prea mare, în loc să o târască este mai comod să o rostogolească. Este o insectă care pune ou într'o materie lipicioasă căreia îi dă o formă aproape sferică. Este un fel de gândac Ateuchus Sacer, un fel de scarabeu. Iată cum transportă sfera la adăpost: o prinde bine cu picioarele dinainte, se prinde apoi de firele de iarbă și, cașicum ar fi înhămat la acea sferă, o rostogolește până o duce la locul cuvenit. Nu-i de mirare atunci, că și omul să fi băgat de seamă, că un obiect mai mult sau mai puțin de formă rotundă, sferică, cilindrică, se transportă mai ușor rostogolindu-l. *Figura 22* arată cum mijlocul acesta primitiv, a fost foarte mult întrebuințat, până în timpul de astăzi, pentru transportul unor greutăți uimitor de mari. Inchipuiți-vă că se transportă o clopotniță. Iată un fel de pod de scânduri *(vezi fig. 22 a)*, de grinzi unele după altele pe o suprafață orizontală. Peste suprafața aceasta este un număr de trunchiuri cilindrice care

www.dacoromanica.ro

se mişcă. Peste trunchiuri este o a doua platformă pe care se reazămă cu multe propteli, turnul întreg al al clopotniţei. Procederea este simplă: n'au decât să tragă cu putere umană sau cu cai tăblia din urmă pe care se reazimă toată greutatea şi s'o facă să lunece înainte, ceia ce nu-i greu pentru că cilindrii încep să se rostogolească. Se schimbă centrul de gravitate şi atunci turnul înaintează. Cilindrii din urmă cari rămân liberi se aduc în faţă şi tragerea se continuă. In felul acesta cu un număr limitat de cilindri toată greutatea înaintează. Cu o singură condiţie: să fie suprafaţa perfect orizontală. Este însă un mijloc mai simplu care trebuia să vie în gândul omului. In loc să te serveşti de atâţia cilindrii, sunt destul numai doi, pe cari îi faci să se învârtească pe loc, să meargă împreună cu tăblia înainte, în care tăblie sunt făcute două scobituri *(vezi fig. 22 b.)*. Mişcându-se tăblia înainte, cei doui cilindrii trebue să se mişte şi ei ca nişte roţi. Iată altă modalitate mai simplificata, cu un singur cilindru. Inchipuiţi-vă o talpă de sanie, şi încă una, prinse între ele la capete. Intre cele două tălpi un cilindru care este fixat ca un fel de osie în ambele tălpi. Indărăt este un fel de targă, pe cari se pun greutăţi. Apoi se fixează frânghia de care trag oamenii sau animalele. Acest mijloc se întrebuinţează în Nordul Franţei, şi poartă numele de Branloire *(vezi fig. 22 c.)*.

Care este însă dificultatea acestor mijloace de transport? Metodele acestea presupun două lucruri: un *drum perfect orizontal* şi în lungime şi în lăţime. Ar fi fost un mare câştig sa

www.dacoromanica.ro

mărginim orizontalitatea numai la capetele cilindrelor. Iată cum s'a deslegat şi această problemă. La mijloc *(vezi fig. 23)* avem o coloană de piatră. Coloana este înfăşurată în bucăţi de lemn, cari bucăţi de lemn scânduri, drugi mari, grinzi, sunt bătute cruciş şi curmeziş. Pe urmă tragem cu un compas o cinconferinţa, apoi tăiem lemnele într'o formă circulară la amândouă capetele. La cealaltă extremitate se face la fel, apoi cu nişte hulube se trage piatra care se învârteşte împreună cu roata. In felul acesta avem o adevărată *osie* care se mişcă uşor. Mijlocul acesta de pseudo-roată, scuteşte de a avea toată partea drumului netedă. Sunt deajuns cele două laturi ale drumului, în loc de toată suprafaţa lui. Insă roata aceasta este un fel de surogat: când ai ajuns la extremitatea drumului cu coloana de piatră, roata devine inutilă, lemnul trebue scos şi nu-l mai poţi întrebuinţa a doua oară. Ar fi fost un mare câştig să nu facem roata din atâtea bucăţi, ci să ai o *roată odată pentru totdeauna tăiată*, să-i faci o osie cu care să transporţi necontenit, să ai două discuri, două *roţi pline*. Ar fi fost un fel de anexă permanentă. In felul acesta să ajungi dela anexa temporară, la o adevărată roată. Şi pasul acesta s'a făcut, dar vă daţi seama că nu cu mică înlesnire. Intr'un singur punct a trebuit o enormă experienţă omenească. Lucrul care pare astăzi aşa de simplu, încât şi copii îl fac, roata plină, târzie vreme a apărut. Cum s'a ajuns la roata de astăzi, din elementele pe care le cunoaşteţi, presupune multă chibzuinţă, multe încercări, în multe puncte ale feţei pământului.

www.dacoromanica.ro

PRELEGEREA XXXXIV. *6 Mai 1936*

Fusese vorba de circulaţie şi transport. Aţi văzut în ce chip s'a făcut trecerea dela formele cele mai simple de transport, târârea pe faţa pământului sub formă de targă sau târn, dela forma aceasta primitivă şi nepractică, spre altă modalitate şi anume a trunchiurilor cilindrice, presupunând această modalitate de transport, întâi un fel de podeţ, care reprezintă drumul Pe acest podeţ de cilindri peste care se aşează un alt podeţ stau greutăţile. (Vă aduceţi aminte într'un desen *(vezi fig. 22 a.)* era turnul unei clopotniţe, adică o greutate enormă). Aceasta a fost modalitatea cea mai veche. Pentru un număr mic de oameni şi pentru greutăţi mai mici, puteau să se mărginească la întrebuinţarea numai a doi cilindri, cu condiţia ca atunci podeţul de dedesubt să fie şi el tras. Aţi văzut şi forma cu un singur podeţ. In două scobituri sunt aşezaţi 2 cilindri cari merg cu pod cu tot. In sfârşit s'a ajuns la o simplificare mai mare: cu un singur cilindru, dar târzie vreme; este un corp rotund, *roata.*

Dar descoperirea roţii, un singur cilindru care nu se mai târăşte, ci devine axă, nu s'a putut face dintr'odată. S'a desenat în ultima prelegere *(vezi fig. 23)* o grindă, care era înfăşurată la amândouă capetele cu lemne, apoi retezate de jur împrejur în formă rotundă. Corpul cilindric devine o axă, care se sprijină pe pământ, numai pe două extremităţi rotunde. Aşa dar nu s'a născut roata din tăerea unui capăt rotund, ci din mai multe bucăţi de lemn prinse la capete împreună cu osia. Asta nu exclude posibilitatea să se fi născut undeva şi roata dintr'o-

www.dacoromanica.ro

dată rotundă, dar este foarte probabil că nu în legătură cu transportul, ci din întâmplare. Intrebarea este acum: Avem dovezi că cea dintâi roată trebue să se fi născut după această procedere, pe care am arătat-o prin îmbrăcarea extremităților? Avem dovezi din antichitate; templul din Efes. Dar despre roata plină, discul tăiat din capetele unui cilindru, avem destule dovezi. Iată un desemn chinezesc *(vezi fig. 24 a.)*. Roata era plină înăuntru cum este la un cărucior de copii. Roțile nu merg paralele una cu alta (căruța este trasă de un bou). Roata nu-i destul de bine prinsă împrejurul osiei, ci se clatină. Este din mia a treia dinainte de Hristos (din China). Dar avem în Egipt la fel. La greco-romani roțile erau întregi. Și pe Columna lui Traian, se vede aceasta. Insă nu trebue să citäm dovezile vechi; avem și sub ochii noștri. In 1863 în Fridgia, un călător francez, a văzut care cu roți întregi. In 1900, când a fost o demonstrație navală împrejurul Cretei, ofițerii francezi au văzut la Cretani roți pline. Și în Franța la Basci, și în Caucaz, și în Formoza se mai păstrează astfel de forme arhaice. Forma aceasta este cea mai apropiată de roata primitivă, pe care am arătat-o.

Totuși ceeace vedeți aci a fost un enorm progres în technica de circulație și transport. Gândiți-vă că paleoliticii n'aveau la îndemână, pentru tăerea lemnului, decât topoare de piatră. Ce muncă uriașe să tai un butuc și să faci o roată! Mai târziu, când erau topoare de bronz neascuțite, se taie lemnele cele mai tari, înțelegeți cât de mult timp trebue, și ce chin! Progresul a fost considerabil și trebue să fim drepți să recunoaștem opera lor, chiar pentru roata Chinezilor din timpurile cele mai

www.dacoromanica.ro

vechi, (roata romană este mult mai apropiata), la 3000 ani a. Hr. Cealaltă este de 2000 ani, adică deabea în era creştină. Roata romană avea nu mai puţin de o treime de metru la obadă. Închipuiţi-vă ce fel de roată putea fi aceasta, şi ce se putea transporta cu ea! Să dau câteva cifre: cea mai mică era compusă din două roţi, biroda, putea duce numai 66 Kgr. vereda, 99 Kgr. curus curiculum 198 Kgr., vechiculum, 328 Kgr. Insfârşit hangaria 492 Kgr. Deci cantităţi mici, cu toate că drumurile romane erau minunate. Asta arată că technica vechiculului era imperfectă. Se înţelege că s'a pus problema pentru uşurarea şi simplificarea roţii; să nu mai fie roata aşa de grea. Adică discul să nu mai fie masiv, ci scobit.

Iată o roată galică cu 1500 de ani a. Hr. *(vezi fig. 24 b.)* într'o turbieră. Este compusa din 5 bucăţi de lemne. Aşa dar a fost un mare progres, când o parte a roţii a dispărut, a fost scobită. Este probabil că, încetul pe încetul, discul a fost scobit. In felul acesta încep să apară *spiţele.* Mai târziu au apărut *obezile.* Este foarte probabil că, scobind astfel lemnul, i-a venit în minte să-i puie încă o bucată de lemn, ca să ţină mai bine umplutura acestui corp rotund. Când lipseşte sau se strică ceva, piesa se pune mai uşor. Aşa trebue să se fi născut ideea obezei. Intâi spiţa trebue să fi eşit la iveală, pentrucă cea dintâi nevoe, era ca discul să nu fie complet. A doua la rând a venit obada, întrucât se leagă de margine, care poate fi uşor umpluta. Cel din urmă a fost butucul roţii. Iată o roată care este făcută din spiţe paralele sau arcuite *(vezi fig. 24 c.).* Deci spiţe, cat mai puţine şi uşoare, făcute din lemne sanatoase, cari să se

www.dacoromanica.ro

ţină în echilibru, fără să fie nevoie de umplutura veche şi masivă a discului primitiv. Ceiace am spus în câteva cuvinte a fost rezultatul unei muncii omeneşti de mii de ani în multe ţări depe faţa pământului. Au variat ca număr, dimensiune, formă, după ţari. Toate elementele s'au desvoltat în chip deosebit. Deosebim şi forma şi numărul de elemente şi angrenarea lor. La Greci şi Romani erau 4-8 spiţe. In Extremul Orient până la 18 spiţe (veţi vede pentru ce nu poate fi uniformitate în toate ţarile). Toate aceste elemente trebuesc urmărite regional. Firește ramâne problema originei lor, care nu este destul de clară.

Am căutat însă să pun faţă în faţă câteva elemente despre cari avem certitudine. Aţi văzut metoda întrebuinţată pentru transportarea coloanelor din Efes. Nu avem deci puncte de sprijin, în ce condiţii şi când a apărut cea dintâi roată. De pildă în Lumea Nouă, un popor (Peruvienii) ajuns pe cea mai înaltă treaptă de civilizaţie şi cultură, care habar n'a avut de roată, deşi erau drumuri minunate. In altă parte era roata, dar nu era drumuri, ca în Asia, unde nici până astăzi nu's. In Africa, în regiunea ţinuturilor unde erau animale, dar nu erau drumuri, nu le-a venit în minte să invent .e roata. Descoperirea aceasta a apărut cu totul izolat în diferi.e puncte de pe faţa pământului. Ceiace pare un lucru extraordinar de simplu, — până şi copiii îl fac, — nu fusese descoperit de un popor, ajuns pe o înaltă treaptă de civilizaţie! Toate elementele acestea trebuesc privite în perspectiva timpului cu mare luare aminte. In orice caz un lucru este sigur: cu fatalitate, omul având nevoe să transporte o sumă de greutăţi, a trebuit să se servească de un

www.dacoromanica.ro

mijloc tehnic, târnul, şi mai târziu, trebuia să descopere şi roata. Descoperirea roţii a fost făcută în Lumea Veche, şi a fost un mare eveniment; mai mare decât descoperirea trenurilor în zilele noastre. A apărut în ţinuturile acestea unde omul a fost nevoit să circule pe întinderi mari, unde este o mare câmpie, care se întinde spre Oceanul Pacific, şi care permite o circulaţie pe întinderi mari, unde dela o vreme, au fost şi animale de tracţiune, calul în primul rând. De acolo şi numele de Amacsobiţi, tràitori în care, pentru cei dela Nordul Mărei Negre. Egiptul a căzut sub Hicsoşi (?), pentrucă felul de transport al acestora din Nord era superior felului de transport al Egiptenilor. Egiptenii nu cunoşteau decât măgarul şi boul, pe când cei dela Nord aveau mijloace mult mai rapide. Mijloacele technice de circulaţie inferioare au fost un fel de prăbuşire pentru cei din Valea Egiptului.

De bună seamă că în aceste ţinuturi în mijlocul Eurasiei, trebue să se fi descoperit carul. S'a răspândit înspre Răsarit, către China. Apoi către Apus, împrejurul Mediteranei, în Africa. Mai departe n'a trecut. In orice caz, descoperirea lui, trebue să fie anterioară despărţirei ramurilor de neamul Indo-European pentrucă în toate limbile, pe toată întinderea Indo-Europenilor, cuvintele care înseamnă *roata, spiţa, obada* sunt deosebite, ceiace însemnează că abia mai târziu, fiecare a evoluat în felul lor. Privind în toată întinderea fenomenul circulaţiei şi transportului, el trebue urmărit în cele trei elemente: întâi vechiculele. Mijloc de rostogolire în spaţiu cu ajutorul roatei: materia, forma, dimensiunea, etc. Al doilea puterea celui care trage:

www.dacoromanica.ro

omul, animale domestice, mai târziu unele puteri fizice ca: marea putere a aburului şi celelalte până la benzină. Al treilea, ar trebui să ţinem seamă şi de netezirea feţei pământului, care să permită străbaterea unui spaţiu cât mai întins cu o mică cheltuială de energie.

Să analizăm în câteva cuvinte cel dintâi element şi anume să vedem cum a evoluat în linii mari vehiculul. Intâi trebue să ne gândim la numărul şi dimensiunea roţei, care au fost construite de om pentru creiarea unui vehicul lesnicios. In ceia ce priveşte numărul roţilor, ne gândim că vehiculele trebue să fi fost la început pe două roţi. Aşa şi este probabil. Intr'adevăr căruţele pe care le vedem şi în Egipt şi în China, sunt cu două roţi. In Europa însă, s'a făcut un progres. Dela un timp, omului i-a venit în minte să întrebuinţeze o singură roată. Era un progres, ca în loc de două roţi, să fie una. Aceasta însă nu s'a realizat decât pentru vehiculele de mici dimensiuni şi anume trase numai de mâna omului. Este *roaba*, foarte recentă, de abea din secolul al XIII-lea. Acest vehicul este incomod pentrucă mâna trebue să ţină acele două mici hulube. Câştigul în întrebuinţ ea unei singure roţi, era că frecarea pe faţa pământului era foarte redusă! Chinezii au făcut ceva mai bun decât Europenii. S'au servit de cărucioare mici cu două roate scobite. Au ajuns la roata cu 18 spiţe rezistente şi în acelaş timp uşurele. Partea esenţială este că roata nu este pusă *înaintea greutăţii* ca la roabă, ci este pusă sub greut..e. Omul ia locul animalului, tragând roaba cu două roţi cu toată greutatea, foarte uşor. In ţinuturile Extremului Orient, animalele de tracţiune sunt foarte

www.dacoromanica.ro

rare, pământul este foarte populat și când are cineva o proprietate de un hectar jumătate, unde să mai încapă și animalul căruia îi trebuie atâtea plante? Așa dar animalul este eliminat din țările acestea. Căruciorul acesta a ajuns în unele țari, ca în Japonia și în Ceylan, un fel de fotoliu așezat pe roți, iar cei care fac funcțiunea de tracțiune sunt foarte sprinteni. (Cuvantul japonez, pentru această roabă, este Rikșa). Roaba noastră este numai pentru transportul materiilor grele, nisipul, piatra, etc.

Așa dar numărul roților este două în Extremul Orient. Două la început și împrejurul Mediteranei. (Am vorbit de forma biroda). Mai târziu firește roțile acestea au căpătat dimensiuni mai mari. Au ajuns să fie întrebuințate pentru razboiu. Cine a citit pe Homer, cunoaște căruțele, cele cu două roate din epoca romană, trase de patru cai. Apoi numărul roților a fost patru. (Pe Columna lui Traian se vede aceasta). Apoi trei. Pe urma una. (De abia în secolul al XIII-lea). Vedem cum au variat deci elementele. Deasemeni au variat și celelalte elemente. Este o întreagă technică cum s'a desvoltat căruța primitivă pâna în timpurile din urmă sub forma tancului sau a locomotivei. Este o distanță ca dela o râmă la un elefant. Locomotivele de pilda parcă sunt un fel de omizi. (Automobilele chiar poartă numele de omizi, pentru Sahara). Este o întreagă gama, care nu ne preocupă decât pentru lărgirea perspectivei.

PRELEGEREA XXXXV. *13 Mai 1936*

Ne ocupasem de circulație și în acelaș timp de transport, ca o consecință a ei. Rămâne acum sa vedem în ce condiții,

www.dacoromanica.ro

până la descoperirea roţei, şi cum s'a modificat scoarţa pământului, adică cnm s'au făcut drumuri pentru circulaţie.

Cea dintâi putere de care s'a servit omul a fost propria sa putere. Intâi pentru progenitura sa. Aci trebui să subliniem un fapt de mare însemnătate în evoluţia omenirei, şi anume subordonarea sexului slab, ceia ce nu e la toate speciile de animale. Femeia, care are marele rol al procreaţiei, este pusă să poarte ca un animal de povară toate greutăţile, care formează mica gospodărie a primitivului. Este un fapt pe care îl întâlnim necontenit, ca un leit motiv, la sălbatici: bărbatul merge înainte cu un arc în mână, în urmă vine femeia, înpovărată nu numai cu copii, dar cu tot calabalâcul. Nici prin minte nu-i vine bărbatului, că trebue şi el să împartă sarcina transportului! Să vedem în ce moment a apărut o nouă putere de transport a circulaţiei, dându-vă seama ce însemnătate a fost această născocire technică pentru jumătate din omenire. Rămânem miraţi că până în secolul al XVIII-lea, în Canada, Pieile Roşii dau toată sarcina pe seame femeii. (Ei n'au născocit, ca Eschimoşii, un mijloc de transport cu ajutorul câinilor). Femeia în timpul iernii trage o targă de piele de 3-4 metri lungime cu toate greutăţile, iar în timpul verii trebuie să suporte o sarcină de 50 kgr. în spate, pe lângă celelalte greutăţi. Trebue să recunoaştem că nu numai femeia a servit ca animal de transport, dar cu timpul când relaţiile devin mai multiple, omul căpătând noţiunea de schimb şi comerţ, şi *bărbatul* devine un animal de transport. De pildă într'o întreagă zonă în Africa, un călător relevă, ca un amănunt caracteristic, umeri cu bătături; pielea

www.dacoromanica.ro

îngroşată pe umeri din pricina sarcine. Iar ca un caz vrednic de subliniat, un Negru care transportă 80 kgr. din mijlocul Continentului până la ţărm. Deci când vorbim de transport, trebue să ne gândim la însăşi făptura omenească.

Mai târziu, când s'a descoperit roata, carul a fost o mare invenţie şi atunci omul devine animal de ham, dacă nu de jug. Acesta este cazul în tot Răsăritul Asiei. Şi în Extremul Orient, până în momentul de faţă, mijlocul de transport cel mai obişnuit este căruciorul cu două roate. Ii putem zice roabă. Greutatea este pusă deasupra pe o axă. Acest cărucior poartă pe lânga numele din limba japoneză, şi numele de Kumma. Pentru Europeni este mare mirare să vadă o mulţime de cărucioare aşteptând în faţa lor şi bărbaţii sau femeile obosite de atâta muncă. Dar acolo acest lucru este obişnuit. Animale de tras sunt foarte puţine şi mici şi atunci omul întebuinţează propria sa forţă. Ba merge până acolo, încât *boii au un fel de mici sandale* uşoare, sunt încălţaţi. Iar omul merge cu picioarele goale. Daca este aşa, a fost un mare progres, când făptura omenească a împarţit această muncă, nu numai între bărbat şi femeie, ci şi cu alte animale.

Cel dintâi dintre toate animalele, trebue să fi fost bietul câine. Insă, rolul adevărat al câinelui, s'a manifestat relativ târziu şi numai într'o regiune destul de izolată a planetei, anume în ţinuturile cu zăpezi. In regiunile acestea, câinele a servit pentru a trage ceiace s'a numit o targă ; două bete cruciş peste care se adaugă oarecare greutate. Mai târziu însă, după ce roata s'a generalizat, câinele este înhămat la car, dar aceasta numai

www.dacoromanica.ro

pentru regiuni înguste. In oraşe mari, unde distanţele nu's prea mari, unde suprafaţa pământului este netedă, câteodată asfaltată până în momentul de faţă, în regiuni cu mare aglomerare de populaţie, în Viena, vezi cărucioare trase de câini. Animalele acestea erau indicate prin inteligenţa lor să fie şi păzitoare a mărfii. Sania targă face 7-8 km. pe ceas, ceia ce este o repeziciune, ca a calului. Mai târziu, în zona subarctică, câinele este întrebuinţat pentru transport la vehiculele aşezate pe roţi. Alt animal după câine, este *măgarul.* Un animal mititel, animalul paria, care se mulţumeşte cu puţin, în ţinuturi cu stânci şi vegetaţie săracă. Are piciorul foarte sigur, încât se poate sui şi coborâ cu înlesnire. Are o zonă de răspândire foarte întinsă peste centrul Asiei, unde trăeşte şi astăzi în stare sălbatică şi peste Nordul Africei. Măgarul domestic se trage dintr'o varietate din Valea Nilului. Aci trebue să fi fost domesticit şi întrebuinţat pentru tragerea greutăţii, apoi obiceiul s'a generalizat inspre Asia şi ţările mediterane. Foarte timpuriu trebue să fi intrat la robie ; îl găsim înainte de dinastiile egiptene. In Siria, încă înainte de Neolitic, prin mileniul IV a. Hr. avem reprezentări cari arată măgarul înhămat la cărucioare. A venit apoi la rând în valea Nilului, boul. (Măgarul a fost cel dintâi care a suportat greutăţile). Totuşi s'a ajuns la ideia neobişnuită, absurdă, să se creieze un animal nou, care să aibă volumul şi puterea calului şi siguraţa măgarului.

In felul acesta, apare din timpuri relativ vechi, acel curios animal, *catârul.* Din Homer, catârul este cunoscut ca ceva generalizat. Ceia ce înseamnă că experienţa cu măgarul şi cu între-

www.dacoromanica.ro

buinţarea calului era relativ veche. (Homer povesteşte chiar de crescătorii de catâri). Cu 1000 ani a. Hr. era destul de răspândit. Dar prin ţara noastră, de abia în epoca fierului începe să se întindă. Alături de câine, care n'a ieşit la iveală decât în regiunile nordice şi mai ales în Lumea Nouă, cel dintâi animal important pentru vehicul este măgarul şi anume în Vestul Asiei, apoi în ţările mediterane. Câinele de pildă, nu-i important pentru Lumea Veche. (In Lumea Veche, Tasmanienii au trăit fără să cunoască măcar câinele). La Australieni însă a pătruns. Dar cel dintâi pe care a căzut păcatul a fost în regiunea Apusului Asiei, în Vestul marelui paravan al munţilor, acel mititel ierbivor pe care l-am pomenit, măgarul. In acest ţinut s'a asociat însă, o mulţime de alte animale mult mai puternice, care au fost întrebuinţate nu numai pentru trasul carului, ci şi pentru călărie, şi anume s'a întrebuinţat unele pentru ham, iar altele pentru a suporta greutăţile, adică pentru şea. (Şi măgarul la început trebue să fi fost animal de şea, apoi pentru samar). Aţi văzut cum este şeaua la măgarii ciobanilor noştrii ; o şea de mari dimensiuni, mult mai mare decât şeaua calului. Parcă este un fel de capră de tăiat lemne, pe care au pus-o pe spinarea măgarului. Un fel de cadru de lemn, pe care aşează greutăţi, fără să cada. După samar vine la rând, pentru măgar, dar mai ales pentru cal, şeaua propriu zisă. Aceasta este în primul rând pentru călărit. Vă daţi seama în ce condiţii s'au schimbat şi anexele corpului în vederea călăritului sau transportului. Pe lângă măgar, care şi astăzi este sălbatic, ştiţi din descrierea lui Sweenhedin, că în Tibet sunt atâţia măgari sălbatici.

www.dacoromanica.ro

Din aceiași regiune, sunt și alte ierbivore de mari dimensiuni, anume *yakul,* foarte puternic și deprins să suporte gerul. Nu este iute, dar este sigur pe picior și bun pentru transport. Are lână abundentă, un animal cam încăpățânat, însă puternic și minunat pentru transport, în regiunea aceasta așa de neospitalieră a Tibetului. Face abea 13 klm pe zi, însă greutățile transportate sunt foarte mari. Yakul este o adevărată fericire pentru Tibetani. Sue până la 3000 metri. Dela 3000 metri în sus vine măgarul. Ca un fel de dovadă, ce a însemnat pentru circulație n regiunile înalte, tovărășia cu aceste animale, găsim și aci un animal nou, o creație a omului, ceia ce era catârul, în regiunile Apusului Asiei și împrejurul Mediteranei, este un animal care poartă numele de *to,* un fel de corcitură între yak și vacă. Acest ierbivor, ieșit din încrucișarea a două specii deosebite, are o sumă de calități superioare părinților și anume este și mai rezistent decât yakul, dar și blând și fără fantezie. Pe lângă acest animal trebue să pomenim câteva mai mărunte, chiar *capra și oaia* care este pusă să ducă greutăți în aceste regiuni înalte. (Oaia din Tibet este de alte dimensiuni, iar berbecul cât un măgar de mare. Poate să suporte greutăți cam de 20 kgr.) Avem deci o serie întreagă de animale, cu care omul poate să împartă povara. Am lăsat la o parte pe cel mai însemnat animal, parcă predestinat pentru marile greutăți, anume *cămila* cea cu două cocoașe. In ținuturile equatoriale, omul a făcut apel la cel mai puternic dintre toate animalele, la *elefant.* (Tot în ținuturile acestea calde există și *bivoli.*) In deosebi tovărășia cu elefantul este un document rar, ce a însemnat istețimea acestui

www.dacoromanica.ro

biped, omul, care a domesticit pe cel mai puternic animal să poarte poveri. Şi astăzi, în India, elefanţii sălbatici sunt prinşi şi domesticiţi să transporte greutăţi.

Intrebarea este: putem noi găsi un fel de ierarhie în mijloacele de care s'a servit omul, pentru utilizarea energiei unor animale aşa de deosebite? Găsim un fel de carieră? Munca este semnul cel mai distinct pentru toată cariera omului, dar putem să zicem şi pentru animale, în măsura în care au fost întrebuinţate pentru munci, găsim un criteriu pentru clasificarea mijloacelor de circulaţie? Sunt unii etnografi, cari au crezut că pot să lege fapte foarte depărtate şi anume: calul să fie legat de cultul zeilor, şi domesticirea boului de acelaş motiv religios, adică cultul unor astre şi în deosebi al lunei care, când este nouă, are două cornite ce seamănă cu coarnele boului. Intr'un ţinut, unde cultul astrelor este desvoltat, ţinutul Mesopotamiei, cerul este foarte senin, soarele luna, simbolul zeilor, sunt adorate. Mai târzie vreme, când s'a descoperit roata şi carul, trebuind să ducă jertfele zeilor şi dacă este vorba de lună, care are figura coarnelor, animalul care seamănă cel mai mult cu ea, fiind boul, — iată atunci nevoia să ai, pentru toate ceremoniile, boi la îndemână. De unde necesitatea ca boul să fie domesticit. Autorul pe care l-am pomenit altădată, Eduard Hahn, a făcut observaţii judicioase: nu poate să fie gând de utilitate cu privire la domesticire, cel puţin cu privire la lapte, care este o mâncare rară în toată regiunea Asiei. (In partea de Răsarit laptele este o mâncare greţoasă şi nimeni nu o atinge). Aşa dar, trebuie să fi fost consideraţii de cult, care să-l împingă pe om

www.dacoromanica.ro

sa domesticească boul. S'a adăogat apoi calul şi iată elementele pentru agricultură. Incă un pas şi avem plugul descoperit. Aşa dar carul înaintea plugului! Domesticirea boului în legătură cu cultul! Dar elementele acestea pe care Hahn crede că le poate lega într'un şir de cauzabilitate indiscutabilă, după buna logică etnografică, nu se pot susţine. Iatâi, că vedem alte multe animale, în multe părţi demesticite, fără nici o preocupare de utilitate.

Am pomenit că colibele unor sălbatici sunt mici menagerii. Unele animale au un interes estetic. Altele fac mici slujbe; şerpi care mănâncă şoarecei, etc. Păsări cari fac numai sgomot. Altele pentru frumuseţea penelor, sau pentru înfăţişarea bărbătească, cum sunt vulturii. Avem simbioze foarte vatiate, nu-i nevoie să ne gândim numai decât la o utilitate pentru fiecare animal. Pe lângă aceasta, vedem faze intermediare, fără să intervină zeii, între animalele sălbatice şi animalele domestice. In America de Sud sunt două animale sălbatice guanaco şi vicunia, iar două domestice albaca şi lama. Cele două sălbatice, nu ereau indiferente Pieilor Roşii. Din timp în timp se făcea câte o vânătoare, cum fac Eschimoşii vânătoarea de reni sălbatici. La fel găsim în America de Sud vânători mari unde animalele sunt împinse într'un fel de ţarc. Goanaco este prins pentru carne, vicuna numai pentru lână. Animalul este tuns şi i se dă apoi drumul. Aci nu este nici o legătură cu zeii. Am citat într'adins, ca să se vadă că formula de domesticire, cum o arată Hahn este cu desăvârşire abstractă. Este o ipoteză pentru o singură regiune. Nu putem lega problema domesticirei, circulaţiei şi agri-

www.dacoromanica.ro

culturei de felul de argumentare a lui Hahn. Aşa dar posibilitatea de asociere între om şi diferite animale, e variată şi ca domesticire, şi ca mijloace, în ceia ce priveşte împrejurările de asocieri, între om şi animal. Uneori animalele sunt puse într'o zonă să tragă o targă, alte ori sunt înhămate sau puse pentru samar, sau pentru şea. Sunt atâtea şi atâtea condiţii deosebite. Deci, pentru fiecare regiune, este necesar să se cerceteze animalele, de care s'a legat viaţa omului în acea regiune şi mijloacele de care s'a servit şi se serveşte încă.

In felul acesta, pentru fiecare regiune în parte, trebuie să vedem cum problema aceasta a circulaţiei, a fost deslegată. Pentru că acestea sunt foarte importante, să privim şi evoluţia circulaţiei în ţara noastră.

PRELEGEREA XXXXVI. *15 Mai 1936*

Ne-am ocupat de puterea de care se serveşte omul pentru mânarea vehiculelor. Sunt câteva fapte, cari merită să fie adăogate la celea spuse în ultima prelegere. Când am înşirat animalele mai însemnate de care se serveşte omul până astăzi, fie pentru circulaţie sau transport, este vrednic de relevat faptul că însăşi omul are un fel de pregătire, în ceiace priveşte înlesnirea circulaţiei (mai puţină înlesnire de transport) deşi are marele neajuns că nu-i puternic, nu-i destul de iute de picior.

In Anzii Perului, poşta este bine organizată şi se făcea numai cu *alergători,* cari ţineau, în ceiace priveşte iuţeala, cu

www.dacoromanica.ro

caii din Lumea Veche. Şoselele erau minunate. Pieptul lor era foarte desvoltat, respiraţia liberă. Aşa dar o iuţeală considerabilă şi o putere relativ mediocră. Insă omul are faţă de celelalte animale, marea înlesnire că pătrunde acolo unde atâtea alte animale nn găsesc posibilitatea de înaintare. Alpiniştii se suie acolo, unde nici cea mai îndrăsneaţă capră nu poate. Aşa dar pentru circulaţie, cu toată mediocritatea lui, omul este animalul cel mai înzestrat. Nu-i dar mirare dacă găsim unele regiuni, nnde omul până astăzi este animal de transport. Bunăoară în Africa, începând dela limitele Sudanului, să zicem dela Senegal până la Nilul superior, apoi spre Marile Lacuri, dela Capul Frio, bazinul Zambezi, toată această regiune a Africei Tropicale, nu cunoaşte alt mijloc de transport decât *caravana.* Este mijlocul, care permite transportarea de cantităţi considerabile de mărfuri. O caravană trebue din timp pregătită în regiunea aceasta, unde negustorii nu cunosc alt mijloc. Caravana trece de 100 de hamali. Vin apoi femeile şi copiii, reprezentând un fel de mică armată. Organizarea ei era destul de complicată, (cu steaguri atunci când trec prin mijlocul unor populaţii necunoscute). Apoi vin la rând Europenii, stăpânii mărfii şi pe urmă unii după alţii hamalii, fiecare cu pachetul lui pe cap sau pe umeri. Apoi vin cei cu tobele, cari îi îndeamnă la mers. Acest fel de caravană era singurul fel de transport, din pricina muştei ţeţe. Este foarte puţin economic acest mijloc de transport, pentrucă trebui să transporte şi hrană ce reprezintă o bună parte din povară. Când mergeau mai multe zile, trebuiau să intre la tocmeală cu populaţiile printre care treceau. Câte odată, din anumite consideraţii

www.dacoromanica.ro

caravana întreagă refuza să meargă mai departe. Un fel de grevă. Era foarte complicat acest fel de transport, dar singurul mijloc până eri alaltăeri într'o regiune aşa de întinsa. Dar nu numai aci, ci şi în alte părţi: în Borneo, în Celebe, în Anzii Americei de Sud, singurul mijloc era omul. Mai departe, apoi am citat o sumă de animale, care au venit la rand să înlesnească circulaţia omului şi transportul mărfii.

Câinele desigur a fost cel dintâi tovaraş, care a împarţit sarcina cu omul. Ca să ne dăm seama de însemnatatea acestei simbioze între câine şi om, este destul sa reprezentam împrejurările în care acest animal a fost domesticit pe toată faţa pamantului. Avem în aşa numitele „Kökenmödinger", în gramezile de gunoaie unde au fost aglomerări de omenire, adevarate straţificări, unde putem vedea care au fost animalele cu care se hrănea omul şi care a fost cel dintai animal domesticit. In apropierea gheţurilor vegetaţia era maruntă, cu caracter polar, turba Elementele vegetaţiei se schimbă încetul cu încetul. Pe măsura ce căldura creşte, începe să apară paduri de plopi, conifere molidul, şi rând pe rând, celelalte plante până la padurile de fag, cari sunt cele mai recente. In timpul padurei de molift apare şi *câinele*. Il vedem animal domestic din timpuri foarte vechi, când omul se găsea în progresiune spre regiunile nordice omul având putinţa să se servească nu numai pentru hrana ci şi la la nevoile de transport. Pe când în regiunile Mediteranei în Egipt, documente cu 8—10.000 ani î. H. arată câinele ca un animal domestic. Iată că îl avem şi în regiunile nordice.

Câinele nu-i născut dintr'o singura ramura, ci din genul

www.dacoromanica.ro

canus, au eşit mai multe rase. In Australia avem câinele Dingo. Peste tot s'a apropiat de om şi a servit şi pentru hrană şi pentru transport. In orice caz acest animal este cel dintâi animal domestic şi a fost o mare uşurare pentru om. Ca să vă faceţi o idee, ce reprezintă pentru transport în momentul de faţă câinele, vă arăt că în regiunea polară poate să transporte până la 500 kgr. cu o sanie, ceiace însemnează foarte mult. Când e vorba de repeziciune, citez din regiunea camciatca: până la 10 km. pe ceas. Aşa dar un animal minunat, care purtând o mică şea, târăşte o targă putând să poarte până la 25-30 kgr. aproape cantitatea medie pe care o duce omul în spinare în Africa. Fiindcă vorbim de Kamciadali, pomeneam că au sănii de cursă trase de 12 câini, cu doi oameni înăuntru, făcând 10 km. pe ceas. Se înţelege, a trebuit multă vreme, până ce câinele să fie deprins cu toate aceste întrebuinţări, neconforme cu trupul lui. Dacă încărcătura câinelui nu-i bine proporţionată şi într'o parte şi în cealaltă, câinele o răstoarnă, sare în apă, în lac, numai să scape de ea. Apoi în ţinuturile acestea reci, labele lui îngheaţă, se lipesc de zăpadă şi atunci bietul animal când stă pe loc, îl vezi cu un picior sau altul în sus, ba câteodată degeră.

Al doilea, am citat un animal mic, un erbivor de mare însemnătate mai ales împrejurul Mediteranei; este *măgarul.* Am subliniat siguranţa piciorului şi cumpătarea lui, în ceiace priveşte hrana, care trebuia să-l fi făcut foarte simpatic omului, de vreme ce s'a gândit să creieze o variantă sub forma *catârului,* care în unele părţi aproape anuleaza măgarul. Este cazul Spaniei. Apoi, în America de Sud, catârul este foarte răspândit. Iată capitole

www.dacoromanica.ro

întregi din civilizaţia omenirei, în raport cu circulaţia. Apoi subliniam însemnătatea *yak-ului,* pentru regiunile Tibetului. Pe lângă siguranţa piciorului lui trebue să adăogam uşurinţa lui la înot. Acest animal cu coamă poate să poarte cantităţi considerabile. Până la 3000 m. merge foarte sigur. Este mai sigur decât capra, chiar pe cele mai mari povârnişuri. Iar când caravana trece prin apă, înoată cu mare înlesnire. Ca şi pentru câine, echilibrul greutăţei pe spinarea yak-ului este o adevărată problemă. Dar dacă e bine pusă, se linişteşte mergând şi păscând tot timpul. Caravana înaintează cu 13 km. pe zi. Nu-i mult, dar acolo timpul nu-i aşa de scurt. Dacă la înalţimi de peste 2000 metri caravana poate înainta fără să aibă grija hranei, pentrucă animalul paşte mereu, iata un mijloc de transport într'adevăr favorabil. In Lumea Noua am citat Lama, un animal relativ şubred. Are oarecare asemanare cu yak-ul, în ceiace priveşte greutatea de a fi împovarat. Dacă greutatea este prea mare, animalul se aşează pe pământ şi nu se ridica pâna ce nu se ia din greutate. Altfel, nu ca yak-ul cu fantezie, animalul este docil. Poate să fie condus după fluer.

Cel mai important dintre toate animalele în ţinutul din centrul Lumei Vechi este *camila.* A fost cel dintâi stimulent pentru călărie, şi se găseşte şi astăzi în stare salbatecă. La Lob Nor, în 1870, s'au văzut cămile sălbatece. Mai târziu, Swen Hedin a văzut adevărate cămile salbatece cu doua cocoaşe, fiind parca într'adins făcute ca să aşezi greutatea, sau sa se suie calare pe ele. Din acest animal, a eşit, prin selecţie, o rasa speciala şi anume cu o singură cocoaşa, în ţinuturile pustiilor Asiei de Vest,

www.dacoromanica.ro

în deosebi în Arabia, și apoi s'a întins în spre marile pustiu al Saharei. Este o camilă cu calități remarcabile. Pe când cămila bactriana, cu doua cocoașe, poate rabda în timpul verii, muncind p na la 5 zile, ceiace este un spațiu de timp lung, iar în timpul iernei 25 de zile. Este animalul tipic pentru deșert. După cum în regiunile nordice omul nu putea patrunde fără câine, iar în Lumea Veche nu putea circula fără ren, tot așa putem afirma cu cert udine, ca nu s'ar fi putut străbate marile pustii ale Asiei, pustiile din Arabia sau Sahara, dacă nu era acest animal. O camila bactriana poate duce 4-500 kgr. în spate, iar un dromedar poate sa meargă până la 150 km. pe zi timp de o săptamână. Vă dați seama ce înseamnă, pentru înlesnirea circulației acest minunat animal. Altă însemnătate și din latura politică: toata starea Africei de Nord se leagă de cămilă, numai astfel a devenit posibila înconjurarea Africei. Până în timpul *din urma peste Sudan,* Africa Franceză, nu putea fi deplin stăpânită. Tuaregi nu puteau fi ținuți în frâu, până ce nu s'au servit de o ca alerie de Meharișți pe dromedari. Abea cu disciplina europeana, a unei cavalerii de dromedari, s'a stins independența Tuaregilor, vestiții hoți ai Saharei.

Pe langa animalele, pe care le-am înșirat până acum, merită sa fie pus la rând și *calul,* care a fost cunoscut din timpuri foarte vechi. Chiar faptul că a servit la creiarea catârului, înseamna ca trebue să fi fost cuprins în raza vieții omenești. E de origina din Asia Centrala. Se găsesc și astăzi mulți cai sălb teci. Dar inainte erau cai salbateci și în ținuturile de Vest ale Asiei. Ne-au ramas sculpturi asiriene, care arata cum se prin-

www.dacoromanica.ro

deau caii cu arcanul. Tot sculpturile arată că era vorba de adevărați cai sălbatici. Și Xenofon relevă prezența cailor sălbatici și a măgarilor sălbatici în acest ținut. Din acest cal Asiatic, a eșit rasa arabă. Din alt cal mai grosolan, au eșit caii de ham, pe care îi găsim astăzi în Apusul Europei. Ba s'a ajuns să se creieze și poney. In orice caz avem două mari centre, din care au derivat rasele domestice. Pela începutul secolului trecut, când s'au desvoltat căile ferate, s'a crezut că acest animal de tracțiune, calul, va dispare. Judecata era pripită, iar despre însemnătatea lui, ca animal de transport, nu mai adaugăm nimic. Mai departe, ca animal de transport, putem cita *boul.* In unele ținuturi, el este un fel de pendant al calului; este de călărit. Și boii s'au născut în două centre: un centru european; aci bourul era tipul pentru ținuturile din Sud Vestul Europei. (Cum se vede și în reprezentările din sculpturile grecești și boul cu cocoașă, din care a eșit boul cu cocoașe din Africa, care servește și la călărie, cu toate că din pricina pielei care se mișcă, este impropriu pentru călărit.

In sfârșit să spunem câteva cuvinte despre *elefant.* A fost o mare ispravă din partea unei făpturi, așa de mici ca omul, să facă tovărășie de muncă și transport cu cel mai puternic animal. Dar însemnătatea lui este relativ mărginită. Până astăzi nu-i domesticit, și nu putea fi, pentrucă pregătirea unui singur exemplar, costă foarte mult. Apoi trebue crescut timp de 20 de ani, până ce devine util, din punct de vedere economic. Iată pentruce, până astăzi, este prins în stare sălbatecă cu mijloace foarte simple, cu ajutorul altor elefanți domestici, împins

www.dacoromanica.ro

în niște țarcuri; animalul este foarte inteligent și se îmblânzește repede. In timpul din urmă se întrebuințează mai ales ca animal de paradă. Pe lângă că este un animal costisitor, se adaogă o boală foarte ciudata. Elefantul înebunește și devine, din pricina puterei lui, o mare primejdie pentru toată regiunea. Așa dar, afară de Nordul Africei și India, elefantul nu reprezintă nicăeri un tovarăș însemnat pentru om. Din epoca romană, când au disparut elefanții, ei nu au mai fost domesticiți.

Este acum întrebarea: cum s'a făcut asocierea între om și aceste diferite animale, și dacă putem stabili un fel de erarhie a mijloacelor de circulație și transport, ținând socoteală de toate elemntele înșirate? Mai întâi trebue să ținem socoteală de atâtea animale, asa de variate între ele, să facem un fel de schemă pentru circulație și transport. Asociațiile au fost numeroase: cu câinele cu yak-ul, cu elefantul etc; animale așa de deosebite între ele. Apoi, în ceiace privește animalele, gândiți-vă la diferențele biologice dintre ele. Bunăoară asocierea cu renul. Animalul acesta cere din partea omului un anumit tratament. Renul este un animal continuu în mișcare, parcă l'ar goni cineva. Și atunci, acest animal, ca animal de tracțiune, este o problemă. Trebue cineva să aibă o experiență specială, ca să se apropie de acest animal. (In Lumea Nouă a rămas sălbatec). Pe de altă parte, omul, când a luat în stăpânire regiunile nordice, era cu câinele. Aci este un fapt surprinzător: câinele este dușmanul renului. Cât timp este stăpânul de față, nu-i face nimic, cum acesta lipsește, turma de reni cade victimă câinilor. Chiar în momentul de fața, când se întâlnește o sanie trasa de câini, cu

www.dacoromanica.ro

una de reni, este o adevărată primejdie. Niciodată nu pot să oprească săniile aproape, caci animalele se încaeră. Am citat acestea, ca să vedeți cum se pune problema după biologia animalelor, și că trebue să ținem seamă de psihologia lor (de pilda perfidia câinelui cu renul. El știe că trebue să fie prieten și al stăpânului și al renului, dar când lipsesc ochii stăpânului, i se pune o nouă problemă). Am văzut apoi cazul acelui bou, din centrul Asiei, cu fantezie. Apoi lama mai blândă, care refuză să meargă până n'are sarcina potrivită. Toate aceste probleme de psihologie animală, trebuesc luate în seamă când vrem sa stabilim un fel de erarhie.

Dar trebue să ținiem seamă și de diferențele dintre oameni. De pildă Pieile Roșii, îndată ce au făcut cunoștință cu calul (când a venit Columb s'au speriat de cai), Pieile Roșii au devenit călăreți pasionați. Este o adevărată mirare legătura între om și cal și felul cum prind caii sălbateci, cu metodele lor ingenioase. Trebue relevată superlativa înlesnire a Pieilor Roșii de a călări. Fac vânători de-a călare. Din goana calului putea sari peste spinarea bizonului și-l loveau cu cuțitul la locul potrivit; un fel de acrobație, pe când în mijlocul Africei, Negrii să călărească este ceva abominabil. Toate aceste fapte trebuesc luate în considerare, ca să vedem cum s'a făcut și cum trebue sa se facă legătura între om și animal. Ce poate fi mai deosebit decât tundra, unde omul se sprijină pe câine și ren, față de pustiile calde, unde singurul chip de a străbate prin nisip, este cămila. Este o antiteză nu se poate mai pronunțata. Fără un animal, în parte creație a civilizației omenești, dromaderul nu s'ar fi

www.dacoromanica.ro

putut străbate pustiile cele mai mari ale planetei, după cum în regiunile nordice, dacă nu era câinele în Lumea Nouă, şi renul în Lumea Veche, omul nu lua niciodată în stăpânire ţinuturile acestea. Sau dacă n'avea ajutorul măgarului peste 3.000 metri, şi acelui bou grohăitor, şi acelui ţo, un fel de catâr, fără asestea omul nu putea să se întindă. Nu putem deslega problema circulaţiei şi transportului, fără să ţinem seamă de toate aceste condiţii speciale ale regiunei şi caracterele speciale ale animalelor înşirate. Apoi trebue să ţinem seamă de toată varietatea anexelor, de care se serveşte omul, după regiuni şi felul animalelor. Cât timp a trebuit să treacă, până când s'a inventat *şeaua* şi apoi rând pe rând celelalte elemente! Gândiţi-vă cavaleria Romană călărea fără scări! Acest lucru — scara la şea — n'a fost inventat decât târziu.

Numai vorbim de metodele deosebite de îmblânzire, etc. Atâtea şi atâtea elemente cari toate trebuesc ţinute în seamă, dacă vrem să ştim în ce chip, servindu-se de puterea animalelor, omul şi-a înlesnit circulaţia şi transportul greutăţilor, deslegând astfel a doua mare problemă de civilizaţie, care s'a răsfrânt şi asupra unor fapte politice: cucerirea Egiptului de Hicsoşi, cari aveau un mijloc de circulaţie superioară, sau cucerirea Saharei cu ajutorul cămilei. Iată o sumă de fapte cari merită să fie adăogate la celea în legătură cu circulaţia şi cu transportul.

PRELEGEREA XXXXVII. *20 Mai 1936*

Fusese vorba de mijloacele de circulaţie şi transport. Atragem atenţia asupra biologiei animalelor şi chiar asupra psiholo-

www.dacoromanica.ro

giei de care trebue să ţinem seama. Mai departe, atragem atenţia asupra omului însuşi.

Pieile Roşii îndată ce au cunoscut calul, au devenit călăreţi pasionaţi, faţă de Negrii cari sunt refractari la acest fel de circulaţie. Mai departe, gândiţi-vă la diferenţierile enorme între diferite regiuni, între regiunea polară şi pustiile călduroase ale Saharei, regiunile calde şi umede, cum este regiunea equatorială Insfârşit, anexele foarte variate, pe care omul le adaugă unor animale. Gândiţivă la elefant, care poate fi îndrumat numai cu un căpăstru sau prin simplu fluerat, la atâtea şi atâtea mijloace de dresaj, cari toate se resfrâng asupra felului cum s'a desvoltat circulaţia şi transportul. Fiecare regiune, ţinând socoteală de celelalte împrejurări diferenţiale, a trebuit să desvolte un *tip deosebit* de circulaţie şi transport. Aşa dar, nu o procedere unilineară, care este o schemă a cugetării noastre, care simplifică natura, ci o procedere regională şi radială, ţinând socoteală de toate complexele de împrejurări. Trebue deci analiza fiecărui ţinut în parte, înainte de a ajunge la o clasificare totală.

Să dau un exemplu mai pregnant, pentru ilustrarea concluziei; populaţiile celor două continente: America de Nord şi de Sud (în timpul din urmă obişnuesc să fie numite Amerindieni. Cuvântul este compus din jumătatea cuvântului America şi Indieni, adică locuitorii Lumei Noi) Amerindienii cei mai desvoltaţi sunt Peruvienii şi Mexicanii, cari sunt în latura circulaţiei şi transportului, un exemplu de maturitate de civilizaţie, dar n'au fost capabili să domesticească un animal mare, capabil de transport. (Bizonii erau în turme de sute de mii, milioane). Iată

www.dacoromanica.ro

acum un alt animal, renul, cari în Lumea Veche este domesticit, iar în Lumea Nouă, nu. Pe lângă faptul că în genere Lumea Nouă este săracă în animale mari, locuitorii nici nu *s'au priceput* să le domesticească. Gândiți-vă totuși, la marile construcții ale Peruvienilor și Mexicanilor, la exercițiul de transport al marilor greutăți cu ajutorul cilindrilor de lemn: la o cetate în apropiere de Cuzco (înainte de Columb), pentru clădirea zidurilor s'au adus blocuri enorme dela 35 Klm. Dar dacă au învățat să transporte greutăți cu cilindrii, dece n'au ajuns să inventeze roata?

Roata era total necunoscută până au adus'o Europenii, dar în aceste două mari centre erau drumuri minunate. Iată deficit, în ceeace privește *domesticirea animalelor* (cazul renului este clar), deficit, în ceeace privește *inventarea roatei.* Ce minunat ar fi fost pentru postașii peruvieni, să fi inventat o singură *roata,* roata pe care o numim *bicicletă!* Așa dar, pentru fiecare regiune în parte, problema trebue analizată regional, cu toate elementele ei fizice, elemente de transport, adică animale domestice, felul de anexă pe care le-a adăugat pentru corpul său, sau animalului, felul de dresare, atâtea și atâtea împrejurări mărunte, trebuesc luate în considerare și analizate regional, dacă vrem să înțelegem cu necesitate, că desvoltarea s'a făcut în chip radial. Un exemplu în aceeași ordine de idei: mijlocul Africei nu era lipsit de animale, dar condițiile fizice, ploi bogate, vegetație exuberantă, păduri dese, îl fac pe om să circule el, ca animal de transport, sub formă de *hamal.* Dar aci se adaugă împrejurări speciale, că tot mijlocul Africei este un minunat

www.dacoromanica.ro

sistem de circulaţie *fluvială*, care l'a îndemnat pe om în altă direcţie. In Asia, în partea de nord, împrejurările speciale au dus la domesticirea renului, apoi a calului în partea de sud. (Vom arăta mai târziu însemnătatea istorică a calului). De el se leagă *călăria* şi *capul*, transportul pe căruţe al nomazilor. Toate acestea sunt foarte importante. Un explorator din a doua jumătate a secolului trecut, arată cum caii din Asia Centrală pot să facă cu mici popasuri distanţa enormă de 4000 Klm. Tot de cal se leagă mari fenomene politice; imperiile mongolice fără cal nu erau cu putinţă. Iată calul devenit element istoric. Mai departe vine cămila, cu cele două varietăţi. Apoi yakul. In Egipt, am văzut măgarul şi boul printre cele dintâi animale de transport. Aceste elemente arată că trebue să ţinem seama de „complexul regional", să vedem legătura lui cu omul, cu animalele, cu caracterul climei. cu felul de domesticire şi dresare al animalelor, pe deoparte pentru circulaţie, pe de alta pentru transport. Să facem un pas mai departe.

Atragem atenţia asupra lui Eduard Hahn care crede că trebue să stabilească o legătură între roată, car şi agricultură. Hahn porneşte dela o regiune limitată, şesul Mesopotamiei. El împlineşte postulatul pus înainte: urmăreşte complexul de fapte dintr'o regiune. Dar aceasta nu e suficient. Trebue urmărite şi celelalte regiuni dacă vrem ca concluzia să fie valabilă. In cazul acesta, am arătat cum pe temeiul cultului de a aduce chipul zeului sau a zeiţei pe car, necesitatea de a jertfi boul, care este animalul cel mai potrivit pentru jertfă, pentrucă seamănă cu luna, care are câteodată forma de coarne. Iată cum Eduard

www.dacoromanica.ro

Hahn crede că poate să lege carul, pe care se transportau zeii, cu roata sau plugul. Este o construcție cu desăvârșire personală, care pusă în fața faptelor, se dovedește artificială. Era nevoie, pentru cei din șesul Mesopotamiei, să se ocupe de agricultură numaidecât sub forma aceasta de car, plug în urma carului și a roatei pentru car și plug? Câtuși de puțin. Ca dovadă, în regiuni întinse, agricultura se face fără urmă de roată și car, în toată regiunea din centrul Africei. Agricultura o găsim dela formele cele mai rudimentare, cum este săpăliga, până la cea mai înaltă treaptă, irigația în Mexic și Peru și în depărtata insulă a Paștilor. Unde este carul sau plugul și pentruce se crede dator Hahn să lege agricultura Mesopotamiei de car și plug?

Să privim ceeace se întâmplă în propria noastră țară. In ultima excursie (Vidra-Giurgiu) ați văzut ce înseamnă *rariță*. Unde este roata, plugul, carul? Este o formă de agricultură, care care se păstrează încă sub ochii noștri. (Pentru cei cari fac studii istorice, aceasta dovedește o foarte mare vechime a agriculturii noastre). Față de afirmația că am fi popor de păstori, să se explice cum se face, că numele unei constelații, Orion, este dată după instrumentul de plugărie rariță? Cred că faptele sunt clare ca să vă apere de orice concluzie pripită. In unele ținuturi sunt condiții, unde nu-i necesar ca factorii lui Hahn să se lege. Iată agricultura fără roată, car și plug.

Iată regiuni unde avem circulație și transport cu cai și cămile, fără urmă de agricultură. In regiunile nomazilor din centrul Asiei, sunt grupe considerabile, de sute de mii nomazi cari trebue să penduleze nu numai în sens orizontal ci și vertical;

www.dacoromanica.ro

2-3 luni să se suie, 2-3 luni să se coboare. Masele de animale sunt considerabile și ca să aibă iarbă, trebue necontenit să se mişte. Peisajul satului nomad este nedeslipit de cal. Din acest motiv, mersul pe uscat a nomadului, este foarte nesigur. Omul are picioarele cam strâmbe din cauza călăritului și pe jos merge greu, întocmai ca pasările de apă, care puse pe uscat merg greu. Așa dar călăria se desvoltă la maximum. Dar alături avem și carul cu 4 sau 2 roate înconjurat deasupra peste coviltir de un fel de plocadie de pâslă. Trăesc în care, necontenit în mișcare și fără urmă de agricultură. Animalele pentru tras sunt boii sau cămila și totuși aceste elemente n'au nici o legătură cu agricultura. Dar aduceți-vă aminte de vestitele lupte ale Grecilor cu Troenii. Nici urmă de cavalerie. Care trase de cai, vizitii mânând caii, dar despre călărie nici vorbă. A trebuit multă vreme să inventeze omul dimprejurul Mediteranei, acum 2000 ani, ceva care să fie călărie și rând pe rând anexele pe care le-am pomenit. Scara de călărit a fost o mare invenție. Iată fapte care se asociază și se disociază și care toate trebue ținute în seamă, dacă vrem să înțelegem cum s'a desvoltat circulația și transportul.

Să mai adaugăm unele fapte care au contribuit la transport. Omul a mai pus în serviciul său oarecare forțe ale naturii. Sunt unele, care trebue să fi fost asociate de cei mai chinuiți oameni și anume, care făceau funcțiunea de animale, adică de Chinezi și Japonezi. Aceștia au avut ideea să asocieze vântul. Aduceți-vă aminte de particularitățile roabei chineze. Dacă ridici pe două bețe verticale o pânză, iată că vântul îți ajută la tras. Dacă sunt meșteri, pot să meargă nu numai cu vântul din spate, ci

www.dacoromanica.ro

şi contra vântului. In felul acesta vedem în Extremul Orient, vântul ca tovarăş al omului, pentru circulaţie şi transport. Dar nu numai în Extremul Orient, ci şi în alte părţi, mijlocul acesta este foarte întrebuinţat: bunăoară în Olanda. (Vântul în tot Apusul Europei este frecvent şi are o anumită direcţie, care este ştiută: în genere dela Apus către Răsărit). In Nordul Europei vezi, cu surprindere poziţia copacilor aplecată. (In peninsula Yutlanda). Aşa dar dacă vântul este frecvent şi într'o anumită direcţie, el serveşte omului pe uscat ca şi pe apă, de ajutor. Pânza este întrebuintată şi pe uscat în Olanda, pentru sportul copiilor; se întrebuinţează pânze la săniuţe (ar trebui cercetată întinderea fenomenului să se vadă dacă este o rămăşiţă din deprinderile mai vechi). Pe lângă vânt au venit la rând şi energii mult superioare, când au ajuns să se folosească de puterea *aburului.* Aceasta a fost o mare revoluţie. Cu altă ocazie, subliniam această enormă împrejurare, care este începutul celei mai mari revoluţii depe faţa pământului şi care va dura multă vreme. Avem azi mijloace de energie ca aburul şi electricitatea. Noi suntem cei dintâi oameni cari am văzut minunăţia, ca omul să sboare ca pasărea, ca omul să se înalţe până în stratosferă. Trebue să mai adăugăm ceva, ca să mai ne dăm seama cum s'a desvoltat puterea aburului, a electricităţii, şi a altor energii,— să aruncăm o privire spre *căile de circulaţie.*

Este un capitol care reprezintă din punct de vedere etnografic o însemnătate enormă. Să începem şi aci dela împrejurările de viaţă ale sălbaticilor, să vedem care au fost cele dintâi drumuri ca să putem măsura circulaţia şi transportul de astăzi,

www.dacoromanica.ro

din acest punct de vedere al netezirii scoarței pământului pentru om, animal și tot felul de vechicule mânate de om, animal, puterea aburului, electricitate, etc. Cele dintâi drumuri a trebuit să fie făcute de om la fel cu cele ale animalelor. Cine cunoaște viața animalelor, știe că ele au mici *șleauri* pentru mers. Și omul lasă urme pe fața pământului ca și animalele. Nomazii de care pomeneam adineaurea străbat distanțe considerabile, dar nu la întâmplare, ci pendulează pe anumite șleauri, pe care le cunosc, adunând experiența din multe generații. Pentru ei însemnătatea cea mai mare o are patriarhul. Axa, sunt bătrânii cari cunosc mult tradiția, drumurile, fântânile, adăposturi, etc. Așa dar însăși nomazii cari au pendulări, au șleaurile lor. Deasemenea toți ceilalți sălbateci, până la cei cari locuesc în regiuni total acoperite de păduri, ca cei din Noua Guinee; toate locurile sunt legate prin poteci, șleauri de circulație, așa cum sunt împrejurul mușuroaelor de furnici. Așa dar, drumuri naturale pe fața pământului, a avut omul de când există așezare; urmele tălpii lui sunt căi naturale și din acest punct de vedere, omul s'a găsit pe aceiași plan cu cele mai sălbatice sălbăticiuni.

Pe lângă drumuri naturale, s'a început construcții de *drumuri artificiale.* Pornind din marele centru de cultură al Extremului Orient chino-japonez sau simo-japonez, centrul Mesopotamiei, centrul Egiptului, țările Mediterane și dincolo peste Ocean centrul peruvian și cel mexican, și dinspre Yucatan a popoarelor Maia, unde s'au înfiripat cele dintâi drumuri artificiale de câteva mii de ani, drumurile acestea capătă o desvoltare considerabilă,

www.dacoromanica.ro

mai ales în ceeace privește condensarea muncii în Imperiul Roman, care împrejurul Mediteranei, se întinde aproape peste toată lumea Veche, și care a desvoltat acum 2000 de ani un sistem de circulație artificial neântrecut, până a ieșit la iveală puterea aburului și a electricității.

PRELEGEREA XXXXVIII. *22 Mai 1936*

Ați văzut cari sunt cele dintâi modalități ale sălbaticului de a se mișca pe *căi naturale.* Chiar în ținuturile unde ploile nu sunt destul de dese, massele mari de animale trecând și răscolind pământul, pot da naștere la considerabile modificări în aspectul unei regiuni. Dar pe noi ne interesează numai problema circulației. Ați văzut că drumurile naturale au fost împrumutate de om dela animale. Dela un timp însă, omul nu s'a mulțumit cu simpla circulație întâmplătoare, ci a căutat să modeleze ceia ce era o piedică pentru mers, adică au început să-și facă *drumuri artificiale.*

Faza aceasta de circulație pe drumuri artificiale, este relativ recentă. Gândiți-vă numai la țara noastră. De când am început să avem drumuri artificiale? Putem număra la unele regiuni deceniile, nu secolele (dacă facem abstracție de marea operă a Romanilor). Ne ocupăm de unele ținuturi ca Asia, Africa și toată Lumea Nouă afară de imperiul legat de Anzi. Cea mai mare parte a feței pământului a fost luată în stăpânire de om, pentru nevoile vieții, fără cea mai mică pregătire a circulației. Numai dacă stabilitatea omenească este pronunțată, dacă socie-

www.dacoromanica.ro

tatea este cristalizată şi munca poate să fie concentrata, numai atunci vine la rând şi opera, care nu este uşoară, a netezirii scoarţei pământului, pentru circulaţie. Atunci, cele dintâi drumuri artificiale, trebue să se găsească la cele dintâi regiuni, unde societatea omenească a ajuns la o organizare sociala destul de pronunţată. Aşa este cazul cu Răsăritul Asiei. Toată umflatura din mijlocul Asiei, a fost ca un fel de hotar despărţitor între faţada răsăriteană a Lumii Vechi, a cărui centru este rasa galbenă Sino-Japoneză, şi între faţada apuseană a Lumii Vechi, a cărui centru este, rând pe rând, Mesopotamia, Egiptul, apoi ţările mediterane, până a venit imperiul roman să cuprindă toată Marea Mediterană, în mijlocul aceleiaşi formaţiuni politice.

In adevăr, cel dintâi sistem de căi artificiale, se leagă de Răsăritul Asiei. (Ştiţi ce vechi este starea imperiului chinez). Relev un singur lucru, că pentru nevoile de circulaţie şi de administraţie ale acestui imperiu, a trebuit să se clădească un *sistem de drumuri.* Mai târziu, când a venit conflictul între popoarele de agricultori chinezi şi între neobositele masse de nomazi din centrul Asiei, care prin firea lucrurilor erau în necontenită mişcare, atunci, cam pe timpul când în cealaltă faţadă a Mediteranei se desfăşurau luptele între Romani şi Cartaginezi, apare un zid între nomazi şi agricultori, apare un sistem întreg de şosele, toate de caracter *militar.* La fel, împrejurul şesului Mesopotamiei, unde agricultura ajunsese la marea desvoltare cu irigaţie, ca şi în China, a trebuit pentru nevoile statelor din acest şes, Siria, Persia, un sistem de drumuri artificiale, sistem care s'a răspândit înspre Apus, spre Fenicia, foarte puţin spre

www.dacoromanica.ro

Egipt. Egiptul prin împrejurarea particulară că este o vale lungă, având un *drum natural*, apa Nilului, având atâtea canale în legătură cu irigația, n'avea nevoie de șosele, de drumuri.

Să vedem cum s'a desfășurat această operă de civilizație, prin drumuri artificiale împrejurul mării Mediterane sub influența unor formațiuni politice, pe care le cunoașteți. (Pentru complectarea privirei generale, ne gândim la cele două mari centre, Mexicul în America de Nord, Peru în America de Sud, cu minunatele lor sisteme de circulație). Din toate aceste centre este un ținut cu totul privilegiat; este ținutul dimprejurul Mediteranei, unde opera aceasta de civilizare, pe temeiul drumurilor artificiale, a atins maximum, nu numai pentru Lumea Veche, ci putem spune și pentru tot Evul Mediu și Modern. Imperiul roman, din acest punct de vedere al sistemului de circulație, este un fel de *unicum* în toată istoria planetei. Din mititelul oraș Roma, s'a ajuns la stăpânirea Italiei, apoi rând pe rând, a tuturor țărilor Mediterane. Dar marea operă de închegare, din punct de vedere administrativ, a tuturor părților imperiului, se poate spune că a fost datorată organizărei și construirei șoselelor. Prima nevoie era aceia de apărare a *hotarelor* față de barbari, apoi, pentru a stăpâni *provinciile stăpânite*. Iar aceasta nu se putea face fără un sistem hotărât de șosele, care șosele au trebuit să fie opera militarilor. Dar este aci și un punct de vedere psihologic: știți ce minunate erau legiunile romane. Aceste minunate legiuni trebuiau ținute într'un spirit de necontenită activitate. Să nu stea degeaba. Indată ce soldații ispră-

www.dacoromanica.ro

veau misiunea lor militară, se transformau în muncitori de şosele, iar generalii în ingineri.

Cea dintâi şosea care s'a început a fost Via Apia, în secolul al IV-lea înainte de Hr. Este şi astăzi în fiinţă. S'a început o operă de construcţie în toate direcţiile, începând dela un punct central, dela stâlpul militar din Roma, şosele în toate direcţiile. De aci a ieşit mai târziu expresia că „toate drumurile duc la Roma", devreme ce numărătoarea în toate distanţele se făcea până la stâlpul din mijlocul oraşului. Aşa dar, întâi Via Apia care lega Roma de Capua. După Italia au venit la rând provinciile, iar punctul culminant este în legătură cu cucerirea Daciei. Când s'au îndreptat şoselele romane spre valea Dunării, (Cezar pe când se preocupa de cucerirea Galiei, într'o primăvară a venit până în Alpii calcaroşi, să vadă valea Savei şi cum are să poată transporta trupele, deşi drumurile acestea nu ereau necunoscute din punct de vedere comercial), atunci încep sistemele de şosele, continuate în vremea lui Augustus, Tiberius, şi culminând în vremea lui Traian, pătrunzând până la Porţile de Fier şi clădind acel pod care a fost o minune a antichităţii. (Şoselele s'au întins, cum ştiţi pe malul drept al Dunării, până în fundul Dobrogei). Timp de 800 ani imperiul roman a însemnat în civilizaţia omenirei opera de întindere a drumurilor artificiale, o operă a căror rezultate s'au păstrat până în zilele noastre. Erau cinci grupe mari de şosele, care legau Italia cu Africa. Altele priveau Asia. Traian după ce a isprăvit campania în Dacia, a apucat înspre Orient unde a şi murit. Toate şoselele au fost pregătite din timp. Merită să fie cercetate cele două

www.dacoromanica.ro

volume ale italianului Paribeni şi să vedeţi sistemul de şosele, care a folosit ca mijloc de cucerire politică,

Venea apoi grupa celor asiatice, apoi grupa Dunării şi a peninsulei Balcanice. Apoi între Italia şi Orient, grupa Iberiei, apoi grupa nordică, Galia, Bretania, Germania, — cât s'au putut întinde sistemul şoselelor. Calitatea acestui sistem de circulaţie artificială, nu poate fi bănuit astăzi, dacă nu luăm un exemplu tipic. Iată marele zid al Alpilor. Ce greu trebue să fi fost pentru Italieni să stăpânească şi să supună pe drumul prin sudul Franţei toată Galia, mai departe linia Rhinului şi toată cetatea dacică! Trebuia neapărat din acea peninsulă să se poată ieşi cu mare înlesnire în toate direcţiile. Inchipuiţi-vă peste acest enorm zid de munţi zece drumuri pietruite. Aceasta nu este lucru de glumă. Să treacă şoseaua pe la marele Saint-Bernard, dând în Valea Rhinului la lacul Geneva, să treacă pela Simplon, unde trec astăzi pe sub pământ tuneluri, pe înaltul Mont Cenis, în bazinul Ronului. Cine trece astăzi cu trenul rămâne înspăimntat de râpele grozave pe care se ridică drumurile. Satele deabea spunzură pe câte o coastă. Totuşi Romanii au fost în stare să treacă peste munţii înalţi, acoperiţi cu zăpadă şi să asigure şosele împotriva tuturor intemperiilor. Pentru asta însă trebuia o enormă muncă de întreţinere, şoselele fiind clădite ca o clădire, nu ca nişte drumuri. Şanţuri pentru scurgerea apei, poduri, viaducte, până şi tuneluri. O operă enormă. (Dela Lacul Como spre lacul Constanţa şi ceva mai la Răsărit de pasul Septimial se găsesc pături de şosele din vremea Romanilor), o operă impresionantă care a avut ca rezultat o mare înlesnire a circu-

www.dacoromanica.ro

laţiei. Când a trecut peste Alpi, Cezar, (indiferent la toate frumuseţile naturii) scria un tratat despre gramatică, — aşa de minunate erau drumurile. Aşa se explică în ce chip a putut ţine Galia în frâu cum şi toate popoarele care ameninţau graniţele imperiului roman. Dar opera aceasta care presupune atâta muncă, presupune o mare greutate de întreţinere din partea provincialilor.

Legiunile nu rămâneau legate de şosele. Şoselele trebuiau întreţinute de provinciali, care era o muncă enormă. Iară când s'a clătinat imperiul, cea dintâi operă pe care s'au răzbunat au fost şoselele pe care le-au nimicit ca să scape de corvoadă. Abea în epoca lui Carol cel Mare s'a văzut necesitatea acestui organ de civilizaţie, şi atunci s'a încercat să se repare opera romană. Insă cu mare greutate. Sunt cifre care arată cât de mare fusese dărăpănarea. De pildă pe şes puteau să facă până la 17 kilometri pe zi, iar în Alpi până la 28 kilometri pe zi, şi aceasta pentrucă aci s'au păstrat şoselele romane. Cifra aceasta arată superioritatea civilizaţiei romane, şi fiindcă este vorba de cifre, merită să vă amintesc că cifra globală a tuturor şoselelor romane era de două ori cât Equatorul, 10220 mile geografice. In Evul Mediu, opera lui Carol cel Mare, s'a izbit de nevoia de a se apăra prin izolare. Când era un singur stăpân dela Roma şi cu străşnicia legionarilor romani, vecinii întreţineau drumurile bine, în Evul Mediu însă, Pax romana nu rămâne decât o vorbă. Aşa că s'au lipsit de drumuri ca să se apere de barbari. După cum seniorii se izolau cu castelele lor

www.dacoromanica.ro

în vârful munţilor, tot aşa locuitorii erau bucuroşi să n'aibă şosele, pentru ca să scape de surpriza hoţilor.

Iată cum sistemul social se reflectează în latura materială. Să citez cazul Norvegiei: până în secolul al XVI-lea, Norvegia nu avea drumuri deloc. Când vroiau să călătorească trebuia să se aştepte iarna, deşi nopţile ţin câte două luni, la nord iar călătoriile în timpul verii erau cu neputinţă. In Danemarca în sec. XVI drumurile într'o regiune de şes şi bălţi erau aşa de păcatoase, încât numai câteva luni pe an, când se întâmpla să fie secetă, numai atunci circulaţia era posibilă. Ca un fel de document curios, care arată cât de mare era greutatea circulaţiei, amintesc un motiv, — este o literatură care poate să aibă şi un interes geografic: în descrierile sub forma romanului, era un fel de Deus ex machina, adică se făcea apel la împrejurări externe, oe pildă pentru ruperea căruţei în două etc. In Franţa cel dintâi care organizează drumuri cu scop de război este Colbert. La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui al XIX-lea, începe însă să apară o reţea originală de drumuri aşternută cu *fier*. La 1814 apare o locomotivă a lui Stephenson, pe ce. dintâi drum de fier în Anglia. Un drum de fier cât se poate de modest. Vagoanele erau un fel de trăsuri puse pe roate de fier. Doctorii erau foarte îngrijaţi că oamenii o să fie asfixiaţi din pricina vitezei. Repeziciunea era de 6-8 kilometri pe ceas! Abea după 15 ani, pri· 1832 s'a ajuns la 25 kilometri pe ceas, ceia ce era o mare viteză. Dar nu numai aburul mişca aceste vagoane, ci din distanţă în distanţă veneau şi caii care trăgeau la deal trenul. Pela jumătatea secolului trecut, s'a trecut

www.dacoromanica.ro

de acest nivel care ni se pare vrednic de râs şi curând apare un sistem de drumuri peste toată Europa, apoi în marea republică de peste Ocean, Statele Unite, cari nici nu şi-ar fi putut închega viaţa lor, fără un sistem de circulaţie. Observaţi cele dintâi căi ferate: merg în linie dreaptă pe distanţe considerabile. Statele Unite au fost împânzite de căi ferate, nu mai vorbim de şosele. Ceva la fel este şi în Nordul Europei, în regiunea dinspre gura Rhinului şi centrul Germaniei, regiunea Ruhr. Astăzi este un sistem de circulaţie, nu se poate mai complet, deoarece pe lângă puterea aburului au venit şi alte puteri ca a petrolului sub forma benzinei, electricităţii, etc.

Dar avem drumuri artificiale, nu numai pentru vagoane cu roţi de fier, ci sunt aşa numitele *autostrade* pentru automobile. Circulaţia a crescut în chip nebănuit. Citez, ca o curiozitate pentru epoca aceasta, centre unde se pot aduna într'o singura zi până la 1000 de trenuri! Bunăoară o gară din Paris, Saint-Lazare poate încărca sau descărca 250.000 de călători! In alte regiuni se cifrează cu milioanele, cum este circulaţia subpământeană aşa numitele metropolitane din marele oraşe ca: Londra, Paris, Berlin, New York. Trăsura, caii, vizitii, au dispărut total din centrele mari, ba până şi la noi! Sunt metropolitane care pot transporta 100 milioane de călători într'o singură zi, în unele regiuni peste un miliard! Sunt adevărate furnicare. Pe lângă această circulaţie subpământeană este şi circulaţia aeriana: vagoane care se mişcă pe sârmă, deasupra nivelului caselor. In trei decenii, am ajuns la mijloace de circulaţie pe care nimeni nu le-ar fi bănuit. Cine ar fi bănuit circulaţia în avion? Cum

www.dacoromanica.ro

vedeți omul a deslegat problema circulației în chip fericit. Drumurile artificiale înpânzesc astăzi toate regiunile depe fața pământului. Chiar marele imperiu, pe care îl consideram ca un capitol necunoscut cum este China, a trebuit să adopte și el mijloace perfecționate de circulație. Japonia la fel. Poți călători astăzi în mijlocul pădurilor africane în vagoane Pullmann pe câteva linii. Toată planeta este înconjurată într'o adevărată rețea de căi artificiale de toate categoriile. Rămâne acum să vedem dacă, părăsind uscatul spre studiul circulației pe apă, omul nu cumva a deslegat și aci astfel de probleme de circulație încă depe când era locuitor al uscatului?

PRELEGEREA XXXXIX. *27 Mai 1936*

Să încheiem acum, la sfârșitul anului, toată partea etnografică cu privire la civilizație, rămânând pentru începutul anului viitor încă un capitol important, și anume circulația pe apă. Astăzi ne mărginim să adăugăm o sumă de fapte, ca să încheiem privirea noastră asupra circulației pe uscat.

Ne ocupasem în prelegerea din urmă de drumurile artificiale. Ați văzut că ele nu s'au putut ivi, decât târziu, fiindcă opera aceasta presupune o societate destul de evoluată, diferențiată, în care poate să fie posibilă concentrarea muncii. Opera cea mare în această direcție, a realizat-o cel dintâi marele Imperiu Roman. Și în răsăritul Asiei, China, chiar și în Lumea Nouă, în cele două mari centre de civilizație Peru și Mexic, circulația pe uscat a ajuns destul de înlesnită, însă sumum în

www.dacoromanica.ro

materie de circulaţie l-au atins Romanii. Am citat, ca documente surprinzătoare cele 10 drumuri pietruite cari treceau peste Alpi. Rezultatul lor a fost extraordinar, în ceiace priveşte coeziunea Statului, stăpânirea imperiului, deasemeni şi călătoriile. Avem un mare exemplu de ce însemnătate a fost opera aceasta de circulaţie bine sistematizată. Mai târziu, în Evul Mediu, Carol Cel Mare a încercat să reânvie circulaţia şi s'o organizeze ca pe timpul Romanilor. Ca un fel de document, despre însemnătatea technicei, avem circulaţia cu înlesnire în Evul Mediu, unde Romanii au pătruns cu şoselele lor, şi greu acolo unde Romanii n'au pătruns. Cruciaţii făceau bunăoară cam 5 km. pe zi sau chiar 10 (20 km. pe zi era foarte mult). Pe când în regiunile cele mai grele, în regiunea munţilor, se puteau face aproape 30 km. pe zi. Aşa dar vedeţi că cel de al treilea capitol, circulaţia, este de o însemnătate fundamentală pentru progres. Hrana poate să rămâie multă vreme la fel, îmbrăcămintea şi locuinţa de asemeni. Când se schimbă însă circulaţia, se pot urmări mari schimbări în toate aspectele vieţii omeneşti. Era nevoie de o societate bine organizată, diferenţiată, cu o populaţie deasă şi o concentrare a muncii ca să se nasca un sistem de şosele.

Vă aşteptaţi ca dintre toate ţările europene, cea dintâi care a apucat înaintea celorlalţi, în ceiace priveşte desimea populaţiei şi concentrarea muncei, să fi fost cea dintâi, care a introdus un sistem de circulaţie superior, în ceiace priveşte drumurile artificiale. Şi această ţară este Franţa. In clipa când s'a închegat destul Statul acesta, apar cele dintâi şosele în Europa.

www.dacoromanica.ro

In timpul suveranului care ţinea în mână toată Franţa, apare un sistem întreg de şosele. Colbert este un educator economic al unei ţări întregi, şi, ca un proprietar de moşie, care vrea ca tot pământul să fie bine exploatat, se gândeşte în primul rând la şosele, apoi la canale. Ca o paranteză, relev că de atunci este vestitul „Canal du midi" care leagă Oceanul cu Mediterana ; o operă enormă. (Ca pentru secolul trecut canalul de Suez, sau pentru secolul nostru canalul Panama). Opara aceasta a făcut-o Colbert şi cu aceasta s'a schimbat întreg aspectul Franţei. In loc de atâtea şi atâtea regiuni, cu atâtea sisteme de vamă, se introduce o vamă comună, afară de unele provincii, cari erau încă străine, ca Provence, Languedoque, Bretagne, sau provincii efectiv străine, ca Alsacia sau Metz.

Spre sfârşitul acestui secol unitatea se încheagă din ce în ce mai mult. Vă daţi seama cum un pas făcut în circulaţie, influenţează însă-şi latura politică a unei ţări. Din acest punct de vedere, dacă urmăreşte cineva toate tipurile de civilizaţie, vede că lucrurile se întegrează. Dar găseşte fapte surprinzătoare fapte de mâna întâi, determinante pentru epoci întregi. In legătură cu acest sistem de circulaţie, a venit la rând poşta. Cea dintâi poştă modernă a fost cea din Franţa, pe urma poşta Monarhiei austriece. Austria, cu posesiunile ei, până la gura Rinului, (legătura Casei de Austria cu Spania) peste atâtea regiuni având interese deosebite, a trebuit să organizeze un corespondent de circulaţie poştal. Important este faptul că această încercare s'a facut de o întreprindere a unei familii particulare, familia Taxis (citeşte Tasis). Acest minunat fel de poştă era rentabil, taxele

www.dacoromanica.ro

pentru scrisori, pentru mărfuri, aduceau o avere considerabilă, ceiace trebue să fi deschis ochii suveranilor. Dacă circulaţia scrisorilor putea să fie rentabilă, de ce să nu o ia suveranii ? Şi poşta se organizează din ce în ce mai mult până la sistemul actual. De toată epoca aceasta a drumurilor artificiale se leagă fenomenul, de mare însemnătate economică, mercantilism, cea dintâi încercare de naţionalizare a vieţii economice. Fiecare stat căutând să-şi facă o gospodărie, ca un singur stăpân, să aibe flota sa, canalele sale, drumurile sale, poşta sa.

In felul acesta vedem cum un singur fenomen, circulaţia, sistematizarea drumurilor, se leagă de o sumedenie de alte fapte, cari interesează istoria. Să le lăsăm deoparte, aceste drumuri aşa cum s'au desvoltat. Pe urmă când apare puterea aburului, căile ferate, despre care am pomenit, rămâne să mai relevăm un singur fapt, caracteristic pentru circulaţia pe uscat, şi anume, înainte de începerea drumurilor artificiale, a unor secţiuni de drumuri artificiale, cari sunt şi astăzi acolo unde nu este nici o coeziune socială. Oarecari secţiuni firesti de drumuri au trebuit să se schimbe în secţiuni de drumuri artificiale. In Africa de pildă, se pot folosi potecile, sau unele pe jumătate, numai cele făcute de animale, însă când ajung la marginea unui râu, acolo se isprăveşte drumul şi atunci trebue să găsească un mijloc de a trece dela un mal la celălalt. Omul trebuia să se îngrijească de aceasta. Găsim peste tot, la populaţiile primitive, secţiuni în drumuri naturale, cari sunt datorate intervenţiei omului, sunt aşa numitele poduri sau punţi. Cum să treci peste o prăpastie sau un râu ?

www.dacoromanica.ro

Însă-şi natura oferă mijlocul de a învinge astfel de dificultăţi ; un copac culcat de vânt de-acurmezişul râului, este o punte peste care poate trece omul. Cine a văzut această întâmplare în natură, caută la nevoie să o repete. Omul a tăiat astfel de copaci, încât să cadă în direcţia hotărâtă de el. Se adaugă la legătura copacului şi o liană care serveşte în chip de balustradă. Dar pentrucă, copacul este greu de tăiat, este un alt mijloc de a învinge dificultatea. Sunt în marile păduri tropicale liane, de atâtea şi atâtea specii, dar este şi un palmier care se caţără peste tot, este aşa numitul rotang, din care se fac făşii, cu care se împletesc scaunele. Ajunge până la dimensiunea de 200 m. lungime ! Cu astfel de odgon natural, clătinându-se şi într'o parte şi în cealaltă a apei, oamenii parcă sunt invitaţi să unească odgoanele şi iată podul gata. Este apoi legat şi împletit cu liane mai mărunte. Podul acesta este concav şi se clatină, dar dacă ai pus 3-4 odgoane şi le-ai împletit bine între ele cu alte liane şi ai mai pus deasupra şi o balustradă, pot să meargă 10-12 hamali dintr'odată, cu greutăţile lor, fără primejdie. Podurile acestea sunt foarte răspândite în Africa, în America Centrală, unde sunt liane, în Indo-China, unde este faimosul palmier, un fel de odgon uşor de descurcat. Iată cum omul din timpuri străvechi a deslegat această problemă, drumuri naturale peste tot, însă cu secţiuui artificiale. Iată acum şi podul. Dar, cine ajunge să facă astfel de poduri, nu rămâne aci, ci ajunge la poduri propriu zise. Ceiace lipseşte la astfel de poduri sunt stâlpii ; de aceia se clatină,

Dacă poate să pună un sprijin, iată un pas mai departe şi

www.dacoromanica.ro

podul se întăreşte. Natura însuşi a sugerat omului astfel de încercări, Dacă în mijlocul apei este un scruntar sau o mică insulă sau o singură plavie, se scurtează din nou distanţa. Se leagă malul de scruntar. (Mai târziu se ajunge la taraş în apă). Dar este un animal care putea să servească de profesor, în materie de poduri, omului, şi anume castorul. Dacă un animal se pricepe să aşeze trunchiul în fundul apei, în mâl, cu atât mai mult omul poate să facă această ispravă. Având la îndemână liane, odgoanele acestea, şi cu trunchii înfipţi în fundul apei, în mâl, iată podul perfecţionat. Le găsim în toate stadiile în Indonezia. Acolo Malaezii sunt vestiţi prin arta de a face poduri. Chiar în faza când nu exista peste regiuni întinse nici urmă de drumuri artificiale, erau secţiuni de drumuri, acolo unde era necesitatea de continuare a călătoriei, cari îl silea pe om să intervină şi deslege astfel de probleme. Firește nu numai acolo unde era apa la mijloc, ci chiar acolo unde neregularităţile scoarţei pământului l'ar fi făcut să coboare şi să ridice mereu. Şi atunci s'a ajuns la aşa numitele tarabite. Ce sunt tarabitele? Cine a văzut poduri umblătoare ştie cum se mişcă aceasta pe un singur odgon. Mai uşor, când greutăţile nu-s mari, este un alt mijloc: să legi acea greutate cu un inel, de care se prindea o cingătoare, iar greutatea luneca pe odgon mişcându-se încet până la celălalt mal, sau putând fi trasă de o funie. In Anzi, unde sunt râpi enorme, nu poţi să sui şi să cobori sute şi mii de metri când valea este aşa de îngustă. Se întrebuinţează şi aci un odgon întins dela un mal la celălalt, însă întodeauna unde este un mal mai jos, ca să permită lunecarea. Pe

www.dacoromanica.ro

acesta trec nu numai oamenii, ci și caii cari sunt prinși în două chingi atârnând de un inel. La început calul este sperios, dar, ca o curiozitate, când este deprins, simte o senzație plăcută încât se îndeasă care să treacă întâi peste prăpastie, spânzurat numai de un inel.

Așa dar, încă din timpuri vechi, omul, înainte de a fi ajuns la drumuri artificiale, pentru unele secțiuni de drumuri, a trebuit să alerge la o technică specială. Așa dar, poduri, punți înaintea drumurilor. Asta este interesant pentru circulația pe uscat. Iată acolo, unde agricultura este desvoltată până la irigație (Mexicul, Peru, China), s'a ajuns la o circulație variată. Acolo podurile erau un lucru ușor de închipuit. Capitala Astecilor a fost clădită pe poduri, pe cari se putea trece până la 10 călăreți. Technica drumurilor artificiale a fost destul de desvoltată în unele ținuturi cari, în ceiace privește coeziunea socială, erau cu desăvârșire inferioare. Pentru cele dintâi începuturi de drumuri artificiale, rămâne de relevat un fapt de însemnătate religioasă: acolo unde apa era primejdioasă pentru trecători, trebuia să te împaci cu zeul care reptrezenta acel râu. Cu aceasta, înțelegeți un titlu care altfel nu-l pricepeți. Știți că titlul Papei este Pontifex maximus, moștenit încă din antichitate. Pontifex maximus era reprezentantul cooperației religioase, care trebuia să se îngrijească de îmblânzirea zeilor, ca râurile să fie favorabile. In cazul Tibrului, era o singură punte, însă nu de fier, ci numai de lemn. Altfel s'ar fi supărat zeii. Sunt o sumedenie de idei de natură etică sau chiar estetică etc., cari merită cel mai mare interes. Cu aceste câteva cuvinte am încheiat amă-

www.dacoromanica.ro

nuntele, cari mi s'au părut necesare să explice evoluția circulației pe uscat. Mai este un singur fapt care merită să fie relevat: drumurile artificiale în afară de celea pe secțiuni, s'au desvoltat în deosebi în regiunea minelor pentru transportul unor greutăți, așa de mari, cum sunt bolovanii. Aci omul a trebuit să facă drumuri așternute cu lemn. Mișcându-se necontenit pe distanțe mici, din pricina apăsărei roților, lemnul trebuia căptușit cu ceva tare, și anume cu lame de fier. Așa au apărut șinele de fier, cu mult înainte de a se inventa locomotiva.

Cu aceste amănunte am încheiat capitolul asupra circulației pe uscat, rămânând ca la începutul anului viitor să ne ocupăm de circulația pe apă.

— FINE. —

IN LOC DE INCHEERE

Acest curs predat de Domnul Profesor Simion Mehedinți în anul școlar 1935-1936 este editat de Societatea Studenților în Geografie „Soveja" sub îngrijirea Domnului Virgiliu I. Costescu student în anul III Geografie.

Cursul a fost divizat în doua părți:

1) „Caracterizarea epocii actuale" în 4 fascicole, început la 10 Noembrie 1935 și încheiat la 15 Ianuarie 1936.

2) „Etnografie" în 29 fascicole cu 5 planșe de schițe, început la 13 Noembrie 1935 și încheiat la 27 Mai 1935.

Schițele au fost executate de Domnul Virgiliu I. Costescu.

www.dacoromanica.ro

ERATĂ

In afară de unele mici greșeli de tipar cà : schimbări de literă, litere lipsă ori răsturnate, pe cari rugăm cititorul să le corijeze, s'au strecurat și următoarele omiteri și greșeli, pe cari ne grăbim a le da mai jos cu îndreptarea cuvenită :

La pag. 19 din „Etnografie" rândul 18 se va ceti 29 Nov. 1935 în loc de 25 Nov. 1935.

La pag. 40 din „Etnografie" rândul 12 se va ceti Prelegerea V în loc de Prelegerea III

La pag. 41 din „Etnografie" rândul 26 după cuvântul *culegător* se va citi *(vezi fig. 1)*.

La pag. 47 din „Etnografie" rândul 15 se va ceti Prelegerea VI în loc de Prelegerea IV.

www.dacoromanica.ro

SCHIȚE

www.dacoromanica.ro

PLANȘA I

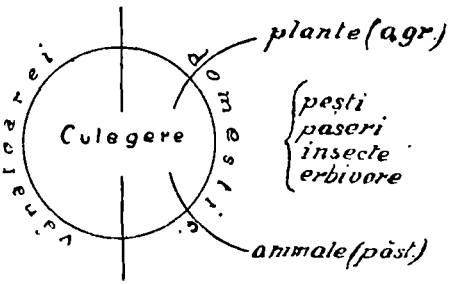

Fig. 1 Schema fazelor prin care a trecut omul

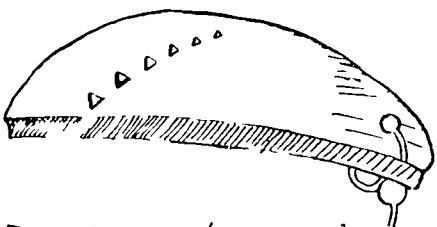

Fig 3 Aparat de scos sânge

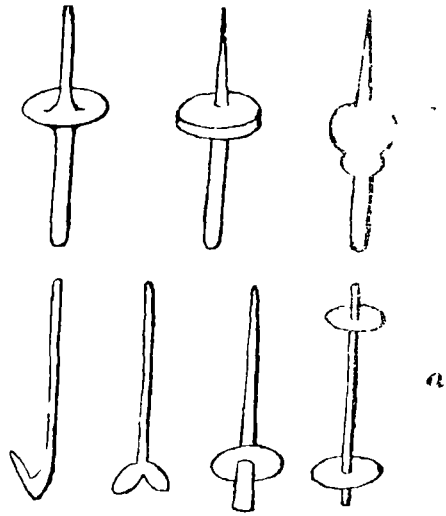

Fig 2 Tipuri de fuse.
a primitive fără greulate
b evoluate cu „

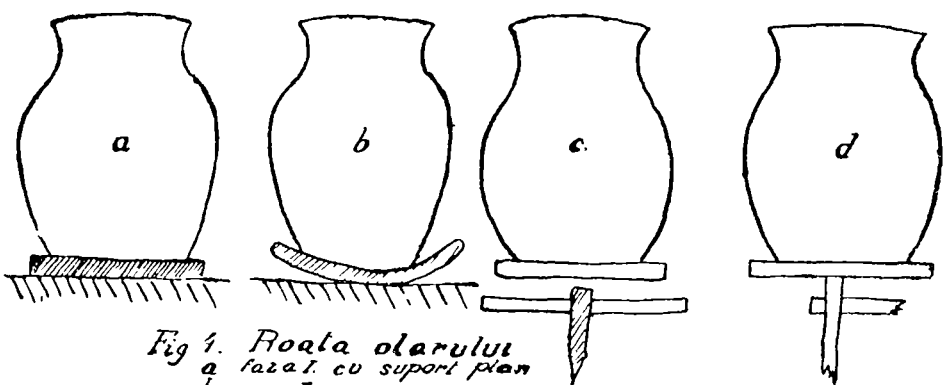

Fig 4. Roata olarului
a faza I. cu suport plan
b „ II „ „ concav.
c. „ III „ „ ax
d. „ IV „ „ roată

Clișeu Virgiliu I. Costescu

www.dacoromanica.ro

PLANȘA II

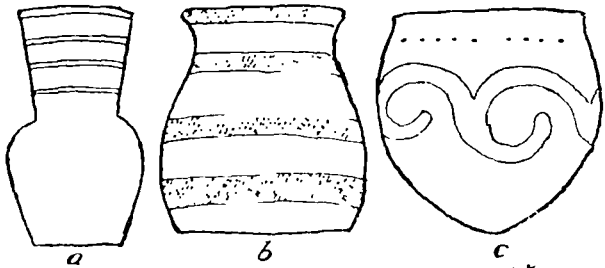

Fig 5. Ceramica ornamentală
a „ cordata
b „ zonală
c Bandkeramik

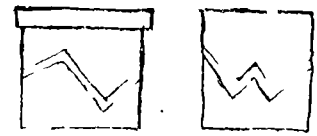

Fig 6 Ceramica cu început de ornamentale

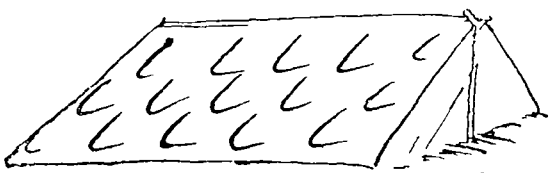

Fig 7 Perdea de vânt și ploae

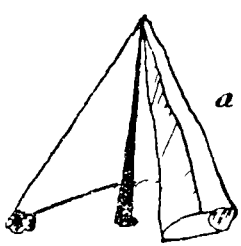

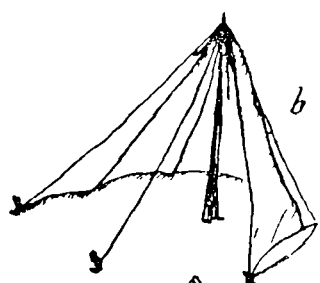

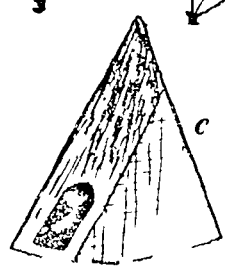

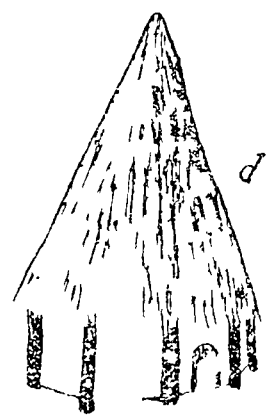

Fig. 8 Colibe.
a in Hîrcea congeleră
b „ pâd. galerii.
c cu schelet lemnos și acoperiș de pae
d. cu pereți

Clișeu Virgiliu I. Costescu

www.dacoromanica.ro

PLANȘA III

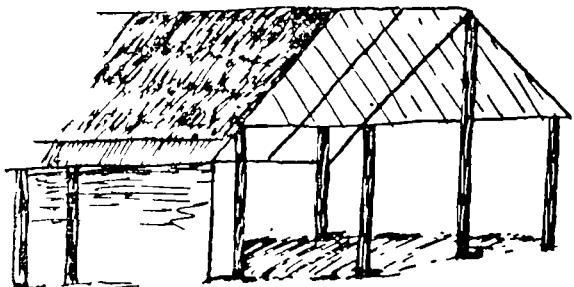

Fig. 9. Scheletul unei locuințe patrunghiulare.

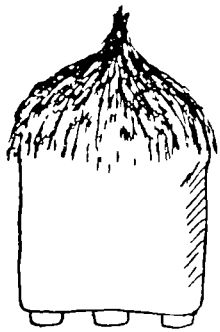

Fig. 10. Coșcă pe taraș.

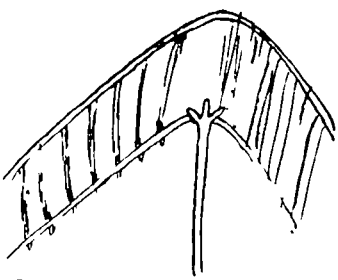

Fig 11 Schița unui acoperis din regiunea Insulandei.

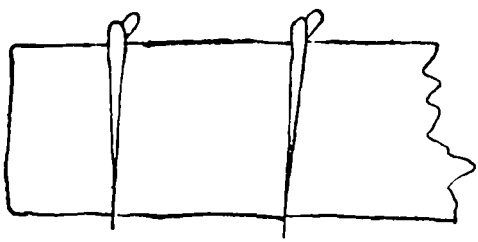

Fig 12. Cleste

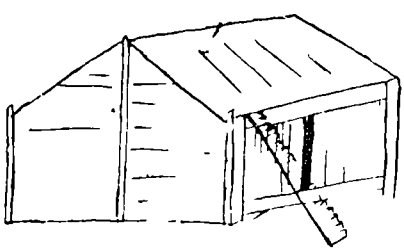

Fig. 13 Casa de lemn a Tlinchiților

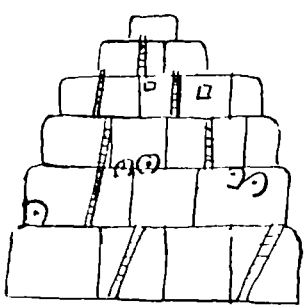

Fig. 14. Un pueblo.

Clișeu Virgiliu I. Costescu

www.dacoromanica.ro

PLANȘA IV

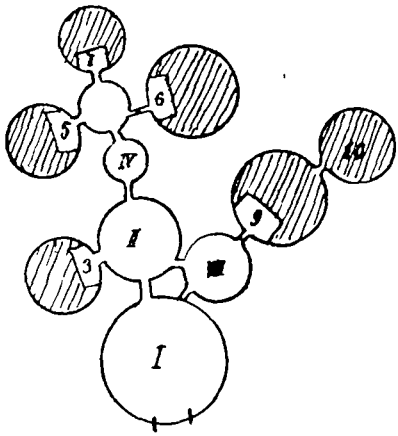

Fig 15 Asociație de locuințe în țăpadă.

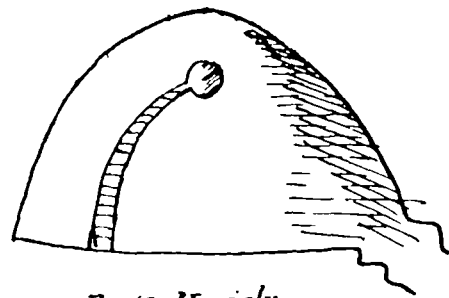

Fig 16 Un iglu.

Fig 17 Sandale primitive

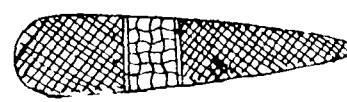

Fig 18 Rachetă

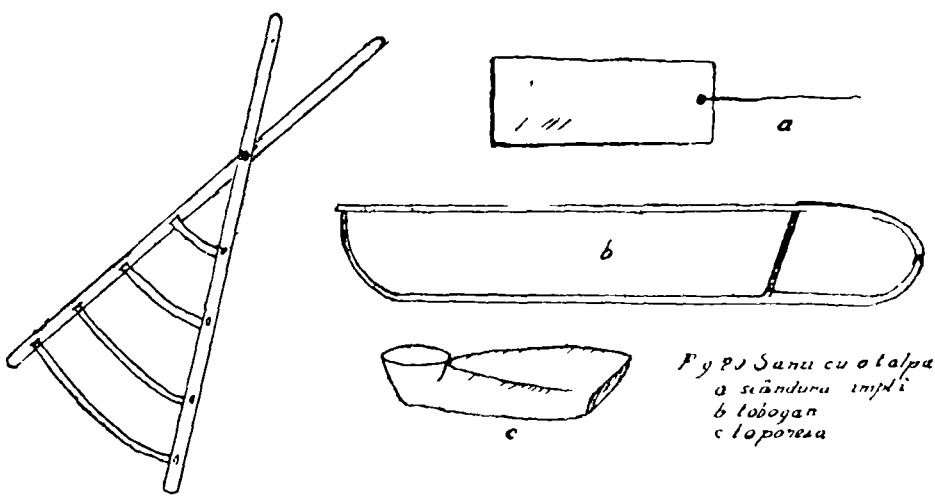

Fig 19 Targă pentru cal

Fig 20 Sanie cu o talpă
a scândură simplă
b tobogan
c toporeasă

Clișeu Virgiliu I. Costescu

www.dacoromanica.ro

PLANȘA V

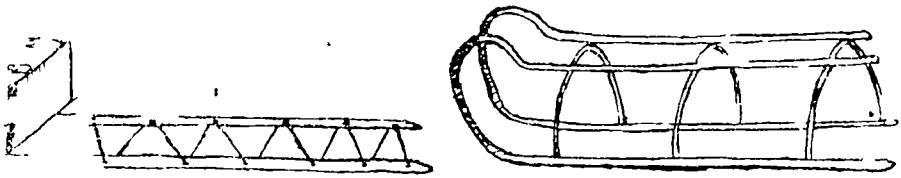

Fig 21 Sănii cu două tălpi.

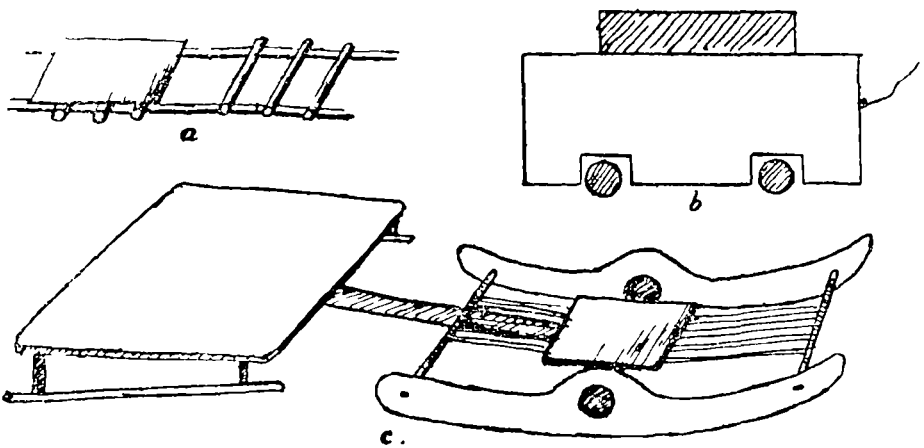

Fig 22. Transportul cu cilindrii: a cu mai mulți. b cu doi c cu unul (Branloire)

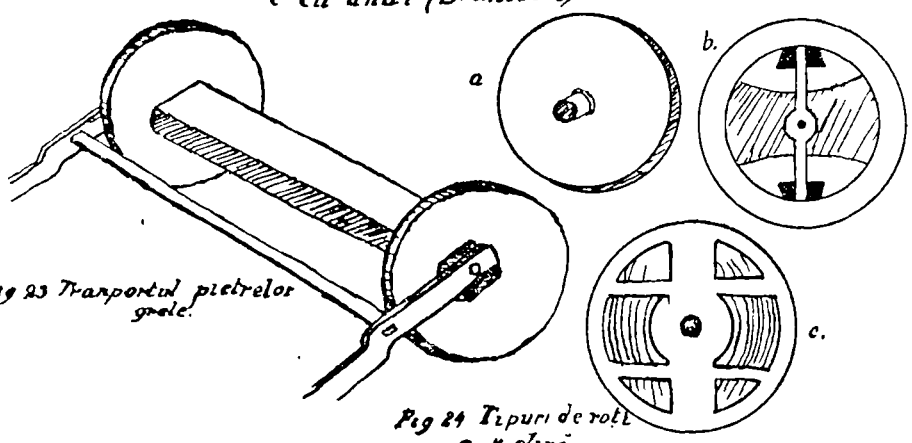

Fig 23 Transportul pietrelor grele.

Fig 24 Tipuri de roți
a. r plină
b r. scobită c r. cu spițe paralele.

Clișeu Virgiu I Costescu
www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro